JEAN DES CARS

Saga dinastiei Romanov

DE LA PETRU CEL MARE LA NICOLAE AL II-LEA

„Rusia este o şaradă învăluită în mister."
Sir Winston CHURCHILL

CORINT

Jean des Cars

273

Saga dinastiei Romanov

De la Petru cel Mare la Nicolae al II-lea

Table of Contents

Traducere de Ileana Cantuniari
Postfață de Doru Dumitrescu
CORINT
2013
Jean des Cars, La Saga des Romanovs: De Pierre le Grand a Nicolas II

Editura Corint
Difuzare și Clubul Cărții
Calea Plevnei nr. 145, sector 6, București, cod poștal 060012
Tel.: 021.319.88.22, 021.319.88.33, 021.319.88.77.
Fax: 021.319.88.66
E-mail: vanzari@edituracorint.ro
Magazin virtual: www.grupulcorint.ro
Redactare: Lia Decei
Tehnoredactare computerizată: Mihaela Ciufu
Coperta: Andreea Apostol
ISBN ePUB: 978-973-135-819-2
ISBN PDF: 978-973-135-830-7
ISBN Print: 978-973-135-750-8

JEAN DES CARS (n. 1943) este un cunoscut jurnalist francez care a semnat articole în mari cotidiene precum Paris Match și le Figaro. Reputat specialist în istoria marilor familii ale aristocrației europene, cu deosebire a familiilor Habsburg și Grimaldi, este autor al mai multor cărți foarte apreciate de marele public, printre care se numără: Eugénie, la dernière impératrice, Perrin, 1997; Louis II de Bavière, Perrin, 1998; Sissi, impératrice d'Autriche, Perrin, 1999; Inoubliable Grace de Monaco, Éditions du Rocher, 1999, La saga des Habsbourg. Du Saint Empire à l'union européenne, Perrin, 2010 și La saga des Windsor, Perrin, 2011. Din 2011 este cavaler al Ordinului Grimaldi, acordat persoanelor care au contribuit la creșterea prestigiului principatului.

Pentru Hélène Carrère d'Encausse

„Rusia este o șaradă învăluită în mister."
Sir Winston CHURCHILL

„Lacrimile curg și prin aur."
Lev TOLSTOI

CUVÂNT-ÎNAINTE
În căutarea trecutului pierdut

La 2 martie 2008, odată cu alegerile prezidențiale, Rusia trăiește ore decisive. Rămânerea la putere a lui Vladimir Putin — care, printr-o uimitoare scamatorie, a devenit prim-ministru al țării pe care o condusese ca președinte — este un fapt important pentru viitorul lumii. Să amintim că același Vladimir Putin fusese deja prim-ministru în timpul lui Boris Elțin și îi urmase acestuia ca președinte la 26 martie 2000, cu 55,52% din sufragii. La sfârșitul celui de-al doilea mandat, Vladimir Putin fusese reales, în martie 2004, cu 71,22% din sufragii. Cruțat fiind de uzura puterii, popularitatea sa a cunoscut atunci o formidabilă ascensiune. Prea puțin contează faptul că al treilea președinte al Rusiei postsovietice a fost ales pentru a pune în practică planul Putin. Ceea ce contează este viziunea politică. Or, departe de polemicile agresive, de caricaturile mediatice și de pretinsele sfaturi bune necontenit repetate de amatorii de dat lecții care își bagă nasul în toate, trebuie să admitem câteva fapte. Există o nouă Rusie, iar aceasta îi datorează mult celei vechi. Mai întâi, expansionismul sovietic a dispărut la fel ca și Cortina de Fier. Putin nu este nici Molotov, nici Brejnev, după cum nu este nici stafia lui Stalin. Să nu ne înșelăm în privința epocii și nici a dușmanului. Un diplomat lucid — și observator avizat al acestei metamorfoze —, Dominique Souchet, deplângând isteria și prejudecățile unor personalități franceze care dau asigurări că Putin este diavolul deghizat în autocrat, notează că: „Ar trebui să-l comparăm mai degrabă cu Alexandru al III-lea. Rusia din 2007 nu este un «sistem neosovietic». Ea ne duce cu gândul mai curând la Franța anului 1815”[1]. Comparația este pertinentă. Altfel spus, este o țară în totală reconstrucție, dar cu o rapiditate care nu mai are nimic de-a face cu vechiul mers greoi al birocrației sovietice și nici cu voluntarismul de propagandă.

Au trecut 80 de ani de la revoluția bolșevică din 1917, aproape la fel de mulți ca de la asasinarea ultimului țar, a familiei și a apropiaților săi în 1918, și s-au scurs 16 ani de la prăbușirea URSS. Este istoria, pasionantă, brutală, fascinantă și incredibilă, a celei mai mari țări din lume din punct de vedere geografic și care, în câțiva ani, și-a reluat locul de stat important. A fost o vreme, nu chiar atât de îndepărtată, cea a Războiului Rece și a Zidului Berlinului, când URSS era unul din „giganții” care, în funcție de opinii, liniștea sau neliniștea. Însă constituia o povară pentru viața noastră de zi cu zi. Prăbușirea Uniunii Sovietice a dus la un haos pe care Aleksandr Soljenițîn l-a calificat drept „a treia perioadă de tulburări” după cele de la sfârșitul veacului al XVI-lea și din 1917. Se cunoaște oare amploarea traumei suferite de

sovieticii redeveniți ruși? După 70 de ani, Kremlinul i-a anunțat, stingherit, că erau victimele unor numeroase „erori”! Erori care provocaseră milioane de morți, inclusiv după sfârșitul național-socialismului hitlerist. Ce se vedea? O serie de dezastre, pe cât de jalnice, pe atât de incredibile. O armată umilită care își vindea turiștilor uniformele și medaliile pe stradă; o implacabilă cădere demografică, generațiile intermediare fiind secerate sau condamnate; o mafie îmbrăcată în negru aflată la comenzile unei gigantice economii subterane, inclusiv fabricarea și punerea în circulație a 100 de milioane de bancnote false de 100 de dolari pentru a duce la bun sfârșit destabilizarea unei țări în derivă; resurse jefuite de către novarici sau oligarhi, miliardari luând cu japca sursele naturale de energie și refuzând să plătească fie și cea mai mică taxă; vreo cincisprezece republici independente, ba chiar orfane, în Asia Centrală; explozia unei mizerii venite dintr-o altă epocă și, simbol al tuturor acestor rele, un stat dispărut, disprețuit, inexistent, rămas fără nicio copeică… Până și celebrul balet al Teatrului Balșoi din Moscova, care servise drept punct de referință pentru imaginea culturii sovietice încă din anii 1920, se complăcea în spectacole prăfuite, încremenite și nedemne de prestigiul său, care îi făceau pe vizitatorii străini să zâmbească. Unde dispăruse exemplul rigorii având ca emblemă secera și ciocanul și mai ales steaua roșie?

După glasnost și perestroika lui Mihail Gorbaciov, care au dus la falimentul unui sistem instalat de trei sferturi de veac, Boris Elțin a fost jefuitorul care a profitat de declin; mafia domnea la Kremlin. A urmat prima Rusie oficial necomunistă, haotică, neutră oarecum, dar afaceristă. Și nesigură pe propriile picioare, la fel ca președintele Boris Elțin, cu fața roșie de la votcă, incapabil să coboare din avion cu ocazia unui summit cu omologul său american și care dansa greoi pe podium, precum un urs neîndemânatic, un improbabil rock-and-roll… Din decență, s-a vorbit despre „președinție de criză”…

A fost o tranziție cam prea repede socotită patetică și fără viitor. Lumea se înșela: aceasta l-a plasat cu îndemânare pe orbită pe Vladimir Putin, fost locotenent-colonel KGB aflat în post la Dresda, un aparatcik foarte inteligent, vorbind o excelentă limbă germană, un om din Sankt Petersburg care cunoscuse Leningradul. Atunci, ajuns în vârf, președintele Putin a început o muncă de titan, la scara țării sale, pentru a readuce la viață statul rus. Și pentru a readuce încrederea în sânul unei populații dezorientate, neîncrezătoare, trădate. El a reușit. Se poate vorbi de o veritabilă restaurație, ba chiar de o reconstrucție a autorității publice. Și aceasta este susținută atât de popor, cât și de elite. La 2 decembrie 2007, partidul lui Vladimir Putin, Rusia Unită, a obținut 64% din sufragii. Imediat, presa — franceză, în special — a decis că scorul, la o asemenea dată, nu putea fi decât o lovitură de

stat! Or, acest lucru este evident fals. Putin are tineretul și forțele active de partea sa. Până și comitetul frumoaselor candidate la titlul de Miss Rusia a votat pentru el. Este aproape venerat, dar, în fond, acest soi de exaltare aparține tradiției rusești de veacuri…

Iar atunci când, în decembrie 2007, prestigioasa revistă americană Time în toate edițiile ei, i-a decernat lui Vladimir Putin titlul, foarte râvnit, de „Om al anului”, chipul enigmatic al laureatului, evocându-l pe cel al unui demnitar din Egiptul antic, a fost pretutindeni difuzat. O adevărată încoronare!

Adevărata problemă este de a ne întreba care sunt rațiunile unei astfel de prezențe. Astăzi, după o redresare economică spectaculoasă, Rusia începutului de secol XXI este adesea un partener, un cumpărător, un negociator, chiar un vânzător și un concurent, are toate calitățile Rusiei din ajunul Primului Război Mondial. Fie că ne bucurăm, fie că ne îngrijorăm, Rusia s-a reîntors pe scena internațională, în prim-plan și desigur pentru vreme îndelungată. Aceasta și-a rambursat chiar, anticipat, împrumuturile la FMI. Nu mai există datorie externă! Creșterea este de 7% pe an. În opt ani, guvernele Rusiei au mărit puterea de cumpărare medie de șase ori. Putem spune oare la fel? Și nu trece lună fără ca vreo mare întreprindere din Europa Occidentală să nu anunțe o investiție semnificativă în Rusia. Din 2005 până în 2007, societățile rusești au investit 60 de miliarde de dolari în străinătate, iar cifra lor de afaceri în afara Rusiei s-a dublat, apropiindu-se de 200 de miliarde de dolari. Rusia a ajuns pe locul al treilea între țările emergente care investesc în afara frontierelor lor. Firește, conflictele, certurile și răfuielile între Kremlin, oligarhii în exil sau nu, opoziție și teroriști sunt spectaculoase și dramatice. Asasinarea ziaristei Anna Politkovskaia la 7 octombrie 2006 a fost multă vreme neexplicată, rămasă captivă într-o anchetă trenantă, iar procesul celor trei bărbați bănuiți a fi implicați în această dramă a început doi ani mai târziu la principalul tribunal militar din Moscova. Aceste evenimente produc teamă, iar asta se poate înțelege. Dar oare am uitat teroarea epurărilor staliniste de la sfârșitul anilor 1930? Am uitat oare orbirea unor intelectuali seduși de Lenin, care îi numea „idioții utili”, apoi de Stalin? Ne mai amintim oare că André Gide, în jurnalul său intim și înainte de se duce la Moscova, spunea că este gata să-și dea viața pentru URSS? Și că neîmblânzitul Bernard Shaw ținea foarte mult să fie primit de către Stalin? A fost primit, la 29 iulie 1931, în audiență privată. Celebrul dramaturg irlandez, critic permanent al societății britanice, a fost fermecat de către un Stalin care înfometa Ucraina, transforma oamenii în robi în Gulag și admira locomotivele cu numele său… Bernard Shaw a socotit util să-i precizeze stăpânului de la Kremlin că el ar putea fi „copilul natural al

unui cardinal aristocrat”, desigur pentru faptul că Stalin fusese, pentru scurtă vreme…, seminarist în Georgia! În contrapartidă, se cuvine să precizăm că lui Stalin „dl Bernard Shaw i s-a părut plicticos”! Și trebuie oare să-i mai amintim pe artiștii care au făcut călătorii în anii 1960 pentru a ridica în slăvi paradisul sovietic? Aceste mari nume din lumea spectacolului, promovate agenți ai ceea ce nu se numea încă dezinformare, nu vedeau decât ceea ce voiau să vadă. Orbi cu bună știință și propagandiști. De la Budapesta în 1956 până la Afghanistanul anilor 1980, trecând prin Praga în 1968, libertatea se ridica împotriva dictaturii comuniste. Aflată printre „victimele” căderii Zidului Berlinului, URSS nu s-a ridicat.

Firește, astăzi, deosebirea dintre venituri și moduri de viață este șocantă. Se constată, totuși, emergența unei clase de mijloc. Rusia nu se rezumă la Moscova și la Sankt Petersburg, însă aceste două orașe sunt de nerecunoscut, fie doar prin ambuteiajele provocate de vehiculele noi, supărătoarele reclame luminoase, magazinele elegante și supermarketurile în zone cândva nelocuite. Totul pare aici incredibil, exagerat, suprarealist. Ieri, magazinele nu aveau nimic de vânzare sau foarte puțin. Acum, articolele lor sunt la prețuri inabordabile, accesibile poate doar unei categorii restrânse, foarte vizibile, de bărbați cu ceasuri de aur și de fete superbe trăind în opulență și lux — și deja cunoscători și unii, și altele în materie de lucruri fine. Așadar, o mare parte a rușilor tot nu își pot face cumpărăturile, din lipsă de mijloace. În Rusia, mizeria însoțește încă o populație, estimată la 30 de milioane de locuitori, care trăiește sub pragul sărăciei și ale cărei resurse sunt consumate de o inflație de peste 8% (la sfârșitul lui 2007), după câteva dezastruoase falimente bancare care au ruinat o economisire cu greu realizată și au minat încrederea. Odinioară, adică înainte de 1980, nimeni nu era sărac, deoarece nimeni nu poseda nimic, cu excepția nomenclaturii, care trăia foarte bine pe spinarea unui popor admirabil, dar aservit de cea mai dăunătoare dintre ideologiile secolului al XX-lea. Și, după cum spunea unul dintre oamenii cu care am discutat: „Noi ne făceam că muncim, iar sistemul se făcea că ne plătește…”. Totuși, ce progrese fantastice în doar câțiva ani! Mai ales dacă vrem cu adevărat să ne amintim de imobilismul și birocrația care au însoțit ultimii ani ai regimului sovietic, un regim încolțit care nu mai asigura întreținerea submarinelor sale nucleare, care nu mai avea carburant pentru avioanele sale civile în pană pe aeroportul din Irkutsk și care își vindea aurul pe piața din Londra. Rusia era muribundă.

Gigantism și restrângere… Măreție și rușine. Decăderea sa amintea de cea a Imperiului Otoman, dar era mult mai rapidă. Astăzi, trebuie să ținem seama de remarcabilii diplomați ruși, campioni în amenințarea cu forța și în subtilitățile compromisului. Politica externă

a Kremlinului poate părea brutală în ochii democrațiilor adormite de confortabila și molatica viziune europeană care s-a strecurat în veșmintele învechite ale naționalismului. Moscova își apără interesele. Putem înțelege acest lucru cercetând o hartă: vom avea o lecție de geopolitică. Și putem aminti, în limba cardinalului de Retz, acel conspirator din vremea Frondei care a sfârșit prin a îndeplini misiuni diplomatice pentru Ludovic al XIV-lea, că „Statele nu au prieteni. Au doar interese”. Altă dovadă că Rusia a ieșit din coma ei ideologică: o nouă flotă maritimă se pregătește. „Nu există imperiu fără flotă maritimă”, spunea Petru cel Mare.

Aceste câteva observații privesc partea cea mai vizibilă a reîntoarcerii unei Rusii active. Prezenta lucrare, fiind o povestire istorică în lumina actualității, își propune să vorbească despre ceea ce este neîndoielnic mai puțin spectaculos, dar mult mai emoționant și cu siguranță mai unificator. După mândria politică și economică regăsită, această carte are drept scop evocarea mândriei istorice. Și aceasta a revenit la modă, din fericire. După trezirea statului, urmează trezirea — mai surprinzătoare — a patriei mamă.

În cele două mandate ale președintelui Putin, trebuie să recunoaștem un curaj rar, chiar fără precedent: cel care constă în a privi istoria în față. În bloc. Ce este bun și ce este rău. Ce este admirabil și ce este sordid. Ce este generos și ce este criminal. Albii și roșiii. Rușii și sovieticii… Pentru a nu mai repeta impostura care consta în a pretinde că Rusia nu s-a născut decât în 1917, așa cum unii încă mai persistă să susțină că Franța nu a văzut lumina zilei decât în 1789! Spre deosebire de ceea ce s-a susținut vreme îndelungată în Franța, autoritățile ruse știu că istoria este un tot și că nu se divizează în presupuse bucăți bune (gloria, strălucirea) și presupuse deșeuri (înfrângerea, oroarea, minciuna). Acceptarea întregului nu este ușoară, dar este sănătoasă. Și exemplară. Fiecare epocă și-a avut reușitele și eșecurile sale. Dar și ororile sale.

Saga dinastiei Romanov este consacrată familiei care a domnit în Imperiul Rus vreme de trei secole, din 1613 până în 1917. Această anchetă, sprijinită de numeroase călătorii în Rusia, ține seama de descoperirile și studiile recente, uneori bogate în reconsiderări sau, dimpotrivă, în revizuiri, uneori chiar în reabilitări. Este vorba de a înțelege în ce ambianță este acum prezentă, explicată, înțeleasă această istorie a vechii Rusii. Politologul Feodor Lukianov, redactor-șef al revistei Russia in Global Affairs, socotea cu puțin timp în urmă: „Rusia nu izbutește să facă față trecutului. Lucrurile se petrec prea curând, prea pasional”. Această reflecție poate surprinde atunci când țara, în mod evident, își tot scormonește memoria spre a-și regăsi trecutul. De altfel, nu fără paradoxuri și surprize stingheritoare… O

remarcabilă doamnă ghid turistic care, de ani de zile, mă însoțește în periplurile mele ruse, mi-a spus cu un umor resemnat: „Cu tot ce aflăm și trăim acum, istoria noastră nu contenește să se schimbe!". George Orwell o spusese deja: „Nimic nu este mai imprevizibil ca trecutul". Într-adevăr, o coexistență de neimaginat cu doar 15 ani în urmă — și care pare domolită, în pofida câtorva convulsii — pune de acum față-n față mărturii antinomice și omagii vreme îndelungată incompatibile. Rusia președintelui Vladimir Putin nu mai ezită să amestece cu aceeași fervoare amintirile despre Rusia de dinainte de Revoluție și cele despre URSS. Din anul 2000 începând, manualele de istorie a secolului al XX-lea sunt mereu modificate, ceea ce arată în ce măsură o versiune oficială rămâne reflexul epocii în care este consemnată. Pentru a face o mare curățenie în minciuni, președintele rus a cerut, în primăvara lui 2007, ca manualele aduse la zi destinate cadrelor didactice, elevilor și studenților „să-i facă pe tineri mândri de țara lor".

Căci despre mândrie națională este vorba. O întreagă țară pornește în căutarea trecutului ei pierdut. Oricare a fost el. Și aici găsim uimitorul spectacol al Rusiei actuale, o lecție măsurată, dar argumentată, în care țara de astăzi nu se rușinează de țara de ieri. Lenin însuși anunțase, semnând decretele de naționalizare după cucerirea Palatului de Iarnă, spre a proteja patrimoniul de vandalism (spre deosebire de ce s-a petrecut în Franța în timpul Revoluției): „Trebuie să respectăm trecutul. Respectul nu înseamnă admirație". În acest demers spectaculos, datoria de memorie este fermă. Momentele de fericire — acestea sunt rare — și tragediile — cu repetiție — sunt oficial trecute în revistă, fără ocultare sau selecție suspectă, dorindu-se să se arate că nicio epocă nu deține monopolul ororii sau al izbânzilor fericite. Adresarea se face către toți rușii: nu se mai dorește incitarea unora împotriva altora prin opunerea unei nostalgii regretelor și resentimentelor.

Manualul intitulat *Istoria contemporană a Rusiei (1945–2006)* este realizat conform voinței prezidențiale de „a se înceta să se mai impună rușilor un sentiment de culpabilitate". Ministerul Educației din Rusia i-a validat conținutul la început de an, în ianuarie 2008, conținut redactat de trei istorici apreciați de Kremlin. Putem, de pildă, citi în manual că Stalin „era unul dintre conducătorii cei mai eficienți ai URSS". Eficient, într-adevăr, în oroare, procese trucate, deportare, asfixiere economică. Sau, de asemenea, că sinistrele epurări ar fi permis emergența „unei noi pături administrative adaptate obiectivelor de modernizare a țării". Prețul lor se cunoaște! Iar acest lucru nu este contestabil: Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice constituia „un punct de reper pentru mii de persoane din lume". Ea a servit chiar drept exemplu în diverse țări, de pildă în Cuba. Cu

rezultatele care se cunosc… Să fie cumva vorba de o revizuire prostalinistă? Nu chiar. Mai degrabă de o reconsiderare a unui maxim de elemente spre „a ajuta elevul să-și făurească propria concepție despre lume”.

Pe mai bine de 10 000 km de la est la vest, de la Neva, care străbate Sankt Petersburgul, până în Siberia (numai aceasta singură este de 25 de ori mai întinsă decât Franța!), statuile lui Lenin conducând poporul spre progres și fericire sunt încă numeroase, uneori într-o situare stranie. Să luăm cazul statuii înălțate în fața Gării Finlanda, la Sankt Petersburg, simbolizând întoarcerea exilatului în orașul care se numea pe atunci Petrograd, la 16 aprilie 1917. Astăzi, statuia stă mărturie a șocurilor istorice și a unor aduceri la zi radicale. Din septembrie 1991, fantoma din bronz a lui Lenin se înalță într-un oraș care nu-i mai poartă numele. După un referendum cu 55% voturi, populația orașului a hotărât ca Leningradul să se numească din nou Sankt Petersburg, a treia schimbare de nume în 288 de ani, inclusiv cea de Petrograd din 1914 până în 1924. „Insulta este ștearsă”, m-a asigurat un apărător al Rusiei imperiale, pe care, totuși, el nu o cunoscuse. Dar pentru supraviețuitorii rezistenței eroice din timpul asediului cel mai nemilos, poate, din istorie (a durat nouă sute de zile!), ștergerea numelui unui oraș care a ținut în șah armata germană în cursul celui de-al Doilea Război Mondial este o ofensă. Orașul a fost distins cu Ordinul „Erou al Uniunii Sovietice” și poartă încă glorioasele stele aurii cu roșu pe zidurile primăriei. Acel curaj, să nădăjduim, nu va fi niciodată trecut sub tăcere.

În 2007, exemplele de oscilație a memoriei s-au înmulțit. Aproape că ar trebui o busolă pentru a ne descurca. În martie, o organizație procomunistă manifesta la Moscova purtând imense portrete ale lui Lenin. În iunie, Aleksandr Soljenițîn — adversarul emblematic al comunismului, autorul legendar al Arhipelagului Gulag — era decorat de Vladimir Putin. Scriitorul pe care Stalin îl condamnase la opt ani de Gulag în 1945 și care, după un lung exil, s-a întors în Rusia în 1994, îi semăna lui Dostoievski. Aceeași barbă lungă, același chip prelung și slăbit, aceeași privire de om revenit din infernul înghețat și din ocna siberiană evocată în Amintiri din casa morților, o carte care îl impresionase pe totuși puțin sensibilul țar de fier, Nicolae I, la mijlocul veacului al XIX-lea. În iunie 2007, în prezența lui Mihail Kalașnikov, inventatorul său, era sărbătorită a șaizecea aniversare a celebrei puști care îi poartă numele; cu acel prilej, președintele rus a declarat că arma respectivă era „simbolul geniului creator al poporului nostru”. Armatele din lumea întreagă și traficanții au apreciat desigur acest elogiu, omagiu tardiv adus primei manufacturi rusești de arme creată în Urali de către Petru cel Mare. În august 2007, același Putin relativiza paginile negre ale epocii sovietice referindu-se la Statele

Unite ale Americii. Aproape de data comemorării bombardamentelor de la Hiroshima și Nagasaki, el a amintit: „Noi nu am utilizat arme nucleare împotriva populației civile”. Nu era vorba de reabilitarea unui tiran mort în 1953, ci de aflarea în moștenirea sovietică a unei prime forme de legitimitate și continuitate. Aceasta era cea mai apropiată.

Apoi, marți 30 octombrie, președintele a participat, pentru prima oară, la ceremoniile de omagiere a victimelor represiunii staliniste. Însoțit de patriarhul Alexei al II-lea, care ducea un buchet de trandafiri roșii, înainte de a oficia slujba religioasă în Catedrala Noilor Martiri, sfințită în luna mai a anului precedent, Vladimir Putin s-a dus la cimitirul din Butovo, la sud de Moscova. Acolo erau înhumate trupurile a 20 000 de condamnați ai epurărilor din 1937 și 1938. În discursul său, șeful statului rus a declarat: „Trebuie să facem totul spre a ne aminti de ei, nu doar pentru memorie, ci și pentru dezvoltarea țării”. La această preocupare pedagogică el a mai adăugat: „Acești condamnați politici nu se temeau să-și exprime opiniile. Erau oameni foarte capabili. Erau mândria națiunii”. Ziua de 30 octombrie a fost declarată Ziua victimelor represiunii politice.

Nu putem ignora rolul religiei în deșteptarea rușilor. Până și Stalin a avut nevoie de preoți: în 1942, el le-a cerut, cu fermitate, excomunicarea tuturor acelora care dezertează sau care nu vor să lupte împotriva ofensivei germane, numită Operația Barbarossa, care consacrase denunțarea Pactului germano-sovietic din 1939. O mie de ani de creștinism ortodox nu se șterg printr-un decret al Sovietului Suprem. Au existat, la fel ca în timpul Revoluției franceze, preoți „care depuneau jurământul de fidelitate” și preoți „refractari”. O bună parte din cler a colaborat cu comunismul; cealaltă a fost martirizată, deportată, exterminată. Situația s-a schimbat atunci când mama lui Mihail Gorbaciov i-a amintit acestuia că fusese botezat. Ultimul președinte al URSS a autorizat oficierea slujbelor religioase în bisericile Kremlinului, primele de după 1917, și a anunțat că administrarea acelor fabuloase edificii (Catedrala Adormirea Maicii Domnului, de pildă) va reveni de atunci înainte Bisericii Ortodoxe Ruse. Am asistat astfel la evenimentul de neconceput: revenirea *opiului poporului*. Să amintim că, până și în vremea țarilor, suveranii erau încoronați la Moscova și nu la Sankt Petersburg. Moscova își amintește că a fost „a treia Romă”. Capitală politică detronată, Moscova rămânea orașul încoronării. Astăzi, în fiecare vineri, Garda prezidențială defilează în fața bisericilor Kremlinului, nu în Piața Roșie…

La 14 ianuarie 2008, Vladimir Putin, însoțit din nou de patriarhul Alexei al II-lea, inaugurează o mănăstire reconstruită în nordul Rusiei. Transformată în cazarmă pentru armata sovietică — acesta era un

obicei stalinist, cazarma având adesea piscină și cinematograf —, edificiul alb-trandafiriu a fost ridicat cu ajutorul fondurilor de la Kremlin și de la colosul Gazprom. Dar lucrul cel mai uimitor este de a-l vedea pe Vladimir Putin oferind o superbă icoană, închinându-se și declarând: „Vom face totul pentru a repara ceea ce statul a distrus, în această religie la fel ca în celelalte” (LCI, „Le Journal du Monde”, de Vincent Hervouët, 15 ian. 2008).

Ortodoxia revine mereu, ca un val puternic.

Desigur, nu totul este trandafiriu. Și nici simplu. Există vestigii care scapă oricărei revizuiri. În toamna anului 2007, cu puțin timp înainte de discreta aniversare a Revoluției bolșevice (care nu a adunat la Moscova decât câteva mii de simpatizanți, cu drapele roșii în frunte), și când Muzeul Lenin de la Paris își închidea porțile în indiferența generală (Lenin a trăit într-un modest apartament din arondismentul XIV parizian, din 1909 până în 1912), mă aflam, încă o dată, la Ulan-Ude, un oraș situat între Lacul Baikal și Mongolia. În centrul Pieței Sovietelor, tronează încă un gigantic cap al lui Lenin, așezat pe un soclu, bloc metalic rece la fel de înghețat ca vântul care stârnește furtunile homerice de pe Lacul Baikal. Este al patrulea an când văd acest vestigiu spectaculos care aduce cu o operă de artă contemporană. Prima dată, am aflat că adulții de azi se jucau, pe când erau copii, în interiorul imensului craniu al organizatorului insurecției din 1917. Mi se explicase că dacă acei copii puteau aluneca la fel ca pe tobogan, era din pricină că „țeasta lui Lenin era goală”! O revelație? Nu pentru toată lumea. În acea toamnă din 2007, am întrebat de ce se păstra acolo sinistra amintire a inventatorului lagărelor de concentrare din Europa. „Pentru că face parte din istoria noastră și nu putem șterge totul.”

Neîndoielnic că din acest motiv dl Georges Frêche, președinte al regiunii Languedoc-Roussillon, un obișnuit cu provocarea și farsele de prost gust, își anunța, la 15 ianuarie 2008, intenția de a achiziționa o gigantică statuie a lui Lenin, găsită pe coasta de vest a Statelor Unite ale Americii, cu o greutate de șapte tone, la un preț de 250 000 de dolari, neincluzând transportul... Motivul acestei inițiative? „El a schimbat viața a milioane de oameni!” Nu putem nega acest lucru. Astăzi, sub zidurile Kremlinului, somnul lui Lenin nu mai este tulburat decât de cei 220 de pași pe care garda (doi soldați și un subofițer) îi rezervă acestuia la fiecare oră, într-un ritual foarte impresionant și o înaintare impecabilă. Vizitatorii lui sunt rari... *Good night, Lenin*...

În Rusia, noua și spectaculoasa obsesie oficială de a-i reconcilia pe cetățeni cu trecutul lor ajunge până la anul 1998, cu prilejul înhumării rămășițelor pământești identificate ale familiei imperiale în catedrala Sfinții Petru și Pavel din Sankt Petersburg, în prezența președintelui Boris Elțin. Pentru a intra în catedrală împreună cu soția, el a așteptat

ca tunul fortăreței să tragă, cu proiectile oarbe, la amiază, la fel ca în fiecare zi de la Petru cel Mare încoace, pentru a indica ora exactă. De la această ceremonie la care am asistat, în compania doamnei Hélène Carrère d'Encausse — ceremonie de neuitat pentru cei care au trăit-o, puternic simbolică și de un admirabil curaj politic totodată —, memoria nu se mai rușinează. Din acea zi de acum zece ani, țarii, familia și partizanii lor s-au reîntors în istoria oficială rusă. Romanovii nu mai sunt sistematic alungați, detestați, urâți; dimpotrivă. Oamenii încearcă chiar să îi înțeleagă, să știe mai multe despre ei. Ei au măcar dreptul la respect și demnitate. Familia lui Nicolae al II-lea a suferit și ea, este de acum un lucru recunoscut. Martirii nu se mai află doar într-o singură parte. Iar amintirea lor este resimțită ca o a doua formă de legitimitate, reîntoarcerea la vechiul leagăn al sfintei și eternei Rusii. Cheia acestui tangou ideologic se află în patriotism, o valoare rusă esențială dintotdeauna; este de ajuns să recitim *Război și pace* pentru a măsura importanța *pământului rus.* Iar pentru o parte a opiniei publice ruse, Stalin a apărat această imensitate, așa cum a făcut-o Alexandru I la invazia napoleoniană. Nu este o întâmplare dacă, și astăzi încă, se folosește aceeași expresie, *război pentru apărarea patriei,* când se evocă atât suferințele din 1812, cât și cele din 1941-1945. Confruntați cu pericolul, rușii și sovieticii au avut aceeași atitudine. Cu multe corespondențe. Se știe oare că Ordinul Sfântul Alexandr Nevski, după numele unui ilustru războinic din secolul al XIII-lea canonizat, creat de Petru cel Mare în 1722, a devenit, sub Stalin în 1942, un ordin militar sovietic cu același nume pentru a stimula curajul în cumplitele lupte din timpul războiului? Un semn de prețuire a geniului rus recuperat de rezistența sovietică.

A apărut un adevăr: dacă Uniunea Sovietică era un sistem, Rusia rămâne o civilizație. De câțiva ani, ambasadorii Rusiei răscumpără, atunci când o pot face, amintirile vechii Rusii vândute la licitații. Trecutul imperial, care nu interesa oficial pe nimeni, a devenit o valoare sigură. Astăzi, strădaniile unora vizează închiderea dureroasei paranteze a ororii deschise în 1917 cu înspăimântătorul război civil și atrocitățile care au urmat. Putem apropia acest inteligent demers de acela al lui Louis-Philippe, regele francezilor după 1830. La Palatul Versailles, el a amenajat Muzeul Istoriei Franței, pentru a cinsti „Toate gloriile Franței". Și Rusia de astăzi își amintește de toate gloriile sale, îndeosebi de cele care au fost „măturate" de ideologia marxistă. În 1933, marele dramaturg Jacques Deval aducea în fața publicului una dintre cele mai cunoscute piese ale sale, Tovaritch (Tovarășe), care pune în scenă, față-n față, niște aristocrați sărăciți și exilați și un comisar sovietic. Dialog între două lumi, între doi inamici. Delegatul sovietic Gorocenko îi declară marelui duce, fost aghiotant al țarului: „Dumneavoastră sunteți Rusia de ieri. Eu sunt Rusia de astăzi. Dar nici

dumneavoastră, nici eu nu putem spune ce va fi Rusia de mâine…”. Asta se întâmpla în 1933!

Miercuri 1 octombrie 2008, după o anchetă începută în 1995, Curtea Supremă a Rusiei a dat verdictul, definitiv, că represiunile și execuția familiei imperiale în noaptea de 17 iulie 1918 erau „nefondate și nejustificate”, prizonierii fiind victimele terorii bolșevice, uciși din ordinul lui Lenin. Țarul Nicolae al II-lea, soția sa și cei cinci copii ai lor, sălbatic asasinaţi fără să aibă nici măcar dreptul la un simulacru de proces, sunt așadar reabilitaţi. La 90 de ani de la masacru, Romanovii își regăsesc onoarea.

Despre acest trecut pierdut, dar puțin câte puțin regăsit, își propune această lucrare să vorbească, până la descoperirile de ultimă oră, care îi surprind pe numeroși ruși. Pentru a înțelege această edificatoare și amară remarcă a unuia dintre corespondenții mei: „Noi nu știam toate astea. Și nu știam că voi le știați…”.

1
În așteptarea lui Petru cel Mare

Când se evocă Rusia imperială și pentru a-i desemna pe suveranii săi nu se menționează, în general, decât numele Romanovilor. Or, precedând venirea la putere a acestei ilustre familii, adică înainte de 1613, o altă dinastie se impune, inclusiv prin violență, pentru a controla acel teritoriu imens. Înaintea Romanovilor, vreme de șapte veacuri, în Rusia întâlnim elementele caracteristice viitorului imperiu, cum ar fi religia ortodoxă sau alfabetul chirilic, dar și rolul preeminent al unor femei și importanța acordată unor evenimente stranii sau supranaturale.

Rusia este, mai întâi, o sfidare aruncată spațiului. Dacă, așa cum va susține Napoleon, „în istorie, geografia este cea care comandă", Rusia constituie un exemplu perfect. Trebuie să ne reprezentăm o câmpie fără sfârșit, divizată de Munții Ural, la mai puțin de 2 000 km de Moscova. Cucerirea acestor spații și dragostea pentru glia natală vor fi o formă de libertate și punctul de ancorare al unui viitor patriotism. O civilizație a frigului, dar și a lemnului, deoarece pădurile acoperă două treimi din teritoriu. Pentru a ne face o idee despre distanțele din Rusia, trebuie să știm că aceasta are o suprafață de aproape 40 de ori mai mare decât a Franței, din care o întindere de 25 de ori mai mare decât Franța este doar Siberia. Cea mai mare parte se află mai aproape de cercul polar Arctic decât de ecuator. Încă din vremuri îndepărtate, întâlnim ceea ce geografii numesc „antiresurse", adică un acces dificil la mări, distanțe enorme (11 fusuri orare!), o repartiție disproporționată a populației: 46% din locuitorii actuali sunt grupați în doar 15% din suprafață.

Cu o mie de ani înainte de era creștină, nomazi veniți din Asia năpădesc stepele. Printre aceste noroade, sciții, instalați la nord de Marea Neagră, aduc o civilizație originală. Primele triburi slave se așază între două mari fluvii, Vistula și Nipru. Din secolul al II-lea până în secolul al VII-lea d.H. se succed diverși năvălitori, goții, hunii, avarii, kazarii, până la Marea Caspică. Pentru a le ține piept, slavii, care nu au un stat al lor, tocmesc scandinavi. Aceștia sunt comercianți înarmați, în realitate negustori vikingi, înrudiți cu normanzii care devastau pe atunci Europa apuseană. Sunt numiți varegi, dar sunt de asemenea numiți ruoți, cuvânt fără îndoială finlandez care desemnează populațiile sosite pe Lacul Ladoga, la sud de Marea Baltică. Acești mercenari comerciali asigură relativa liniște a unei axe economice importante, cea care lega Marea Baltică de Bizanț.

Astfel, Rusia va fi „țara rușilor", țara *ruoților*, iar slavii vor

constitui etnia dominantă pe teritoriul actualei Federații Ruse. O foarte veche cronică povestește sosirea, în anul 860, a unui anume Rurik printre slavi. Acest principe vareg, cel mai vârstnic dintre cei trei frați, este un personaj cvasilegendar. Nu se știe nimic despre originile sau cârmuirea sa; se știe doar că el întemeiază, în 862, cnezatul Novgorod („Noul oraș”), care este embrionul primului stat rus, nu departe de Lacul Ladoga și de actualul Sankt Petersburg. Și același Rurik este întemeietorul primei dinastii care a domnit în Rusia, dinastia Rurik. Cu puțin timp înainte de moartea sa, în 879, Rurik îl încredințează pe tânărul său fiu Igor tovarășului său de arme Oleg, supranumit cel Înțelept. Acesta se îndreaptă spre sud, cucerește Kievul (în Ucraina de azi) și proclamă acest oraș așezat pe cele două maluri ale Niprului capitala Rusiei unificate și „părinte al tuturor orașelor rusești” în anul 882. Este vorba de Rusia kieveană, Rusia cea mai veche.

Două personaje esențiale ale acestei epoci se cuvine a fi evocate, cneazul Igor și soția sa Olga. Pentru ruși și pentru străini, *Cneazul Igor* este prima epopee muzicală rusă, scrisă între 1869 și 1887 de Aleksandr Borodin, muzician precoce, dar în primul rând medic și mai ales chimist. Această capodoperă, din care cunoaștem mai ales seducătoarele *Dansuri polovțiene*, povestește, tablou cu tablou, prin cuvinte și muzică, destinul lui Igor, acel cneaz care strângea impozite pentru măreția Kievului și care a fost ucis de drevlenii care nu îi mai suportau dominația[2]2.

Asasinat în 945, cneazul Igor lasă în urma sa o văduvă, Olga. Regentă a Kievului din 945 până în 964, ea este unica femeie de pe tronul vechii Rusii, dar își ocupă bine locul în această istorie adesea tragică. A căpătat mai multe porecle, toate justificate de diversele ei atitudini. Mai întâi Olga cea Vicleană. Pentru că după moartea lui Igor ucigașii acestuia au cerut ca ea să-l ia de bărbat pe cârmuitorul lor, Mala, iar în acest scop au trimis o ambasadă la Kiev, iar Olga nu șovăie: credincioasă memoriei soțului, ea pune să fie uciși solii. Apoi, se duce în ținutul lor spre a-l jeli pe Igor și îi poftește pe drevleni să i se alăture. Cu prilejul unui ospăț, îi îmbată și pune să fie cu toții executați… Răzbunarea ei nu se oprește aici: în 946, însoțită de tânărul ei fiu, cneazul Sviatoslav Igorevici, îi urmărește pe drevleni, dă foc unuia din orașele lor, măcelărește o parte a locuitorilor, iar supraviețuitorii sunt transformați în robi ai căpeteniilor oastei sale. Cei mai norocoși, dacă putem spune așa, sunt striviți de dări grele. Prima Rusie, numită kieveană, se întinde de la Neva la Marea Neagră. Și apare, dacă nu chiar se respectă, principiul unei legi de succesiune în favoarea celui mai vârstnic dintre cneji.

Apoi, o avem pe Olga cea Sfântă, căci este cea dintâi care a

adoptat credința creștină; ea a introdus în Rusia creștinismul de rit grecesc. Sau dăm peste porecla de Olga cea Înțeleaptă, pentru că ea „a normalizat” relațiile cu triburile cucerite, a reglementat perceperea dărilor și a cârmuit țara atunci când fiul ei era la război. Olga este o femeie și jumătate care dovedește în ce măsură în Rusia exercitarea puterii nu a fost, practic încă de la origine, o exclusivitate masculină. Se poate vedea un chip al ei zugrăvit pe o boltă a camerei de aur a țarinei de la Kremlin. Este înfățișată la Constantinopol și va fi prima sfântă canonizată de Biserica Ortodoxă.

Rusia devine creștină odată cu nepotul direct al Olgăi. Urcat pe tron în 980, Vladimir, supranumit Mândrul Soare, are „o minte deschisă, este mereu atent la sfaturile ostașilor săi, plăcându-i să ospăteze alături de ei”. Dacă ospețele sale devin legendare, fiind cântate în balade, Vladimir este mai ales autorul unui act politic cu importante consecințe în timp. În anul 988, el este botezat în religia ortodoxă; doar cu această condiție o poate lua în căsătorie pe sora împăraților bizantini Vasile al II-lea și Constantin al VIII-lea. Această prințesă bizantină este Anna Porfirogeneta. Vladimir impune ceea ce Olga introdusese, o credință răsăriteană.

Cum se explică alegerea acestei religii venite din vechiul Bizanț? La vremea aceea, mai multe țări nordice au respins păgânismul. Poate că rușii refuză islamul pentru că acesta interzice alcoolul… Ieri ca și astăzi, un rus căruia nu-i place să bea, chiar și moderat, nu este rus! Tot astfel, este respins iudaismul, căci este considerat a fi credința unui popor învins, rătăcitor, mereu în căutarea Tărâmului Făgăduinței. Dar există un motiv mai prozaic… Într-adevăr, Vasile al II-lea îi ceruse lui Vladimir ajutorul pentru a înfrânge câteva răscoale. Marele cneaz de la Kiev i-a trimis 6.000 de mercenari; în schimb, Anna Porfirogeneta a devenit soția lui. Vor avea 13 copii.

Rusia alege așadar religia Constantinopolului, noul nume al Bizanțului, oraș construit în veacul al IV-lea, de împăratul Constantin, care s-a convertit la creștinism. Alegerea făcută de cneazul Kievului nu este doar spirituală: ea se grefează pe vechile legături comerciale dintre Marea Baltică și Bosfor. În 1015, Vladimir confirmă opțiunea ortodoxă pentru noroadele pe care le adună într-o federație. Religia sa personală va fi cea a statului său. El preferă ca țara sa să devină aripa răsăriteană a creștinătății mai degrabă decât prelungirea europeană a unor civilizații necreștine. Picturi din secolul al XIX-lea înfățișează *Botezul Rusiei:* sub zidurile Kievului, mulțimea se afundă în Nipru și primește binecuvântarea preoților. Cneazul adoptă rapid fastul misterios al ritului ortodox; planul bisericilor va fi cel al unei cruci grecești, la fel ca la Bizanț. Astfel Bazilica Sfânta Sofia este copiată la Kiev; este cea mai veche biserică din Rusia. A fost începută în 1037;

cupola ei centrală îl simbolizează pe Hristos; cele 12 cupole care o înconjoară, de mai mică însemnătate, îi reprezintă pe apostoli.

Consecințele convertirii la ortodoxie sunt imense, chiar dacă va trebui să treacă cel puțin un veac pentru ca majoritatea rușilor să devină ortodocși, iar unele triburi slave nu vor fi creștine decât după 200 de ani de la această decizie. Într-adevăr, Rusia nu își primește religia de la Roma, ci de la biserica din Răsărit. Consecință negativă: Rusia nu va cunoaște Evul Mediu european și nici extraordinara înflorire intelectuală și artistică a Renașterii. Iar secolul luminilor va fi primit aici cu un decalaj și sub o formă limitată. Rusia imperială va avea așadar 200 de ani de întârziere față de Europa apuseană și Petru cel Mare va fi cel care își va asuma sarcina de a compensa acest deficit. Consecință pozitivă: această alegere religioasă era cea mai bună cu putință la vremea respectivă, căci această credință este simplă, apropiată de popor, cu suficiente podoabe și ritual pentru a-i impresiona pe credincioși. Sunt stabilite nuanțe între ritul grec și ritul rus: în acesta din urmă, Hristos poartă barbă și plete lungi; acest aspect fizic oficial va sluji drept unic model bărbaților din Rusia… până la Petru cel Mare.

Vladimir, primul mare cneaz al Kievului, trebuie să fie considerat întemeietorul nu doar al Rusiei ortodoxe, ci și al unui stat strâns legat de religie, inclusiv prin învățătură. I se datorează crearea a numeroase școli pe lângă biserici. Vreme de 1.000 de ani, osmoza dintre politică și confesiune va fi un adevăr, o evidență, chiar dacă, între timp, Petru cel Mare va zdruncina numeroase certitudini și va da peste cap multe uzanțe! Vreme de zece secole, religia definește conștiința rusă, este direct legată de noțiunea de stat până la Revoluție. Printre manifestările cele mai admirabile ale ortodoxiei se numără icoanele. Dacă Europa occidentală nu le descoperă până în secolul al XIX-lea — acestea îl vor încânta, de pildă, pe Théophile Gautier —, icoanele merg în timp până în secolul al VI-lea, când Biserica Ortodoxă răsăriteană acceptă și propagă reprezentarea divinității și a sfinților. Cea dintâi artă rusească — și cea mai spectaculoasă — se naște din arta Bizanțului. Cu alte cuvinte, Rusia deplasează și prelungește spiritul bizantin.

Zugrăvirea de icoane era pe atunci o taină, la fel ca liturghia, fiind opera unor călugări aleși cu grijă[3]3. Iar primele icoane rusești merg până în secolul al XI-lea, adică pe vremea lui Vladimir. Vom vorbi astfel de *Maica Domnului din Vladimir*. Apoi, vom nota apariția iconostasului, un fel de perete împodobit cu icoane așezate pe patru, cinci sau șase rânduri; înălțat ca un zid sacru, el desparte naosul și credincioșii de altarul unde oficiază preotul. Iconostasul întreține taina. La fel ca un dispozitiv teatral — îndrăznesc să spun aproape ca o punere în scenă —, ușile aurite se deschid și se închid în cursul

slujbei religioase, confirmate de voci abisale de bași, în timp ce norii de tămâie și fumul nenumăratelor lumânări contribuie la reculegere și la rugăciune și dau viață reliefurilor aurite.

Însă Vladimir este cu adevărat nepotul Olgăi: la nevoie, el este crud, astfel că pune să fie ucis fratele său Iaropolk. O atmosferă sumbră care prefigurează tragediile lui Shakespeare. Calitățile sale de cuceritor sunt recunoscute după ce s-a înstăpânit peste Galiția (regiunea Cracovia, în actuala Polonie) și Chersonesul Tauric (Crimeea, în Ucraina de azi). Să mai adăugăm că a imaginat o asistență socială organizată și că a avut preocuparea de a accelera fuziunea între slavii răsăriteni și varegi spre a consolida nașterea națiunii ruse. Importanța cneazului va crește atunci când Biserica Ortodoxă căreia i-a fost ambasador îl va canoniza: Vladimir I, supranumit cel Mare, moare în 1015 și devine Sfântul Vladimir. Pentru întâia oară, țara pe care o lasă în urma sa este socotită o împărăție, chiar dacă suveranul ei nu este încă țar, ci doar marele cneaz al Kievului.

Rusia kieveană atinge apogeul sub domnia fiului său, Iaroslav Vladimirovici, care va fi supranumit cel Înțelept. Succesiunea este mai întâi dureroasă. Iaroslav începe prin a-și înfrânge fratele, Sviatopolk, apoi se instalează la Kiev în 1019, împărțind puterea cu celălalt frate, Mstislav, vreme de mai bine de șaisprezece ani. La moartea acestuia din urmă, în 1036, el devine unicul suveran al statului rus. Din Kiev el face un centru cultural, artistic și comercial, sediu al unei mitropolii. Dintre monumentele demne de remarcat, Mănăstirea Criptelor, cea mai veche din Rusia, este cunoscută mai ales sub numele de „lavra din Kiev". Adevărat focar de civilizație, mănăstirea este celebră pentru catacombele sale. La mijlocul veacului al XI-lea, orașul este atât de frumos încât rivalizează cu Constantinopolul. Pentru unii călători uluiți, Kievul devine chiar a doua capitală a lumii europene. În 1037, biserica rusă se supune autorității patriarhiei de la Constantinopol. Douăzeci de ani mai târziu, ambasadorii acreditați la Kiev remarcă faptul că „rusul are nevoie să creadă".

Iar alfabetul chirilic, inventat de doi misionari bizantini spre folosul bulgarilor convertiți, este introdus în Rusia.

Iaroslav ar merita o altă poreclă. Istoria i-a refuzat-o pe aceea de european, ceea ce este nedrept, căci el este primul suveran rus care și-a extins influența cam peste tot. Oferă un exemplu prin nunta sa cu Ingrid de Suedia. Cei trei fii ai săi iau în căsătorie o principesă poloneză, o principesă germană, o principesă bizantină. Iar fiicele lui se unesc cu regii Norvegiei, Ungariei și Franței. În acest ultim caz, principesa Ana de Kiev, în vârstă de douăzeci și șapte de ani, este căsătorită în 1051 cu Henric I, care are patruzeci și trei de ani și

domnește în Franța de 20 de ani. Regele este văduv de șapte ani. Această căsătorie cu o principesă atât de îndepărtată — dar a cărei frumusețe este legendară… — se supune unei motivații. Pentru Iaroslav, această unire, la fel ca acelea ale fraților și surorilor Anei, trebuie să permită așezarea statului rus pe scena politică europeană și să-i grăbească progresele în materie de civilizație. Așadar, o primă voință de deschidere spre Europa apuseană, prefigurând viitoarea ambiție a lui Petru cel Mare. Pentru monarhul francez, fiul lui Robert cel Pios, căsătoria cu fiica unui cneaz din Kiev era ocazia de a scăpa de acuzația, formulată de papalitate, de căsătorie cu una din rubedeniile sale, cum se întâmpla mult prea adesea.

În decurs de nouă ani, Ana de Kiev i-a dăruit patru copii lui Henric I, printre care viitorul Filip I[4]; acesta, prin diverse acțiuni, va spori domeniul regal cu regiunile Gâtineau, Vexinul francez și Berry. În 1060, regina Ana de Kiev rămâne văduvă. În continuare la fel de frumoasă, este răpită de contele de Crépy, Raoul de Péronne. El o ia în căsătorie, uitând… că este deja însurat! Însurățeii se trezesc așadar excomunicați. Iar irezistibila Ana, în cele din urmă repudiată, se întoarce în Rusia, unde și moare, cam pe la 1075. Din acest motiv, ea mai este numită și Ana de Rusia. Această femeie cu destin original și uitat, mama unui rege al Franței și bunica altuia, a pecetluit așadar prin sângele ei prima alianță între două țări pe care totul le separa — inclusiv distanța —, Franța în gestație și Rusia începuturilor.

La mijlocul veacului al XI-lea, statul de la Kiev apare astfel ca unul dintre cele mai puternice din Europa, întărit de prestigioase combinații diplomatice. În interior, Iaroslav se vădește a fi cel dintâi legislator al rușilor, căci a poruncit să fie scris primul cod de legi al slavilor de răsărit, *Pravila rusă,* care reglementa viața supușilor. Totuși, această preocupare a sa de a reglementa totul, în special instaurând un drept de succesiune, se va dovedi catastrofală. În 1054, țara este sfâșiată de lupte fratricide, care grăbesc dislocarea statului abia consolidat… Ca în orice dispută de această dimensiune, o ramură se ivește din haos, cea a cnejilor din Suzdal. Unul dintre ei, Iuri Dolgoruki, întemeiase Moscova.

Pericolul nu rezidă doar în luptele interne, căci peste Rusia se abat năvălitorii nomazi. Kievul este jefuit în 1169, prădat în 1203 și distrus de mongolii lui Batu Han în 1240. În afara miilor de victime, imense întinderi de teren cultivabil sunt distruse. Trebuie să mai spunem că în urma acestei invazii, fără precedent prin violență și amploare deoarece timp de un sfert de veac Rusia cade sub jugul mongol, țara este practic izolată de restul Europei, în timp ce — s-o mai spunem o dată — civilizația medievală tocmai a intrat în perioada ei cea mai strălucită. Centrul de gravitate al statului rus — slăbit — se deplasează spre

nordul țării, îndeosebi spre Novgorod și Suzdal.

Fărâmițată într-o puzderie de state vasale, Rusia este divizată, deci ușor de controlat. Cel mai important este cneazul din Novgorod, cunoscut sub numele de Aleksandr Nevski, adică Alexandru de pe Neva, fluviul pe care se luptă, în 1240, cu suedezii. Această faptă de arme, care va deveni un exemplu eroic de zugrăvire a istoriei la Kremlin, este într-atât de mitică încât, cinci secole mai târziu, Petru cel Mare va avea ideea fixă de a-i bate pe suedezii care controlează Baltica. De la o dinastie la alta, considerațiile geopolitice și adevărații adversari rămân aceiași. În 1242, Aleksandr Nevski își sporește prestigiul zdrobindu-i pe puternicii cavaleri teutoni în bătălia „de pe Gheață", pe un lac înghețat din Livonia (în apropiere de Riga, capitala actualei Letonii), Uităm adesea că acel formidabil luptător — al cărui nume a fost dat celei mai prestigioase artere din Sankt Petersburg — este și un abil politician: de mai multe ori, prin demersurile sale, el salvează Rusia de noi invazii tătare; atunci când este amenințat cu decapitarea, nu șovăie să îngenuncheze în fața hanului și să-i implore clemența. Sanctificat, Aleksandr Nevski va fi zugrăvit, la mijlocul secolului al XVII-lea, pe o frescă din catedrala Arhanghelul Mihail de la Kremlin.

Nepotul său, Ivan Danilovici I, al treilea cneaz al Moscovei, este adesea socotit întemeietorul Moscoviei (statul moscovit), pentru că rezistă vreme de 40 de ani amenințării mongole și asigură prosperitatea economică a regiunii; de altfel, porecla sa, Kalita, este revelatoare: în rusă, înseamnă „pungă de bani"!

În 1453, turcii cuceresc Constantinopolul. Evenimentul, considerabil, pecetluind sfârșitul Evului Mediu, are o consecință pozitivă pentru Moscova: orașul dobândește un caracter sacru, devenind centrul mondial al religiei ortodoxe și ultimul său zid de apărare. Moscova este „a treia Romă"! Îi mai rămâne să devină capitală. La 12 noiembrie 1480, rușii îi înving pe tătari pe râul Ugra. Învingătorul Hoardei de Aur — tătarii se vor converti la islam și se vor retrage spre răsărit — este marele cneaz Ivan Vasilievici al III-lea, care poartă, pentru prima oară, titlul de mare cneaz al Moscovei și al întregii Rusii; statul moscovit devine statul rus prin unirea sa cu cnezatele Tver, Kazan, Iaroslav și Novgorod. Ivan al III-lea este primul suveran național al Rusiei; el reușește să-i alunge din Novgorod pe neguțătorii germani din Hansă. În 1472, se căsătorește, pentru a doua oară, de data aceasta cu Sofia Paleolog, nepoata ultimului împărat din Constantinopol. Domnia sa este lungă (1462-1505), ceea ce îi permite să-și consolideze bazele puterii. Blazonului dinastiei și propriului blazon, el le adaugă un element a cărui importanță va fi uriașă: o acvilă cu două capete simbolizând unirea dintre Imperiul Roman de

Răsărit și Imperiul Roman de Apus. Două universuri unite într-un singur stat, Rusia moscovită. Așadar în mod eronat este atribuită acvila rusă dinastiei Romanovilor, deoarece le este anterioară cu aproximativ un secol și jumătate. Chiar dacă Rusia este spiritual impregnată de Orient, trebuie subliniat că Ivan al III-lea face apel la italienii din Occident pentru a construi zidurile Kremlinului din Moscova, primii artiști străini punându-și talentul în slujba civilizației ruse.

Fiul său, faimosul Ivan cel Groaznic, este cu mult mai cunoscut decât el. Născut în 1530, este educat de mitropolitul Moscovei și încoronat de către acesta la 16 ianuarie 1547. La șaptesprezece ani, Ivan al IV-lea este conștient că misiunea sa de suveran este divină și hotărăște să domnească într-un mod vizibil. Adoptă, pentru prima oară, titlul de țar, care vine de la cezar. O noutate? Nu, cuvântul îi desemna atât pe împărații bizantini, cât și pe hanii mongoli. Dar în acest mod, Ivan al IV-lea se consideră moștenitorul tuturor autorităților care s-au exercitat asupra Rusiei timp de șapte veacuri. În calitate de unificator și de bărbat care cârmuiește singur, Ivan al IV-lea poate fi comparat cu Ludovic al XI-lea și prefigurează puterea absolută a lui Ludovic al XIV-lea.

Ia măsuri împotriva boierilor și clerului, ale căror venituri fixe le micșorează; creează un consiliu privat; reunește o adunare a stărilor generale (*zemski sobor*), alcătuită din boieri, cler și reprezentanții negustorilor și orășenilor; publică un cod de legi; creează un embrion de armată regulată (*streliții*). Preia controlul pe Volga și deschide drumul Siberiei, încearcă să-și impună navele pe Marea Baltică, dar trebuie să-i înfrunte pe suedezi, lituanieni și polonezi. Va fi nevoie de o mediere a papei pentru ca ostilitățile să se oprească, în 1582[5].

De unde provine porecla de „cel Groaznic”? De la caracterul său crud și violent. Eșecurile și greutățile îi agravează răutatea: începe să-și bănuiască anturajul și vede pretutindeni trădări. Tot mai bănuitor, poruncește executarea a mii de opozanți, mai cu seamă din rândurile micii nobilimi, care, totuși, îi este devotată. În apărarea lui, să amintim că existența însăși a statului rus este amenințată. Astfel, în 1571, tătarii din Crimeea au atacat și au jefuit Moscova. Ivan al IV-lea, care s-a căsătorit de șapte ori, își merită trista poreclă; în noiembrie 1581, într-un acces de furie, își ucide, lovindu-l cu sceptrul, fiul mai mare. Cel de-al doilea fiu, Feodor, moștenește tronul la vârsta de douăzeci și șapte de ani. Este socotit sărac cu duhul, incapabil să domnească și, neavând copii, se află sub influența soției sale, Irina Godunova, și a cumnatului său, un anume Boris Godunov… Feodor I este un om generos și însuflețit de o credință profundă, rugându-se pentru ameliorarea situației economice. Când moare, în 1598, la

vârsta de patruzeci și unu de ani, prima dinastie domnitoare din Rusia, dinastia Rurik, se stinge, iar regentul Boris Godunov se proclamă țar. Este ales în unanimitate de către zemski sobor. Începe atunci o perioadă agitată, „Vremea îndoielilor”, urmată de celebra „Vreme a tulburărilor”. Aceasta este scurtă (15 ani), dar agitată.

Noul țar este un descendent al unor nobili tătari care îi slujiseră pe cnejii Moscovei încă din secolul al XIV-lea. Inteligent, viclean și intrigant, este urât de boieri; vrea și el slăbirea rolului acestora. „În împărăția mea, vestește el în septembrie 1598, cu prilejul încoronării, nu vor exista nici săraci, nici bogați.” Și, ținând în mână gulerul cămășii sale bogat brodate, adaugă: „Chiar dacă aceasta este ultima, o voi împărți cu poporul meu!” Obține câteva succese: înființarea patriarhiei Moscovei îi asigură sprijinul bisericii; construiește orașe de-a lungul Volgăi, clădiri mărețe la Moscova, câștigă o victorie asupra suedezilor. Progresist și preocupat de prosperitate, întemeiază școli pentru care recrutează profesori din Franța și Germania. Trimite în schimb tineri nobili ruși să-și facă studiile în aceleași țări. Pentru a stăvili ceea ce s-ar putea numi o criză socială, leagă țăranii de glie, lipsindu-i vreme de mai mulți ani de posibilitatea de a-și schimba stăpânul. Dar, în pofida strădaniilor sale, Boris Godunov nu izbutește să consolideze statul. Și mai cu seamă, numele său se leagă de numeroase morți misterioase, cu începere din 1604; este bănuit că l-a eliminat pe fiul mai mic al lui Ivan cel Groaznic, Dmitri, frate vitreg cu Feodor[6].

La 13 aprilie 1605, țarul Boris moare pe neașteptate. Evenimente grave perturbă viața rușilor, îndeosebi recolte proaste, o perioadă de foamete, epidemii și răscoale pretutindeni. Numeroși ruși văd în aceste calamități o pedeapsă dată celor care au lăsat un uzurpator să urce pe tronul Rusiei. Ei sunt cu atât mai convinși de această pedeapsă cu cât cometa observată pe cerul Rusiei în 1604 a fost interpretată ca semn de nenorociri… toate imputabile lui Boris Godunov. La sfârșitul lunii mai, așadar la o lună și jumătate de la urcarea pe tron a fiului său Feodor al II-lea, agitația pune stăpânire pe Moscova. Feodor al II-lea, în vârstă de șaisprezece ani, este masacrat în chip de ispășire, iar moscoviții deschid porțile Kremlinului unui bărbat care se află în fruntea unei imense armate. Necunoscutul pretinde a fi moștenitorul legitim al tronului, țareviciul Dmitri, care ar fi „scăpat printr-o minune” de uneltirile criminale ale lui Boris Godunov și s-ar fi refugiat în Polonia. În realitate, este vorba de un călugăr răspopit numit Grigori Otrepiev, fost iobag al unei familii de boieri… Romanov. El a fugit de la Mănăstirea Ciudov la Moscova. Acest fals Dmitri, roșcovan și dizgrațios, este sprijinit de cazaci și de o parte deloc neglijabilă a aristocrației poloneze și lituaniene. În total, mii de oameni care îi

asigură o intrare triumfală în Moscova.

Domnia sa este de scurtă durată, abia un an, pentru că două femei se amestecă în afacerea asta. Pe de-o parte, falsul Dmitri a luat de soție pe o nobilă poloneză trufașă, Marina Mnișek, iar aceasta a adus la curte numeroși aristocrați polonezi, lucru care îi scoate din minți pe boieri. Pe de altă parte, mama adevăratului Dmitri, care se prefăcuse la început că-l recunoaște pe impostor, îl denunță pe acesta gărzilor de la Kremlin. În noaptea de 26 mai 1606, Dmitri, care nu are decât douăzeci și nouă de ani, este asasinat și înlocuit de un membru al unei mari familii de boieri, Vasili Șuiski.

Întronarea grăbită a acestuia nu face decât să accelereze instabilitatea țării. Timp de cinci ani, nenorocirile se țin lanț, îndeosebi marcate de o mare răscoală țărănească. Apoi, ca într-o operă, iată că se înfățișează un alt presupus nepot al lui Ivan cel Groaznic, care pretinde coroana: el este susținut de importante forțe armate. După care, la hotarul dinspre apus, o nouă lovitură de teatru: apariția… unui al doilea țarevici! Un al doilea fals Dmitri își arogă titlul de țar! Și, o dată în plus, mama principelui defunct… nu ezită să-l recunoască! Rusia este în plină anarhie, un țar fals opunându-se unui alt țar fals; confuzia dinastică este nemaipomenită, iar uzurpatorii profită. Această situație impune două observații. Mai întâi, este evident că legea succesiunii este vagă și că trebuie să fie clarificată și supusă unei proceduri. Apoi, norodul, nemulțumit, este gata să dea crezare tuturor subterfugiilor și tuturor manipulărilor, între pretinsele miracole și cutezanța oportuniștilor care au avut grijă să se înconjoare cu persoane de încredere. Și care intimidează prin forță pe șovăielnici sau pe increduli. Neputând să cucerească Moscova, noul fals Dmitri își instalează curtea în exil la Tușino, un sat din apropiere, unde își are sediul și patriarhul său, un anume Feodor Romanov, fost rival al lui Boris Godunov, care îl silise să îmbrace haina călugărească sub numele de Filaret. Mai multe ținuturi prestează jurământ falsului țar, supranumit astăzi „banditul din Tușino”. Această schismă politică și religioasă, care amintește de cea pe care a cunoscut-o papalitatea între Roma și Avignon, dar cu consecințe la scara Rusiei, nu face decât să ațâțe pofta țărilor învecinate.

La Moscova, clanul Șuiski este sprijinit de suedezi, în vreme ce clanul înlăturat de la Tușino are sprijinul unei coaliții polono-lituaniene și al unei bune părți din aristocrația moscovită. Vasili Șuiski nu evită dezastrul: polonezii intervin pe față împotriva lui și a suedezilor; este răsturnat în iulie 1610, în timp ce Sfatul celor șapte boieri acceptă candidatura fiului regelui Poloniei Sigismund al III-lea, principele Ladislau. Cu o condiție: să se convertească la religia ortodoxă. Regele refuză ca moștenitorul său să renunțe la catolicismul roman, atât de scump inimii polonezilor.

Situația nu a fost nicicând mai rea: se poate spune că, în 1611, Rusia a încetat aproape să mai existe. Suedezii o invadează, iar polonezii ocupă Moscova. Or, pretențiile regelui Poloniei sfârșesc prin a ridica pe toată lumea împotriva lui. Lipsește doar un șef pentru a organiza revolta și a-i reuni, în sfârșit, pe rușii sfâșiați de disputele lor… bizantine. Un patriarh întemnițat de polonezi, Hermogen, care și-a luat numele din filosofii greci, își face auzit glasul. Este bun orator, convingător, și reunește clerul care refuză să se supună catolicismului polonez. Cuvântul său de ordine: eliberarea Moscovei și, pentru atingerea acestui scop, ridicarea unei armate naționale în orașele din nord-est. O primă expediție reprezintă un eșec. O a doua este condusă de energicul patriot rus de treizeci și patru de ani, Dmitri Pojarski. Aceasta este un succes: soldații polonezi sunt alungați din Moscova în noiembrie 1612.

La 21 februarie 1613, *zemski sobor* alege un nou țar. Este un tânăr de șaisprezece ani, Mihail Romanov. De ce el? Pentru că bunicul său, boierul Nikita Romanov, era fratele primei soții a lui Ivan cel Groaznic, Anastasia Romanova. Pretenția sa la tron este așadar legitimă.

Această procedură de desemnare pune capăt autoproclamării unor moștenitori fanteziști. Fără Pojarski, probabil că Romanovii nu ar fi fost niciodată aduși la putere. Astfel, primul țar Romanov este un țar ales. El va fi singurul. Mai trebuie subliniat încă un element: la alegerea sa, tânărul Romanov nu se află la Moscova, ci la Kostroma, la mănăstirea Ipatiev, cu mama sa, o călugăriță numită Marfa. Îndărătul zidurilor unde timpul este destinat rugăciunilor, adolescentul nu este la curent cu nimic. El părăsește mănăstirea Ipatiev spre a fi încoronat împărat. Ipatiev? Același nume ca al unei case din Ekaterinburg, în Urali, unde va fi împușcat ultimul împărat din dinastia Romanov, în 1918…

La 11 iulie 1613, după ce pătrunde încet în interiorul Kremlinului, cortegiul, foarte oriental, o adevărată procesiune în veșminte aurite, intră în splendida Catedrală Adormirea Maicii Domnului (Uspenski Sobor), înălțată în timpul domniei lui Ivan al III-lea, între 1475 și 1479, de către un meșter italian. În această biserică enormă este încoronat tânărul țar. Sub cele cinci cupole aurite și în fața extraordinarei icoane a *Maicii Domnului din Vladimir*, Mihail Romanov continuă tradiția țarilor încoronați în acest sanctuar. El își pune pe creștet boneta conică tivită cu aur a lui Vladimir Monomahul, fiul întemeietorului Moscovei, mare cneaz de Kiev în secolul al XI-lea și autor al unei celebre *Învățături* despre moravurile și filosofia creștină.

Ales în unanimitate, Mihail Romanov sau Mihail I utilizează legitimitatea sa incontestabilă pentru a pune capăt dezordinilor, pentru a întări puterile suveranului și a duce la bun sfârșit o urgentă

sarcină de pacificare, chiar de reconstituire a Rusiei sfâșiate. El consolidează statul, reprimă abuzurile administrației locale și pune ordine în finanțe. Se dedică acestor lucruri cu înțelepciune astfel că, începând din 1640, criza economică, criză care mina în permanență Rusia, este de domeniul trecutului. Informat în legătură cu bogățiile solului și ale subsolului, împăratul inaugurează exploatarea minereurilor și creează primele manufacturi. Trimite chiar și exploratori spre Siberia ale cărei fabuloase comori sunt deja ridicate în slăvi, în ideea unei colonizări. Țarul sporește puterile marilor boieri, proprietari de pământuri. Unul din cele mai mari succese ale tânărului împărat este de a vedea că, în Ucraina, unii polonezi se așază sub protecția Rusiei, deci a religiei ortodoxe.

Mihail Romanov s-a căsătorit de două ori. Prima sa soție, Maria Dolgorukova, înrudită cu familia lui Aleksandr Nevski, moare la un an după căsătorie. De la cea de-a doua soție, Eudoxia Streșneva, va avea zece copii. Când va muri, la 13 iulie 1645, la vârsta de patruzeci și nouă de ani, primul Romanov împărat al Rusiei lasă în urma sa o țară în stare bună, în care autoritatea a fost restabilită. Prestigiul său european i-a îngăduit chiar să-i primească cu demnitate pe ambasadorii străini.

Fiul său Alexei este cel care moștenește tronul, exact la aceeași vârstă ca tatăl său (șaisprezece ani) și fără probleme. Țarul Alexei I Mihailovici merită să fie mai bine situat în istorie: într-adevăr, el vorbește mai multe limbi străine, cunoaște teologia temeinic — ajungând chiar să organizeze un sinod la Moscova — și foarte bine muzica religioasă. Este primul suveran care își întocmește și semnează el însuși ukazurile (decretele imperiale). Una din ocupațiile sale preferate este vânătoarea cu șoimi, despre care scrie un tratat. În armată, recrutează mercenari străini și încearcă, timid, constituirea unei flote de război pentru a apăra căile comerciale ce tranzitau Marea Caspică. Expedițiile spre Siberia sunt însoțite de primele infrastructuri odată cu exploratorul Habarov (care va da numele său unui oraș de pe viitoarea cale ferată transsiberiană, Habarovsk, întemeiat în 1858). Sosirea cuceritorilor la malul mării Ohotsk, mare internă extrem de adâncă din estul Siberiei, este o performanță, căci, din noiembrie până în mai, ghețurile o fac inaccesibilă. Înaintarea rusească spre răsărit este o reușită.

În politica externă, țarul unește ceea ce el numește pe atunci „Mica Rusie”, care este în realitate Ucraina, cu „Marea Rusie”. Astfel, Rusia își mărește teritoriul. În schimb, operațiile din Marea Baltică nu sunt încununate de succes. O dată în plus, suedezii îi resping pe ruși. Soarta și o solidă experiență maritimă îi permit Suediei să controleze Baltica.

Binevoitor, deschis, noul țar a moștenit porecla de Alexei cel Blând. Cu toate acestea, lunga sa domnie — 31 de ani — nu se caracterizează printr-o adevărată blândețe (aceasta este, de altfel, mai degrabă un lucru rar în Rusia!), căci răscoalei sării (1648, anul tratatelor din Westfalia) îi urmează aceea a pâinii (1650), apoi cea provocată de emiterea masivă a monedei de aramă („răscoala de aramă"). De asemenea, țarul Alexei adoptă *Ulojenie,* un nou cod care legalizează iobăgia în toată Rusia.

La fel ca părintele său, Alexei se căsătorește de două ori. Prima sa soție, Maria, îi dăruiește... 13 copii! Cea de-a doua, Natalia, nu-i dăruiește, dacă putem spune așa, decât trei. Când în noaptea de 30 ianuarie 1676 moare al doilea țar Romanov, la vârsta de patruzeci și șapte de ani, se decide ca el să fie înhumat la fel ca părintele său în catedrala Arhanghelul Mihail de la Kremlin, unde odihnește deja Ivan cel Groaznic[7]7. Icoana din secolul al XV-lea, atribuită meșterului Andrei Rubliov, este o bijuterie care îl arată pe sfântul ocrotitor al cnejilor Moscoviei mândru, nobil și vigilent. Țarii se închină în fața acestei capodopere la ceremonia încoronării.

Tronul Romanovilor îi revine fiului mai mare pe care Alexei l-a avut de la prima sa soție, Feodor. Dar acesta este bolnăvicios și are o domnie scurtă, abia șase ani, deoarece moare în primăvara anului 1682, fără să fi avut răgaz să-și lase amprenta în istorie. Fratele său, Ivan, în vârstă de șaisprezece ani, se dovedește la fel de fragil și de incapabil, dar nu se pune problema rediscutării succesiunii, copiii primei soții trecând înaintea celor din a doua căsătorie. De la alegerea primului Romanov, legea dinastică exclude orice străin de la pretenția la coroană. Se credea că astfel „Vremea tulburărilor" va fi definitiv îndepărtată... Dar ce se întâmplă dacă succesorul se dovedește incapabil?

Conștientă de fragilitatea fizică și intelectuală a adolescentului, adunarea boierilor nu îl aprobă pe acest moștenitor lipsit de anvergură; adunarea este preocupată de influențele la care el ar putea fi supus și preferă să-l aleagă pe ultimul fiu al defunctului țar și al celei de-a doua soții, Natalia Narîșkina, pe care el o luase în căsătorie la 22 ianuarie 1671. Acest candidat se numește Petru și s-a născut la Moscova la 9 iunie 1672. În vârstă de zece ani, așadar minor, este precoce, inteligent, vădind o neobosită curiozitate, având un caracter puternic și debordând de vitalitate. Ce contrast cu fratele său vitreg indolent și timorat! Dar partizanii lui Ivan, furioși, pun la cale agitații și chiar o răzmeriță pentru a contesta alegerea lui Petru. Astfel, există doi țari: reîncepe coșmarul, cu un norod divizat, ostatic al unui clan sau al celuilalt. Oficial, domnia lui Petru începe la 27 aprilie 1682. În mai, susținătorii lui Ivan năvălesc dincolo de zidurile Kremlinului și

măcelăresc numeroși membri ai familiei Nataliei. Prin teroare, ei îl impun pe Ivan al V-lea. Se prăbușesc cumva din nou Moscova și Rusia într-un război civil dinastic? Nu. Se hotărăște: cei doi copii vor fi asociați la domnie, sub regența surorii lor, soră vitregă pentru Petru, până la majorat.

Prima bătălie a celui pe care apropiații îl numesc deja Petru I constă în a se impune în fața fratelui și surorii mai vârstnice, foarte instruită, amibițioasă și intrigantă. Ea este cea care a uneltit revolta; Petru află foarte repede acest lucru și va trage de aici prețioase învățăminte. Din punct de vedere fizic, Petru este deja impresionant. Ce înfățișare are! Talia sa înaltă este neobișnuită din toate privințele, el îi domină pe băieții de vârsta lui.

Istoria îl va numi Petru cel Mare.

2
Țarul Petru trezește Rusia

Nu i-a plăcut niciodată Moscova și va avea chiar oroare de acest oraș. De ce? Pentru că este refugiul a ceea ce el numește „vechile obiceiuri”. Iar printre acestea, comploturile de familie, intrigile orientale și masacrele puse la cale de *streliții* care au exterminat clanul Narîșkin și au silit-o pe mama lui să se retragă la reședința de la Preobrajenski. Paradoxal este că Petru I se vede constrâns la inacțiune politică oficială deoarece sora sa vitregă, Sofia, și fratele său vitreg, Ivan al V-lea, și-au împărțit puterea cu o bucurie plină de cruzime. Însă Petru, asociat la domnie, va profita de această menținere la distanță, așa cum va ști să profite de toate situațiile defavorabile. Singurul lucru interesant la Moscova este faptul că adăpostește un cartier al străinilor și acolo va respira Petru un aer înviorător, cel al noutății, la polul opus față de mirosurile stătute emanate de zidurile de granit ale Kremlinului, acele ziduri înalte care îl vor fascina pe Napoleon. Genevezul Lefort și scoțianul Gordon îl inițiază în această deschidere spre Occident, inculcându-i idei, noțiuni despre științe și tehnici răspândite în Occident, dar ignorate în Moscovia. Adolescent curios, ager, avid de acțiune, Petru este pasionat de arta militară și îi place să organizeze regimente imaginare pe care le pune să facă manevre. Preceptorii săi nefiind întotdeauna la înălțimea misiunii lor, educația sa are multe lacune. Nu contează: va găsi el însuși ceea ce preceptorii nu se pricep să-l învețe. Impulsiv și voluntar, nu acționează decât după bunul său plac. Marea, deși, îndepărtată, îl obsedează. Atunci, deja convins că nu există progres posibil fără debușee maritime, se mulțumește cu Moscova, râul care traversează orașul și curge la poalele Kremlinului. Cu mâinile sale, construiește o ambarcațiune pentru a naviga, visând la oceane. Astfel meseria sa de

început este cea de dulgher sau tâmplar naval, iar barca aceea este considerată primul vas al flotei ruse, Petru cel Mare fiind fondatorul ei[8]. Se naște astfel reputația de meșteșugar a tânărului țar; mâinile sale sunt nerăbdătoare să frământe, să cioplească, să taie, să sculpteze, să coasă, să geluiască. Oamenii greșesc luând peste picior mania sa de meșter înzestrat la toate. Petru nu este doar dulgher. Învață meseria de cizmar (confecționându-și mândru o pereche de pantofi pe măsura sa, mică: are măsura 39 la picior, dar va măsura în înălțime 2,04 metri!). Geometru, tăietor de lemne: nu-i scapă nicio muncă manuală. Adolescentul care tropăie de nerăbdare să acționeze are toate calitățile unui constructor. Cu propriile mâini, dând ascultare unei minți excepționale, el va modela noua Rusie. Deja. Convingerea sa este pragmatică: pentru a face față, adică pentru a comanda, trebuie să te pricepi… Acest obsedat de munca manuală practica, se pare, vreo 20 de meserii. Cea mai neașteptată era cea de… dentist! La vremea aceea, când „a minți cu nerușinare ca un tip care smulge dinții" este o dureroasă realitate, el extrage dinții bolnavi ai supușilor săi cu instrumente născocite de el însuși. Din păcate, în graba sa, i se întâmplă să smulgă dinți sănătoși în locul celor cariați. Dar câtă cinste să fii operat de un astfel de om! Chiar de țar! Cunoștințele lui Petru I sunt surprinzătoare, roade ale unei insațiabile sete de cunoaștere. Necontenit, el pune întrebări despre toate și vrea răspunsuri despre absolut tot. Acestea îi sunt furnizate — dacă este posibil! — în mare grabă, căci este un om grăbit. Rapiditatea sa este aproape epuizantă. De altfel, forța sa fizică, fără de care nu ar izbuti nimic, cât și impozanta sa statură sunt prețioase atuuri. Câtă energie! Nimeni nu știe când doarme și nici dacă i se întâmplă să se odihnească.

Nu poate fi deci nimeni surprins că în septembrie 1689, exasperat de letargia familiei sale, Petru îi elimină brusc pe Sofia și Ivan al V-lea pentru a pune mâna pe o putere la fel de erodată ca trunchiurile de lemn roase de cari ai unei izbe părăsite. Are șaptesprezece ani. Din acel moment, o formidabilă mașinărie de inteligență și de execuție s-a pus în mișcare. Nimeni și nimic nu o va opri. Pentru a occidentaliza acel imperiu care, după părerea sa, privește prea mult spre Asia, Petru I va rupe izolarea geografică a țării sale. Pentru aceasta nu există decât un sigur mijloc: marea. Își înalță așadar privirile spre nord. Potrivit unei expresii legendare, de la care se va inspira Pușkin în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea, el „va deschide o fereastră" spre Marea Baltică, dar, să nu uităm, și spre Marea Neagră, ceea ce indică amploarea proiectului său. A studiat îndelung hărțile înainte de a-i înfrunta pe cei doi inamici seculari ai Rusiei, suedezii și turcii. Aceștia sunt primii săi adversari. Între 1695 și 1696, le răpește otomanilor dominația asupra Mării Azov, care prelungește Marea Neagră prin Strâmtoarea Kerci; această manevră este o prodigioasă izbândă.

Cucerirea fortăreței otomane Azov nu este numai cel dintâi succes militar al tânărului țar; doar la picioarele acestor metereze consideră el că își slujește pentru prima oară țara. Victoria sa este și opera unei echipe și se cuvine să spunem iarăși în ce măsură Petru I are talentul de a se înconjura de colaboratori remarcabili; ei vor fi supranumiți „păsărelele din stolul lui Petru”, dar sunt în realitate niște vulturi.

Franz Lefort, unul dintre mentorii săi moscoviți, în vârstă de aproximativ patruzeci de ani, va lua parte la toate campaniile sale. General și amiral totodată, genevezul este un om vesel, mereu bine dispus, vădind o curtoazie obligatorie în anturajul lui Petru I. Și vorbește mai multe limbi, ceea ce va face din el un diplomat însărcinat cu misiuni delicate. Este probabil ca Lefort să fie cel care îi șoptește țarului ideea unei „mari ambasade” în țările europene. Petru vrea să se informeze personal. Atunci, din 1697 până în 1698, el întreprinde un adevărat turneu diplomatic, cu difererența că nu s-a mai văzut nicicând, nici în fond, nici în formă, un asemenea alai. Țarul vrea să voiajeze incognito, căci detestă lingușitorii. Scopul său este de a înțelege și de a vedea ceea ce este bun la alții. Atunci, spre a dejuca vicleniile, vlăjganul — căci foarte puțini îl cunosc în Europa occidentală — se dă drept… propriul ambasador! Ține absolut să fie luat drept emisarul țarului Moscoviei. După ce a interzis, sub amenințarea pedepsei cu moartea, să-i fie dezvăluită adevărata identitate, el pleacă, lăsând în locul său oameni de încredere la Moscova.

„Marea ambasadă” își merită numele. Aceasta numără 270 de persoane, câțiva pitici și… o maimuță. 32 de trăsuri grele, aproape tot atâtea calești, patru enorme furgoane de bagaje, diamantele coroanei (deja renumite!), scrisori de schimb pentru fiecare capitală sau oraș care trebuia vizitat, blănuri somptuoase, țesături din mătase și, spre a fi sigur că-i va convinge pe increduli, 2 milioane de ruble, sumă considerabilă pentru vremea respectivă. Astfel înaintează în direcția Prusiei, a Olandei și a Angliei cea mai formidabilă mistificare din istoria diplomatică, un împărat deghizat în propriul ambasador! Pe sigiliul său, care îi identifică scrisorile de acreditare și depeșele, falsul ambasador a pus să fie gravată o inscripție pe care puțini oameni au înțeles-o pe atunci: „Eu sunt elev și caut profesori”. Țarul-diplomat pleacă să găsească în altă parte decât la el acasă talente și genii care vor smulge Rusia din închiderea în sine.

Declanșatorul îndepărtat al acestei gigantice operații este vasta reorganizare politică a Occidentului ratificată de tratatele din Westfalia în 1648. Rusia ortodoxă, îndepărtată și înglodată în feudalismul ei bizantin, era exclusă de la această reorganizare, așa cum rămăsese la o parte și de curentul civilizator al Renașterii.

Această dată marcase de asemenea începuturile unui personaj ambițios pe scena mondială: Ludovic al XIV-lea. Copil fiind, Petru I fusese fermecat când aflase că încă din 1661 monarhul, rupând tradiția Bourbonilor, anunțase că va domni și va cârmui singur, printr-o declarație azvârlită spre plafonul Galeriei Oglinzilor. O primă influență franceză la cel de-al cincilea Romanov; vor mai fi și altele. La douăzeci și cinci de ani, impetuosul Petru I deschide în sfârșit, cu un secol întârziere, epoca modernă în Rusia.

Cu prilejul acestui lung periplu, țara care îl interesează cel mai mult pe împăratul călător este Olanda. Deja, în satul german din Moscova, niște olandezi îl învățaseră pe tânărul Petru ce știau să facă ei înșiși și de asemenea îl învățaseră limba lor. Impresionat de virtuțile artizanale ale acelei țări unde se întrepătrund pământul și apa, falsul ambasador se instalează la Zaandam[9]9, într-o căsuță modestă din scânduri negeluite, pe care o închiriază pentru câteva zile. Zaandam, în nord-vestul Amsterdamului, este pe atunci reputat pentru șantierele sale. Sosit incognito împreună cu câțiva însoțitori, țarul se înscrie sub numele de Petru Mihailov. Foarte repede, ceilalți ucenici îl numesc cu familiaritate „Pieterbaas” (meșterul Petru). Ei nu au mai văzut încă un astfel de străin, vorbindu-le limba cu un accent ciudat, bând cu plăcere împreună cu ei rachiu vechi de ienupăr și fumând pipa lungă tradițională în taverne. Petru învață construcția navală potrivit criteriilor olandeze, efectuând un adevărat stagiu. Vrea să știe cum a putut acest neam de negustori să-și asigure dominația comercială a mărilor, ruinând imperiile comerciale spaniol și portughez. În cursul acestei șederi, Petru studiază și matematica, fizica și anatomia, cu celebrul profesor Ruysch. Dar, spre marea sa furie, este recunoscut de John Churchill, general, primul duce de Marlborough, pe care francezii aveau să-l facă legendar printr-un cântec popular stâlcindu-i numele. Este adevărat că Petru, atât de înalt încât lovește cu capul — destul de mic — tavanul cabanei, nu poate trece neobservat; singura sa eroare a fost să creadă în posibilitatea anonimatului său.

Oamenii se înghesuie în jurul lui. Contrariat că sunt curioși care vin să-l vadă muncind și care îl împiedică să învețe, țarul părăsește Zaandam, plecând la Amsterdam spre a se familiariza cu alte șantiere navale, cele ale prestigioasei Companii a Indiilor Orientale. Pe lângă înzestrarea sa pentru meseria de dulgher, Petru I surprinde prin ținută: veșmintele sale sunt conform modei olandeze de la sfârșitul secolului al XVII-lea; mergând spre vest, vizitatorul s-a debarasat de straiele rusești pe care nu le-a suportat niciodată, îndeosebi incomodele caftane și bărbile, accesorii de disimulare și de ipocrizie. Deja, ținuta și aspectul său nu mai au nimic rusesc.

El nu observă doar îndemnarea oamenilor, ci se arată interesat și de moravuri și de viața politică. Această călătorie îi permite să

acumuleze o monumentală sumă de informații, inclusiv despre construcția canalelor și despre științele naturii. Entuziasmat de ceea ce am putea numi ucenicia sa occidentală, el își dezvăluie scopul. În câteva cuvinte, le propune unor meșteșugari, medici, chirurgi, pictori, arhitecți și savanți de orice fel să-l însoțească în Rusia. Niciodată nu și-a permis un suveran asemenea căutare și „recrutare” de proporții. Dintr-o privire — foarte avizată — și două întrebări — foarte precise — ciudatul țar își alege oamenii și își deschide punga. Firește, propunerea este seducătoare, însă Rusia este foarte departe și nu se prea știe întocmai ce se petrece acolo… Cu pumnii proptiți în șolduri, cu lungile-i picioare depărtate, țarul recrutor îi convinge până la urmă pe cei nehotărâți: călătoria este pe cheltuiala coroanei, lefurile vor fi confortabile și garantate, în aur dacă este nevoie. Mai mult, Petru I făgăduiește libertatea religioasă, lucru bine gândit, căci la 13 ani de la catastrofala revocare a edictului din Nantes — greșeala majoră a lui Ludovic al XIV-lea —, care provocase un masiv exod al protestanților către Europa de nord și fuga a numeroase talente, ar fi greșit ca țarul să nu profite de acest prețios aport.

În propunerile monarhului, mai există încă ceva inovator și chiar foarte îndrăzneț: în caz de litigiu, tribunale particulare vor examina cazul, luând hotărârile potrivit unei reglementări rezervate străinilor. Este ceva ce nu s-a mai văzut! Pentru a atrage elita europeană pe care a selecționat-o, pentru ca aceasta să se lanseze într-o călătorie de vreo 2 000 km, Petru I se arată generos și inovator în ofertele sale. Aproape 750 de persoane vor pleca odată cu bagajele colosului rus animat de idei noi. Această insolită expediție constituie preistoria a ceea ce se va numi în secolul al XX-lea exodul creierelor. Momiți de o aventură din care ignoră absolut totul, seduși de personalitatea unui om ieșit din comun, acești pionieri ai dezvoltării ruse nu au decât o certitudine: țarul nu are timp de pierdut…

Totodată, suveranul aduce acasă o mulțime de lăzi marcate cu inițialele sale. Acestea conțin instrumente de măsurare și de optică, războaie de țesut, unelte; asta putem înțelege. Numai că acolo se mai află și incredibile amintiri, precum fetuși de copii monstruoși sau diformi conservați în formol, o diplomă de Doctor honoris causa de la Universitatea din Oxford, trei sicrie, biblii și… un crocodil împăiat! Pitorescul alaiului de întoarcere îl înalță la rang de adevărat spectacol: „lecția lucrurilor”, lecția practică, nu îi scutește de nimic pe rușii uluiți. La vremea sa, la mijlocul secolului al XIX-lea, istoricul Michelet a estimat că Petru cel Mare nu era decât un „cerșetor”. Mi se pare mai exact să spunem că el era un „cumpărător”, cu tot atâta fler câte argumente. El își va expune „cumpărăturile”, cel puțin pe cele considerate pedagogice, într-un cabinet de curiozități, spre a instrui poporul rus, neștiutor de atâtea lucruri… Petru I se înfățișase drept

ambasadorul său. În realitate, el este ambasadorul Europei harnice, iscusite. Armata inteligenței și a științei în fruntea căreia s-a așezat va construi prima viziune globală a prezenței străine în Rusia.. Totodată, cu o jumătate de secol înainte de Diderot, țarul bulimic devansează, brutal, spiritul *Enciclopediei.* După un an și jumătate de prospectare, el a reținut ce era mai util din bilanțul apusean.

Dar iată că vin neliniștitoare vești dinspre Moscova. În aprilie 1698, printr-un curier care a avut nevoie de o lună ca să ajungă la el, împăratul itinerant este informat în legătură cu o gravă afacere: 175 de ofițeri dezertori (*streliți*, firește) au încercat s-o repună pe tron pe Sofia, sora vitregă a țarului, pe care el însuși o îndepărtase. Un complot! Hotărât lucru, tot ce știau să facă la Moscova erau conspirațiile! În marș forțat, țarul, furios, revine în capitală, blestemând-o tot mai tare. Nu și-a isprăvit „recoltatul" și nu s-a putut duce, de pildă, la Veneția, a cărei tradiție maritimă avea de gând s-o cerceteze. Evident, Petru I era absent de mai multe luni și, sub cupolele aurite ale Kremlinului, gelozia se transformase în subversiune. În acest grav delict, Sofia a fost ajutată de soția țarului, Eudoxia. O circumstanță agravantă, căci monarhul este foarte nefericit în viața sa privată.

La stăruințele mamei sale, el o luase în căsătorie, la 27 mai 1689, pe Eudoxia Lopuhina, fiica unui înalt ofițer al coroanei. Această căsătorie este un eșec total, însă din ea s-au născut trei copii dintre care doar cel mai vârstnic, Alexei, va supraviețui și își va detesta tatăl. Cu rapiditatea sa obișnuită, Petru divorțează și o constrânge pe Eudoxia să se călugărească sub numele de Elena, într-o mănăstire din Suzdal. Mănăstirea Acoperământul Maicii Domnului, întemeiată în 1364, avusese deja privilegiul de a fi reședința obligatorie a soțiilor repudiate. În secolul al XVI-lea, admirabilele sale biserici, care par sculptate în fildeș, au primit-o pe Solomonia Saburova, prima soție a lui Vasile al III-lea. Un loc bine ales pentru a cugeta la pericolele comploturilor neizbutite... Sofia, regenta care nu știuse să se facă populară, dar care conspirase în mai multe rânduri împotriva teribilului ei frate vitreg, este de asemenea condamnată la recluziune. Pentru sora sa vitregă, Petru I alege mănăstirea moscovită Novodevicie, care este și fortăreață. Acest splendid ansamblu mănăstiresc — unul din cele mai frumoase din Rusia — a fost teatrul a numeroase drame. Întemeiat de Vasile al III-lea în cursul primelor trei decenii ale veacului al XVI-lea, acest avanpost menit să protejeze capitala împotriva năvălitorilor îl primise pe Boris Godunov pentru o retragere simulată... Țarul Petru I se dovedește a fi rafinat în răzbunare, deoarece Sofia însăși este cea care, cu 20 de ani mai înainte, pusese să fie clădit refectoriul, clopotnița cu volume când

ajurate, când pline, și biserica episcopală. După ce îi văzuse spânzurați sub ochii ei pe streliții care se raliaseră cauzei sale, Sofia este silită să accepte domiciliul forțat într-un palat, situat în dreapta intrării la mănăstire, unde va muri în 1704[10].

Petru I este cuprins de o furie pe măsura sa. Devine Petru Necruțătorul: 341 de conjurați sunt audiați, torturați și judecați. Cnutul se abate peste trupurile goale brăzdate de dâre sângerânde și tăciuni aprinși sunt vârâți în carnea acestor trupuri. Timp de o lună, zi și noapte, țarul trăiește în interiorul închisorilor pentru a sparge buboiul. Solul nu este altceva decât o înspăimântătoare baltă de sânge; zidurile astupă greu țipetele celor supuși la chinuri și un înțepător miros de piele umană arsă îi îngrețoșează până și pe temniceri. Această feroce represiune împotriva unor regimente rebele — prima din istoria rusă modernă — va fi urmată de spânzurări sau de deportări în Siberia; în acest domeniu, acel univers îndepărtat își are deja sinistra sa reputație. Înainte de a fi expediați într-acolo, 100 de tineri, cu vârste între 15 și 20 de ani, sunt însemnați cu fierul roșu pe obrazul drept. Cicatricea trădării.

Era torționar Petru cel Mare? Această afirmație a fost din plin susținută, dar astăzi, diverse documente atestă că, dacă poruncise să se aplice o justiție nemiloasă, inclusiv asupra servitorilor celor două femei care îl trădaseră, el personal nu vârâse fierul în răni și nici nu biciuise aerul cu un bici tăios ca o secure. Știe că Rusia nu poate fi construită și condusă decât cu mână forte. În sfârșit, pentru a da un exemplu, țarul expune vederii mulțimilor trupurile zdrobite ale trădătorilor. Spânzurătorile sunt cu grijă înălțate de-a lungul râului Moscova…

Acum, acest bărbat grăbit are mâinile libere pentru a întreprinde o serie de reforme spectaculoase menite să transforme Rusia, instituțiile și obiceiurile ei. Primele măsuri de occidentalizare forțată privesc viața de zi cu zi, căci cele mai mari revoluții nu se impun în mod obligatoriu prin răzmerițe sau tulburări. Există revoluții care țin, aparent, de detalii, dar însemnătatea lor este considerabilă. Prin ucaz, suveranul interzice definitiv portul bărbii. Sacrilegiu! Bătrânii venerabili sunt tulburați, preoții spun că este o blasfemie căci, pentru oficianții care se supun unui ritual atât de complex și de interminabil, barba este de inspirație biblică și simbol al unei puteri sacre. Molière însuși avea să scrie, pe un ton profan, că „puterea stă în barbă”. A constrânge clerul să-și radă barba înseamnă a-l rupe cu Dumnezeu și este la fel de grav ca profanarea unei icoane. Cu toate astea, țarul nu cedează: barba este un atribut prea ancorat în trecut. Și, pentru a da exemplu, chipul său nu mai arborează decât o mustață fină; el nu mai are nimic din vechea Rusie. Apoi, completează metamorfoza

poruncind ca straiele orășenilor să fie croite așa cum se poartă la Versailles, Amsterdam sau Berlin. Grelele caftane — veșminte lungi și largi — sunt rânduite de acum în cufere și își fac apariția croitori gata să ia măsurile și comenzile. Ca prin farmec, acești negustori fac parte din universitatea ambulantă care l-a însoțit pe monarh. Căci el a prevăzut absolut totul! Ce diferență deja față de Moscovia secolului trecut care părea imuabilă! Când privim portretele primului țar occidental, amprenta unui spectacol încremenit, ieșită dintr-o operă precum Boris Godunov, se șterge. Țarul are capul descoperit, poartă o platoșă ușoară — cum îl vom vedea pe Ludovic al XV-lea —, are obrazul ras, părul lăsat liber sau doar acoperit cu o perucă scurtă. Având cizme înalte, poartă pantaloni până la genunchi, care vor fi numiți „pantaloni după moda franceză”. Pe scurt, Petru Reformatorul lansează cu autoritate moda secolului al XVIII-lea în Moscovia, lucru care apropie regiunea de Europa numită civilizată. Dintr-un condei și câteva ajustări din foarfeci, monarhul a modificat în chip durabil înfățișarea oamenilor, veche de opt veacuri.

Nu este decât un început. Apoi, se înzestrează cu o flotă și cu infanteriști organizați după un model care se va dovedi eficace, modelul prusac. Pentru a zdrobi supremația suedeză la Marea Baltică, Petru I se aliază, în 1700, cu Polonia și Danemarca spre a declanșa Războiul Nordic, conflict care va dura 21 de ani. În această inițiativă există șiretenie diplomatică, dar și pretenții militare. Într-adevăr, pe de o parte, semnând această triplă alianță cu August al II-lea polonezul și Frederic al IV-lea danezul, Petru I al Rusiei își introduce țara în jocul european. De acum încolo, va trebui să se țină seamă de oamenii Moscoviei. Pe de altă parte, navele și trupele țarului, aflate perfect în ordine pe hârtie, sunt depășite de adversar. Trebuie să precizăm că regele Carol al XII-lea al Suediei este un strateg extraordinar, un geniu al războiului de mișcare, iar biograful său este Voltaire, mereu gata să înalțe laude unui eventual mecena… La 30 noiembrie 1700, suveranul Suediei aduce o umilitoare înfrângere Rusiei: la Narva, în Estonia, 9.000 de suedezi, bine antrenați și bine comandați, înfrâng… 60.000 de ruși dezordonați. Evident, reformele nu sunt toate bine asimilate!

Este nevoie de geniu pentru a te folosi de o înfrângere și a transforma un dezastru în avantaj. Pregătindu-și oficial revanșa, Petru Învinsul prinde ocazia din zbor: învingătorul suedez întorcându-se împotriva polonezilor, menghina care strânge în clește Rusia începe să slăbească. Iute, la treabă! Sub pretextul unor lucrări de apărare, la 16 mai 1703, Petru cel Viclean pune prima cărămidă a viitoarei fortărețe Petru și Pavel de-a lungul Nevei, fluviu scurt (cca 72 km), care coboară din Lacul Ladoga spre Marea Baltică. Pentru istorie, ziua de 16 mai 1703 este data întemeierii unui nou oraș, Sankt Petersburg.

Când află acest lucru, locuitorii Moscovei sunt nemulțumiți și îngrijorați. De ce a ales țarul un loc atât de îndepărtat, la 600 de verste[11] spre nord, aproape de blestemații de suedezi care dau cu tifla bătrânei Moscovii? Și de ce să se intereseze de acea regiune ingrată, năpădită de mlaștini, de o monotonie neliniștitoare, abia înveselită de valurile mărunte care se sparg în capătul Golfului Finlandei? Ce climă păcătoasă! Moscova colportează un zvon incredibil: apa sărată — da, apa sărată! — îngheață acolo în doar câteva clipe, din noiembrie, până în aprilie! Valurile se înalță în oglinzi de spumă. Acesta este adevărul. Dar ce mai contează: la vremuri noi, este nevoie de un cadru nou. Organizând un dispozitiv militar pe insula Iepurilor, suveranul amenajează, în realitate, inima unui oraș care se va naște de jur-împrejur.

Câtă ambiție! Să ne amintim că dacă Parisul, Londra sau Berlinul au fost făurite de o îndelungată istorie, de secole de lucrări și de generații, Petru I nu-și acordă decât câțiva ani — zece poate — pentru a înălța acest oraș nou despre care se șoptește că și-l dorește capitală.

O dată mai mult, el dă exemplu. După ce a doborât un arbust de drobiță cu ciorchini aurii, el începe construcția primei case a viitorului oraș. Potrivit unei tradiții eroice, această micuță clădire este înălțată în numai… trei zile și seamănă mult cu cea pe care o închiriase în Olanda. Este ceea ce se va numi „căsuța lui Petru cel Mare” și care trebuie neapărat vizitată pentru că de aici a pornit formidabila aventură, din spatele acelor bușteni. Poate fi socotită o culme, deoarece această cabană este foarte rusească, iar țarul pregătește un oraș care nu va mai avea nimic rusesc…

Deși un pic mărită în 1784, restaurată în 1844 și protejată de ziduri de cărămidă (la fel ca aceea din Zaandam), căsuța, ridicată la rang de muzeu la ordinul lui Stalin în 1930, este un exemplu de vitalitate concretă. Scândurile de brad sunt caracteristice venerabilelor izbe rusești, în timp ce pereții și tavanele sunt rudimentar spoite cu var. Uriașului țar nu îi plac încăperile prea mari și atâta pagubă dacă se tot izbește peste tot cu capul, doar are capul tare! Deși înguste, ferestrele sunt numeroase, spre a supraveghea lucrările și mișcările de pe fluviu. În această cabană-atelier, care are doar 12 metri lungime, totul este simplu, practic, iar influența olandeză este tangibilă. Biroul este acoperit de instrumente și de relevee, în timp ce pe perete este agățată o hartă a Europei; un punct de pe hartă indică locul viitorului oraș, iar Moscova se află vizibil mai jos, departe de mare… Manevrând o panoplie de securi, ferăstraie și rindele, țarul meșteșugar muncește zi și noapte în cabana sa, adevărat cartier general, înconjurat de mlaștini cât vezi cu ochii. Adesea, generalul sare într-o ambarcațiune cu patru vâsle pe care chiar el a fabricat-o și se transformă în șef de șantier autoritar și incredibil de bine organizat.

Pentru cei dintâi martori, această provocare tehnică și umană se înrudește cu construcția piramidelor din Egipt. La patru luni de la deschiderea șantierului, la sfârșitul lui septembrie 1703, aproape 20 000 de oameni trudesc, înglodați în turbă, ridicând tone de pământ umed și cărând păduri întregi, căci trebuie sacrificată pădurea în faza inițială înainte de a se remodela totul în piatră. Iar cu privirea-i ageră, faraonul de la miazănoapte nu pierde din ochi un plan pe care sunt desenate sute de canale. O nouă Veneție? Un alt Amsterdam? Mai mult: un oraș care se va inspira din ele, dar care va fi unic, „Orașul sfânt al lui Petru", „Sankt Pieter Burgh". Lumea, uluită și curioasă, va învăța repede numele de Sankt Petersburg.

Nu poți decât să fii cuprins de admirație în fața unei asemenea rapidități, căci Petru I nu se mulțumește doar să activeze acel gigantic șantier. În paralel, el reformează administrația, finanțele, comerțul și diverse activități cvasiindustriale. Este cert că țarul nu-și impresionează contemporanii doar prin statura sa înaltă. Manierele sale simple, disprețul față de eleganța vestimentară, capacitatea de a munci și sănătatea viguroasă îl ajută să se impună poporului. Petrece ore întregi alături de marinari, fierari, inventatori de mașinării (îi plac științele exacte și tot ce poate avea o aplicație practică); singura sa destindere este tot un demers artizanal: construiește necontenit corăbii, le verifică pânzele, dar și cunoștințele sale de navigator. Fără doar și poate, a trăi alături de el sau în preajma lui este dificil. Mereu dinamic, este imprevizibil, nerăbdător, cu bruște schimbări de dispoziție. Un tic îi face să tremure mâna și obrazul atunci când se înfurie. Iar uneori, mânuiește un baston, ajuns rapid un obiect de temut, pentru a pedepsi curtenii, lingușitorii, slugile prea servile. În realitate, Petru Animatorul este bănuitor. Cu toate acestea, anturajul său subliniază faptul că dacă acest om cu gesturi convulsive se amuză să poarte pantofi tociți pentru a avea plăcerea de a-și confecționa o pereche nouă, inteligența, opiniile și raționamentele sale sunt pe cât de rafinate, pe atât de juste. El, care poate fi mânios și violent, știe să devină răbdător, aproape docil, când este vorba de a apăra interesele Rusiei. Necontenit aflat în mișcare, el are înțelepciunea unui mare om politic.

Există, la el, o reală capacitate, prenapoleoniană, de a conduce mai multe operații în același timp, ca și cum ceea ce nu este făcut pe loc nu ar trebui făcut niciodată. După părerea sa, lenea este un viciu rusesc; obsesia sa pentru munca rapid terminată — chiar dacă este supraomenească — este o doctrină politică impusă rușilor și străinilor pe șantiere. Aceasta se află la originea reputației constructorilor din Rusia, pe care secolul al XIX-lea (de pildă, construcția *Transsiberianului*), apoi comunismul în secolul al XX-lea o vor amplifica. Rusia, oricare ar fi regimul, va lansa provocări mondiale în

numele giganticului și monumentalului, fără preocupare pentru prețul uman al unor astfel de întreprinderi…

În august 1703, la trei luni așadar de la întemeierea fortăreței și în consecință a orașului, țarul pune să fie tipărit un ziar oficial. *Vedomosti* este primul ziar rusesc tipărit la Moscova. Acesta anunță că portul va servi ca antrepozit pentru mărfurile care vor tranzita Baltica sau care vor circula în Rusia. Organizator înnăscut, suveranul își face cunoscute instrucțiunile: analfabeții, nenumărați, îi ascultă uluiți pe cei care știu să citească. Oamenii află astfel despre sosirea unor artiști străini, subtili, inspirați și mai ales novatori. Țarul își rugase ambasadorii (pe cei adevărați!) să corupă talentele pe care nu el le putuse seduce. Un arhitect originar din Tessin (canton din Elveția), Domenico Trezzini, dibuit în Danemarca, este numit în februarie 1704 „șef de șantier al clădirilor, fabricilor și fortificațiilor". La 1 martie, Petru I mobilizează — este cu adevărat vorba de o mobilizare — o nouă mână de lucru adusă din provincii îndepărtate, aproximativ 40.000 de oameni. Aceștia nu au avut posibilitatea de a refuza; li s-a promis adăpost și mâncare (foarte sumare!), o mică sumă de bani și, adesea, șansa de a participa la o aventură excepțională, construirea unei noi capitale. De data aceasta, nu mai există nicio îndoială: viitorul Rusiei va fi făurit la Sankt Petersburg și nu la Moscova… Inutil să spunem că, la Kremlin, emigrarea silită spre cloaca nordică seamănă groază. Se vorbește de nebunie. Se recurge la sfintele icoane… iar atunci când se află că planul orașului a fost încredințat francezului Leblond, un parizian de vreo patruzeci de ani, unii sunt de-a dreptul distruși: acest oraș, lucrul deja se simte, nu va mai avea nimic rusesc. Firește… dar Jean-François Leblond este un excelent elev al lui Le Nôtre și al lui Blondel căruia i se datorează la Paris frumoasa reședință Clermont de pe malul Senei. Iar când se șoptește că orice hoț va avea mâna tăiată chiar de către țar, consternarea se transformă în spaimă.

În 1705, Petru Constructorul pune piatra de temelie a Amiralității, pe malul stâng al Nevei. După modelul anglo-olandez, va cuprinde cinci șantiere navale foarte active, dar și depozite și servicii care să administreze activitatea maritimă, inclusiv comercială. Amiralitatea va fi încununată cu un turn înalt cu ceas, căci țarul vrea ca supușii lui să știe ora exactă. Fleșa turnului (72 de metri înălțime, raportată la lungimea Nevei) are în vârf o caravelă în miniatură, care a devenit unul din cele 12 simboluri ale Sankt Petersburgului. Extrem de vizibilă, clădirea va închide celebra Nevski Prospekt. Împreună cu portul, orașul trebuie să asigure scoaterea din izolare a Rusiei; corăbiile sale sunt blocate în Marea Balticii în două moduri: fie de ghețuri vreme de patru luni, fie de ostilitatea suedeză care permite o puternică activitate comercială învingătorului de la Narva. Or, în timp

ce înviorează șantierul cu prezența sa autoritară, Petru I și-a pregătit revanșa. Faptul că Baltica este un lac suedez i-a devenit insuportabil. Anul 1709 este cel al revanșei; la 8 iulie, la Poltava, cetate din Ucraina situată pe un afluent al Niprului, îl ține în șah pe Carol al XII-lea al Suediei care asedia locul de trei luni. Aici, rusul face dovada unui real simț tactic. Iar regele Suediei este silit să ceară azil sultanului otoman Ahmed al III-lea, o adevărată umilință… Această înfrângere pune capăt hegemoniei suedeze la Marea Baltică, deoarece Rusia se înstăpânește peste porturi importante și accede la rangul de mare putere europeană. Dar pentru ruși, deruta armatei suedeze — care a bătut în retragere — capătă o altă dimensiune: începând din acea zi, Petru I capătă cu adevărat numele de Petru cel Mare. Ofițerii și soldații săi sunt cei care i-l acordă, conștienți de faptul că, prin zdrobirea dușmanului ereditar, el a lărgit și frontierele statului.

Întors încărcat de glorie din această campanie cu imense consecințe în Europa, țarul înfruntă dușmanul imprevizibil al viitoarei sale capitale: revărsările Nevei. Mii de salahori muncind în apă până la brâu sunt înghițiți; mii de piloni sunt luați pe sus de acest fluviu mic ca întindere, dar năbădăios și foarte larg în locul ales de Petru I. Degeaba se repede țarul în apă pentru a ajuta, a sprijini, a susține, sunt pierdute săptămâni întregi de muncă, iar pe deasupra supraviețuitorii sunt loviți de o epidemie de holeră și chinuiți de miliarde de țânțari. Morții sunt înlocuiți de condamnații de drept comun. Necontenit sosesc contingente de noi muncitori. Unii sunt subjugați de țar, alții îngroziți. Dar cu toții îi înțeleg porunca: acest oraș va fi „paradisul lui” și infernul lor, adesea cimitirul lor. Gerul iarna, mlaștina primăvara și toamna, anotimpuri uneori scurte, inundația posibilă în orice anotimp… Monarhul sfidează forțele naturii în această regiune ostilă inventând munca silnică municipală. O estimare, care a circulat cam pe la 1710, va situa la aproximativ 150.000 numărul victimelor febrei construcțiilor, dar cifra nu se poate verifica.

În fața adversității, este nevoie de o elită solidă. Statul Major al lui Petru cel Modern este remarcabil. Și variat. Calităților intelectuale și politice, acești oameni sunt nevoiți uneori să le mai adauge încă una, mai insolită: țarul, cu picioare inerminabile, merge atât de iute că este greu să te ții după el! E nevoie de un suflu robust pentru a-i fi consilier! Cel mai apropiat dintre însoțitorii săi este Aleksandr Menșikov, mai tânăr cu un an decât Petru. El începe ca simplă ordonanță a suveranului, dar calitățile sale excepționale sunt întocmai cele pe care le apreciază stăpânul. Fidel, sârguincios la studiu pentru a găsi soluții la toate problemele, muncitor neobosit, curajos în luptă, complezent la nevoie și priceput în a nu fi niciodată ofensat, atitudine uneori greu de respectat! Prima sa ispravă datează din 1702, când,

toamna, ia cu asalt fortăreața suedeză Nöteborg. O cucerește, îi schimbă numele în Schlüsselburg și o administrează cu grijă. Acestui șef militar i-a încredințat țarul conducerea efectivă a lucrărilor de la Sankt Petersburg. Un alt personaj este ceva mai neașteptat, deoarece este un descendent… al regilor Scoției. Iacov Bruce este un inginer care reformează artileria rusă, punând la punct noi piese care se vor auzi în Europa, un strălucit diplomat și totodată un magician-alchimist care amuză mulțimile prin divertismente care să le destindă. Se mai face remarcat și Andrei Ostermann, în vârstă de numai paisprezece ani în 1700. Acest fiu al unui pastor din Renania, care studiase la Jena, în Thuringia, fusese nevoit să fugă după o încăierare în cursul căreia își ucisese un camarad, în 1703. Refugiat în Olanda, apoi în Rusia, își câștigă existența ca traducător. În lupta de la Poltava, el comandă cavaleria rusă. Impresionat, țarul îi încredințează misiuni diplomatice. Un alt om cu caracter ferm, Boris Șeremetiev, mai vârstnic cu doi ani decât țarul, este militar de profesie și ia parte la toate campaniile lui Petru încă din anii 1680. La începutul Marelui Război Nordic, el este comandantul-șef. În pofida eșecului militar, Petru I îl stimează mult, căci este primul care adoptă tradițiile și costumele europene. Gavril Golovkin, în vârstă de patruzeci de ani în 1700, are avantajul de a nu avea niciun dușman, de a fi prudent și de a fi respectat de toți; el va fi primul cancelar al Rusiei, conducând afacerile externe până la sfârșitul vieții, chiar și după moartea țarului. În sfârșit, amiralul Feodor Apraxin, născut în 1661, este, potrivit țarului, „un fidel slujitor al patriei”; el a condus flota rusă vreme de 25 de ani, în pofida implicării personale a monarhului în conducerea marinei de război.

Toți participanții la această formidabilă aventură vor exercita cele mai înalte funcții; unii vor cunoaște mai târziu dizgrația, chiar și o condamnare la moarte sau la exil după ce au fost compromiși în afaceri dubioase; alții, inocenți sau avizați, vor scăpa de vindicta imperială. Punctul lor comun este de a fi înțeles, încă de la începutul domniei lui lui Petru I, că acesta voia să recâștige timpul pierdut.

Euforia victoriei asupra suedezilor îl incită să-i atace pe turci. Gravă imprudență! În 1711, înaintând până la Prut[12], țarul este încercuit. Nu scapă de dezastru decât restituind învingătorilor fortăreața Azov cucerită cu 15 ani în urmă. Întoarcerea sa este mai puțin glorioasă, dar Petru Încăpățânatul va compensa pierderea lărgind „fereastra” spre Marea Baltică: va ocupa provinciile suedeze Carelia, Estonia și Livonia înainte ca acestea să devină definitiv rusești printr-un tratat încheiat ulterior, la sfârșitul vieții. Succesele din nord nu șterg înfrângerile din sud, însă Sankt Petersburg va fi o capitală nordică, așadar, va trebui să fie protejată, rol care va reveni fortăreței Kronstadt, stabilită pe insula Kotlin, ca un avanpost al noului oraș.

Sunt lansate și alte reforme. Măsurile sunt uneori incoerente,

adesea grăbite, dar destul de radicale pentru a inaugura o eră nouă. Astfel, în același an 1711, Duma boierilor este înlocuită de un Senat alcătuit din nouă membri numiți de țar. Aceștia au sarcina de a elabora legile și de a cârmui în absența suveranului, care nu are astâmpăr să stea locului. Sub numele de „colegii", sunt înființate ministere. De asemenea, este întărită o măsură din 1708, care a împărțit Rusia în *12 gubernii* (provincii). avertizată că este obligată să fie în slujba statului, nobilimea va fi completată de o nouă aristocrație activă, cea a funcționarilor înnobilați.

Dacă Petru Administratorul a avut grijă să prevadă, măcar provizoriu și în timp ce călătorește sau poartă război, ca Senatul să țină locul „persoanei Majestății Sale", motivul este că succesiunea sa îl neliniștește. De la soția sa Eudoxia are un fiu, Alexei, născut în 1690. Se vorbește pentru prima oară despre acest băiat căruia i se spune țarevici. Copilul, luat de lângă mama sa aflată la mănăstire pe când el avea nouă ani, a crescut departe de ea și nu își ascunde aversiunea față de perturbările pe care le provoacă tatăl său sau față de convingerile acestuia, în special spirituale. Mai rău: moștenitorul coroanei nu este interesat de tron și nu-l pretinde. Anturajul său, mărginit și fanatic, îi întreține acest spirit rebel. Alexei se teme de violența tatălui său. Pentru suveran, dezamăgit și poate și vexat, acest fiu este speriat, laș și debil ca sănătate. Un blestem! La patruzeci și unu de ani, țarul este deci preocupat, temător de un nou haos dacă el ar dispărea. Puternicele rezistențe provinciale pe care el le cunoaște, de inspirație religioasă, tradiționalistă și xenofobă, s-ar răzbuna. Iar Rusia s-ar prăbuși, iarăși, în anarhie și imobilism…

Nenumărate probleme compromit înaintarea lucrărilor la Sankt Petersburg, de pildă incendiul din 18 iulie 1706, care cruță în mod miraculos pulberăriile din citadelă. Riscul dovedește că lemnul care arde prea ușor trebuie definitiv înlocuit cu piatra. Fiecare viitor locuitor va trebui să furnizeze 100 de blocuri de piatră pe an, sub pedeapsa unei amenzi. Soldații învață și ei mai multe meserii; în loc să bea, devin tâmplari, iar prizonierii nu scapă nici ei de această reconversie profesională. Șantierul nu tolerează niciun dezertor. La sfârșit de august 1708, trebuie să fie oprite lucrările căci trupele suedeze se află la doar 30 km depărtare și trebuie organizată rezistența. Regele Suediei se gândise probabil: „Să-l lăsăm pe țarul Rusiei să construiască un oraș frumos, noi vom avea plăcerea de a i-l răpi", dar asta va rămâne la stadiul de dorință pioasă: orașul nu va cădea în veci în mâinile inamicului, în nicio epocă. Pentru a valida parcă alegerea lui Petru I, circumstanțele îi vin în ajutor. La 1 mai 1712, Moscova este cuprinsă de flăcări, aproape cu un secol înaintea incendiului aprins spre a o proteja de invazia napoleoniană. Din

50.000 de locuințe, 15.000 sunt distruse, iar 5.000 de familii se trezesc sinistrate. Suveranul îi invită atunci pe membrii familiilor care se temeau că vor fi nevoite să se exileze în nord să părăsească ruinele fumegânde și putrede ale Moscovei cât mai repede cu putință. Dacă țarul ar fi dat el însuși foc acelui labirint de lemn nu ar fi putut fi mai bine servit în planul său. Însă aristocrația și negustorii se lasă greu. Zvonurile vorbesc despre tratamente rele aplicate străinilor — zvonuri neîntemeiate — și de plângeri ale ambasadorilor, furioși că erau nevoiți să se mute... Petru cel Inflexibil îi scutește de a mai sta pe gânduri, semnând un ucaz care transferă capitala la Sankt Petersburg. Actul cel mai spectaculos al domniei sale este și cel mai îndrăzneț, deoarece această capitală abia există. Doi ani mai târziu, alți moscoviți descumpăniți (12.000 de gospodării) primesc poruncă să se așeze pe malurile Nevei, care încep să fie mărginite de cheiuri largi. Protestele se amplifică, deoarece, cum nu există nimic în afară de un labirint de șantiere, totul este scump, foarte scump. Atâta pagubă! Țarul calculează înălțimea caselor și fixează numărul de ferestre. Petru Autocratul este și urbanist, preocupat de perspective și aliniamente. Trebuie să vadă amplu și mare, căci nu locul lipsește. Cei care nu i-au înțeles „recomandările” își vor regreta curând eroarea: reședința clădită prin infracțiune este demolată de un regiment care asigură respectarea principiilor estetice, iar contravenientul trebuie să plătească 1.000 de ruble, sumă enormă.

Relațiile între Petru cel Mare și fiul său nu se îmbunătățesc. Moștenitorul este căsătorit cu o principesă germană — inaugurând astfel o lungă tradiție în rândurile Romanovilor —, Charlotte de Braunschweig, cu patru ani mai tânără ca el. Soția nu s-a grăbit să vină în Rusia, ea a rămas străină noii sale patrii, nu vorbește rusa și refuză să se convertească la religia ortodoxă. Alexei o consideră urâtă. I-o preferă pe amanta sa, Eufrosina, o finlandeză vulgară, roșcovană, grasă, dar senzuală. Cu toate acestea, Charlotte îi dăruiește o fiică, Natalia, soțului ei, apoi rămâne iarăși însărcinată în 1715. Într-un acces de furie, Alexei îi trage o bătaie soră cu moartea; Charlotte abia are timp să dea naștere unui fiu, Petru, înainte de a-și da sufletul... Această dramă îngrozitoare dă naștere unui zvon: Charlotte, rănită, ar fi fugit, lăsând în locul ei o slujnică de aceeași vârstă cu ea, moartă în ajun! O legendă ca atâtea altele în destinul Romanovilor. În schimb, ceea ce este cu siguranță adevărat este noua paternitate a lui Petru cel Mare, care s-a recăsătorit, cu Ecaterina Alexeevna, ridicată la rangul de țarină în 1711: chiar atunci când țarul se trezește cu un nepot, i se naște și un fiu, numit tot Petru! O nouă încurcătură dinastică!

Prăpastia se adâncește între monarh și Alexei. Petru cel Mare este stângaci, Alexei de asemenea; și unul și celălalt sunt îndărătnici. Dacă

țarul îl admonestează pentru purtarea sa, Alexei îi răspunde — în scris! — că are de gând să se… călugărească. În realitate, Alexei este tot mai terorizat și fuge împreună cu amanta sa în Austria, unde este dibuit de agenții ruși. Aceștia îl conving să revină în Rusia arătându-i o scrisoare a tatălui său care îi făgăduiește că nu va păți nimic. Nu este adevărat: țarul nu l-a iertat. Țareviciul, care nu-și iubește mama vitregă căreia îi este naș (!), acceptă și se întoarce la Sankt Petersburg la 11 februarue 1718. În martie, el renunță la drepturile sale la tron — lucru pe care îl anunțase mereu —, dar Petru cel Mare nu se încrede în supunerea acestuia de fațadă, încredințat că fiul său uneltește împotriva sa. Atitudinea lui Alexei, pe lângă firea sa ascunsă, se poate desigur explica prin gelozia care i-a agravat izolarea. Într-adevăr, Ecaterina i-a dăruit deja lui Petru cel Mare două fiice, Anna, născută în 1708, și Elisabeta, născută în 1709. Împăratul le adoră, nu uită niciodată să le scrie în cursul călătoriilor sale și le aduce neîncetat cadouri. Bucuria acestui părinte nu cunoaște limite atunci când cele două principese sunt îndeajuns de mari pentru a răspunde scrisorilor lui. În plus, cele două surori se înțeleg de minune și nu se despart niciodată, deși sunt foarte diferite: Anna este brunetă, rațională, timidă și are un caracter egal, în timp ce Elisabeta, blondă, râde cu ușurință, se arată vioaie și întotdeauna veselă. Această armonie între surorile lui vitrege nu poate decât ațâța ranchiuna bietului Alexei; față de el, natura s-a dovedit nedreaptă și nu a fost niciodată iubit cu adevărat.

Și iată că se întâmplă ce este mai rău. Scena este înspăimântătoare. Arestat, cel care nu mai este țarevici este acuzat de dezertare, interogat de tatăl său în persoană, tată care îi cere să spună numele complicilor. Petru Judecătorul prezidează un adevărat tribunal alcătuit din 144 de membri. Torturat — în prezența tatălui său! —, fiul este recunoscut vinovat de crimă împotriva statului la 24 iunie 1718 și condamnat să fie biciuit până la moarte, o pedeapsă cu totul abominabilă. Două zile mai târziu, din porunca țarului, nefericitul este ucis în secret, sugrumat potrivit unora, otrăvit potrivit altora. Această execuție are loc în fortăreața Petru și Pavel, într-o celulă care se poate vedea în partea stângă, la intrare. Petru cel Mare l-a dat morții pe moștenitorul său legitim. De ce anume era vinovat Alexei? Este greu de stabilit. Adevărata sa vină era, fără îndoială, aceea de a-și fi dezamăgit tatăl. Intransigent, țarul nu a vrut decât să apere statul rus. El decisese într-adevăr că funcționarii publici vor jura că vor sluji statul și nu pe țar, inventând în Rusia noțiunea de serviciu public.

Această oribilă tragedie, demnă de pana lui Shakespeare, s-a desfășurat la întoarcerea din cea de-a doua mare călătorie a lui Petru cel Mare. La Versailles, de la care a dorit să se inspire pentru palatul

său de la Peterhof (Petrodvoreț), la Marea Baltică, țarul a sosit după moartea lui Ludovic al XIV-lea, în timpul Regenței. La Paris, în Palatul Lesdiguières, la 10 mai 1717, l-a ridicat pe tânărul Ludovic al XV-lea în brațe, rostind aceste cuvinte: „Sire, acesta nu este sărutul lui Iuda!”. Privindu-l pe micul rege în vârstă de șapte ani, oaspetelui i-a venit ideea de a-l căsători cu fiica sa mai mică, Elisabeta. După cum se știe, această uniune nu se va face, dar putem vedea aici începuturile unei dorințe de alianță franco-rusă… Curtea regentului, strălucitoare și rafinată, a fost uluită, ba chiar dezamăgită, de modestele veșminte ale suveranului. Dacă el este totuși îmbrăcat după moda franceză, ținuta sa este lipsită de strălucire, în timp ce șambelanul regentului Philippe d’Orléans nu mai contenea cu schimbarea ținutelor și pălăriilor, arborând o strălucită colecție de panglici. Cu un umor usturător, Petru Călătorul trage concluzia că, dacă apărea neîncetat în ținute noi, șambelanul era probabil… foarte nemulțumit de croitorul său!

În octombrie 1717, țarul a plecat înapoi spre Rusia, ducând cu sine patru superbe tapiserii realizate în manufactura Gobelins, bagaje impresionante, dar și un tratat semnat cu Franța. Câtorva tinere femei venale din cartierul de lângă Palais Royal le-a lăsat amintirea unor îmbrățișări brutale și plătite cu zgârcenie! Doi scuzi pentru o noapte de amor e ceva sordid! Majestatea Sa nu era la curent cu tarifele pariziene! A doua zi, adormise la operă…

Moartea lui Alexei nu putea decât servi intereselor mamei sale vitrege, țarina Ecaterina, deoarece fiul ei, Petru, poate de acum să revendice coroana. Cine este deci cea de-a doua soție a țarului? O eroină de basm. Lituaniană de origine foarte modestă, pe numele ei adevărat Maria Skavronskaia, spălătoreasă de felul ei, fusese capturată de ruși în august 1702, la asaltul împotriva fortăreței Marienburg, în Livonia (pe teritoriul actualelor Estonia și Lituania). Petru I a întâlnit-o printre slujitorii prietenului său Menșikov, tovarășul de arme cu care împărțea diverse plăceri și pe care l-a numit prim guvernator al Sankt Petersburgului. Tânăra femeie, născută la 5 aprilie 1684, a fost rebotezată Ecaterina în credința ortodoxă. Iubită a lui Menșikov, ea a izbutit să atragă atenția țarului. Acesta s-a îndrăgostit de ea, iar Ecaterina a devenit amanta lui favorită. Era modestă, simplă, generoasă, veselă și bună gospodină. Fericirea în persoană. O gravură rusească anonimă arată cum i-a cedat-o prințul Menșikov pe Ecaterina țarului… La 1 octombrie 1711, aceasta se afla alături de țar la inaugurarea palatului Menșikov, somptuoasa reședință a guvernatorului, al cărei interior ar fi putut fi cel al unei frumoase locuințe din Amsterdam. Țarul se ducea des acolo, ca de pildă în 1712 pentru căsătoriile tovarășilor săi Șeremetiev și Dolgoruki. Palatul era deja reputat pentru serbările sale, iar Ecaterina revenea cu plăcere în

acel loc. Într-una din primele lucrări care descriau noua capitală, se putea citi că „reședința prințului Menșikov este cea mai mare și mai importantă de pe insula Vasilievski[13]13. Este din cărămidă, înaltă de două caturi, în stil italian. În interior, există multe apartamente bogat mobilate și împodobite”.

După cum am mai spus, Ecaterina a avut de la Petru I două fiice, Anna și Elisabeta, dar ea nu s-a căsătorit decât atunci când acestea aveau patru, respectiv trei ani, la 19 februarie 1712, fiind proclamată țarină de unsprezece luni. Într-adevăr, de cum îl cunoscuse pe țar, ea rămăsese însărcinată, dar aproape toți copiii ei muriseră la vârste fragede.

Trebuie cumva să vedem într-o nouă dramă — naturală de această dată și foarte curentă la vremea respectivă — o manifestare a justiției divine, care îl pedepsea pe Petru cel Mare pentru infanticidul său? În aprilie 1719, micul Petru, în vârstă de patru ani, fratele Annei și al Elisabetei și noul țarevici, moare. Părinții săi îl numeau „micuțul con de pin”. Sunt copleșiți de durere. Petru cel Mare, care are acum patruzeci și șapte de ani, își ucisese fiul mai mare în numele speranței pe care și-o punea în cel de-al doilea fiu… iar acest sinistru calcul era dejucat de fatalitate. Atunci, țarul care îmbătrânește — potrivit criteriilor vremii — își transferă ambițiile succesorale asupra Ecaterinei, pe care o numește „prietena sa de suflet”. Având o totală încredere în ea, o declară împărăteasă la 23 decembrie 1721 și o încoronează la 7 mai 1724. Fosta spălătoreasă va domni peste Rusia; tronul Romanovilor are de acum o moștenitoare, prima din dinastie, dacă exceptăm regența Sofiei, turbulenta soră vitregă a țarului, din 1682 până în 1689. Ecaterina va ști să conducă statul cu mână fermă, Petru nu are nicio îndoială în această privință.

Mulțumit că a putut în sfârșit să pună în ordine viitorul imperiului său, Petru cel Mare suferă de pe urma unei sănătăți teribil de alterate. Suferințele sale sunt multiple ca și cum, pentru a atinge un astfel de om, boala ar fi trebuit să atace pe mai multe fronturi: piatră la rinichi (ca Montaigne), astm, o chinuitoare amintire venerică și îngrozitoare răni supurânde pe tot imensul său corp… Totuși, acest înverșunat lucrător pare să-și redobândească forțele. Medicii săi vorbesc de miracol. Atunci, ațâțat de mai vechii săi demoni, își reîncepe bețiile și alt soi de chefuri. Pe insula Kronstadt, la târnosirea unei biserici, țarul și zgomotosul său alai dau gata 3.000 de sticle!

Petru cel Mare este un vizionar… care nu vede cum Ecaterina, pe care o adoră, îl înșală cu marele șambelan, William Mons! La cinci luni de la încoronarea soției sale, el descoperă trădarea acesteia, în noiembrie 1724, printr-un raport, jenat, al cancelariei sale secrete. La fel ca toți soții, bărbatul cel mai puternic și cel mai bine informat din Rusia nu-și cunoștea nefericirea. Furios, atins în onoarea sa, țarul rupe

ucazul, decretul care conținea testamentul său, prin care o desemnase pe aceea care trebuia să-i succeadă. Evident, rivalul său este tânăr și frumos. William Mons este și fratele unei foste metrese a lui Petru, o anume Anna. În stare de șoc, țarul se zăvorăște într-o tăcere mai neliniștitoare decât furiile sale; vreme de 15 zile, el nu spune nimic, nici anturajului, nici Ecaterinei; infidela nu bănuiește că a fost demascată. Într-o seară, după o cină alături de cei doi vinovați, țarul umilit pune să fie arestat amantul și îi poruncește Ecaterinei să se retragă în apartamentele ei. La 28 noiembrie, Mons, formal acuzat de corupție, este decapitat cu securea.

Imediat, Petru Răzbunătorul își silește soția să-l însoțească într-o neașteptată plimbare cu sania. Ca din întâmplare, echipajul trece pe dinaintea eșafodului. Corpul lui Mons supus la chinuri este expus acolo. O imagine insuportabilă… pe care Ecaterina o suportă. Este incredibil de calmă, zâmbește și nu se clintește. În aceeași seară, pe un șemineu, găsește un delicat cadou din partea soțului ei ofensat: capul lui William Mons într-un borcan cu votcă, părând s-o fixeze cu ochii ieșiți din orbite! În continuare foarte stăpână pe ea însăși, Ecaterina nu-și pierde cumpătul, înțelegând că Petru o pune la încercare împingându-i rezistența nervoasă la limită. Rezistă. Nici țipete, nici leșinuri; rămâne de gheață, rece ca marmura șemineului. Această stupefiantă atitudine are darul să-l scoată din sărite pe țar. Nu mai rezistă, explodează. Înnebunit de furie, sparge în sute de cioburi o minunată oglindă venețiană și îi lansează Ecaterinei, în continuare impasibilă:

— Am să te sfărâm tot așa, pe tine și pe ai tăi!

Stoică, soția se mulțumește să remarce:

— Tocmai ai distrus una din cele mai frumoase podoabe ale palatului tău… Ești oare mai fericit?

Cu toate astea, în ciuda aparentei seninătăți, această femeie, foarte inteligentă, știe că este pierdută. Ea duce un război de uzură împotriva soțului ei bolnav și furios care poate, în orice clipă, s-o facă să piară în cele mai atroce și rafinate torturi. Atunci, un incredibil hazard o va salva. Evenimentul vine dinspre Franța: regentul a murit și se vorbește din nou de o posibilă căsătorie între tânărul Ludovic al XV-lea (care are acum cincisprezece ani) și principesa Elisabeta Romanova, în vârstă de șaisprezece ani. Vechiul vis al țarului. Negocierile franco-ruse sunt serios începute, iar consilierii suveranului îi atrag acestuia atenția că executarea, pentru adulter, a viitoarei soacre a regelui Franței ar anihila orice speranță de unire și ar dăuna grav reputației Rusiei și dinastiei. Cu un dezarmant surâs, Ecaterina continuă să-și joace propriul cap, dar interesul diplomatic îi este cea mai bună garanție de supraviețuire.

Petru cel Mare, foarte afectat de această situație pe care nu o mai

poate controla, persistă să se ocupe de afaceri publice. Anturajul său este, ca de obicei, stupefiat de rezistența sa, rod al unei energii dezordonate și supraomenești. Dar, dacă monarhul lucrează, bărbatul își rumegă urmarea răzbunării, șovăind între diverse pedepse pe care i le-ar putea aduce blestematei sale de soții. Cea mai clasică, rezervată tocmai unei soții adulterine, constă în a o îngropa de vie până la gât. Fără apă și fără hrană; abominabilul supliciu provocat de paralizia coapselor și picioarelor (un simbol!) durează între cinci și șase zile… La 16 ianuarie 1725, ambasadorii au câștig de cauză; țarina face act de pocăință și de supunere față de soțul ei care, medicii sunt categorici, își dă ultima bătălie cu moartea. Discuția a ținut trei ceasuri. Apoi, potrivit unui martor, „au cinat împreună, după care s-au despărțit”. Această reconciliere, amplu oficializată — am putea spune de-a dreptul mediatizată —, este pe dată adusă la cunoștința curților străine, în general rezervate în privința brutalei și surprinzătoarei Rusii. Nu, Petru cel Mare nu este un nou Henric al VIII-lea. Nu, Ecaterina nu va fi o nouă Anna Boleyn.

Cu toate acestea, pentru anturajul său, se pare că țarul tot nu și-a desemnat succesorul. Se va afla, mai târziu, că la șase zile de la ceea ce aducea a iertare, împăratul înșelat semna contractul de căsătorie al fiicei sale mai mari Anna cu un principe german, Karl-Frederic de Holstein. Infidela Ecaterina nu fusese așadar iertată; ba este chiar brusc dată la o parte în folosul nepotului ei… care se va naște! Țarul a precizat că primul băiat născut din această căsătorie va fi crescut la curtea Rusiei și va avea deci rangul de viitor moștenitor. La 27 ianuarie, seara, Petru I este în stare gravă. Cu conștiința împovărată de uciderea fiului său, se spovedește și se împărtășește de trei ori. La ora două dimineața, el cere de scris. Cu dificultate, cu un scris tremurat, izbutește să scrie trei cuvinte: „Înapoiați totul lui…”. Un ordin, cel din urmă. Dar cum să se știe ce este de înapoiat și cui anume? Pana i-a alunecat din mâna cuprinsă de febră. A doua zi, 28 ianuarie 1725, țarul care a trezit Rusia adoarme pe veci. Ultimele sale clipe conștiente au fost, ca de obicei, consacrate Rusiei și mai cu seamă viitorului ei. Ruinat de mai multe boli, epuizat de suferințe atroce, organismul său puternic l-a făcut să creadă că se va restabili pentru a-și desemna el însuși succesorul din moment ce nu avea încă un nepot[14]. Se stinge în primul Palat de Iarnă; îl înălțase între 1711 și 1717, bineînțeles pe malurile Nevei. Această clădire — cu totul alta decât aceea, ulterioară, pe care o cunoaștem și care adăpostește astăzi Muzeul Ermitaj — nu avea decât un singur etaj, cu o mansardă deasupra. Palatul de Vară, galben cu verde — există și astăzi —, lucrare foarte simplă a lui Domenico Trezzini, datează din anii 1710–1714.

Petru cel Mare părăsește scena la cincizeci și trei de ani, după o

domnie de patruzeci și trei de ani, ceea ce este deja o performanță. În interminabila noapte nordică, scumpul său Sankt Petersburg, încremenit în zăpadă și îngheț, este zgâlțâit de salve de artilerie. Din fortăreață, 101 lovituri de tun vestesc moartea împăratului. Dangătul funebru zboară de la o clopotniță la alta, cu toatele zvelte și ascuțite, opuse tradiționalilor bulbi pântecoși. Tunul din Sankt Petersburg servea, zi de zi, la indicarea orei exacte, fix la amiază, potrivit unui ordin menit să informeze norodul[15].

Bilanțul acestei mari domnii este spectaculos, uneori bizar sau incoerent. Petru cel Mare a imitat sistematic Occidentul cu metode empirice și cu un adevărat geniu al improvizației care a impresionat Europa, terorizându-și totodată familia și supușii. Dar — și acest lucru constituie o noutate în mentalitatea politică rusească — singura sa preocupare a fost ceea ce am numi binele public, sufocând interesele particulare. În corespondența împăratului, citim această cugetare foarte înțeleaptă: „Un suveran trebuie să se deosebească de supușii săi nu prin eleganța exterioară și încă și mai puțin prin lux, ci prin faptul că poartă veșnic în sufletul său greaua povară a bunăstării statului și a alinării supușilor săi".

Desființarea patriarhiei Moscovei, în 1721, și înlocuirea ei cu un sfânt sinod au subordonat biserica statului, ceea ce constituia o revoluție. Ierarhia ortodoxă se sufocase în propriile bărbi atunci când țarul, după ce consultase câțiva matematicieni, modificase calendarul[16]16 și decisese ca anul să înceapă în ianuarie în loc de septembrie. „El fură din timpul Domnului!", au exclamat preoții și mitropoliții. Reîntors din călătoria în Olanda, le sfătuise pe femei să fumeze pipă în maniera pescarilor. Dacă țarul a adoptat măsuri în favoarea învățământului, acestea se referă mai ales la disciplinele tehnice, prin crearea unei academii navale, a unei școli de chirurgi, a unei școli de ingineri; el a pregătit, împreună cu Leibnitz în 1724, schița viitoarei Academii de Științe. A încurajat manufacturile private, ca de pildă topitoria Demidov, în Urali, și a susținut prospectarea minieră. Mai trebuie să amintim și că gigantismul lucrărilor sale s-a aplicat și la săparea de canale, legând Volga de Don și de Golful Finlandei.

Dar înnoirea vieții unei astfel de țări în mai puțin de 30 de ani nu putea să dea peste tot rezultate eficace și armonioase. Unele contradicții par ridicole și de neînțeles. Un exemplu: a fost creat un sistem universitar, dar învățământul primar și secundar a fost uitat. Un alt exemplu: poporul fabrică articole și produse de care nu are nevoie și cu care nu știe ce să facă, în vreme ce sarcinile iobagului au sporit. Sarcina țarului era supraomenească, după dimensiunile sale. Reformele lui afectează mai cu seamă clasele superioare, conducătoare, deschise inițiativelor, ca și locuitorii orașelor, adică

foarte puțini oameni. Norodul de la țară a rămas deoparte. Va fi nevoie de timp pentru ca occidentalizarea să facă progrese, printr-o lentă perfuzie. Sankt Petersburg este simbolul ei, deoarece, prin ucaz, vreme de 25 de ani, construcția din piatră este rezervată capitalei și nu este tolerată nicio deturnare de material; în schimb, lemnul rămâne autorizat pentru împrejurimi, pentru sate. La moartea fondatorului său, orașul numără deja 75.000 de locuitori; Moscova este depășită în toate privințele. Orașul lui Petru este larg, fără străzi întortocheate, aerisit, bine desenat. Aici se află primele palate, încă modeste, antrepozite, canale, un port și deja o minunată arteră de 3 km lungime, Nevski Prospekt, care dă prospețime orașului, de la o meandră a Nevei la o alta. Ieșit din neant în mai puțin de 15 ani (jumătăți de an în realitate, ținând seama de redutabilele ierni), orașul este atât de original și de descumpănitor încât a trezit neîncredere, reticențe, bănuieli, dar și câteva surprize încântătoare. Acestea vor fi tot mai numeroase. Peste aproximativ 110 ani, scriitorul Nikolai Gogol va scrie în nuvela sa *Nevski Prospekt* tocmai acest lucru, anume că „Sankt Petersburg este un oraș străin țării mele”. Este un foarte frumos omagiu adus lui Petru cel Mare și un paradox, la fel ca întreaga sa existență: capitala Rusiei nu este rusească! Prea puțin conta acest lucru. Conducându-și imperiul, el a uimit Europa. Era ceva voit. Și nu era decât un început. Cu mână de fier, el a cuprins Rusia într-o strânsă încleștare pentru a o face să treacă de la obscurantism la epoca luminilor. Printre simbolurile domniei sale, există unul, ciudat, rămas la locul lui până în 2008: țarul confecționase așa-numitele „portianki” sau obiele; o bucată de pânză care înfășura picioarele infanteristului rus, foarte bine gândită, pentru că, spre deosebire de ciorapi, „portianki” se usucă iute, nu comprimă picioarele și se pot ajusta unei cizme prea înalte. Încălțați cu aceste obiele, infanteriștii ruși au ajuns până la Paris, în 1814. Fosta Armată Roșie, care se reformează în chinuri, a recunoscut în cele din urmă avantajul șosetelor. Petru cel Mare i-a făcut pe ruși să mărșăluiască aproape trei secole!

Din păcate, amestecul de nebunie și de înțelepciune care a fost viața lui lasă în urmă o situația foarte fragilă. La acel început de an 1725, după ce și-a distrus ultimele zile din viață și dispozițiile pentru viitor din cauza unei soții infidele, a lăsat Rusia fără moștenitor oficial. Lumea se putea așadar aștepta la ce e mai rău.

Cine va avea sarcina, zdrobitoare, de a-i succeda acestui uriaș al istoriei?

3
Ecaterina I sau tranziția forțată

Vid și neliniște. Asta simt demnitarii statului rus la moartea marelui țar. Foștii săi tovarăși de arme, îndeosebi Aleksandr Menșikov, se grăbesc, încă din 28 ianuarie 1725, să organizeze proclamarea văduvei sale ca împărăteasă regentă. Dar se tem de venirea la putere a nepotului lui Petru, în vârstă de zece ani, fiul lui Alexei, a cărui execuție de către tatăl acestuia au favorizat-o. Se tem mai cu seamă de „vechiul său anturaj” care ar putea paraliza Rusia. Drepturile copilului sunt susținute de vechea aristocrație și de popor care nu vor să accepte reformele. Și unii și ceilalți vor să reabiliteze tradițiile călcate în picioare de Petru cel Mare, printre care cea a unui moștenitor de sex masculin. Din precauție, partizanii Ecaterinei cer ca regimentele de gardă să blocheze accesul la primul Palat de Iarnă. Și printr-un soi de lovitură de stat, pe care o însoțește cu subsidii menite a plăti regimente rămase fără soldă, această femeie de bun-simț reușește un miracol: pentru prima dată de la accederea ei la tron, familia Romanov își păstrează puterea datorită unei femei. Țarina, care are patruzeci și unu de ani, scoate în evidență faptul că fusese încoronată de țar cu un an mai înainte spre a asigura mai bine continuitatea instituțiilor publice. Este foarte adevărat. Chibzuită, înconjurată de consilieri subtili, ea întoarce opiniile în favoarea ei și se arată la înălțimea regretatului țar. Sub constrângere, demnitarii aprobă alegerea Ecaterinei, renunțând să mai ia în calcul faptul că defunctul monarh o îndepărtase de la succesiune cu puțin timp înainte de moartea sa. Nu este de altfel sigur că, în acel moment delicat, erau cu toții la curent cu acea repudiere dinastică. Robustă, ea apare ținând sceptrul în mâna dreaptă, arătând coroana imperială cu stânga, purtând pe cap o diademă și arborând un amplu cordon albastru. Nu îngăduie nicio îndoială, ea este, suverana… Iar celor care îi obiectează existența unui țarevici, ea le răspunde că acesta nu are decât zece ani și că o regență este indispensabilă. Nu este ea regenta ideală? Fosta țărancă apare așa cum a înfățișat-o Michel de Saint-Pierre: „…drept o persoană opulentă, cu sâni generoși, reținuți cu greu de bogatul corsaj de ceremonie, oferind un chip senzual, lacom, cu buze pline, bărbia deja îngroșată, nas puternic, sprâncene negre, privirea avidă și profundă totodată. Fruntea este înaltă, părul bogat și lucios precum blana unui animal pe deplin sănătos”.

Spre a-i descuraja pe sceptici, această blondă care își vopsește părul în brun precizează că nu are de gând să-și diminueze puterea: „Am dorința de a duce la bun sfârșit, cu ajutorul lui Dumnezeu, tot ce a început Petru”[17].

Sfidarea împărătesei este una dublă. Trebuie mai întâi ca ea să suporte comparația cu ilustrul ei soț, iar apoi să-și dezvăluie propriile calități. Amprenta uriașului dispărut este subliniată în mai multe țări ale Europei, îndeosebi în Franța, unde două spirite alese au observat acțiunea țarului reformator, brutal și pragmatic. Unul este Voltaire, care scrie: „Rușii posedau cele mai întinse state ale universului și acolo trebuia făcut totul. În sfârșit, s-a născut Petru I și Rusia a fost alcătuită". Celălalt este Fontenelle, filosof și poet extrem de versat în progresele mecanice și renumit pentru pertinența presentimentelor sale; el este cel care rostește elogiul funebru al țarului în fața Academiei de Științe, afirmând: „despotismul este legitim de îndată ce este exploatat în vederea progresului". Împreună, cele două păreri înglobează forma și fondul schimbărilor. Impunând un loc țării sale, răposatul țar iritase multă lume, ceea ce, într-un anume fel, îi dovedea reușita. La Londra, negustorii beau în sănătatea „diavolului mort!" Să amintim, totuși, că regele George I, din dinastia de Hanovra, care pusese și el să-i fie otrăvită soția, îl socotea pe defunct foarte interesant. În 1715, se îngrijise să trimită un cadou potrivit lui Petru cel Mare; acestui țar plăcându-i să măsoare timpul, un cadran solar din aur, operă a ceasornicarului regelui, John Rowley, îi fusese remis de către Narîșkin, un văr de-al țarului, din partea regelui Angliei. La Stockholm, Copenhaga sau Varșovia, oamenii plâng de bucurie. La Berlin, își reamintesc că împăratul avea acolo pe unul dintre croitorii săi favoriți. La Moscova, capitala detronată, partizanii vechii Rusii răsuflă ușurați; ei pun în circulație o caricatură cu următoarea legendă: „Înmormântarea unui motan de către șoareci"...

Testamentul cel mai tangibil al lui Petru cel Mare este orașul său ale cărui realizări sunt enumerate: 100 de străzi, 100 de insule, 595 de felinare mari funcționând cu ulei de cânepă, care străpung cețurile cu o lumină galbenă, fragilă și fantomatică. În momentul în care îi urmează la tron Ecaterina, un prim pod este construit peste Neva. Are o formă greoaie. Este alcătuit din șalande legate unele de altele, scârțâind și trosnind. Datorită acestui ponton, fluviul capricios devine un imens bulevard care comunică cu lumea; prin antrepozitele sale trece o mare parte din comerțul rus cu restul Europei. Mai este și o referință artistică; Neva cea mare (cursul ei principal) condiționează dimensiunea locurilor de trecere, a perspectivelor și înălțimea uniformă a construcțiilor, pregătind un admirabil spectacol, demn de penelul lui Canaletto.

Pentru văduva lui Petru I, care se pretinde moștenitoare legitimă, acest bilanț este zdrobitor. Ce poate ea înfățișa? Un trecut agitat de aventuri amoroase, după cum am văzut, legat de înfruntările

războaielor din Europa de nord. Când pe mâna unora, când pe mâna altora, ea și-a dus viața trecând din garnizoană în garnizoană și dintr-un loc de plăceri în altul. Dar trebuie să îi recunoaștem o fidelitate anume păstrată bărbaților din viața ei… înainte de a se căsători cu Petru cel Mare. Cu ocazia unei expediții împotriva turcilor, ea izbutise să-l cumpere pe marele vizir, nu se știe prin ce mijloace, pentru ca acesta să-l elibereze pe primul ei soț, un simplu soldat al regelui Suediei, captiv de zece ani.

Ea se întoarce atunci spre fostul ei amant, Menșikov — și acesta, cel mai bun prieten al țarului —, încredințându-i conducerea statului dimpreună cu Consiliul suprem secret, creat în februarie 1726. La cincizeci de ani împliniți, Menșikov va cunoaște apogeul puterii sale. Acest principe are un obiectiv nemărturisit: de a-și căsători fiica cu cel pe care îl recunoaște drept adevăratul urmaș al lui Petru, țareviciul. Această uniune ar încorona o prodigioasă carieră. Ecaterina I continuă să trăiască la palatul de Vară. Odinioară, țarul îi pusese la dispoziție primul etaj al acestei clădiri modeste, deși înconjurate de un parc ce-l imita pe cel de la Versailles, închis cu un frumos grilaj. Împărăteasa continuă să organizeze aici recepțiile la care ținea atât de mult soțul ei, recepții la care femeile trebuiau să fie prezente, chiar dacă acestea se isprăveau invariabil prin beții zgomotoase. Ea mai adaugă vreo câteva instrucțiuni surprinzătoare pentru un străin, dar nu și în Rusia: nicio femeie și niciun bărbat nu trebuie să apară beat înainte de… ora nouă seara! Ea însăși apreciază vinul de Tokay, acel soi de vin unguresc ce îi fusese servit lui Ludovic al XIV-lea. Se presupune că începând cu ora indicată, vechea deprindere a beției își reintră în drepturi. Unul dintre apropiați se amuză să spună că folosirea băuturii trebuie reglementată precum viața unei garnizoane! Foarte curând, pe plafonul încăperii care servește drept sală a tronului, este pictată țarina urcată într-un car tras de acvile, într-o cursă celestă în urmărirea unei glorii inaccesibile. Căci Ecaterina I este foarte repede conștientă de limitele capacităților sale. Menșikov acționează în locul ei; ea nu simte că are forța s-o facă și îi este recunoscătoare că el a înălțat-o la rangul de suverană. Fusese prima sa amantă — el era deja căsătorit —, el este prim-ministrul ei. Este o asociere. Influența lui Menșikov iscă multe gelozii; el știe acest lucru și se ferește mai cu seamă de un fost apropiat al țarului, contele Piotr Tolstoi; șef al Cancelariei secrete, acesta îndeplinise numeroase misiuni oculte pentru Petru cel Mare. La optzeci și unu de ani, acest om, inteligent și viclean, încearcă să minimalizeze influența lui Menșikov asupra țarinei. În zadar. Este arestat preventiv, exilat și își va sfârși zilele în temniță patru ani mai târziu, într-unul din turnurile mănăstirii Solovki.

Invitaților săi, împărăteasa le amintește cât de mult iubește ea viața simplă. Evocă mariajul ei cu Petru cel Mare în 1712, care o

rupsese și el cu tradiționalele ceremonii ale suveranilor ruși. La Palatul de Iarnă, sărbătoarea se desfășurase sub o imensă lustră din fildeș pe care țarul o meșterise singur. Mirii erau așezați la o masă centrală, în timp ce o uriașă masă în formă de cerc închis aduna la un loc marinari, oameni din popor împreună cu nevestele lor. Niciodată, după cum se poate bănui, ea nu face nici cea mai mică aluzie la catastrofala ei legătură cu Mons. Se străduiește să pară demnă. Eforturile ei sunt meritorii, căci, neștiind nici să scrie, nici să citească, ea ține totuși să inaugureze, în cabinetul de curiozități, Academia de Științe pe care țarul nu o putuse vedea terminată. Deși neinstruită, Ecaterina I aduce un omagiu formidabilei recolte etnografice și antropologice adunate de Petru cel Curios. Date fiind prețioasele sale comori, Academia de Științe poate fi considerată cel dintâi muzeu deschis în Rusia[18]. Țarina mai întemeiază și un atelier pentru tăierea pietrelor prețioase, printe care sublimele malahite din Urali.

Dar această domnie însuflețită de bunăvoință este curând distrusă. La 17 mai 1727, împărăteasa Ecaterina I este răpusă de o misterioasă maladie, numită pe atunci „febră caldă”; nu avea decât patruzeci și trei de ani. Dacă cei doi ani de domnie au fost lipsiți de strălucire, spre deosebire de soțul ei, țarina lasă un testament oficial care îl desemnează pe nepotul lui Petru drept succesor. La doisprezece ani, el devine Petru al II-lea, susținut de inevitabilul Menșikov, al cărui plan măreț este pe cale să reușească, deoarece, potrivit ultimelor sale dorințe, semnate în ajunul morții, Ecaterina a cauționat căsătoria Mariei Menșikova cu noul țar. Mai exact, ea accepta ca nepotul lui Petru cel Mare să domnească, dar condiția era ca el să se însoare cu fata confidentului ei. Să nuanțăm! O Menșikov căsătorită cu un Romanov era ambiția sa, iar Menșikov ar fi trebuit să se mulțumească doar cu atât... Însă el nu se mai reține, se numește pe sine generalissim, multiplică actele de aroganță împotriva dinastiei și îl obligă pe Petru al II-lea să locuiască în reședința lui, ținându-l în permanență sub control. În cursul verii, Menșikov se îmbolnăvește grav; tânărul țar, sătul de tutelă, fuge. Imediat, dușmanii lui Menșikov îl atacă pe acesta. Începe hăituiala. În numai patru luni, steaua omului cel mai puternic din Rusia pălește. Pentru că acumulase imense bogății și delapidase fonduri ale statului, este calificat drept „cel mai mare hoț din imperiu” și arestat la 8 septembrie 1727. Complotul, urzit de vechea aristocrație rusă, cu sprijinul lui Petru al II-lea însuși, este cel al exasperării. Destituit după un simulacru de proces, insuportabilul nou îmbogățit care își închipuise că ar putea fi țar scapă de bici și de decapitare datorită indulgenței — cam forțate — a lui Petru al II-lea și restituirii — deloc spontane! — a tot ce furase, fiind surprins asupra faptului de mai multe ori. Pedeapsa îi este comutată în deportare în

Siberia, dimpreună cu întreaga familie, îndeosebi fiica sa, Maria, pe care țarul trebuia s-o ia în căsătorie… Căderea fostului favorit al lui Petru cel Mare este fenomenală: principesa Maria — în vârstă de numai șaisprezece ani — este exilată cu tatăl ei la Berezovo. Vor muri acolo un an mai târziu, în mizerie.

Soarta lui Alexandr Menșikov, care s-a ars la soarele puterii, reprezintă perfecta ilustrare a faptului că, în Rusia, un aer prea tare îi mătură pe înfumurați, pe fanfaroni și pe hoți, expediindu-i spre ghețuri și spre moarte. Cu două veacuri înainte de Stalin, exilul siberian este deja o „soluție" la problema oponenților politici…

4
Petru al II-lea sau revanșa Moscovei

În sfârșit, el este liber să domnească, iar tronul nu îi este contestat. După șase luni de putere diminuată și spionat de Menșikov, nepotul lui Petru cel Mare intră în scenă într-un fel surprinzător: el trădează opera bunicului său. Într-adevăr, la începutul lui 1728, acest țar de doisprezece ani semnează un ucaz care transferă curtea și guvernul la… Moscova! Sankt Petersburg nu mai este capitala Imperiului Rus! Bătrânele bărbi triumfă, repetând că orașul de pe malurile Nevei nu a fost decât o distracție împovărătoare, un capriciu fără viitor. Ne imaginăm stupoarea stingherită a ambasadorilor, ca de pildă cel al lui Ludovic al XV-lea, nemaiștiind în ce oraș să-și înfățișeze scrisorile de acreditare și să-și stabilească legațiile! Trebuie cu adevărat să se mute, să-și transporte familiile, suitele, servitorii, echipajele, mobilierul? Trebuie cu adevărat să plece la aproximativ 700 km mai la sud, pe drumurile înghețate, pentru că așa a hotărât un copil? Trebuie să abandoneze acel oraș conceput pentru a dezvolta schimburile cu străinii? Trebuie cu adevărat! Haosul este complet, iar impresia este dezastruoasă; între o tradiție sclerozată și un aventurism fascinant, nu se știe încotro se îndreaptă Rusia.

Pentru ce a survenit acea decizie pe care nimic nu o lăsa să se ghicească? Pentru că marile familii, ca de pildă Galițîn, i-au sugerat-o tânărului suveran astfel ca el să se deosebească de ascendentul său. Cel mai bun prieten al țarului este Ivan Dolgoruki, în vârstă de douăzeci de ani. În 1726, el fusese numit subofițer la curtea lui Petru; de la exilarea lui Menșikov, a fost promovat mare șambelan. Simplă revoluție de palat? Nu, Dolgoruki, vânător asiduu, l-a convins pe noul țar că pădurile din împrejurimile Moscovei erau mult mai pline de vânat decât mlaștinile cu greu îmblânzite de pe țărmurile Balticii. Este un joc, dar țarul este jucăria unor personaje care îi exploatează lipsa de caracter. Petru al II-lea își petrece așadar ore întregi vânând cerbi

pe meleaguri moscovite, având uneori în fundal imaginea îndepărtată a cupolelor aurite ale Kremlinului. Țarul este un adolescent sănătos și precoce. Dar nu manifestă nicio dispoziție pentru viața intelectuală și politică. Lecțiile? Sunt respinse. Educația? Este disprețuită. Statul? Este lăsat vraiște. Instruirea țareviciului de către vicecancelarul Ostermann a fost mediocră. Orfan la trei ani, el a crescut solitar și închis în sine. Adolescent devenit împărat, se arată despotic și autoritar, desigur din spirit de revanșă față de copilăria tristă. Ambasadorul regelui Spaniei scrie că era „înalt, un bărbat chipeș, bine clădit; chipul îi era gânditor; masivă, înfățișarea sa era solemnă, iar forța excepțională. Cu apropiații săi, vorbea pe un ton calm, dar nu-și uita niciodată rangul". Alți contemporani sunt mai severi: țarul este mândru, capricios, rău și ascuns. „Nu ascultă decât de sora lui mai mare, marea ducesă Natalia, cu care, în urmă cu cinci ani mai înainte, se deghiza, el în Apollo, iar ea în Diana."

Natalia, cu un an mai mare ca el, este inteligentă și plăcută; la început, fratele îi ascultă sfaturile, apoi apelurile ei la moderație îl plictisesc; curând, o evită, ca un copil bosumflat și prins cu mâța-n sac. Din păcate, atinsă de „ftizie galopantă" (tuberculoză), ea moare în noiembrie 1728, la vârsta de paisprezece ani. Petru al II-lea cade atunci sub influența întregii familii Dolgorukov, îndeosebi cea a tatălui, atotputernic — prințul are pretenția de a fi prim-ministru și intră la împărat fără să fie anunțat —, și cea a lui Ivan, al cărui dezmăț îi paralizează voința.

Această perioadă este marcată de slăbirea puterii publice și de un grav declin al politicii externe. Dar ce se întâmplă cu Sankt Petersburgul? Orașul este părăsit, șantierele oprite; arhitecții, pictorii, ebeniștii, precum și alți meșteri talentați sunt neliniștiți; administrațiile funcționează mai mult sau mai puțin, iar unele au fost dezmembrate; locuitorii, dintre care mulți au fost transplantați de la Moscova, se simt orfani, descumpăniți, și întreaga Europă se întreabă: oare fabulosul vis al lui Petru cel Mare este cumva condamnat? Atitudinea nepotului este paradoxală, deoarece el pozează, în 1729, pentru un portret oficial în chip de *Petrus Imperator* într-un costum conform alegerii bunicului său: perucă pudrată și haină după moda europeană, platoșă ușoară, mantie de curte aruncată simplu peste umăr, pe scurt, nimic „rusesc după moda veche" și nici nimic oriental.

Petru al II-lea este foarte apropiat de mătușa sa Elisabeta, care are cu șase ani mai mult ca el. Viitoarea împărăteasă este frumoasă, veselă și trece drept frivolă. Împreună, ei merg la vânătoare cu gonaci. Chiar se pune la un moment dat problema unei căsătorii între ei, însă Elisabeta se îndrăgostește de un general. Pentru Petru al II-lea încercarea se vădește greu de suportat; simțindu-se trădat în pasiunea sa avântată, îi întoarce de acum spatele și o privește cu răceală și

dispreț.

Prințul Dolgoruki nutrește același vis ca Menșikov; el nădăjduiește să-și mărite fiica, Ecaterina, cu Petru al II-lea. Logodna lor este celebrată la 30 noiembrie, iar căsătoria este fixată la 19 ianuarie 1730. Dar, o dată în plus, acest mirific proiect dă greș, Petru al II-lea nu pare a fi sortit căsătoriei. La 6 ianuarie, în ziua de Bobotează, când uzanțele cer ca suveranul să apară pe râul Moscova înghețat, el rămâne prea mult timp afară și răcește. Trei zile mai târziu, chipul i se umple de pustule. Are vărsat! Altfel spus, variolă, cea care îl va răpune și pe Ludovic al XV-lea și va lăsa urme pe obrazul de copil al lui Mozart. Starea țarului se agravează și el începe să delireze. Cei din familia Dolgoruki, care încep să presimtă eșecul planului lor, întocmesc un testament fals și încearcă s-o urce pe tron pe logodnica țarului, Ecaterina. Dar manevra, grosolană, este dată pe față, iar falsul document scandalizează curtea. Înainte de a-și pierde cu totul cunoștința, Petru al II-lea își cheamă preceptorul, pe Ostermann, și urlă:

— Înhămați caii! Pregătiți sania! Vreau să merg la sora mea!

Sunt ultimele sale cuvinte. Moare la 19 ianuarie, în ziua prevăzută pentru căsătorie. Să reținem faptul că tânărul țar își dă obștescul sfârșit în palatul Lefort, terminat în 1699 și purtând numele navigatorului elvețian tovarăș al lui Petru cel Mare, care îl întâlnise în ceea ce era în secolul al XVII-lea cartierul străinilor. De atunci, cei din familia Menșikov, care puseseră mâna pe palat, măriseră acea reședință unde fuseseră consemnați la domiciliu la 8 septembrie 1727, înainte de arestarea, a doua zi, a principelui corupt și de dizgrația lor.

În domeniul internațional, ce ar fi de reținut din această domnie palidă și nesemnificativă de mai puțin de trei ani și care a făcut mult rău Rusiei? Semnarea, la 21 octombrie 1727, a tratatului de la Kiahta care stabilea frontiera ruso-chineză. În interior, dispariția nepotului lui Petru cel Mare ridică o nouă problemă gravă, din moment ce descendența masculină directă a Romanovilor s-a stins. Imperiul este aidoma Sankt Petersburgului, viitorul său este incert. Într-adevăr, Petru al II-lea este înhumat la Moscova, la Kremlin, în splendida biserică închinată Arhanghelului Mihail din piața catedralelor. Greul sarcofag de lângă stâlpul de nord-est se învecinează cu icoana Sfântului Mihail, a doua din dreapta, atribuită lui Andrei Rubliov, acel meșter de icoane de la începutul veacului al XV-lea, după cum am mai văzut. Fiul nefericitului Alexei se alătură celor 47 de cneji ai Moscoviei care odihnesc deja acolo, printre care Ivan cel Groaznic și fiii săi. Deoarece Petru al II-lea a dorit cu tot dinadinsul să fie înmormântat în prima necropolă imperială rusă alături de țarul Feodor, ultimul din dinastia Rurik, revenirea unui Romanov în acest loc este plină de semnificații. În această ambianță picturală

excepțională în care se etalează arta bizantină, vechea Rusie pare să-și fi recăpătat toate drepturile… Într-adevăr, înainte de Petru al II-lea, patru Romanovi, printre care tatăl lui Petru cel Mare și cei doi frați ai săi, au fost înmormântați acolo. Teoretic, de la întemeierea Sankt Petersburgului, acea criptă nu trebuia să mai fie utilizată. Așadar, Petru al II-lea a nesocotit până la capăt voința bunicului său. Dar oare aceasta nu era, înainte de orice, domnia unui copil?

Asistăm la o macabră competiție, rară în istorie, în care două orașe își dispută onoarea de a fi capitala unei țări și de a fi loc de îngropăciune al conducătorilor săi. O ambiguitate pe care întemeietorul Sankt Petersburgului nu ar fi suportat-o niciodată, căci, dacă trecutul triumfă, în joc este viitorul Rusiei. Încă o dată…

5
Anna, țarina bufonilor și a piticilor

A fost învățată totul, dar nu a asimilat nimic, nu are nici farmec, nici autoritate… Atâta pagubă! Confruntat cu vacanța succesorală, prințul Galițîn, membru influent al Marelui Consiliu suprem, nu prea are de ales: la 19 ianuarie 1730, după obscure uneltiri, el propune să i se ofere tronul principesei Anna Ivanovna, fiica lui Ivan al V-lea, asociat la domnie și frate al lui Petru cel Mare. Această nepoată a marelui țar, născută la 28 ianuarie 1693 la Moscova, a cunoscut o existență romanescă, iar domnia sa va fi bogată în ciudățenii și peripeții amuzante, fără îndoială pentru că tatăl ei era un debil mintal notoriu…

Anna își petrecuse copilăria la Moscova, pe domeniul de la Ismailovo, reședință de vară unde „vechile obiceiuri" denunțate de unchiul ei erau mereu respectate… Asta se întâmpla după moartea tatălui ei. Anna, înconjurată de mama ei și de cele două surori, se presupunea că învață. În program: deprinderea limbii germane și a limbii franceze, lecții de dans și, într-un mod mai general, de bune maniere. Rezultatul a fost dezastruos. Anna rămăsese stângace, posacă, încruntată și pasivă. Între timp, Petru cel Mare elaborase, în 1709, o strategie de căsătorii care să servească politicii sale externe. Poruncind celor patru femei să revină la Sankt Petersburg, el a întrebat-o pe cumnata sa Prascovia pe care dintre fiice prefera s-o dea de soție principelui de Curlanda, ducele Frederic Wilhelm, nepot al lui Frederic I, regele Prusiei… Prascovia, care nu o iubea prea mult pe fiica ei Anna și căreia nu-i era pe plac ducele, pe care nu-l văzuse decât o singură dată, a ales-o pe Anna, în vârstă de șaptesprezece ani. Logodnica nu era prea dăruită de natură. Potrivit contesei Șeremetiev, „…era îngrozitoare la vedere, iar chipul îi era urât; era atât de înaltă încât, atunci când trecea printre nobili, îi depășea cu un cap. Mai era și foarte grasă". Alți contemporani, de asemenea frapați de înălțimea și de proporțiile ei, au subliniat pielea ei închisă la culoare, stângăcia, vocea masculină și ținuta prea puțin îngrijită. Principesa nu prea avea trăsături feminine, bucurându-se doar de calitatea de a fi o nepoată a lui Petru cel Mare care urma să se instaleze în Curlanda, o regiune a Letoniei vasală Poloniei și încă supusă influenței germanice prin vechea amprentă a cavalerilor teutoni, regiune pe care țarul avea de gând s-o anexeze… În fond, ea nu era decât un pion pe eșichierul politic al țarului de la Marea Baltică.

Decepționat de faptul că nepoata sa este atât de neatrăgătoare, țarul, preocupat de rațiunea de stat, a fixat totuși căsătoria pentru data de 31 octombrie 1710. Aceasta a avut loc în palatul încă neterminat al

lui Menșikov, personaj de neînlocuit, în care țarului îi plăcea să primească, mai cu seamă pe ambasadorii acreditați pe lângă persoana sa. Organizase totul. Festinul, grandios, făcea ca beția să fie cu neputință, potrivit unui invitat! A doua zi, o altă serbare fusese prevăzută de țar, cu mult mai bizară. Într-adevăr, Petru cel Mare decisese — stranie idee! — să creeze în Rusia o rasă de oameni de talie scundă… Pregătise așadar, pe lângă unirea politică a nepoatei sale, pe aceea, genetică, a unor pitici; i se părea nedrept că aceștia nu se puteau căsători între ei. La porunca sa, fuseseră aduși la Sankt Petersburg 70 de pitici. Iar țarul a pus să fie celebrată căsătoria piticului său care îl urma pretutindeni (îl va urma și în Franța), Ekim Volkov, cu o pitică de la curte. Oamenii s-au întrebat dacă nu cumva țarul suferea de un ciudat complex datorat staturii sale puțin obișnuite, de 2,04 metri… Cele două nunți au ținut câteva zile și s-au băut din belșug tot felul de băuturi tari și balerci de vin…

La început de an 1711, pentru a servi interesele Imperiului Rus, noua ducesă de Curlanda și soțul ei plecaseră spre capitala lor, numită pe atunci Mitau[19]. Dar la prima oprire pentru schimbarea cailor, la Duderhof, la vreo 40 km nord de Sankt Petersburg, tânărul soț s-a prăbușit. Mort. Epuizat de excesul de băutură și de hrană ingurgitată în vederea acelei călătorii pe timp de iarnă, sucombase în urma unei crize de apoplexie. La optsprezece ani și după numai două luni de la căsătorie, ducesa era văduvă. Țarul decide să fie dus corpul ducelui până la Mitau ca să fie înhumat în cavoul familiei. Din punct de vedere politic, era esențial. Înlăcrimată, Anna și-a implorat mai apoi unchiul s-o lase să revină la Sankt Petersburg, dar țarul a refuzat. Ducesa trebuia să preia cârmuirea Curlandei în locul defunctului ei soț; politica externă rusă, a explicat el, era cea care îl conducea; Marea Baltică — se aflau în plin Război Nordic împotriva Suediei — trebuia să fie rusificată.

Dar Petru cel Mare știa că nepoata sa era incompetentă, netoată, neîndemânatică. Mai rău, cu vocea ei de stentor, cu privirea neplăcută și trăsăturile ei greoaie, Anna nu putea fi iubită. Nu era respectată, producea spaimă, avea să meargă drept la eșec. Îi dădu să-i stea în preajmă pe propriul mare șambelan, Piotr Mihailovici Bestujev-Riumin. Misiunea acestui om de încredere era triplă. Mai întâi, trebuia să perceapă firavele impozite din Curlanda și trebuia să le gestioneze pentru a asigura funcționarea micului ducat. Cum suma avea să fie oricum insuficientă, țarul mai alocă 40.000 de ruble pe an nepoatei sale pentru cheltuielile curții. Era puțin și, în realitate, această sumă nu avea să provină din vistieria rusă, ci din presupusele beneficii ale ducatului, o sursă mult mai aleatorie… Emisarul, îngrijorat, a atras atenția asupra modicității sumei, „fără de care este greu de trăit”… A doua misiune a lui Riumin era de a fi un soi de ambasador secret al

țarului și de a-l informa despre tot ce urma să se întâmple. El avea să fie, în realitate, adevăratul deținător al puterii. A treia sarcină era cea mai delicată: trebuia să devină, foarte repede, favoritul, deci amantul, tinerei ducese de Curlanda, oricare ar fi fost reticențele acesteia! Aflând acest lucru, mama Annei a fost cuprinsă de indignare. Fiica ei, ducesă și văduvă, nu putea să aibă un amant! Petru cel Mare, plictisit, i-a amintit atunci cumnatei sale că, pe când era foarte tânără, dăduse naștere unui copil al cărui tată era intendentul domeniului, un anume Vasili Iușkov… Evocarea acelei amintiri rușinoase și tăinuite a potolit pudoarea ofensată a Prascoviei, care suferise, în mod vizibil, de o pierdere de memorie…

În Curlanda, existența Annei a fost neplăcută; nobilimea locală îi era ostilă. Ducesa, ca și ducatul erau săraci, curtea ducea lipsă de bani; prin curier, Anna se milogea necontenit pe lângă unchiul ei sau pe lângă soția acestuia, Ecaterina, „spălătoreasa”, după cum sunau bârfele. Câteodată, în caz de urgență financiară, revenea la Sankt Petersburg, dar această situație umilitoare o făcea încă și mai dezagreabilă decât înainte de căsătorie. Îi implora pe înalții demnitari s-o ajute, în vreme ce mama ei se simțea din nou ofuscată de legătura, deja consumată, cu Riumin. Conflictul dintre cele două femei a fost puternic până la moartea Prascoviei, în 1723, iar situația Anei nu s-a schimbat decât după dispariția lui Petru cel Mare.

În 1726, amantul Annei a fost rechemat la Sankt Petersburg, sătul fiind poate de rolul de favorit într-o atmosferă ingrată. Ducesa s-a pomenit singură. Nu pentru multă vreme! Într-adevăr, a fost văzut făcându-și apariția un aristocrat fără avere care avusese necazuri: nu își putuse termina studiile la celebra universitate din Königsberg, întemeiată în 1544 în Prusia Orientală, la care, jumătate de veac mai târziu, avea să predea Kant[20]. Plecarea sa din Königsberg fusese agitată: în cursul unei încăierări pe stradă, ucisese un soldat, se trezise la închisoare, dar tocmai fugise de acolo… Purta un nume de rezonanță franceză cu prenume germane, Ernst-Johann Biron[21]. Nu avea patruzeci de ani. Anna s-a îndrăgostit nebunește de el și i-a devenit amantă. El s-a instalat rapid în locul fostului favorit; pentru el, condamnat evadat, acest lucru reprezenta o apreciabilă protecție.

Aceasta este situația Annei, văduvă de la nouăsprezece ani, nu prea inteligentă și leneșă, când Marele Consiliu o recunoaște ca împărăteasă la începutul anului 1730. Dar, având în vedere aptitudinile sale limitate, Consiliul, neîncrezător, decide să-i reducă din puteri. La 25 ianuarie 1730, la Mitau, Anna primește o delegație venită de la Moscova. Ea semnează condițiile care îi permit să urce pe tron. Acestea sunt foarte restrictive: împărăteasa trebuie să aibă autorizația Marelui Consiliu pentru a declara război, a semna pacea, a

comanda Garda și trupele, a stabili impozite, a cheltui banul public, a oferi pământuri, a face numiri în grade superioare celui de colonel, a condamna la moarte și a confisca pământuri fără judecata unui tribunal.

De ce acceptă ea ca puterile să-i fie atât de limitate? Pentru că nu are nimic de pierdut și pentru că încearcă să părăsească de multă vreme Curlanda… Pleacă aproape imediat spre Moscova, unde sosește o lună mai târziu, eliberată de constrângerile îndepărtatului și mizerabilului ei ducat. Acum, ea este împărăteasa Rusiei.

Atunci se petrece un eveniment neașteptat. La 25 februarie, reprezentanții nobilimii moscovite, pe care i-am fi presupus favorabili slăbirii puterilor suveranei, îi cer să nu se supună condițiilor pe care le-a semnat în Curlanda și să guverneze ca un suveran autocrat! Anna se ridică de pe tron. Și, cu un gest spectaculos, rupe public textul condițiilor care îi fuseseră impuse. Apoi, prin ucaz, ea desființează Marele Consiliu și îi arestează pe membrii acestuia. Toți sunt inculpați pentru trădare; unii sunt condamnați la moarte, alții exilați. Cum și pentru ce un asemenea reviriment? Anna se prefăcuse că acceptă, știind că armata murmura că puterea absolută, departe de a fi suprimată, va fi înzecită, din moment ce erau zece principi în Consiliu. Spre surpriza generală, Anna a dejucat calculele celor care își atribuiseră controlul politic total și se înconjoară acum cu oameni necompromiși în capcana condițiilor. Mai mult, ea s-a impus la Moscova, un oraș pe care nu-l iubește, dovedind un curaj nebănuit. Fără nicio îndoială, în venele ei curge sângele lui Petru cel Mare. Două luni mai târziu, la 28 aprilie, este încoronată în Catedrala Adormirea Maicii Domnului, la Kremlin. Alături de capela piramidală a lui Ivan cel Groaznic, împodobită cu basoreliefuri, de la jumătatea secolului al XVI-lea, lângă stâlpul dinspre nord, o altă capelă fusese instalată în secolul al XVII-lea, rezervată țarinelor, cu un baldachin pe care este brodată stema statului rus. Dovada puterii femeilor în Rusia. Apoi, Anna înlocuiește Consiliul cu un cabinet de cinci miniștri și încredințează conducerea guvernului iubitului ei Biron. Din păcate, Biron devine rapid celebru prin nelegiuirile sale și prin abuzul de putere. Aduce numeroși prusaci, numiți în posturi importante, mai cu seamă în armată, unde sunt constituite două noi regimente. Atotputernicia bărbatului adorat de împărăteasă — el va fi adevărata dragoste a vieții ei — aduce o poreclă acestei perioade, bironovșcina, adică „bironeria” (de la Biron). Lui mai întâi trebuie cineva să-i fie pe plac dacă umblă după bunăvoința împărătesei. Inutil să mai spunem că este detestat!

Vreme de aproape doi ani, Anna nu trăiește la Moscova, ci într-un sat izolat, printre câinii ei. Ocupându-se prea puțin de afacerile statului, lăsându-și miniștrii să semneze majoritatea deciziilor, ea se

plictisește. Într-o seară, prezidează o incredibilă cină pe măsura dimensiunilor ei. Se servește un munte de caviar, iar votca curge în valuri; aceste rafinamente favorizează excesele de senzualitate de care profită scumpul, prea-scumpul Biron. Moscoviții sunt șocați. Datorită gazetelor, întreaga Europă se va regala cu istorisirea acelui ospăț pantagruelic. Anna își ia revanșa după anii de jenă financiară, ea iubește fastul și o arată. Dar ce se întâmplă cu Sankt Petersburgul? Lucrările tenează sau sunt oprite; înaintează în ritmul țarinei, de o faimoasă inerție, întretăiată de capricii bizare și crude. Nu se știe dacă din oboseală sau din remușcare față de memoria unchiului ei — poate din ambele motive —, în ianuarie 1732, împărăteasa și curtea revin la Sankt Petersburg. Existase un semn prevestitor, întemeierea corpului cadeților nobilimii în orașul lui Petru cel Mare. După cinci ani de întrerupere — o adevărată punere în carantină — , nepoata îi aduce un omagiu unchiului. Competiția între cele două orașe — cele două capitale — reîncepe. Unii salută această întoarcere spre viitor, alții deplâng acest abandon al vechilor valori ruse. Aceste ciudate deplasări ale centrului politic al unui imperiu în extindere (tocmai au fost cucerite pământurile cazacilor) se înrudesc cu cele ale unei curți itinerante din epoca Renașterii.

Pe malurile regăsite ale Nevei, împărăteasa etalează o opulență care îi surprinde până și pe străinii deprinși cu celelalte curți ale Europei. Prostul gust al Annei este destul de penibil; dacă îi plac totuși comediile jucate de italieni sau de germani, în schimb se dă în vânt după scenele cu încăierări, bătăi și lupte. Și, de la teatru până la curte, nu sunt decât câteva saloane. Spectacolele pe care le-a apreciat sunt imitate de piticii și piticele ei, de bufoni, de idioți, de estropiați și de alte victime ale naturii, la care se alătură obișnuiții paraziți. Aceste divertismente — personajele se joacă de-a capra pe magnificele covoare orientale — au loc dimineața în ceea ce se numește „camera țarinei”, o tradiție din copilăria ei. O altă preocupare a împărătesei este de a-și căsători supușii. Se va vorbi vreme îndelungată de căsătoria bufonului ei, Mihail Golițîn, cu o calmucă (mongolă originară din Siberia occidentală) numită Avdotia Bujeninova. Într-adevăr, ceremonia a avut loc în plină iarnă, într-un veritabil palat de gheață; este vorba de o construcție special tăiată în gheață, cu statui sculptate și ele tot din gheață, așezate pe Neva! Căsătoria bufonilor uluiește atât de mult imaginația populară, încât circulă o gravură care arată o defilare a unor animale pe fluviul înghețat, printre care… un elefant! Printre bufoni se află un violonist înzestrat și foarte abil trișor la jocul de cărți, numit Pedrillo. Anna, căreia îi place să joace cărți, îl vede cu regret plecând pe acest napolitan; el a câștigat atâta bănet, încât pleacă înapoi spre țara sa cu averea făcută… în mod necinstit!

Împărătesei îi mai plac și reședințele pe care unchiul ei le-a

construit în jurul Petersburgului, ca de pildă magnificul palat Peterhof[22], la Marea Baltică. Ea cere ca în fiecare cameră să fie mereu atârnate puști gata încărcate pentru a vâna de la fereastră, fie că este vorba de vânat mare sau de păsări. Dacă zărește cumva păsări, Ana se năpustește spre prima armă și trage. S-ar putea conchide de aici că suverana își neglijează țara. Or, deși ea nu are niciun simț politic, destinul îi vine în ajutor. Are noroc. Între 1733 și 1739, deși pierde aproximativ 100.000 de oameni, Rusia iese victorioasă dintr-un război împotriva Poloniei, apoi împotriva turcilor, redobândește fortăreața Azov și ocupă Moldova. În timpul domniei ei, o mare expediție cercetează Siberia până la țărmurile Oceanului Arctic și ale Peninsulei Kamceatka. Și, printr-o revanșă bine pusă la punct, Anna îi acordă lui Biron titlul de duce de Curlanda la 13 iulie 1737. Împărăteasa este atât de îndrăgostită de amantul ei încât nu-l părăsește niciodată, deși el este căsătorit… În 1728, Anna a dat naștere unui fiu, Karl-Ernst; curtea a fost rugată să-l considere pe acel copil ca fiind cel al soției favoritului, însă el a fost crescut în apartamentele împărătesei! O adevărată comedie de moravuri.

De altfel, pasiunea țarinei pentru teatru se află la originea unei remarcabile instituții, care îi va aduce Rusiei o reputație internațională; în 1738, este creată prima Școală de balet la Sankt Petersburg. Efervescența în jurul acestei discipline, aproape la fel de nouă ca orașul, va da un impuls suplimentar visului lui Petru cel Mare și va face din capitala politică un oraș coregrafic legendar în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Anturajul ei deplânge meschinăriile Annei, faptul că dă crezare bârfelor. Este sigură că are dreptate, chiar dacă altcineva cutează să-i demonstreze că tot ceea ce credea ea nu era de fapt decât un zvon neîntemeiat. Este intransigentă cu opozanții, veghind ca teroarea să fie întreținută de cancelaria ei secretă. „Sunt liberă să fiu binevoitoare atunci când vreau eu”, le spune celor care trag nădejde că va fi indulgentă. Un ministru este asigurat că suverana se va supăra dacă o deranjează pentru treburi nesemnificative; lucrul este făcut cunoscut prin ucaz!

Odată cu vârsta și cu durerile renale care aproape că nu o mai părăsesc, țarina ia diverse măsuri care nu o fac populară. Pentru a-i fi pe plac nobilimii, consimte să reducă durata serviciului militar la… 25 de ani! Tot mai bănuitoare, crudă și ranchiunoasă, îi condamnă la moarte pe fostul șef al Consiliului suprem, prințul Galițîn, cât și pe prinții Dolgoruki surghiuniți de opt ani în Siberia. Ancheta este reluată în 1739, ordinul de execuție este trimis până la Tobolsk, la est de Urali. Cei care nu au fost deportați nu sunt neapărat și cruțați; astfel, ministrul Volînski, eminent diplomat, este acuzat de trădare. Nu i-a fost pe plac lui Biron… Totodată, iobăgia devine mai strictă, țăranii

putând fi vânduți fără pământ, ca vitele; impozitele sunt împovărătoare și norodul se plânge.

La 5 octombrie 1740, împărăteasa prezidează un mare dineu. Cuprinsă de o indispoziție, își pierde cunoștința, victimă a unei noi afecțiuni renale. Vreme de 12 zile, agonizează, dar găsește timp pentru a desemna drept succesor pe fiul nepoatei sale, Ivan, un bebeluș de două luni, și pe Biron drept regent. Moare la 17 octombrie, din pricina unei litiaze renale. Potrivit voinței sale, cea de-a doua împărăteasă Romanov — și a noua membră a dinastiei — este înmormântată, în ziua de 23 decembrie, în Catedrala Sfinții Petru și Pavel. Imperiul își pune întrebări. Biron și complicii săi de jafuri știu bine că sunt detestați. Răfuielile nu întârzie; un rival al lui Biron, feldmareșalul Münnich, pune la cale un complot care îl răstoarnă pe Biron la 9 noiembrie și îl exilează. Așa cum se întâmplase odinioară cu Menșikov. Bunurile condamnatului necinstit sunt confiscate „în folosul coroanei”. La Florența, pe vremea familiei Medici, când rivalii acestora erau proscriși, patrimoniul lor era în întregime confiscat. Profitabilă justiție! Hotărât lucru, rafinamentele Renașterii continuă să fie imitate în Rusia…

6
Elisabeta Petrovna, o Venus autocrată

De la moartea lui Petru cel Mare, timp de 15 ani și în pofida a trei domnii, nu a fost găsit niciun veritabil succesor demn de țarul legendar. Și nu moștenitorul ales de țarina Anna, fiul uneia dintre nepoatele sale căsătorită cu un principe german, riscă să umple vidul politic. Micuțul Ivan al VI-lea nu este suveran en titre decât vreme de 13 luni, sub regența mamei sale. Pentru a complica situația, mama sa se numește tot Anna; ca să fie deosebită de împărăteasă, noua regentă este numită Anna Leopoldovna; și ea își petrece timpul jucând cărți sau trândăvind în pat. La vârf, tronul este gol… După balticul Biron, grosolan, cupid și detestat de ruși, între clica prea germanică răfuindu-se cu domnia precedentă și pericolul extern, deoarece Suedia tocmai a primit ajutor financiar din partea Franței pentru un nou război împotriva Rusiei, stabilizarea dinastică este urgentă. Imperiul nu este cârmuit: el se află în primejdie, atât în exterior, cât și în interior. Poporul și armata s-au săturat de tutela germană care se exercită asupra Romanovilor; exemplul venea de sus, tatăl regentei era ducele de Mecklenburg-Schwerin, iar soțul ei, din 1739, este ducele de Braunschweig, văr de altfel cu Petru al II-lea.

Trândăvia regentei și starea imperiului sunt condiții ideale pentru a se încerca o lovitură de stat împotriva ei. Fusese prevenită; dar,

considerând că aceste informații erau fanteziste, Anna Leopoldovna nu le dă nicio atenție. Tot mai îngrijorați de inerția acestei femei blonde de douăzeci și doi de ani, cu siguranță frumoasă și grațioasă, dar lipsită de personalitate, inconștientă în privința situației și neglijentă, câteva spirite lucide nu mai au decât o singură speranță. Ele fac apel la Elisabeta Petrovna, fiica lui Petru cel Mare. Îndepărtată de la tron în 1730, exilată în provincie, ea fusese îndeaproape supravegheată; având vivacitatea și prestanța tatălui ei, era așadar în stare de orice, de aceea inspira neîncredere… În 1740, părând că întorsese spatele oricărei preocupări politice, Elisabeta devenise foarte populară printre soldații din Gardă, unitate alcătuită de tatăl ei. Venea regulat să-i viziteze, stând să bea alături de ei, sărbătorea aniversările regimentului și accepta să le fie nașă copiilor. Garda o venera și se distra pe seama colecției iubiților ei. Era cu adevărat fiica răposatului mare țar!

Ce va face ea? Va da o lovitură de stat! Încă una! În noaptea de 24 spre 25 noiembrie 1741, cu ajutorul Gărzii și al câtorva apropiați, Elisabeta, care are treizeci și doi de ani, se îndreaptă spre statul major al faimosului regiment Preobrajenski — despre care vom mai vorbi —, unde se află cam trei sute de soldați. Le arată rochia ei, acoperită de o platoșă; în mâna dreaptă, ține o cruce din argint. Înălțând crucea, le spune soldaților:

— Pe cine vreți să slujiți cu credință? Pe mine, suverana firească, sau pe ceilalți, care mi-au furat ilegal moștenirea?

La lumina felinarelor, toți soldații prezenți depun jurământul în fața ei, apoi îi sărută mâinile și crucea. Și, în noaptea înghețată, în jurul orei unsprezece, cu toții o pornesc spre primul Palat de Iarnă, cel al lui Petru cel Mare. Fiica acestuia se află sub protecția lor. Și ea merge tot pe jos, „cu baioneta în vârful puștii și cu grenade în buzunar”. Cum alunecă pe gheață, doi sergenți o înșfacă și o duc pe sus, nu fără bătaie de cap, căci este foarte grea! Făcându-și apariția în camera regentei Anna, aflată în pat cu soțul ei, Elisabeta îi spune:

— Soră[23], e timpul să te ridici!

Generalul prinț de Braunschweig nu-și găsește arma ca să se apere. Stupefiată, Anna se ridică, este arestată de escortă la fel ca soțul ei, apoi, în apartamentele sale, contele de Münnich se bucură de același tratament. Acest fost rival victorios al lui Biron urma să-și dea demisia, în semn de protest pentru căderea sa în dizgrație. Nu a avut timp; alții au decis pentru el. Miniștrii și demnitarii detestați, fie ei ruși sau străini, cu totul cinci persoane, sunt conduși la Fortăreața Petru și Pavel, în vreme ce o sanie lungă i-a dus pe Anna și pe soțul ei în direcția unei case bine păzite.

Potrivit tradiției, Elisabeta îl ia pe micul Ivan în brațe spunând:

— Bietul meu copil, tu ești nevinovat, dar părinții tăi sunt

vinovați.

Chiar dacă Elisabeta și credincioșii ei s-au temut că vor fi demascați, lovitura de stat se desfășoară într-un calm absolut și nu este vărsată nicio picătură de sânge, ceea ce, în Rusia, ține de miracol! Elisabeta se roagă în fața unei icoane, apoi merge la reședința ei, Palatul de Vară. Este ora unu dimineața.

În această afacere, străinătatea a jucat un rol determinant, în speță Franța… dar fără s-o știe. De luni întregi, marchizul de La Chétardie, ambasadorul lui Ludovic al XV-lea sosit la Sankt Petersburg în vara lui 1739, acționa din umbră și fără instrucțiuni de la Versailles. Cu multă îndemânare, el își multiplicase diversiunile, refuzând, de pildă, să-și prezinte scrisorile de acreditare regentei, căci, fiind ambasadorul regelui Franței, el nu se putea adresa decât țarului Rusiei… chiar dacă acesta era în vârstă de numai un an! La Chétardie punea în evidență pericolul suedez iminent — lucru exact — și necesitatea unui monarh eficacient în fața acestei primejdii, evitând totodată să iasă din rezerva sa diplomatică. Trebuia să se acționeze de urgență, să se profite de popularitatea Elisabetei dezvăluind — lucru de asemenea adevărat — că era amenințată cu mănăstirea… Fusese somată să aleagă „între călugărie și coroană”. În acea noapte de noiembrie, La Chétardie își asumase tot atâtea riscuri ca și Elisabeta, căci, dacă dublul său joc ar fi fost descoperit, de cariera sa și de poziția franceză s-ar fi ales praful; Ludovic al XV-lea l-ar fi dezavuat. Elisabeta își jucase desăvârșit rolul, iar ambasadorul a fost numit de soldați „tătucul și ocrotitorul lor și cel care reîntronase pe coborâtorul din sângele împăratului Petru”, această ultimă denumire fiind cea mai impresionantă și cea mai periculoasă. Conform amintirilor unui alt diplomat, marchizul, intrigant înzestrat, a fost așadar „principalul resort care pusese în mișcare toate mașinăriile” în favoarea fiicei lui Petru cel Mare, împărăteasa pe care o aștepta Rusia. Cum nu există lovitură de stat fără bani, La Chétardie a distribuit bani soldaților din Gardă, dar și un alcool revigorant; firește, nu era un lucru prea prudent, căci dovedea astfel implicarea sa în depunerea Annei. De la sosirea sa, ambasadorul se făcuse remarcat printr-un trai fastuos și prin arta coruperii, inevitabilă în Rusia.

În cursul nopții, în ciuda unui ger năprasnic, zvonul se răspândește. Iar la palatul de Vară, mulțimea adunată ținea deja s-o felicite pe aceea care avea să devină Elisabeta I a Rusiei, „cealaltă împărăteasă”, potrivit fericitei expresii folosite de Francine-Dominique Liechtenhan în excelenta sa carte[24]. A doua zi dimineața, ambasadorul regelui Franței a fost, în mod ciudat, primul care a venit s-o felicite pe suverană… despre care se auzise deja vorbindu-se la Versailles, din moment ce Petru cel Mare, la vremea călătoriei lui, sosise cu intenția de a o căsători cu Ludovic al XV-lea.

Ce fel de femeie este de fapt Elisabeta Petrovna? Născută la Moscova la 18 decembrie 1709, când părinții săi, Petru I și Ecaterina, nu erau căsătoriți încă, este o bastardă. Chiar dacă acest cuplu, unit în 1712, și-a legitimat copiii, Elisabeta a avut îndelungă vreme de suferit de pe urma originii ei bastarde. Din acest motiv, Franța regentului refuzase căsătoria cu viitorul rege Ludovic al XV-lea Le Bien-aimé, ceea ce îl contrariase puternic pe țarul Petru cel Mare, care voia să consolideze statutul european al Rusiei. Să mai observăm de asemenea că, dacă această căsătorie ar fi avut loc, soarta Poloniei ar fi fost poate diferită… Vexat și supărat de lipsa de entuziasm a francezilor, țarul declarase pe drumul de întoarcere, în 1717: „Civilizația franceză va pieri prin lux, apoi prin moliciune”… Spre deosebire de sora ei mai mare, Anna, lipsită de strălucire și de caracter, Elisabeta este, după părerea ambasadorului Spaniei, „foarte frumoasă, n-am mai văzut niciodată una aidoma ei. Culoarea chipului ei este uimitoare, ochii sunt ca două flăcări, gura este desăvârșită, gâtul de o albeață strălucitoare și are o ținută de zeiță. Este înaltă și extrem de vioaie. Dansează foarte bine și călărește fără nicio teamă. În conversație dovedește mult spirit și farmec”. Vorbește curent franceza, italiana, germana, suedeza și finlandeza și a avut ceea ce am putea numi o educație îngrijită datorită unei guvernante și unui preceptor francez, chiar dacă principesa se lăsa greu când era vorba de studii austere, iar nivelul cunoștințelor ei nu îl egala pe cel al principeselor occidentale. Compensa aceste scăderi printr-o intuiție foarte sigură, moștenită de la mama ei. Relațiile cu tatăl ei — care o adora — erau de o intimitate aproape îndoielnică. Avea șapte ani când acesta a dispus ca ea să fie pictată goală în chip de Micuța Venus, ceea ce explică poate sexualitatea ei precoce, interesul foarte mare, devreme manifestat, pentru băieți și arta de a-i seduce cu diamante în păr…

Deoarece fusese îndepărtată de la tron, a cărui moștenitoare fusese totuși declarată de tatăl ei la 23 decembrie 1721, dusese o viață frivolă și veselă. I s-au atribuit diverși pretendenți îndrăgostiți, prințul George de Hanovra, viitorul rege al Angliei George I, infantele Manuel de Portugalia, seducătorul mareșal de Saxa — care îl slujise pe Petru cel Mare — și chiar șahul Persiei, candidat categoric mai exotic… Ea îl iubise cu pasiune pe tânărul duce Karl-August de Holstein, dar acesta murise de variolă în 1727 (ea însăși scăpase de variolă ca prin minune). Toată viața a păstrat amintirea acelei pasiuni nefericite. Până la lovitura de stat, amanții l-au înlocuit pe soțul pe care ea nu l-a putut avea. Erau citate numele generalului Buturlin, al majordomului curții Narîșkin, al pajului Șubin și al cântărețului *a capella* al curții, tânărul și frumosul Alexei Razumovski. Acest cazac ucrainean, foarte brun, spătos, era cunoscut ca având „membre nervoase”. Se înțelege

așadar succesul de care se bucura. Fiind vesel, a știut să-i placă Elisabetei și a devenit bărbatul vieții ei.

În rezumat, la treizeci și doi de ani, Elisabeta avea un mare apetit pentru toate, iubea viața, îi plăceau băuturile tari, mâncarea bună, dansul, moda franțuzească, balurile mascate, care îi permiteau să se deghizeze în bărbat și să-i ia pe unii prin surprindere! Dar, fiind foarte credincioasă, vizitând mănăstirile și locurile de pelerinaj, pretențioasă în privința liturghiei, se opunea pedepsei capitale, opinie excepțională pentru vremea respectivă și de o cutezanță nemaiauzită. De altfel, în noaptea în care ajunsese la putere, jurase mai întâi că, dacă va lua coroana, niciodată nu va semna un ucaz de condamnare la moarte. Foarte în avans față de epoca ei, așa cum fusese Petru cel Mare, adevărată pionieră aboliționistă, ea și-a ținut cuvântul, potrivit ucazului din 23 august 1742. În timpul domniei sale, de aproximativ 20 de ani, nu a avut loc nicio execuție. O Rusie de nerecunoscut! Cu toate acestea, condamnații a căror pedeapsă fusese comutată rămâneau marcați, fie printr-un semn pe frunte pentru hoți, fie printr-o mutilare, fie prin suferințele muncii silnice. Însă Voltaire a salutat bunătatea țarinei care respecta viața, ceea ce „nu avea precedent în istorie”, și a considerat că ea era un autentic monarh luminat. I-a făcut o propagandă europeană! În realitate, el își căuta un protector, idila cu regele Prusiei, Frederic al II-lea, fiind deja de domeniul trecutului.

Imediat după lovitura de stat, gloria părintelui luminează destinul fiicei. Explicând faptul că domnia precedentă ruinase Rusia, ea precizează că poporul rus este oprimat de dușmanii credinței ortodoxe și că străinii — în general luteranii — au pus stăpânire pe cârmuirea țării în toate domeniile. Ea se alătură astfel judecății părintelui ei care, la sfârșitul vieții, socotea că dușmanii nu mai erau suedezii și că trebuia să țină seama de germani, ba chiar să nu se încreadă în ei. De ani buni, date fiind căsătoriile, alianțele și vecinătatea nordică, relațiile germano-ruse (pentru simplificare) sunt complexe, amestecate cu fascinație și resentiment. Germanii reprezintă cea mai puternică origine străină pe toate treptele ierarhiei sociale, de la meșteșugari la preceptori, de la prostituate la funcționarii statului. Această prezență a fost adesea — și încă va mai fi! — condiția progresului rusesc. Acest lucru poate suscita gelozii… Imediat, conducătorii cei mai impopulari sunt exilați, apoi, la 25 aprilie 1742, noua împărăteasă se duce la Moscova pentru încoronarea în Catedrala Adormirea Maicii Domnului. Cu autoritate, fosta „Micuță Venus” ia din mâinile mitropolitului coroana — ceea ce nu se obișnuia ! — și și-o pune ea însăși pe cap. Subliniază astfel legitimitatea puterii sale regăsite, aceea a Romanovilor. Dacă trece pe la Kremlin, o face fără să zăbovească, doar pentru a respecta tradiția religioasă.

Un zvon a început să circule: după încoronare, Elisabeta l-ar fi

luat de soț în secret pe Razumovski în biserica din satul Perovo, lângă Moscova. Fără dovezi, zvonul a tot fost repetat și s-a vorbit de căsătorie morganatică. Se poate doar remarca faptul că împărăteasa, senzuală și ardentă, a continuat să aibă amanți, Razumovski a avut dreptul la o recunoaștere vizibilă și repetată din partea imperialei sale metrese (sau soții?): i-a acordat titlul de conte. Când el și-a pierdut superba voce de bas, ea l-a numit muzician, apoi administrator al domeniilor sale. La 17 martie 1756, la aniversarea zilei lui de naștere, a fost înălțat la gradul de feldmareșal, deși, potrivit contemporanilor, „nu avea decât vagi noțiuni în materie de probleme militare și nu comandase în viața lui nicio divizie”. Câmpul său de bătălie era intimitatea Elisabetei, care, chiar și pe patul morții, a refuzat să-și mărturisească mariajul cu el.

Acestui favorit „niciodată nu i-a fost încredințată vreo problemă pentru că Elisabeta voia să-l menajeze, astfel că ea a emis chiar un ucaz în care se spunea că nimeni nu avea dreptul să-i înmâneze o petiție sau să-l însărcineze cu un comision”. Omul nu era ambițios și avea mult umor. În chip de cadou de rămas-bun, împărăteasa îi oferă și Palatul Anicikov, frumos edificiu din cărămidă clădit între 1741 și 1750 pe canalul Fontanka.

S-ar fi putut crede că, date fiind energia și temperamentul ei exploziv, Elisabeta I avea să-și pună în practică ea însăși ambițiile politice. În realitate, dacă ea dă impulsul, lasă pe seama altora în schimb, și încă mult, conducerea treburilor statului. Adesea, lasă să treacă luni de zile până să-și pună parafa pe un document. Un exemplu uimitor al statului ei pe gânduri (al șovăielii, zic detractorii) se situează în timpul Războiului pentru succesiunea la tronul Austriei, la care participă și Rusia. În 1748, cu prilejul semnării unui tratat cu impozanta Maria-Tereza de Habsburg-Lorena, Elisabeta începe să-și scrie prenumele, apoi se oprește, își pune pana jos și întrerupe această formalitate protocolară. Se teme și nu își va duce semnătura până la capăt decât… șase luni mai târziu! Desigur că din teama că-și va pierde puterea, împărăteasa nu doarme niciodată două seri la rând în aceeași cameră; de altfel, în nicio reședință și în niciun palat, nu are o cameră rezervată cu acest titlu. Nu a fost noaptea complicea loviturii ei de stat? Elisabeta se îndreptase glonț spre camera nepoatei ei Anna Leopoldovna, pe care avea s-o înlăture; vrea să evite o repetare a complotului în detrimentul ei. Țarinei îi place să cugete, să cumpănească argumentele, să calculeze riscurile. Confuză, dezordonată, Elisabeta se încrede în ceea ce numește „intuiția ei autocratică”. Pentru a face din noapte aliata sa, lucrează pe când ceilalți dorm și nu se culcă niciodată înainte de ora șase dimineața, preferând să se odihnească în cursul zilei. Uneori, simulează o criză de

reumatism ca să nu semneze un document și se amuză să privească reacția anturajului. Elisabeta este excesivă cum era și părintele ei, dar fără a avea suflul acestuia; este doar prelungirea lui. Lucru deja meritoriu. Firește, capriciile și paradoxurile ei îi fac pe dușmani să chicotească, însă istoricul Kiucevski notează că țarina să străduiește să unească „noile tendințe europene cu pioasele datini ale vremurilor trecute”, exercițiu de echilibru delicat. Între două rugăciuni în fața unui iconostas, curtea ei este una dintre cele mai strălucite din Europa, iar împărăteasa este sufletul acestei curți. Ea semnează ucazuri — fără întrerupere! — fixând genul de rochii ce trebuie îmbrăcate și modul de a purta bijuterii la un bal. Nicio femeie nu are dreptul să se înfățișeze cu o pieptănătură identică cu a ei. Garderoba ei este fenomenală. Chiar dacă numărul veșmintelor nu este ușor de verificat, pierderea, mărturisită, a… 4.000 de rochii (!) într-un incendiu poate da o idee despre bogăția ei. Reconstituită, colecția țarinei va număra, la moartea acesteia, în 1762, până la 15.000 de rochii, mii de perechi de pantofi și tot atâtea de ciorapi de mătase. Un record mondial. Moda, la Sankt Petersburg, era dictată de împărăteasă.

De 15 ani, orașul, neterminat, zace precum Frumoasa-dinPădurea-Adormită. Un martor, diplomat de profesie reîntors pe locurile visului, judecă sever terenurile spongioase, trista pădure înconjurătoare și, încă și mai grav, calitatea medie a materialelor: „Arhitectura amestecată a capitalei ține de cea franceză, de cea italiană și de cea olandeză (…) mai-marii Imperiului Rus au fost nevoiți să vină să se stabilească aici în silă, căci Moscova și Kremlinul vor rămâne mereu pentru ruși centrul țării”. Stăruind asupra reticențelor îndărătnice care îl făceau pe Petru cel Mare să turbeze de furie, observatorul conchide printr-o remarcă de o acută pertinență: „Vedem bine că palatele care se află pe malurile Nevei au fost construite mai mult din obediență și frică decât din gust. Zidurile sunt deja crăpate; te întrebi cum de nu cad. În legătură cu asta, un prieten mi-a spus de curând că dacă peste tot, prin alte părți, ruinele se fac de la sine, aici ele sunt construite!” Lipsa de întreținere, tipică îndelungă vreme pentru moravurile rusești, a îmbătrânit prematur noul Amsterdam, acum abandonat. Elisabeta se angajează în acest proiect: ea va reînsufleți orașul întrerupt. Și, prin obstinația ei, acesta va atinge cifra de 100 000 de locuitori.

Dacă un suveran este judecat după anturaj și după alegerea protejaților, țarina a avut dreptate să-l susțină pe unul dintre cele mai extraordinare personaje ale istoriei ruse și chiar europene, Mihail Vasilievici Lomonosov. Apărut ca un nou Leonardo da Vinci, acest fiu de pescar foarte sărac a făcut studii la universitatea germană din Marburg, în ducatul Hessa (la nord de Frankfurt). Geniu universal, poet, istoric, gramatician, fizician și la fel de strălucit chimist pe cât de

bun tragedian, diversitatea centrelor sale de interes și cunoștințele sale sunt uimitoare: încă de la alegerea sa în 1741 la Academia de Științe — are treizeci de ani —, el aduce acesteia o prodigioasă strălucire, care îl entuziasmează pe Voltaire. La cererea țarinei, el întemeiază universitatea din Moscova, care îi va purta numele[25]. Unul din volumele sale, scris în franceză, este *Dissertation sur les devoirs des journalistes dans l'exposé qu'ils donnent des ouvrages destinés à maintenir la liberté de philosopher.*

Un prieten al lui Lomonosov, Ivan Șuvalov, îi reține atenția împărătesei în 1749. Tânăr, vorbitor de mai multe limbi străine, instruit și bine crescut, el preferă știința și arta, politicii. Fizicul plăcut, manierele elegante și curtoazia sa îi asigură un viitor monden: colecționar pasionat, posedă o galerie de tablouri și unul din cele mai frumoase ansambluri de sculpturi din Rusia. Este foarte căutat în înalta societate. Îndrăgostit de principesa Anna Gagarina, inteligentă, erudită, dar mult mai în vârstă decât el, are de gând să se căsătorească cu ea. Dar, ca într-un roman, ceea ce trebuia să se întâmple nu se întâmplă. Verii săi, mânați de sordide interese, consideră că frumosul tânăr ar fi mai util dacă ar deveni... amantul împărătesei, de asemenea mai în vârstă decât el! Diabolici, ei provoacă ruptura logodnei dintre Anna și Ivan, apoi organizează întâlnirea „întâmplătoare" dintre țarină și candidatul lor. Cea care este numită „Vesela Elisabeta" este pe loc cucerită și îl ia în serviciul ei în septembrie 1749. El urcă treptele protecției amoroase. Mai întâi paj la curte, devine șambelan, apoi locotenent și în cele din urmă aghiotant; la funcțiile sale se adaugă decorațiile de cavaler al ordinului Sfântul Alexandru.

Elisabeta nu-l mai părăsește deloc. La douăzeci și doi de ani, contele Șuvalov devine noul favorit, potolind apetitul sexual al suveranei și provocând gelozia lui Razumovski, amantul detronat la patruzeci de ani. Elisabeta rămâne totuși atașată prin legături excepționale de fostul ei cântăreț.

Potrivit câtorva curteni care caută să profite de pe urma lui Șuvalov, onorurile care îi sunt acordate sunt insuficiente. Înalții demnitari, zeloși, imaginează atunci noi grade și distincții pentru favorit, ca de pildă crucea de cavaler al Sfântului Andrei, cea a Acvilei albe a Poloniei, sau remunerații de senator. Ei cred că satisfac astfel ambițiile tânărului conte, dar se înșală; statutul său de consilier privat îi este suficient. Este adevărat că, fiind secretarul împărătesei și putând intra acolo unde se află ea în orice clipă, fără a cere audiență, deține o imensă putere. A accede la țarină fără a trece pe la Șuvalov este cu neputință.

Intrarea în scenă a noului protejat nu îi scapă lui Voltaire: aflat mereu în căutarea unui Mecena și gata să înalțe laude unui spirit

nobil, filosoful îi face o propunere lui Șuvalov: el se oferă să scrie o *Viață a lui Petru cel Mare*. Demersul este acceptat și… finanțat. Acest proiect conține, într-o scrisoare a lui Voltaire datată 11 iunie 1761, o reflecție premonitorie privind necesitatea de a se stabili o cale de comunicare regulată spre est, pentru a se ajunge în Siberia trecând peste un număr relativ restrâns de munți. În felul său, această corespondență face din Voltaire un pionier al ideii viitorului *Transsiberian.*

*

Rusia Elisabetei I se dezvoltă rapid. Industria fierului este foarte solicitată de către alte țări din Europa; desființarea, vămilor interne, în 1754, însuflețește comerțul, lucru de pe urma căruia profită statul. Fostul sistem de taxe interne este înlocuit de Institutul vămilor și al grănicerilor. Țarina înființează bănci de stat care acordă împrumuturi aristocraților (printre acestea Banca funciară, numită „a nobilimii") și negustorilor cu o dobândă de 6%, pentru a-i reține pe malurile Nevei.

În 1756, Elisabeta cea deșucheată, al cărei vocabular ar face-o să roșească pe cumnata lui Ludovic al XIV-lea, impudica principesă palatină, Elisabeta cea lacomă, a cărei talie devine monumentală, Elisabeta, călăreața îndârjită și pasionata amatoare de partide de vânătoare, patronează de acum noi activități intelectuale. Țarina deschide o sală de spectacole regulate, denumită „Teatru public pentru reprezentarea tragediilor și comediilor", devenind astfel mama teatrului rus. Pentru ea, ceea ce se va juca pe scenă va oferi un prețios studiu de moravuri. În pofida unei perioade de îngheț diplomatic de zece ani cu Franța (tot din cauza Suediei!), fiica lui Petru cel Mare este pictată de Van Loo, portretistul lui Ludovic al XV-lea, apoi încurajează traducerea de lucrări franceze în rusește și invers. Acest curent este dus mai departe de primul ziar care apare în limba franceză la Sankt Petersburg, începând din 1754, sub un titlu amuzant, *Cameleonul literar*. De asemenea, împărăteasa comandă la manufactura Sèvres — când cea de la Vincennes este abandonată — mai multe servicii de masă într-o splendidă culoare verde. Aceste porțelanuri precedă în Rusia un cortegiu de artiști și de profesori de arte frumoase renumiți, cum ar fi Blondel și Moreau cel Tânăr.

Acești artiști de talent întreprind o călătorie atât de lungă fără îndoială pentru că îi atrage curiozitatea, iar gazetele din Europa se minunează de noul avânt observat pe malurile Nevei, unde împărăteasa creează Academia de Arte Frumoase în 1757. Țarina duce la bun sfârșit ceea ce fusese întrerupt și începe ceea ce era prevăzut. Datorită flerului ei, Elisabeta, copil al barocului, aduce un maestru al genului, pe Bartolomeo Francesco Rastrelli, fiul unui sculptor care lucra deja la Sankt Petersburg și care murise acolo. Lui Rastrelli cel

Tânăr, născut la Paris, fost elev al lui Boffrand, ajuns în Rusia la vârsta de treisprezece ani, îi plac fațadele maiestuoase, bine rânduite, și policromia. Înclinația sa îl orientează spre rococo. Deviza sa estetică este: „Ziduri azurii sau verzi ca smaraldul într-un șir de coloane albe". Datorită lui, orașul capătă culori, chiar și în palida lumină a iernii nordice. Veselie, cutezanță, alianță a tonurilor: Rastrelli italienizează malurile Nevei, integrând totodată frumoasa moștenire rusească. Admirabila biserică Smolnîi, înălțată cu cele cinci cupole ale sale pe locul unui antrepozit de gudron într-o meandră a Nevei, este un splendid exemplu.

Elisabeta este cu adevărat un constructor și mai că te-ai crede întors în urmă cu jumătate de veac, cu o diferență esențială: acum, lemnul este cel proscris, piatra este cea care triumfă, în special pe cheiuri, lărgite și alungite. Rastrelli dispune de o armată de zidari și de regimente întregi, eliberate după trei ani de lupte împotriva suedezilor. Opera sa celebră este Palatul de Iarnă, clădit între 1754 și 1762[26]. Un palat? Mai multe palate care rețin cea mai măruntă răsfrângere de lumină și aliniază o armată de coloane, santinelele artei. În decurs de șase ani, Palatul de Iarnă se ivește din planuri și din noroi. Fațadele lui sunt concepute spre a fi văzute — și admirate — dinspre cele patru laturi. Potrivit directivei lui Petru cel Mare, dacă palatul primește trei etaje cu statui deasupra, martori muți ai metamorfozelor, celelalte clădiri rămân limitate la două niveluri. Totodată țarina, bună la suflet din fire, veghează ca locuitorii să fie mai bine îmbrăcați, pedepsește prostituția și beția, amenajează noi necropole în afara centrului orașului, spre a evita epidemiile, reglementează traficul fluvial și terestru. De reținut: aceste măsuri se aplică atât la Moscova, cât și la Sankt Petersburg.

Prezența Rusiei în Europa se confirmă. În mai multe rânduri, i s-a cerut împărătesei medierea în conflicte; scrisoarea care îi solicită intervenția și care a fost trimisă de Ludovic al XV-lea nu a primit niciodată răspuns… După 15 ani de pace, Elisabeta decide, în 1756, să participe la Războiul de Șapte Ani, alăturându-se Austriei împotriva Prusiei. Ea cutează să-i lanseze o provocare lui Frederic al II-lea, pe care-l poreclește „regele focos", în timp ce el o numește amabil „Fiara". Grație unui mareșal, țarina câștigă bătălia de la Kunersdorf, la 30 iulie 1759; o tabacheră cu portretul suveranei este propusă ca amintire a acelei zile însemnate în care Frederic al II-lea însuși a suferit înfrângerea. Apoi împărăteasa anexează Prusia Orientală. În sfârșit, la începutul lui 1760, rușii intră în Berlin (deja!), împreună cu austriecii, iar despotul luminat de la Potsdam se simte umilit de moarte. „Grija" sa poartă numele de Elisabeta; ea îi alungase pe germanii din anturajul său; acum, îi umilește chiar la ei acasă…

*

Cuceririle maschează îngrijorările vizând sănătatea acestei femei care nu s-a menajat niciodată. După un prim atac cerebral în toamna anului 1756, un al doilea atac producându-se doi ani mai târziu la Țarskoe Selo — un tablou care o înfățișează în fața acestui palat nu poate ascunde faptul că s-a îngrășat foarte mult —, Ludovic al XV-lea i-l trimite pe medicul său personal… pe care ea nu-l va primi mai devreme de opt luni! De altfel, refuză să înghită fie și cel mai mic leac. Pentru a da impresia că și-a redobândit sănătatea, pune să fie machiată… timp de cinci ore[27]! Am spune astăzi că împărăteasa, care se deplasează cu dificultate, suferă de edeme, de convulsii, de hemoragii în gambe, de hipertensiune și de o depresie cvasipermanentă. Leșinurile ei sunt frecvente. Izolată în sine, tot mai irascibilă, sătulă să fie nevoită să ia decizii, interzice să fie rostit înaintea ei cuvântul „moarte”. Disperată, ruinată de excese, diformă, oribil de umflată, oarbă și suferind atroce, țarina care nu mai poate vorbi primește sfântul maslu și se stinge, fără îndoială în urma unei crize de apoplexie, într-o zi de marți, 25 decembrie 1761; tocmai împlinise cincizeci și doi de ani. Elisabeta Petrovna nădăjduise să se poată retrage la mănăstirea alăturată bisericii Smolnîi ridicată de Rastrelli, într-un loc unde își petrecuse copilăria.

Regele Prusiei, umilit până sub zidurile sale berlineze, poate mulțumi Cerului pentru această dispariție pe care o spera. Este salvat de la dezonoare. În două depeșe diplomatice, Frederic al II-lea scrie, în italiană: „Moartă Fiara, Mort Veninul”!

Sfârșitul Elisabetei I se aseamănă cu viața ei, jalonată de zvâcniri, excese, spasme, inconștiență și bun-simț. Este înmormântată lângă părintele ei, în Catedrala Sfinții Petru și Pavel din Sankt Petersburg. Și astăzi încă, domnia sa, deși a dezvoltat considerabil imperiul și i-a asigurat rangul, rămâne strivită de domniile a doi giganți, Petru cel Mare și Ecaterina a II-a. Este nedrept: această femeie, foarte liberă, reprezintă, la urma urmei și fără rezerve, imenși pași făcuți înainte pe drumul soartei agitate a Rusiei imperiale. Europa întreagă poate depune mărturie.

7
Petru al III-lea, coșmarul Ecaterinei

Oficial, Elisabeta I a rămas celibatară și fără copii. Firește, după cum s-a văzut, un zvon a pretins vreme îndelungată că amantul ei Razumovski i-ar fi devenit soț printr-o ceremonie secretă în 1741 și că ei ar fi avut descendenți. Imaginația populară și cutezanța unor romancieri le atribuie o fiică, devenită călugăriță și izolată la

mănăstire pe toată durata vieții sub numele de sora Dosifeea, precum și alți copii, cu numele de Tarakanov. S-a rămas însă la stadiul de bârfe. Înainte de moartea ei, fiica lui Petru cel Mare îl desemnase ca urmaș pe nepotul ei Petru, fiul surorii sale Anna Petrovna și al ducelui de Holstein. Ea suferise prea mult din pricina ambiguităților succesorale pentru a nu lăsa în urmă o situație în afara oricărei discuții. Cel puțin așa dorise... Voise să-l pregătească pe viitorul Petru al III-lea pentru acea sarcină zdrobitoare de îndată ce ea însăși pusese mâna pe putere. Acea ucenicie fusese trudnică. Petru se născuse la 10 februarie 1728 la Kiel, în germanicul și nordicul ducat de Holstein-Gottorp, cu golful care se deschide spre Marea Baltică. Mama sa murise când el avea trei luni. Tatăl său, care nu se interesase deloc de el, încredințând educația copilului unor ofițeri cruzi și neinstruiți, murise în 1739; Petru avea atunci unsprezece ani. Care avea să fie soarta nepotului direct al lui Petru cel Mare, rămas orfan?

Viitorul se înfățișa penibil. Plăpând, terorizat pentru că era în mod constant pedepsit, tânărul duce a început să deteste ceea ce se dorise a-i fi inculcat, cu stângăcie, îndeosebi științele. Și, deoarece fusese mustrat și jignit, avea să-i dreseze pe oameni și să fie intransingent. A dat de veste că va organiza parade militare, că va bea cât șapte și că va cunoaște o sumedenie de femei. Și se ruga să nu fie deranjat atunci când cânta la vioară, pasiunea lui. În realitate, încă din adolescență, Petru se dovedise îndărătnic, cu o inteligență limitată, capricios și infantil. Copilăria sa sinistră, de-a dreptul spartană, și lipsa afecțiunii făcuseră din el un personaj prefăcut și ascuns. Pentru a se putea apăra. Acestor circumstanțe defavorabile li se mai adaugă sentimentul de a fi un străin. Petru s-a născut pe teritoriul german, iar tatăl său este german. Mătușa sa, devenită împărăteasă, l-a adus în Rusia. Și, din luteran, el s-a văzut silit să devină ortodox; rebotezat Piotr Feodorovici la 7 noiembrie 1742, el a fost declarat moștenitor al tronului. La Sankt Petersburg, se simțea nefericit, visând să se reîntoarcă în Holsteinul natal. Pentru că încerca să-i țină piept mătușii sale, dar era lipsit de curaj, mințea și o contrazicea de cum avea prilejul; în schimb, ea dădea dispoziții să fie supravegheat. Împărăteasa voia să știe dacă nepotul va fi în stare să conducă imperiul pe care ea îl edifica în amintirea tatălui ei. Petru nu se simțea bine și nu se însuflețea decât atunci când era vorba de o afacere sau de vreun personaj german; Frederic al II-lea era idolul său și îl venera cu un respect zelos. Necăjit din pricina Războiului de Șapte Ani, care o opunea pe țarina Rusiei regelui Prusiei, luase în mod deschis partea despotului de la Potsdam. Era o simpatie foarte remarcată, care o șoca pe mătușa lui. La douăzeci și opt de ani, el era simbolul unui principe moștenitor rus literalmente subjugat de spiritul prusac și de organizarea prusacă, căzut pradă unei admirații amestecate cu teamă

din care vom trece în revistă câteva exemple. Pentru el, Rusia nu era suficient de germanizată.

Țarina Elisabeta era ultima Romanov de pură obârșie rusă; urmașii ei, deși purtau numele de Romanov, vor fi de origine germanică — și aceasta până în 1917. Când îi urmează la tron mătușii sale Elisabeta I la 25 decembrie 1761, țarul Petru al III-lea, care are treizeci și trei de ani, este atât prin sânge, cât și prin temperament ceea ce am putea numi un „Romanov german”.

Încă de la urcarea pe tron, Petru al III-lea se grăbește să semneze pacea cu idolul său Frederic al II-lea și îi restituie Prusia Orientală. Ar fi prea puțin să spunem că toți cei care luptaseră sub drapelul rus și intraseră în Berlin se simt acum moralmente frustrați și umiliți. A lupta „pentru regele Prusiei” lasă o impresie de înspăimântătoare și inexplicabilă confuzie. Nu numai că țarul nu obține niciun câștig de pe urma victoriei mătușii sale, dar — și mai rău! — o anulează, fără a cere nicio compensație sau indemnitate. În plus, noul monarh semnează un ucaz de amnistiere în favoarea lui Biron și München, acei germani care fuseseră alungați de la curte.

Deciziile acestea au cel mai prost efect și, după cum era de așteptat, stupoarea se transformă în mânie. Faptul că Petru al III-lea se joacă de-a războiul la el acasă, manevrându-și soldații după moda prusacă, și că impune o pace ridicolă în exterior este o aberație. Și asta nu este totul: suveranul încheie o bruscă alianță cu Prusia și cu Danemarca împotriva Austriei, început al unor viitoare împărțeli ale nefericitei Polonii. In extremis și deci împotriva oricărei așteptări, Frederic al II-lea este salvat de către noul său aliat, atât de straniu... La Potsdam, regele, care se mândrea cu filosofia sa voltairiană și care fusese pe punctul de a-și pierde fermecătorul său castel Sans-Souci (ortografie preferată de suveran), nu-și revine din uimire. Nici rușii; statul-major și armata nici atât. Acest neverosimil reviriment suscită o gravă neliniște: Imperiul Rus este oferit incompetenței unui germanofil obsedat. Nu a impus el uniformele prusace și ordinele date în germană în armata rusă, nu a suprimat el tradițiile pe care însuși Petru cel Mare le menținuse? Oamenii își pun întrebări: oare răposata împărăteasă se înșelase grav alegând un retardat mintal?

În realitate, nu. Elisabeta I prevăzuse, dacă se poate spune așa, o pavăză. Dar care nu era ușor de descoperit. Într-adevăr, de multă vreme — cam 15 ani —, Elisabeta I era conștientă de numeroasele cusururi și ciudățenii ale exaltatului ei nepot. Îi căutase o soție care să-i compenseze fragilitatea. Prin intermediul baronului de Münchhausen, însărcinat cu descoperirea păsării rare, Elisabeta îl căsătorise pe tânărul Petru, la 25 august 1745, cu o robustă... principesă germană, născută la 21 aprilie 1729, la Stettin, capitala Pomeraniei Occidentale, pe Oder[28].

Ea se numește Sophie Auguste Friederike von Anhalt-Zerbst. Tatăl ei, general-maior al armatei prusace, comandă un regiment. Mama ei, Johanna Elisabeth, aparține casei princiare Holstein-Gottorp. Trece drept ușuratică, intrigantă, mereu în dezacord cu soțul ei care are douăzeci și doi de ani mai mult ca ea. Bârfele dau asigurări că viitoarea Ecaterina a II-a ar fi fiica lui Frederic al II-lea sau, mai credibil dacă punem la îndoială paternitatea oficială, fiica unui diplomat rus, Bețkoi, căruia îi săruta mereu mâinile când intra într-o sală în care se găsea acesta. Devenită împărăteasă, îi va îngădui chiar să stea jos în prezența ei, în timp ce înalții demnitari stăteau în picioare.

În familie, Sophie Friederike este poreclită Fike. Primește o excelentă educație, vorbește și scrie foarte bine franceza, poate conversa în italiană și înțelege engleza. Inteligentă, știind să atragă atenția atunci când trebuie, caracterul ei este unul puternic. Nu i se cunoaște decât un singur defect: nu are ureche muzicală.

Încă de la începutul domniei sale, deși țarul luase diverse măsuri interne, precum crearea Băncii de Stat a Rusiei și suprimarea unor monopoluri, nobilimea și Garda se ridică împotriva lui. Ideea unui complot (încă unul!) agită spiritele, în favoarea soției lui, convertită la religia ortodoxă și cunoscută de acum sub numele de Ecaterina, ceea ce era un omagiu adus soției lui Petru cel Mare, așadar Rusiei. Sunt lăudate spiritul, finețea și vasta ei cultură; istoria îi va recunoaște alte două trăsături: ambiția și egoismul, două calități necesare pentru cine vrea să se impună într-o situație precară. Și să se și mențină. De la începutul anului 1762, se vede limpede că marea ducesă Ecaterina este net mai aptă să urce pe tronul roșu cu aur al Romanovilor decât cel care, din rațiuni fizice intime, avusese mare bătaie de cap în a-i deveni soț. Comparația cu acesta este tot mai puțin favorabilă. Petru al III-lea, într-un inel pe care-l poartă zi și noapte, strecoară un minuscul portret al lui Frederic al II-lea, modelul său definitiv. Ambasadorii Angliei și Franței trimit depeșe miniștrilor lor subliniind că „... pasiunea Majestății Sale imperiale pentru regele Prusiei depășește orice limită". Glorificându-i pe prusaci, țarul îi insultă pe ruși. Neliniștea face loc spaimei pe malurile Nevei atunci când suveranul, acționând ca și cum orașul ar fi fost asediat de un dușman (ceea ce este fals!), aruncă Sankt Petersburgul într-o atmosferă de război artificial prin multiplicarea salvelor de artilerie!

De dimineața până seara, orașul, care nu dorește decât să trăiască în pace, vibrează la vuietul canonadei. Un locuitor, devenit aproape surd, se teme pentru locuința sa. El scrie, vorbind despre țar, că, victimă a unui delir ridicol, „a poruncit într-o zi că vrea să audă o singură salvă trasă din 100 de tunuri mari odată. A fost nevoie, pentru a opri această fantezie, să i se spună că avea să năruiască astfel

orașul”.

Primejdios pentru palate, canale, cheiuri și primele poduri, Petru al III-lea este amenințător și față de soția sa, care are grijă să se arate cât mai puțin germană cu putință, ceea ce le întrece pe toate. De altfel, țarina se arată puțin. Sătulă să trăiască alături de un detracat căruia nu-i inspiră nicio dorință, Ecaterina și-a luat un amant, Grigori Orlov, și așteaptă un copil de la acesta. Soțul, care nu remarcă nimic, își umilește soția afișându-se cu amanta, Elisabeta Voronțov, comună și urâtă. Profitând de toanele țarului, Ecaterina își ascunde sarcina într-un mic apartament din noul Palat de Iarnă. Atât timp cât este însărcinată, ea nu poate să se amestece în treburile publice, dar este informată minuțios în legătură cu acestea. Țarul se îndreaptă acum spre preoți, interzicându-le să poarte barbă și impunându-le să fie „ortodocși luterani”! Acest ciudat cler se alătură rapid mulțimii nemulțumiților. Nimeni nu se mai poate îndoi de faptul că împăratul debil conduce Rusia spre haos, nerespectând nici măcar puținele tradiții pe care Petru cel Mare le cruțase. Până și vizitatorilor sau oaspeților săi, într-un pavilion din Peterhof, de pildă, țarul maniac le impune o reglementare absurdă în privința modului de a se culca într-un pat!

Nașterea, pentru Ecaterina, ține de burlesc și de Machiavelli totodată. Cuprinsă de dureri, ea urzește împreună cu valetul Șkurin o cutezătoare punere în scenă pentru a deturna atenția soțului ei pe care țipetele unui nou-născut riscă s-o atragă. Dat fiind că, aidoma lui Nero, Petru al III-lea este stârnit de incendii, în seara zilei de 11 aprilie 1762, servitorul împărătesei dă foc propriei căsuțe, evident clădită din lemn, și arde tot cartierul! Petru cel Nebun și amanta lui sunt atrași de foc. Ce spectacol fascinant! În acest răstimp, Ecaterina cea Șireată dă naștere unui copil ilegitim, trimis într-un loc sigur de către devotatul valet.

Fără doar și poate că în cursul acelei nopți teatrale soția țarului dă întreaga măsură a abilității și determinării ei. Un diplomat austriac va spune: „Este aproape cu neputință ca, sub o aparență calmă, ea să nu ascundă vreo încercare tainică”. Într-adevăr. Cu un mare talent de disimulare, Ecaterina pregătește depunerea aberantului ei soț. În anturajul ei, țarina insinuează că este victima inocentă a smintitului despot. Și ea! La 9 iunie, cu prilejul unui dineu la Oranienbaum (astăzi Lomonosov), țarul o tratează public drept imbecilă. Fatală eroare, în toate privințele! Incidentul poate fi considerat ca semnalul trecerii la acțiune. Pentru imperiu, este o problemă de supraviețuire. Dar, ca în orice conspirație și pentru a-i convinge pe nehotărâți, este nevoie de bani. Solicitată, Anglia împrumută 100 000 de ruble, prin mijlocirea unui negustor bucuros să participe la această lucrare de însănătoșire. Franța, în schimb, nu acordă niciun sprijin; cea care va deveni

împărăteasa Ecaterina a II-a, își va aminti de acest lucru. Trebuie să se acționeze repede, căci Petru al III-lea vrea să declare război și Danemarcei și trimite în fața Curții Marțiale un… șobolan care a cutezat să tulbure alinierea soldaților săi de plumb! Are o frumoasă colecție de soldați de plumb și o alta de porțelanuri de Meissen, celebra manufactură din Saxonia. Apoi, amenință că-și va lua în căsătorie amanta, că-și va întemnița soția într-o mănăstire, dar se mulțumește s-o oblige la domiciliu forțat în pavilionul Monplaisir (scris într-un singur cuvânt), o bijuterie din parcul castelului Peterhof, pe malul golfului Finlandei, după cum am văzut deja.

La începutul verii, țarina Ecaterina este singură la Peterhof cu doamnele sale de onoare, în timp ce soțul ei se lasă în seama plăcerilor bahice la Oranienbaum.

Vineri 28 iunie, frații Orlov joacă un rol determinant în complot. La ora șase dimineața, fratele mai mic al amantului Ecaterinei își face apariția în camera soției țarului. O trezește și o anunță calm:

— Doamnă, este timpul să vă pregătiți. Totul este gata pentru accederea dumneavoastră la tron.

Ecaterina nu șovăie, nu zăbovește să-și facă toaleta (folosește acest cuvânt francez în Memoriile sale), se îmbracă în grabă și se urcă în trăsura înhămată cu cinci cai care aștepta în fața intrării în grădinile de sus. Alexei o însoțește la Sankt Petersburg, unde o așteaptă regimentele câștigate de partea cauzei. La cazarma Ismailovski, aproximativ 14 000 de oameni, printre care cei din Gardă, o aclamă, îi sărută mâinile. Un preot o binecuvântează. Toți o vor suverană. Ea asistă la o slujbă în vechea biserică închinată Maicii Domnului din Kazan, unde se află expusă din 1710 o icoană a Sfintei Fecioare făcătoare de minuni găsită de o fetiță în 1579. Pe trepte, Ecaterina este aclamată. Apoi, ea se proclamă împărăteasă autocrată și se duce la Palatul de Iarnă. Cu subtilitate, își face apariția la o fereastră alături de fiul legitim, Pavel, care are opt ani. Toți demnitarii și ofițerii superiorii depun jurământul. Din punct de vedere psihologic, lovitura de stat este o reușită, iar Palatul de Iarnă intră în istorie printr-o primă luare de putere fără vărsare de sânge. O revoluție de palat? Nu, o revoluție subtilă într-un palat…

Dar ce e de făcut cu Petru al III-lea? Când a sosit seara la Peterhof pentru a pune să-i fie arestată soția sub ochii amantei, țarul a înțeles că Ecaterina îl jucase pe degete și că era pierdut. Paralizat de nehotărâre, s-a întors în cele din urmă la Oranienbaum. În cursul nopții, Ecaterina, în uniforma Gărzii, se întoarce în fruntea unui regiment și obține abdicarea soțului ei. O scenă uimitoare, deoarece suveranul detronat, speriat, este înconjurat de 1 500 de oameni originari din Holstein, țara sa natală. Niciunul nu îi ia apărarea. Tot ce îi cere jalnicul ei soț este ca amanta lui să rămână cu el. Ecaterina refuză. Atunci, pe un ton

patetic, o imploră să-i lase canișul, Mopsy, servitorul negru, Narcissus, și vioara. Împărăteasa acceptă.

Înzestrați pentru punerea în scenă, cei patru frați Orlov organizează atunci cea de-a doua intrare a noii împărătese în capitală. Ea este de nerecunoscut, așa cum o vedem într-un celebru portret ecvestru realizat de pictorul Eriksen. Pe cal alb, cu șa roșie brodată cu fir de aur, cu tunica și pantalonul până la genunchi în culoarea verde a regimentului Preobrajenski, cu tricorn pe cap, cu sabia în mână, Ecaterina poartă uniforma de colonel. Tabloul întreține legenda celei care a mers în fruntea armatei pentru a pune capăt regimului demențial al lui Petru al III-lea. Timp de 40 de ore, Ecaterina nu a mâncat nimic, nu a băut nimic și nu a închis ochii. Sâmbătă seara, se duce în sfârșit la culcare, epuizată. Dar și mulțumită.

A doua fază a operației este mai puțin pașnică decât prima. Devotatul Alexei Orlov își asumă sarcina de a-l conduce pe soț la circa 12 km de Peterhof, spre palatul Ropșa, unde este închis. La 6 iulie, lumea află, potrivit versiunii oficiale, că țarul decăzut din drepturi a murit în urma unor „colici hemoroidale”... În realitate, probabil din porunca Ecaterinei, el a fost sugrumat în închisoare. Alexei Orlov a participat la crima pe care el a descris-o de altfel în corespondența către țarină. Mai mulți ofițeri i-au fost complici.

La treizeci și nouă de ani, Ecaterina, devenită Ecaterina a II-a, este o suverană care nu are remușcări, doar îngrijorări. Ea va depune mari eforturi pentru ca atât contemporanii, cât și posteritatea să nu rețină din scurta domnie (186 de zile) a lui Petru al III-lea decât aspectele negative. Dar, din onestitate, pe lângă excentricitățile sale, vom reține și câteva acte pozitive, pe care, de altfel, văduva sa le va confirma, ca de pildă renașterea flotei ruse, abrogarea temutei Cancelarii secrete care îngrozea populația, precum și un ucaz privitor la privilegiile nobilimii, care abroga serviciul obligatoriu la stat pentru aristocrație și îi permitea să poarte arme și să meargă în străinătate. În acele timpuri nesigure, aceste măsuri puteau fi utile. Ne amintim că, în timpul domniei sale, Elisabeta Petrovna nu poruncise nicio execuție. La mai puțin de o săptămână de la luarea puterii, Ecaterina a II-a l-a ucis — sau a lăsat să fie ucis — pe cel care fusese, oficial, soțul ei vreme de 17 ani. Europa este tulburată. Europa este neliniștită. Cea mai dificilă misiune a Ecaterinei va fi să facă să fie uitat faptul că ea și-a asumat un asasinat, și nu unul oarecare, din moment ce este vorba de tatăl fiului ei legitim, marele duce Pavel. Ea poartă pe veci povara Imperiului Rus și a unei cumplite bănuieli. Încă nu se știe că, eliminându-l pe țar, țarina a devenit Ecaterina cea Mare.

Timp de aproape 17 ani, marea ducesă Ecaterina a fost ținută deoparte; a învățat în schimb multe. De acum înainte, înțelege să domnească și să guverneze aplicând legea și ordinea. Poporul rus numără aproximativ 25 de milioane de supuși, descumpăniți și dezorientați de o domnie învăluită în nebunie, care, totuși, nu a ținut decât șase luni. Șase luni de anarhie și de dezordine. Șase luni pierdute... Cum a putut soția unui om pe jumătate nebun, care nu-și iubea decât caii și câinii, să-i suporte atât de mult timp brutalitatea? Ea va mărturisi: „Ca să spunem adevărul, cred că mă atrăgea mult mai mult coroana Rusiei decât persoana sa. Speranța unei coroane, nu în ceruri, ci pe acest pământ, îmi susținea mintea și curajul". Aparenta ei supunere nu era așadar decât o răbdătoare pregătire.

Pe tronul Romanovilor, cea care a devenit Ecaterina a II-a este a patra femeie, de asemenea este cea dintâi care nu are nicio picătură de sânge slav. Va avea grijă de acest aspect într-un mod pe cât de surprinzător, pe atât de original. Într-o dimineață, după o noapte de insomnie, în vreme ce își primea medicii, ea îi apostrofează:

— Luați-mi ultima picătură de sânge german ca să nu mai am decât sânge rus în vene!

Chirurgii au operat-o. Este o adevărată transfuzie politică; ea trebuie să-i permită suveranei să înțeleagă mai bine starea de spirit a imperiului său și să minimalizeze unele inconveniente. În afară de asasinarea soțului ei, pe care a comandat-o sau a lăsat-o să fie comisă prin tăcerea ei — un caz de conștiință personală și totodată o supărătoare notorietate diplomatică —, Ecaterina a II-a se confruntă în fața opiniei publice ruse cu o situație prea puțin confortabilă. Dacă este moștenitoarea lui Petru cel Mare, ea nu este și descendenta acestuia. Este așadar nevoită să se strecoare în legenda țarului mitic și să devină o adevărată Romanov. Dacă nu va izbuti niciodată să se debaraseze de accentul ei german din nord, respectă în schimb toate tradițiile ortodoxe și introduce chiar la curte portul rochiei tradiționale pentru femei.

— Datorez totul Rusiei, asigură ea, chiar și prenumele meu Ecaterina!

Fermecat de personalitatea ei, la fel ca alți contemporani iluștri, prințul de Ligne, magistral în arta de a produce vorbe de duh despre oamenii care contează, o va porecli *Catherine le Grand,* adică *Ecaterina cel Mare*. Ea însăși, conștientă că originile sale germanice o pot ajuta la cea mai mică eroare, recunoaște că mintea ei „este mai mult masculină decât feminină". Inteligența și perfecta ei stăpânire de sine o vor ajuta să elimine reticențele interne, cu atât mai mult cu cât această înverșunată femeie de acțiune nu ia niciodată o decizie fără să fi fost complet informată în problema respectivă, dar fără să piardă vremea. Ecaterina a II-a știe bine că adevăratul dușman al rușilor nu

este nici Prusia, nici Suedia, nici măcar Imperiul Otoman, ci lenea care amorțește imensa Rusie în jugul unei veșnice ierni.

La unul din primele sale consilii, ea constată, înspăimântată, că nu a fost desfășurată nicio hartă generală a țării și că numărul orașelor nici măcar nu este exact recenzat! Se aduce așadar o hartă, rudimentară. Domnii din consiliu aveau să capete o strălucită lecție de geografie, de care aveau să-și amintească multă vreme. De altfel, ritmul de lucru este susținut; țarina lucrează 12 până la 14 ore pe zi. Niciodată de la Petru cel Mare nu s-a mai văzut o asemenea capacitate de muncă în fruntea imperiului. Suverana redactează ea însăși un *nakaz*, sau Instrucțiune în vederea elaborării Codului de legi, destinat comisiei însărcinate cu noile legi. Fac parte din ea reprezentanți ai nobilimii, ai negustorilor și ai țăranilor, uneori veniți de foarte departe. Pe coperta volumului, sub inițiala Ecaterinei a II-a (E, de la Ecaterina), este înfățișat un stup, simbolul său preferat. Comparația cu regina albinelor nu este întâmplătoare. Guvernul zumzăie de activitate. Fară doar și poate că țarina a formulat ea însăși același diagnostic precum ilustrul său predecesor. Într-adevăr, în franceză, ea nu se dă în lături de a spune tot ce gândește rău despre Moscova, etern loc de refugiu, după părerea sa, al obscurantismului și al principiilor învechite:

— Nu-mi place deloc Moscova. Moscova este sediul trândăviei. Mi-am făcut o regulă pentru când mă aflu acolo, și anume să nu trimit niciodată după nimeni, pentru că abia a doua zi voi primi răspunsul dacă acea persoană vine sau nu.

Împărăteasa apreciază să fie ascultată și înțeleasă fără zăbavă; detestă să fie silită să repete ce are de spus și încă și mai mult să aștepte fără motiv. Pe de altă parte, la fel ca Petru I, se ferește de fanatism:

— Câte imagini făcătoare de minuni la tot pasul, câți preoți, câte mănăstiri, câți bigoți, câți calici, câți hoți, câtă servitorime inutilă în case!

Continuându-și criticile la adresa Moscovei, ea constată:

— Iată deci o îngrămădire de norod de toate soiurile, întotdeauna gata să se opună la ordinea cea bună și să se stârnească pentru orice fleac… La Petersburg, poporul este mai docil, mai politicos, mai puțin superstițios, mai deprins cu străinii.

Dar repulsia ei față de Moscova nu-i interzice să fie încoronată, la 22 septembrie 1762, în Catedrala Adormirea Maicii Domnului de la Kremlin. O ceremonie deosebit de strălucitoare, care îi consolidează puterea, împodobind-o cu legitimitatea sacră.

Să mai reținem: chiar dacă pretinde că a devenit rusoaică, Ecaterina a II-a nu se închide lumii exterioare. Iar dacă Sankt Petersburg desfășoară un urbanism elegant, spectaculos și îngrijit,

împărăteasa este cea care va instaura acolo o viață a spiritului mai mult decât o viață de curte, ridicându-și capitala la rangul de far al epocii luminilor europene. Astfel, religia, credințele, vrăjitorii, ghicitorii și alte personaje stingheritoare ale Rusiei profunde rămân pe malurile râului Moscova. Pe cele ale Nevei, vor străluci gândirea politică și activitatea rațională. Rusia împrumută și ea de la Occident un sânge proaspăt…

Față de exterior, legitimitatea împărătesei este îndoielnică, din moment ce este suspectată de crimă. Rare sunt cancelariile care admit teza unui exces de zel al temnicerilor lui Petru al III-lea; toate înțeleg că Ecaterina a debarasat Rusia de un dement care merita să fie închis, însă eliminarea sa fizică este mai mult decât jenantă. O încăierare între bețivi, relatată de unul dintre frații Orlov, care s-ar fi sfârșit prost. Putem crede astăzi, bizuindu-ne pe cercetări recente, că adevărul poate fi conform cu o „moarte accidentală”. Dar dispariția țarului detronat la atât de scurt timp după întemnițarea sa pune pe gânduri numeroase spirite. Această moarte este foarte oportună. Viitorul împărătesei este astfel, într-adevăr, degajat… Acestor discrete indignări, Ecaterina a II-a le amintește că jalnicul ei soț urma să se descotorosească de ea, că nu a făcut altceva decât să i-o ia înainte, în doar câteva ceasuri, în interesul Rusiei. Spre a-și făuri o mai bună reputație, Ecaterina are nevoie de sprijinul unor scriitori, căci ei sunt cei care fac ideile să circule. Ea avea paisprezece ani când a auzit rostit în fața ei, pentru prima oară, numele de Versailles. Ce magie! Guvernanta ei, Mademoiselle Cardel, zisă Babette — încă o descendentă din emigranți hughenoți —, a învățat-o cea mai minunată limbă, franceza, atât prin versurile lui Corneille, cât și prin romanele prețioase ale domnișoarei de Scudéry. Marea ducesă urmărise evoluția ideilor venite dinspre Franța, citea sumedenie de lucrări și de gazete, era informată în legătură cu tot. Atât din plăcere intelectuală, cât și din calcul politic, ea a făcut o alegere. Nemțoaică prin naștere, rusoaică prin destinație, se dorește pe sine franțuzoaică prin gândire. Iar ceea ce pune la cale este nemaiauzit: la nouă zile — la doar nouă zile — de la lovitura ei de stat, Ecaterina a II-a îl invită pe filosoful Denis Diderot să vină la Sankt Petersburg spre a continua acolo publicarea Enciclopediei. Într-adevăr, această magistrală și adesea malițioasă sumă de cunoștințe umane, din care șapte volume au apărut deja, tocmai a fost întreruptă de cenzura regală. Împărăteasa îndrăznește să se pretindă o suverană luminată care oferă adăpost filosofilor persecutați de justiția lui Ludovic al XV-lea. Ea se amuză să compromită, ba chiar să ia în derâdere, autoritatea regelui Franței, cel neiubit de către gânditori și care, după cum se știe, nu o susținuse pe țarină în încercarea ei de salvare a Rusiei. Ecaterina Liberala? Iată o

acțiune jucată cu finețe. Căci împărăteasa are nevoie de o virginitate diplomatică incontestabilă în fața scepticilor. Diderot este tocmai unul dintre sceptici, când primește propunerea. Oare ce aer se respiră la Sankt Petersburg, dacă nu cel al crimelor prin sugrumare într-o celulă de temniță? Și cum să se poată uita faptul că Petru cel Mare însuși a pus să fie torturat și executat propriul fiu? Atmosfera nu este acolo prea sănătoasă. Și apoi, ce călătorie grea! Aceste considerații i-au permis să decline oferta sau, mai exact, să aștepte. Prietenul său d'Alembert, alt strălucit enciclopedist, refuză și el invitația, cu toată promisiunea că va primi 20 000 de ruble (o sumă frumoasă!) și rangul de ambasador. Jignită, Ecaterina a II-a răspândește zvonul că a invitat niște scriitori care se dovedesc a fi niște fricoși!

Voltaire profită de această situație pentru a se pune în evidență. Celei pe care o numește „Semiramida Nordului", căci bunăvoința și entuziasmul filosofului sunt disponibile, îi trimite poeme elogioase, complimente lingușitoare și alte felicitări lipsite de măsură. Țarina ar dori să-l primească, dar Voltaire este prea în vârstă — are aproape șaptezeci de ani — pentru a întreprinde o călătorie de 3 000 km. Relațiile suveranei cu cel mai sclipitor avocat al toleranței vor rămâne la stadiul de corespondență intensă vreme de aproximativ 15 ani, până la moartea autorului lui Candide. Țarina nu este totuși o femeie care renunță ușor. Aflând de la ambasadorul ei, prințul Galițîn, în 1765, că, din motive financiare, Diderot este nevoit să se despartă de biblioteca sa și că el cere 15 000 de lire pentru aceasta, țarina îi ordonă reprezentantului ei să o cumpere oferind 1 000 de lire în plus și lăsându-i autorului toate volumele sub formă de uzufruct... vreme de 50 de ani (până în 1815!), căci, spune ea într-o delicată remarcă: „Ar fi o cruzime să separi un savant de cărțile sale". În plus, Diderot mai primește și un salariu anual de 1 000 de lire ca bibliotecar al Majestății Sale. Această eleganță este foarte apreciată. Ce mai încoace și încolo, această împărăteasă nu este un monstru! Și dacă nu-i scapă nimic, ea știe totodată să închidă ochii la defectele sau micile slăbiciuni omenești.

În fața unei asemenea generozități, Diderot se simte obligat să se ducă să-i mulțumească binefăcătoarei sale în frumosul ei oraș. În mai 1773 (are acum șaizeci de ani), el pleacă în sfârșit. Călătoria, istovitoare, durează câteva luni, cu o lungă oprire la Haga. Pornit din nou în august, Diderot ajunge la Sankt Petersburg odată cu prima zăpadă. La Palatul de Iarnă, la sfârșitul fiecărei după-amieze, vreme de un ceas, filosoful are o discuție pe subiecte politice cu împărăteasa. Fără urmă de protocol, o ia de mână, o scutură de braț, dă cu pumnul în masă, iar Ecaterina scrie despre sine că iese de la aceste audiențe „cu genunchii loviți și cu pete vinete pe coapse"! Asta da, filosofie experimentală și apropiată! Ecaterina nu este genul să se teamă de un

bărbat, totuși, hematoamele filosofice nu au nimic plăcut sau excitant… Așa că dă dispoziție să se așeze o a doua masă micuță între ea și oaspete. Francezul, cu privire înflăcărată, o numește pe țarină „buna mea doamnă”! Mai degrabă amuzată decât șocată, împărăteasa îl ascultă pe Diderot cu răbdare și îl face să priceapă că filosofii nu se pricep deloc la politică, mai cu seamă la politica rusească. În casa din piața Comerțului (actuala piață Sfântul Isaac), francezul, foarte ațâțat la ideea viitoarei discuții, dar suferind de dureri de stomac, întocmește un chestionar în 88 de puncte. Îi pune întrebări țarinei atât în legătură cu cantitatea de gudron furnizată de fiecare provincie, cât și cu organizarea școlilor veterinare. Când ajunge la situația stăpânilor și a robilor, ea îi răspunde ca nu există robi în țara sa, ci doar țărani legați de glie… Țarina îi atrage de asemenea atenția că el nu este decât un teoretician lipsit de cunoașterea realității și chiar un intelectual utopist, căci este ușor să propui reforme „pe hârtia care suportă orice, este compactă, suplă și nu opune obstacole nici imaginației și nici condeiului dumneavoastră, în vreme ce eu, o biată împărăteasă, lucrez pe pielea umană, care este cu mult mai iritabilă și sensibilă”. Pentru că a avut parte de lecturi de calitate, eleva își depășește maestrul. „Domnule Diderot, am auzit cu cea mai mare plăcere tot ce v-a inspirat strălucita dumneavoastră minte, dar cu marile dumneavostră principii, pe care le înțeleg foarte bine, s-ar face cărți frumoase și treburi proaste.”

În timpul iernii 1773-1774, Diderot, în continuare la fel de familiar, încearcă s-o convingă pe țarină. Îi înmânează încă un teanc de scrieri, mai multe sfaturi sub titlul *Miscelanee filosofice și istorice*, ca și cum ar pune-o din nou să dea examen! Destinatara se grăbește să le bage într-un sertar și să le uite acolo. Cu zâmbetul pe buze. Iar când încăpățânatul Denis îi sugerează să-i reunească pe reprezentanții poporului ca s-o consilieze, suverana agită mâna în semn de negare și îi spune, zâmbind mai departe:

— Domnule, nu vreau un parlament după moda engleză!

Împărăteasa „tuturor Rusiilor” este cu adevărat un suveran autocrat[29]. În pofida spiritului ei umanist, ea renunță, la începutul domniei, la eliberarea iobagilor dintr-o sclavie rușinoasă, căci știe că o asemenea bulversare, prea brutală, ar destabiliza funcționarea imperiului. Nimeni, la vremea aceea, nu este încă pregătit să accepte o astfel de măsură.

Cu toate acestea, datorită educației și relațiilor sale europene, țarina profesează idei liberale foarte în avans față de mentalitatea rusă. Iar la sfârșitul domniei sale, mai mult de 800.000 de iobagi vor fi eliberați, în timp ce pedepsele corporale aplicate nobililor condamnați de justiție sunt suprimate. Împărăteasa este fermă în privința aplicării legilor și subtilă în elaborarea lor.

În timpul absenței lui, Diderot ținuse să-și liniștească soția, căci țarina avea deja o reputație, justificată, de devoratoare de bărbați. Puterea este seducătoare. Într-o corespondență conjugală, liniștitoare, el o prezintă astfel: „…mică de statură, are fruntea mare și înaltă, obraji plini umflați, ochii nici mari, nici mici, cam îngropați în orbite, sprâncene și păr negru, nas turtit, gura mare, dinți cariați, gât rotund și drept, piept convers (!), fără talie, promptă în mișcări, ceva grație, niciun fel de noblețe". Un portret deloc măgulitor, dar care nu o împiedică pe Ecaterina a II-a, la patruzeci și patru de ani, să colecționeze amanții. Cohorta acestora este impresionantă: cei mai cunoscuți sunt frații Grigori și Alexei Orlov, regele Poloniei Poniatowski și Potemkin, printre alți încă o jumătate de duzină care nu vor regreta că au sedus-o, căci suverana este pe cât de înfocată, pe atât de mărinimoasă. Statutul de favorit nu este totuși o sinecură: dacă, la fiecare legătură, fericitul adorator primește gradul de aghiotant general, un apartament situat sub cel al binefăcătoarei sale și comunicând cu acesta printr-o scară secretă, plus 100.000 de ruble drept încurajare la fidelitate și 12.000 de ruble suplimentare în fiecare lună, el nu poate în schimb să iasă din Palatul de Iarnă fără să ceară voie împărătesei; nu poate sta de vorbă cu alte femei și, dacă acceptă să fie invitat în casa unor prieteni, stăpâna casei trebuie,în mod imperativ, să cineze în altă parte! Concurența este supravegheată. În timp ce sub domniile Annei Ivanovna și Elisabetei Petrovna favoriții erau, înainte de orice, amanți eficienți, bărbații pe care îl alege Ecaterina sunt inteligenți și utili pentru realizarea unui obiectiv politic sau militar; uneori, ei reunesc calități intelectuale și înzestrări fizice, dar ea nu va încredința niciodată o înaltă responsabilitate sau un înalt comandament unui personaj mediocru; are talentul de a distinge competențele, pentru a reglementa chestiunile guvernamentale și a-și satisface totodată plăcerile personale. Neîncrezându-se în marea nobilime, mereu agitată și capabilă să-i amenințe puterea, ea privilegiază mica aristocrație, mai pașnică, pe care o poate impresiona. Mai are și prudența de a nu-și îndepărta nici negustorii — categorie socială foarte importantă — nici norodul mărunt, pe care îl va fermeca atât prin pietate, cât și prin fast.

Cazul lui Grigori Potemkin merită să fie subliniat. Născut în 1739 într-o familie de origine poloneză, el a participat la lovitura de stat care a instalat-o la putere pe marea ducesă. Șambelan în decembrie 1762, strălucit ofițer învingător al turcilor, el devine, în martie 1774, al cincilea favorit titular al împărătesei. Se șoptește că după ce a fost amantul ei, ar fi devenit soțul ei secret și tatăl unei fiice, Elisabeta, care a primit numele de Temkin. Înlocuit de Zavadovski, Potemkin, urât, bizar, original și genial om de stat, organizează o extraordinară

călătorie prin ceea ce se numește pe atunci „Noua Rusie”, pământurile fertile cucerite în sud, stepe descrise ca fiind cele mai bogate din lume. Această expediție de-a lungul Niprului durează câteva luni, cu participarea împăratului Iosif al II-lea de Habsburg și a regelui Poloniei Stanislas Poniatowski, un fost rival… Expediția are ca scop recucerirea inimii Ecaterinei și demonstrarea calităților de administrator ale favoritului înlăturat, calități care sunt remarcabile. El angajează zeci de mii de țărani pentru a construi fortărețe, canale și mai ales sate, clădite în grabă de-a lungul fluviului. Aceste sate nu erau decât un decor în fața căruia figuranții, îmbrăcați ca mujicii, în straie de sărbătoare, jucau rolul de coloniști care puneau în valoare Rusia meridională. „Satele Potemkin” trebuiau să ascundă realitățile mizerabile. Acestea nu i-au îngăduit promotorului lor să-l elimine pe ultimul favorit al țarinei, astfel că Potemkin s-a întors, cu succes, la operațiile militare.

Când dizgrația se abate asupra favoritului, el primește ordinul de a călători, deoarece de acum încolo îi este interzis s-o mai vadă pe Ecaterina. Cu toate acestea, niște „recompense” în bani gheață, un soi de indemnizații de concediere amoroasă, îi îndulcesc îndepărtarea. Ea însăși suferă de pe urma acestei situații. De fapt, este rareori fericită în viața sa privată, căci senzualitatea îi interzice să trăiască lipsită de dragoste. Toți bărbații din viața ei, de la soțul slab până la ultimele cuceriri, nu se ridică la înălțimea sentimentelor ei elevate. Ecaterina caută o ființă capabilă să o înțeleagă și să-i aprecieze personalitatea. Fără s-o găsească vreodată, s-a înconjurat în cele din urmă de tineri spre a-i transforma în modelele la care nu a încetat să viseze. În legătură cu ultimul său favorit, prințul Platon Zubov — care are cu treizeci și opt de ani mai puțin ca ea! —, împărăteasa scrie: „Urmăresc interesele statului formând oameni tineri”. Plăcându-i bărbații frumoși la fel de mult ca monumentele frumoase, nu este avară nici față de unii, nici față de celelalte. Favoriții succesivi, copleșiți de binefaceri, vor ști, prin luxul lor, să contribuie la splendoarea regimului. Asistăm la un fel de redistribuire a mijloacelor, creatoare de noi bogății arhitecturale, monumentale și artistice.

Apetitul sexual al împărătesei a devenit iute legendar. După cel de-al Doilea Război Mondial, incredibile gravuri și desene — a căror autenticitate rămâne a fi demonstrată — au fost, chipurile, descoperite în ruinele Palatului Pușkin (astăzi Țarskoe Selo), ilustrând scene neverosimile, aiuritoare, monstruoase și împotriva naturii, chiar de zoofilie! Împărăteasa posedată de un armăsar suspendat de un gigantic harnașament! Nimic nu este interzis în cea mai scabroasă propagandă, mai ales între inamici angajați într-o luptă infernală!

Contemporanii sunt stupefiați de energia ei. Țarina nu se odihnește niciodată. Escortată de cei doi ogari mici englezești, ea

studiază în permanență treburile statului, scrie încontinuu și nu zăbovește la masă, chiar dacă mănâncă surprinzător de lent, la ora două pentru dejun, la ora nouă pentru cină. Anturajului îi dă explicații că o face pentru a-și reconstitui mai bine forțele. Are nevoie de ele, căci politica sa externă o va conduce spre războaie de expansiune pe cele două fronturi care vor fi o constantă în intențiile Imperiului Rus, mai întâi Polonia, pe care o anexează parțial, apoi deschiderea spre Marea Neagră, vechiul vis al lui Petru cel Mare. Importanța unei flote de război face parte din prioritățile sale; lupta navală victorioasă din canalul dintre insula Chios și orașul Ceșme din Asia Mică, la 26 iunie 1770, este rezultatul unei cutezanțe nemaiauzite: Alexei Orlov, în vârstă de treizeci și unu de ani, conduce navele — abia ieșite din arsenalele de la Sankt Petersburg — din Baltica în Mediterana. În onoarea sa, țarina pune să fie bătură o medalie care înfățișează navele de război turcești în flăcări. O inscripție spune cu simplitate: „Asta a fost”… Împărăteasa are norocul de a dispune de amirali și de generali de geniu. Încrederea ei în armată se regăsește în fidelitatea sa față de regimentul Preobrajenski, care o adusese la putere; este văzută îmbrăcându-i uniforma, adaptată, verde cu galoane aurite și escarpeni asortați despre care se spunea că proveneau din Franța. Pentru finanțarea expedițiilor a fost înființată Banca Asignatelor, însoțită de punerea în circulație a bancnotelor (hârtie-monedă) și de un prim împrumut extern, oferit de bancherii din Amsterdam.

O altă campanie victorioasă este mai apoi dusă împotriva turcilor de către Potemkin și de generalissimul armatelor ruse Alexandr Suvorov, pe care împărăteasa îl numise colonel în 1762. Datorită lui, Rusia pune stăpânire în 1783 pe Crimeea și pe litoralul până la Nistru, unde vor fi amenajate porturile Sevastopol și Odessa, care vor intra mai târziu în istoria revoluționară[30]. Dacă Ecaterina devine „cea Mare”, aceasta se întâmplă mai întâi datorită cuceririlor sale teritoriale și maritime, îndeosebi la vest și la sud. Anexarea unor regiuni până atunci otomane, victoriile sale împotriva Suediei la Marea Baltică (1788–1790) și cele trei împărțiri ale Poloniei (1772, 1793 și 1795) fac din Rusia statul cel mai populat și cel mai puternic din Europa. Se poate așadar observa că în politică și mai cu seamă în Rusia, feminitatea nu este în mod obligatoriu o asigurare de pace sau de blândețe…

Cu infatigabila țarină, Sankt Petersburgul devine cu adevărat o capitală politică și diplomatică a Europei; ea îi conferă de asemenea un rol, definitiv, de metropolă artistică. Cadrul exista. Genialul arhitect Rastrelli a mai înzestrat orașul și împrejurimile lui cu adevărate bijuterii, iar Ecaterina a II-a îl va umple cu minunății, acționând precum una dintre primele colecționare ale vremii sale.

Această pasiune, care se impune privirilor noastre uluite atunci când vizităm astăzi muzeul Ermitaj, s-a născut dintr-o întâmplare. În 1764, ambasadorul Ecaterinei a II-a la Berlin o încunoştiinţează, cu şiretenie, că regele Prusiei, fidel detestabilei sale reputaţii, nu a plătit o comandă de 225 de tablouri negustorului pe care îl mandatase, un anume Gotzkowski. Aşadar, Frederic cel Mare nu îşi achită datoriile? Îşi va asuma ea acest lucru, încântată să-i joace o festă rivalului ei pe lângă filosofii francezi. Frederic al II-lea, este adevărat, este mult mai puţin înzestrat decât împărăteasa în arta de a se face popular. Operele sunt aşadar achiziţionate de ambasadorul rus şi iau calea Sankt Petersburgului. Ţarina le plasează într-o fermecătoare clădire ridicată de francezul Vallin de la Mothe, asistat de Velten, şi pe care ea a numit-o, în franceză, „son Petit Ermitage", micul ei Ermitaj.

Nu este un muzeu, ci o colecţie privată, reunită doar pentru plăcerea ei. În sfârşit, aproape doar pentru plăcerea ei… căci, într-o scrisoare în care îşi relatează emoţiile în faţa capodoperelor, ea subliniază: „… Doar şoarecii şi cu mine ne bucurăm de aceste bogăţii!" Europa aude aceste spuse; împărăteasa are gust şi este dispusă să plătească în mod convenabil ceea ce este frumos. Diplomaţii ruşi sunt de acum în alertă, pândind vânzările. La Paris, corespondent şi cumpărător inspirat al Majestăţii Sale imperiale este nimeni altul decât Diderot, serviabilul Diderot, încântat să-şi manifeste zelul. Arbitru, agent, negociator, acest zel îi permite să achiziţioneze faimoasa şi bogata colecţie Crozat, alcătuită din 400 de tablouri, la un preţ de 460 000 de lire, „jumătate din valoarea lor!", răcneşte el. Versailles se agitase deja în legătură cu această afacere, care ridica problema plecării elementelor din patrimoniul naţional în străinătate. Diderot se amuză: „Amatorii strigă, artiştii strigă, bogătaşii strigă". Pe mare, colecţia Crozat ajunge în patru luni la destinaţie. Având în vedere această excepţională îmbogăţire, înţelegem că, la moartea enciclopedistului, la 30 iulie 1784, împărăteasa Rusiei a pierdut un adevărat membru fondator al muzeului Ermitaj.

Câte comori în acest tranport! Un tablou semnat de Rafael, patru de Veronese, 12 Rubens, şapte Van Dyck, trei Watteau, opt Rembrandt, cinci Poussin, tablouri de Le Nain, Claude Lorrain… Dacă, în 1774, Ermitajul numără deja 2 000 de pânze, 22 de ani mai târziu, la moartea Ecaterinei, va fi recenzat un număr mai mult decât dublu. Spre a plasa noile sale achiziţii, ţarina va dispune să se construiască, din 1771 până în 1787, o a treia clădire. Vechiul Ermitaj, numit uneori Marele Ermitaj.

Faptul că, datorită flerului său, Sankt Petersburg a devenit noua metropolă a artei occidentale şi a vieţii intelectuale este pecetea de neşters a uneia dintre cele mai glorioase domnii a Romanovilor, una dintre cele mai benefice pentru Rusia şi cu siguranţă una dintre cele

mai strălucite ale istoriei europene. Prestigiul său îl egalează pe acela al contemporanei sale Maria-Tereza de Habsburg-Lorena, cealaltă ilustră împărăteasă. Ecaterina cea Mare nu își interzice niciun subiect, abordând lumea cu o curiozitate bulimică. Dat fiind că genialul Lomonosov a scris o Istorie a vechii Rusii — care constituie încă o autoritate în materie —, împărăteasa vine la el acasă; în cabinetul său consacrat experiențelor de toate felurile, încărcat de instrumente de măsură, de cuptoare duduind încontinuu, de recipiente, acest om care știe tot și care ghicește restul îi dezvăluie secretele mozaicului.

Prezența, apoi influența lui Diderot pe lângă Ecaterina a II-a — spirit mai avizat decât ea în materie artistică decât în filosofie politică! — se traduseseră, pentru Voltaire, printr-o lungă tăcere a țarinei. Ermitul de la Ferney, care nu mai primea nicio scrisoare de la Sankt Petersburg, se simțea acum umilit. Gelos, el se decide s-o interpeleze pe suverană, indiferentă la ciuda lui. O adevărată scenă! „Doamnă, Majestatea Voastră imperială m-a lăsat baltă pentru Diderot, sau pentru Grimm[31], sau pentru vreun alt favorit. Caut să aflu ce crime am făcut ca să justific indiferența voastră. Văd bine că nu există pasiune care să nu ia sfârșit. Această idee m-ar face să mor de ciudă dacă nu aș fi atât de aproape să mor de bătrânețe.” Cu un umor care dovedește perfecta cunoaștere a cusururilor omenești, Ecaterina a II-a îi răspunde: „Trăiți mai departe, domnule, și hai să ne împăcăm. Sunteți un atât de bun rus că nu ați putea fi dușmanul Ecaterinei”. Voltaire se înșală. Mai întâi pentru că mai trăiește încă patru ani, dispărând abia la 30 mai 1778. Apoi, pentru că împărăteasa, fidelă spiritului ei acerb, se considera una din discipolele lui. La moartea celui pe care nu îl întâlnise niciodată, dar care îi era de 30 de ani un companion de gândire, ea mărturisește a fi copleșită de o „mare descurajare”. Dragului ei Grimm, la fel de parizian, ea îi adresează acest reproș uimitor: „De ce nu ați pus stăpânire pe trupul său în numele meu?” L-ar fi înhumat în pământ rusesc. „Vă făgăduiesc că ar fi avut mormântul cel mai de preț cu putință. Ocupați-vă de achiziționarea bibliotecii sale și de tot ce rămâne din hârtiile sale, inclusiv scrisorile mele. În ce mă privește, cu dragă inimă îi voi plăti cu generozitate pe moștenitorii săi, care, cred, nu cunosc prețul tuturor acestor lucruri.” Biblioteca va sosi, însoțită de o statuie a lui Voltaire, operă a lui Houdon. Dar Ecaterina interzice, cu tărie, publicarea pe durata vieții ei a corespondenței cu acela care a fost apărătorul lui Calas[32]. Din cochetărie, ea se teme că va fi socotită o scriitoare mediocră și că laudele lui Voltaire ar risca să fie interpretate ca o lipsă de respect față de alți suverani…

Învățătura este un șantier permanent pentru țarină. Ea întemeiază

instituții de învățământ la Sankt Petersburg și la Moscova (1763), Institutul Smolnîi pentru fetele nobile, situat pe malurile Nevei (1764) — pune să fie pictate portretele elevelor dintr-o preocupare de propagandă și de mândrie —, apoi un așezământ echivalent pentru fetele din burghezie. O rețea de orfelinate pentru copiii meșteșugarilor și negustorilor este completată de înmulțirea școlilor private și a pensioanelor; în 1784, Sankt Petersburg numără deja cam 50 de astfel de instituții. Încă din 1765, țarina acordă patronajul ei primei societăți savante, specializată în studii economice și care privilegiază agricultura potrivit unei noi discipline, cea a fiziocraților[33].

Divertismentul fiind un alt mod de instruire a maselor, Ecaterina a II-a încurajează viața teatrală. După Operă, sunt deschise săli, numite imperiale sau aparținând unor mari proprietari; numărul lor va fi cam de… 170! Oamenii se întreabă cum de își mai găsește împărăteasa timp de a se ocupa de spectacole, dar aceasta este o realitate; ea are matineele sale diplomatice, serile de filosofie, nopțile de femeie amorezată și orele sale de teatru. Dă exemplu punând să se construiască, din 1783 până în 1787, uimitoarea sală în hemiciclu de la Ermitaj, restaurată din 1990 până în 1991 și redeschisă în 1992. Faptul că această construcție a fost încredințată unui italian, Quarenghi, nu este o întâmplare, sala fiind proiectată după modelul extraordinarului Teatro Olimpico din Vicenza, ultima capodoperă a lui Palladio. Se ajunge la ea printr-o galerie care trece peste canalul de Iarnă și servește drept loc de promenadă, căci, dacă este important să te arăți acolo, este încă și mai util să fii văzut. Cele șase rânduri de locuri sunt dispuse ca în antichitate, coloanele de marmură alternează cu nișele care adăpostesc statuile lui Apollo și ale celor nouă Muze, dar și statui ale unor autori și compozitori. Nu există nicio lojă, împărăteasa se așază în mijlocul publicului, în partea stângă. Ceea ce se știe mai puțin este faptul că ea însăși este autoare: scrie piese satirice, ironizând inamicii Rusiei, care, să vezi ciudățenie, sunt și inamicii săi, cum ar fi lenea, ignoranța, superstițiile. Lumea se distrează, lumea învață, lumea reține, spectacolul este și o formă de pedagogie.

Sub domnia Ecaterinei a II-a, o altă femeie ocupă un loc aparte în istoria culturii ruse. Are același prenume, Ecaterina. Născută în 1745, așadar mai tânără cu 16 ani, principesa Ecaterina Dașkova participase la lovitura de stat din 1762. A călătorit mult și l-a întâlnit pe Voltaire. În 1783, țarina, ale cărei relații cu prietena ei erau acum încordate, o numește directoare a Academiei de Științe a Rusiei (adesea numită Marea Academie) și întemeiază o altă companie, Academia Rusă, care se ocupă doar de chestiuni lingvistice, pentru „a înălța limba rusă, a o sistematiza, a arăta profunzimea, abundența și frumusețea limbii, a-i scrie regulile, a dezvălui laconismul ei, importanța cugetărilor și a-i

găsi originile”. După model francez și sub conducerea acestei femei inteligente și autoritare, apare, în șase ani, un *Dicționar al limbii ruse* și se tipărește *Ziarul amatorilor de limbă rusă*. Împărăteasa nu se lasă rugată ca să scrie câteva articole și să discute probleme gramaticale. Aceste lucrări joacă un rol esențial în lenta unificare a imperiului în jurul unei limbi dominante.

În politica internă rămân multe de făcut. Suverana se consacră zi de zi legitimării monarhiei sale și „promulgării de legi care să-i apere pe toți supușii de corupție, sărăcie și arbitrar”. Ideea franțuzească, potrivit căreia „o fericire universală” este posibilă, se izbește de vestigiile de organizare socială dintre care iobăgia este cel mai dureros. Iar absența unor legi care să-i apere pe țărani nu face decât să accentueze nefericirea soartei lor. În septembrie 1773, un cazac de pe Don în vârstă de aproximativ treizeci de ani, Emelian Pugaciov, declanșează o răscoală. După ce a fost deja întemnițat, apoi eliberat, el pretinde că este țarul Petru al III-lea, soțul Ecaterinei, pe care încercaseră să-l ucidă, în secret, cu brutalitate, cu 11 ani mai înainte și care ar fi scăpat ca prin minune de asasini, presupuși a fi la ordinele soției sale. Printr-o puternică mișcare împotriva feudalității, obligațiilor militare și impozitelor, Pugaciov îi raliază la răscoala sa pe cazacii de pe Don și din Urali. Aceștia jefuiesc proprietățile, martirizează și masacrează nobilimea, necruțând pe nimeni, nici femeile, nici copiii. Întinzându-se spre vest până la Nijni-Novgorod, ajungând în nord până la Perm, răscoala cuprinde și Siberia.

Nimic nu pare să poată opri răzmerița; la 24 iulie 1774, Pugaciov și partizanii săi pun stăpânire pe Kazan, important port fluvial pe malul stâng al Volgăi. Orașul, cândva anexat de Ivan cel Groaznic, este jefuit. Dat fiind că teritoriul cuprins de răscoală acoperă un spațiu imens, există temerea că va ajunge până în cartierele centrale ale Moscovei, unde trăiesc numeroși iobagi. Dar, în momentul decisiv, Pugaciov șovăie; lipsa de hotărâre îi va provoca sfârșitul. Influența sa diminuează și, pentru suma de 100 000 de ruble, tovarășii săi îl dau pe mâna marelui strateg Aleksandr Suvorov, un erou al războaielor ruso-turce. Suvorov, ridicat la gradul de general de infanterie, îl închide pe Emelian Pugaciov într-o cușcă din fier și îl aduce la Moscova; este decapitat aici la 21 ianuarie 1775.

Această gigantică răscoală țărănească, a cărei amploare era fără precedent în Rusia, îi inspiră țarinei Ecaterinei a II-a reforme administrative și instaurarea iobăgiei în Ucraina. Niciodată cuvântul cazac nu își justificase mai mult sensul (în limba rusă, cuvântul kazak vine din turcă și înseamnă „om liber”, dar și „aventurier”, „răzvrătit”). Mai târziu, Ecaterina a II-a avea să afirme că răzvrătitul Pugaciov era „o oroare din secolul al XVIII-lea”.

Pentru a-și consolida poziția de moștenitoare politică a lui Petru cel Mare, împărătesei îi vine ideea de a înălța o statuie a țarului. Datorită lui Diderot, sculptorul francez Étienne-Maurice Falconet este cel însărcinat cu realizarea acestei opere. Reputat până atunci pentru porțelanurile sale dublu arse și nesmălțuite de Sèvres, onorariile acestuia îi par rezonabile țarinei. El sosește la Sankt Petersburg și lucrează la monumentul simbolic al domniei, o splendidă statuie ecvestră, *Călărețul de aramă,* care este de fapt din bronz. Pe calul său înălțat pe două picioare, cu fața spre Neva, împăratul ține piept atât invaziilor, cât și problemelor Rusiei, strivind sub picioare un șarpe. Blocul pe care se sprijină calul — numai pe picioarele dindărăt — , un monolit de 1 600 kg, are forma unui val. Un val de progres și de reforme. El este transportat dintr-o pădure din Finlanda printr-un sistem de bile de aramă puse în trunchiuri de mesteceni scobiți, analog rulmenților cu bile. Importanța soclului este atât de mare, încât împărăteasa este de acum renumită că are puterea de a muta munții din loc!

Ascunsă în spatele unei palisade circulare care protejează Garda, statuia, remarcabilă, este inaugurată în vara anului 1782, printr-o serbare grandioasă. Pe latura stângă este dezvelită o inscripție în latină: „Lui Petru Întâiul, de la Ecaterina a Doua”, iar data este scrisă în cifre romane. De atunci, statuia, temă a unui viitor magnific poem al lui Pușkin, îl personifică pe țarul care s-a ridicat împotriva tuturor dușmanilor Rusiei, omagiul adus de o femeie care ar fi meritat să-i fie fiică.

La aflarea veștii izbucnirii Revoluției în Franța, împărăteasa Ecaterina a II-a se plasează de partea statelor europene, dar, cu o savantă diplomație, evită să se angajeze în luptele împotriva Republicii Franceze. Dacă, la începutul evenimentelor, aproape că se bucură de soarta Bourbonilor, curând începe să se teamă ca nu cumva Rusia să fie câștigată de ideile așa-numiților *sans-culotte*[34]. Imperiul își înăsprește regimul. Astfel, Academia, condusă de principesa Dașkova, multiplică prin publicațiile sale aluziile la revoluție și la republică. Împărăteasa le interzice, inclusiv o piesă de teatru, socotită periculoasă prin referirile la fosta republică din Novgorod; Ecaterina Dașkova este silită să demisioneze și se consacră redactării memoriilor personale.

Oribilele vești din Franța — executarea lui Ludovic al XVI-lea și a Mariei-Antoaneta, sumedenia de inocenți ghilotinați la grămadă — o fac pe împărăteasă intolerantă și reacționară, în parte sub influența ultimului ei amant, Platon Zubov, mai tânăr decât ea (el are douăzeci și șapte de ani, ea are șaizeci și cinci), frumos, frivol și ambițios. Țarina nu admite o Franță fără rege. Ce ruptură! Vorbind despre „ciuma

franceză”, ea condamnă francmasoneria, foarte răspândită, și idealurile acesteia.

De 34 de ani, Rusia și Ecaterina a II-a se confundă. La 4 noiembrie 1796, împărăteasa îmbătrânită — dar care nu își recunoaște starea — dă o recepție intimă în Micul său Ermitaj. Pare obosită. A doua zi, trezită foarte devreme, își bea cafeaua după ce s-a îmbrăcat, apoi lucrează ca de obicei. Mai târziu, se izolează în garderobă, o încăpere retrasă. Nu mai iese de acolo. Oamenii săi, înnebuniți, sparg ușa coridorului îngust dintre două încăperi. O cred doar leșinată, dar ea este de fapt în comă, victimă a unei hemoragii cerebrale. Cu dificultate este transportată în camera sa, dar oamenii nu izbutesc să o întindă pe pat. Este culcată pe o saltea pe jos; paloarea ei este înspăimântătoare. Moare câteva ceasuri mai târziu, cu siguranță fără să-și fi recăpătat cunoștința și fără să fi lăsat, pare-se, un testament. Dorința ei, exprimată în tinerețe și de nenumărate ori scrisă, când era sigură că va muri înconjurată de prieteni și în sunetul unei muzici plăcute, nu s-a împlinit. A plecat singură, cufundată în bezna unui coridor. De luni întregi suferea de singurătate. La Sankt Petersburg, la acest sfârșit al secolului luminilor, cea mai strălucitoare lumină a nordului s-a stins.

Ce bilanț putem întocmi în urma acestei domnii? În afară de cuceriri (de pildă aceea a Alaskăi, începută în 1784) și tratatele de pace succesive, ea și-a condus statul spre culmi, prin mii de legi și măsuri, cum ar fi de pildă „supravegherea vamală privind introducerea mărfurilor ilicite”. Imperiul stă în picioare. Dar criticile se înalță împotriva uitării liberalismului. Nobilimea și-a consolidat drepturile, mai mult de jumătate din ruși sunt iobagi. Armata se află într-o stare jalnică, potrivit observațiilor unui general care afirmă: „În Rusia este suficient să fii ofițer de cavalerie ca să nu știi să te urci pe cal!”, și acuză Garda că este „flagelul și rușinea armatei ruse”. Administrația rămâne greoaie: la Senat, sunt inventariate 11 000 de probleme nediscutate, prin urmare nereglementate. Sunt acuzații mediocre, dacă luăm în considerare, în toate sensurile cuvântului, amploarea operei înfăptuite. Între alte transformări se află primul avânt industrial al țării, odată cu crearea a mai mult de 2 000 de „fabrici” în care flucrau circa 200 000 de muncitori. Epoca Ecaterinei a II-a nu trebuie să fie redusă la o domnie a favoriților, iar ea nu este, orice ar scrie Pușkin în secolul următor, „un Tartuffe în fustă”. Ea reprezintă „o vârstă de aur pentru Rusia”, potrivit pertinentei formule întrebuințate de Hélène Carrère d’Encausse[35].

Iar dacă Petru cel Mare a eliberat-o pe femeia rusoaică de servituțile moștenite de la influența mongolă și ortodoxă, Ecaterina a

II-a, prin calitățile ei excepționale și deschiderea ei spirituală, simbolizează triumful feminității generoase, active, inventive, dar fără ca această activitate să fie apăsătoare. În afară de perioada de la sfârșitul vieții, țarina a fost mereu afabilă, veselă și bine dispusă; știa să râdă și să glumească fără să-și piardă nimic din demnitate. Ea a ridicat Rusia și puterea feminină la o înălțime rareori egalată. Succesul său ține, fără îndoială, de combinația între un solid bun-simț masculin și finețea feminină. A dat răspuns la două provocări: aceea de a fi demna descendentă a lui Petru cel Mare și aceea de a face uitat faptul că era o Romanov de import.

Pavel I, fiul umilit

Unicul fiu legitim al Ecaterinei a II-a și al lui Petru al III-lea, care devine țar sub numele de Pavel I la 6 noiembrie 1796, pare să fi moștenit ceea ce era esențial în caracterul tatălui său: era un tip dezechilibrat… Născut la 20 septembrie 1754, la Sankt Petersburg, el are așadar patruzeci și doi de ani când îi urmează celei care făcuse din Rusia o țară respectată, iar din capitala ei înfrumusețată una de referință artistică, ocupând un loc de invidiat în lume. Să îi urmezi Ecaterinei cea Mare nu era, evident, deloc ușor. Fiul ei i-a moștenit statura scundă, în schimb, avea un chip închis în sine și obrajii căzuți; unii curteni grăbiți îi atribuie o „expresie fermecătoare”, care pare greu de susținut. Mai remarcabile, din păcate, sunt furiile, depresiile și atitudinile de maniac ale noului suveran. A fost acuzat, în mod vulgar și cam repede, de nebunie…

Ar fi mai exact să amintim și că el este mai cu seamă timid și că vibrează de elanuri demne de un suflet nobil și romantic. Inteligent, erudit, cunoaște perfect limba și literatura franceză, vorbește germana și mai multe limbi slave; istoria, geografia și matematica îi sunt familiare. Îi plac și apreciază lucrurile frumoase, se arată foarte curtenitor cu femeile și — lucru cu adevărat neașteptat — este sensibil la umor. Profund religios, detestă dezmățul.

De unde vine, în aceste condiții, acea penibilă reputație de debil mintal care încă îi pătează memoria[36]? A fost întotdeauna nefericit. Moștenitorul tronului era umilit de favoriții Ecaterinei, spionat în palatul său, martor neputincios al intrigilor de curte. A fost traumatizat de o copilărie dramatică și, cu începere de la șase ani, de o educație de stil nou: preceptorul său, Nikita Ivanovici Panin, era unul dintre cei mai mari erudiți ai Rusiei și împărtășea ideile pedagogice la modă. Dar elevul crescuse într-o atmosferă prea feminină, sufocantă.

Din tinerețe, marele duce fusese obsedat de asasinarea tatălui său din porunca mamei sale — acesta este obsedantul zvon care circulă la vremea respectivă —, iar fantoma lui Petru al III-lea nu a încetat să-i tulbure memoria; Pavel avea opt ani la momentul tragediei. Până în 1761, fusese crescut departe de mama sa, de către împărăteasa Elisabeta, a doua fiică a lui Petru cel Mare, și nu avea habar de ce înseamnă dragostea maternă. Împrejurările jenante ale ajungerii la putere a Ecaterinei și dorința preceptorului său de a-l vedea pe tron la majorat făceau din marele duce un rival periculos pentru mama sa. Ea făcuse totul pentru a-l înlătura de la treburile publice, nu îi delega nicio putere, nu îi încredința nicio responsabilitate. Ba mai rău: îl trata în public drept incapabil și ignorant… De atunci, el nu înceta s-o critice pe mama sa, care îl disprețuia, căci vedea în el repetarea copleșitoare a temperamentului infantil al soțului ei. Bietul Pavel

Petrovici! Rătăcea pe culoarele Palatului de Iarnă în căutarea unui sprijin, a tandreței, a înțelegerii. Plin de bune intenții, cerșea o iluzie de iubire. Ne imaginăm cu ușurință care puteau fi sentimentele acestui fiu față de redutabila sa mamă. Între ei, ostilitățile erau punctate de perioade de liniște aproape amicale, stranii și stingheritoare, căci foarte repede neîncrederea reciprocă își spunea cuvântul; atmosfera redevenea glacială și ei nu-și mai vorbeau. Rămâneau bănuielile, un adevărat zid de tăcere. Mama îl bănuia pe fiu de mediocritate și i-o arăta. Marele duce o bănuia pe suverană de crimă, chiar de asasinat, revenind mereu asupra acestor acuzații.

Mama sa — Pavel era tot mai convins — pusese să-i fie ucis tatăl pentru a debarasa Rusia de o jalnică paiață. Rațiunea de stat, invocată de unii, nu justifica o asemenea acțiune abominabilă. Ecaterina era poate mare pentru imperiu și lume, dar pentru el, era o ucigașă prin porunca pe care o dăduse sau prin tăcerea ei aprobatoare. La această moarte mai mult decât suspectă, ea era cel puțin complice.

La acest coșmar, foarte de înțeles potrivit lucrurilor știute și repetate la vremea respectivă, se mai adăuga o altă suspiciune. O îndoială căreia Pavel îi căzuse direct victimă. Într-adevăr, unele bârfe insinuează că el nu ar fi fiul lui Petru al III-lea, ci al contelui Saltîkov, primul amant al mamei sale, între 1752 și 1754, supranumit „frumosul Serghei". Până și curtea de la Versailles, printr-o depeșă a ambasadorului lui Ludovic al XV-lea, era informată în legătură cu „filiația îndoielnică a țareviciului Pavel". În sprijinul acestei ipoteze, este adevărat că Petru și Ecaterina nu aveau atunci nicio relație fizică. Ecaterina era părăsită. Din capul locului, nașterea unui fiu după nouă ani de căsnicie păruse suspectă multora, dar unii s-au mulțumit să se bucure de nașterea unui moștenitor masculin. Totuși, copilul avea să fie lovit de o suspiciune încă și mai gravă: câțiva înzestrați cu imaginație bogată au avansat ipoteza că fiul Ecaterinei se născuse mort și că, din porunca împărătesei Elisabeta, el fusese înlocuit cu un mic „finlandez"! Acest zvon ar fi fost colportat, se pare, de prietenii Ecaterinei, în fond pentru a-i legitima drepturile la coroană în momentul loviturii de stat. Rezultatul acestor cleveteli era teribil pentru Pavel: cine era el cu adevărat? Un bastard? Avea măcar sânge de Romanov? Va fi nevoie de timp ca să fie reduse la tăcere aceste calomnii, asemănarea fizică între Petru al III-lea și Pavel I, inclusiv în priviri, impunându-se de la sine, fără a mai vorbi de identitatea morală și de comportament. În schimb, Ecaterina avusese un fiu adulterin de la Grigori Orlov în 1762, anul loviturii ei de stat, pe care-l numea Alexei Bobrinski. Acesta nu fusese mai apropiat de mama sa decât fratele său vitreg și fusese crescut în familia mai-marelui peste garderoba imperială, înainte de a fi expediat în străinătate, unde se făcuse remarcat prin dezmăț...

Pavel avea nouăsprezece ani când o luase în căsătorie, la 29 septembrie 1773, pe frumoasa principesă Wilhelmina Luisa de Hessa-Darmstadt, rebotezată Natalia Alexeevna în religia ortodoxă. O nouă uniune germano-rusă care s-a dovedit un eșec total. Total lipsită de originalitate, marea ducesă și-a înșelat soțul cu unul dintre prietenii săi și a murit la naștere, în 1776. Foarte repede, marele duce se recăsătorise. Avea să fie foarte fericit cu a doua soție, tot nemțoaică, principesa Sophie Dorothée de Wurtemberg, care va fi cunoscută sub numele de Maria Feodorovna. Ea îi va dărui zece copii, dintre care două fiice — adesea nu se știe acest fapt — vor fi cerute în căsătorie de Napoleon care încerca să se despartă de Joséphine… La nașterea primului lor copil în anul următor, viitorul țar Alexandru I, Ecaterina a II-a se grăbise să-l ia pe micuț de lângă părinții săi spre a-l educa ea însăși. Obiectivul ei era evident: din moment ce fiul era, după părerea ei, bolnăvicios, un om slab, nervos, invidios și răsfățat de o educație prea feminină, avea să își educe ea însăși nepotul. Împărăteasa reînnoise astfel miza îndepărtării căreia îi fusese ea însăși victimă.

Cu doi ani înainte de dispariția sa, Ecaterina a II-a, după cum se vede, se gândea să transmită definitiv puterea celui mai mare dintre nepoții săi, Alexandru, căci fiul ei, hotărât lucru, nu avea, în ochii ei, decât defecte. Dar asta însemna să nu ia în calcul o realitate: Alexandru, care avea șaptesprezece ani, se apropiase de tatăl său. Tot ce îl privea pe acesta, îndeosebi eliminarea sa programată, nu îi putea scăpa tânărului prinț. Bunica sa luase puterea printr-o lovitură de stat; ea se pregătea să i-o transmită lovindu-l pe tatăl lui cu moarte politică și dinastică. La 5 noiembrie 1796, pe când mama lui agoniza pe o saltea, marele duce Pavel umbla febril prin actele ei personale. În acele clipe tragice și-a făcut apariția contele Aleksandr Bezborodko, fidel consilier al Ecaterinei, dar care recomanda prudența în fața voinței ei succesorale. Fără să scoată o vorbă, dar și fără să șovăie, Bezborodko i-a arătat un document lui Pavel, care l-a citit și apoi l-a aruncat în șemineu. Detaliile rămân necunoscute, dar acela era testamentul Ecaterinei, care îl confirma pe Alexandru drept moștenitor. Gata cu testamentul… cu toate acestea: „Europa a aflat repede că acel testament existase: *Münchner Zeitung* din 28 martie 1797 a profitat de cele aflate evocându-l într-un articol de senzație (…)”[37]. Chiar dacă documentul a fost ars, mai multe indicii arată alegerea împărătesei și pasiunea ei pentru nepot, după cum putem citi în mai multe din scrisorile adresate lui Grimm încă din 1779, când Alexandru nu avea decât doi ani. În august 1792, tot într-o scrisoare către Grimm, țarina vorbește fără ambiguitate despre succesorul ei: „Mai întâi îl vom căsători pe Alexandru, apoi îl vom putea încorona, vor fi serbări grandioase și serbări populare. Totul se va desfășura în modul cel mai splendid, solemn și strălucitor. O! cât va fi de fericit și

ce fericită va fi lumea cu el!”. Citind această scrisoare, deducem că fie marele duce Pavel ar fi murit, fie că ar fi fost îndepărtat de la succesiune. În sfârșit, în timp ce împărăteasa își făcea griji în privința riscului izbucnirii unor revoluții în Europa, urmând exemplul francez, apoi de tiranie, ea îi scria, tot lui Grimm, în septembrie 1791, că „asta nu se va întâmpla în timpul domniei mele și nici, trag nădejde, în timpul domniei lui Alexandru”. În fine, o altă scriere a Ecaterinei cea Mare revine la referirile la decizia ei; este vorba de o reflecție istorică și politică asupra conflictului tragic dintre Petru cel Mare și fiul său Alexei, ca și cum Ecaterina a II-a avea nevoie de a-și legitima proiectul: „Găsesc că înțelepciunea lui Petru I este în afara oricărei îndoieli; el avea motive grave să-și dezmoștenească fiul ingrat, neascultător și incapabil”.

Distrugând dovada ultimelor dorințe ale mamei sale, Pavel I, care fusese principele moștenitor disprețuit vreme de 35 de ani, își exercita prima răzbunare. Urmarea avea să fie shakespeariană. Cu un gust morbid și o idee fixă în care se amestecau reabilitarea și ispășirea, primul gest politic al noului țar este de a pune să fie deschis sicriul tatălui său, de a exhuma corpul și de a depune peste scheletul acestuia… coroana imperială. Gestul, deosebit de macabru, este revelator: defunctul Petru al III-lea nu avusese timp să fie încoronat, domnia sa fusese prea scurtă. Fiul repară așadar o uitare spectaculoasă. Apoi, țarul dă dispoziție să fie transportate rămășițele pământești ale tatălui său la Palatul de Iarnă, unde sunt așezate lângă sicriul Ecaterinei a II-a, îmbălsămată de 15 zile.

Această uimitoare punere în scenă este o purificare, indispensabilă la un om care a suferit atâtea ofense. Timp de două zile, cei doi soți care se urâseră atât de mult odihnesc alături unul de celălalt, sicriul Ecaterinei fiind deschis, potrivit tradiției ruse. În schimb, gloata este dezorientată și șocată de punerea la un loc a acestor două trupuri pe care totul le despărțise. O idee stânjenitoare și nesănătoasă. Admiratorii defunctei socotesc deplasat acest ceremonial care îi înjosește memoria, din moment ce o reînvie pe cea a soțului detestat. Dar trebuie să înțelegem și starea de spirit în care se găsește Pavel I. Când, la 18 decembrie, adică la șase săptămâni de la decesul Ecaterinei a II-a, și după ce a purtat sicriul tatălui său de la biserică la palat, la cele două extremități ale Nevski Prospekt, Pavel I purcede la dubla înmormântare a cuplului, răfuindu-se astfel cu trecutul său blestemat. Pe de-o parte, aduce un omagiu tatălui său, retezând calea zvonurilor, tot insistente, că el nu ar fi decât presupusul fiu al lui Petru al III-lea. După ce și-a încoronat postum tatăl, el îi redă tronul și este de acum încolo succesorul său necontestat. Pe de altă parte, reunește asasinul (presupus, fie și indirect) și victima, în speranța

iertării. Iar paroxismul acestei voințe de a șterge nenorocirea se poate vedea și astăzi: în catedrala Sfinții Petru și Pavel, în fund, la dreapta iconostasului, după primul mormânt, al lui Petru cel Mare, se pot citi, pe mormintele lui Petru al III-lea și Ecaterinei a II-a, datele lor de naștere și aceea a înmormântării lor comune. Datele deceselor respective au fost voit omise. Drama nu a avut loc. Prin această aparentă reconciliere forțată, fiul lor a dorit să-și exorcizeze angoasele.

Din păcate, noul împărat nu-și găsește seninătatea și continuă să-i poarte pică mamei sale. În ziua încoronării, la 5 aprilie 1797, un covor roșu întins peste o scară cu 13 trepte îi conduce pe Pavel I și pe Maria Feodorovna sub baldachinul din biserica Adormirea Maicii Domnului. Ajuns țar în circumstanțele amintite, el va schimba tot ce există. Pentru început, chiar în acea zi, modifică legea succesorală. De acum înainte, primogenitura pe linie masculină înlocuiește libera alegere a succesorului cel mai apt de către monarhul domnitor. Cu alte cuvinte, Pavel I le interzice femeilor să urce pe tronul Romanovilor. O decizie a cărei cauză este, evident, dorința de a-și renega mama. Dar, punând capăt unei perioade de 60 de ani de putere feminină și excluzând orice posibilitate de revenire la această soluție, Pavel I nu își poate închipui că furia și îngustimea sa de spirit îi vor condamna pe Romanovi la începutul secolului al XX-lea.

Încă de la începutul domniei sale, țarul se arată bănuitor, rău, înverșunat să termine odată pentru totdeauna cu ceea ce numește el „depravarea curții” și să pună din nou ordine „în societate”. Încă un mod de a-și judeca mama, subliniind libertinajul moravurilor ei, cu amanți și complici, dintre care a mai rămas doar uriașul Alexei Orlov, impunător la cei șaizeci de ani ai săi. Pavel I, bănuim acest lucru, îl detestă. Foarte curând regăsim la noul țar incredibilele reglementări și maniile smintite ale părintelui său. Era și acesta un mod de a-l face pe Petru al III-lea să retrăiască… Admirator, la fel ca el, al lui Frederic al II-lea, Pavel I atacă „depravarea” din armata și din garda imperială. O obsesie! Și de data asta, Sankt Petersburgul este principala victimă a delirurilor sale care glorifică disciplina observată în armata prusacă. În picioare în fiecare dimineață de la ora cinci, chiar și iarna, țarul îi silește pe locuitori să facă la fel! În puterea nopții, funcționarii se grăbesc, cu servieta sub braț, și se pierd pe ușile birourilor luminate din plin. Potrivit unui cronicar, „În cancelarii, ministere, colegii și pretutindeni în capitală, începând de la cinci dimineața, ard lumânările. În casa vicecancelarului, în fața Palatului de Iarnă, toate lustrele și toate șemineele sunt aprinse. La opt dimineața, senatorii iau loc în spatele mesei roșii”. Este oare metoda eficace? Nu, bineînțeles, iar munca face pași mici, între două căscaturi. Vara, dispozițiile suveranului nu sunt mai raționale. Cu grația unui plutonier de

cazarmă, Pavel I ignoră paloarea sidefie a nopților albe. Instaurează stingerea luminilor la ora zece seara și culcarea obligatorie în vreme ce întunericul, relativ, poate dura numai 40 de minute la jumătatea lunii iunie!

Capitala redevine o cazarmă în care niște soldați năuciți au sarcina de a supraveghea aplicarea unor măsuri grotești. Disciplina de fier, pedepsele riguroase, inclusiv pentru greșeli nesemnificative, constituie regula. Poliția, omniprezentă, arestează până și persoanele care poartă pălăriile numite „franțuzești", ceea ce este interzis. Țarul reintegrează în serviciul activ toată Garda, introducând noi unități. Or, cum sunt foarte numeroși cazacii și husarii care locuiesc în sate unde trăiesc împreună cu familiile lor, ei sunt nevoiți să ajungă la regimentele respective situate uneori foarte departe. Prețul cailor și al furajelor o ia razna. Confuziile privind vârsta nu potrivesc mai bine lucrurile, deoarece unii soldați din Gardă, presupuși a avea optsprezece ani, au abia zece... Ofițerii nu trebuie să poarte decât uniforma. Chiar dacă este foarte frig (în februarie 1799, temperatura a coborât la –37º C), le este interzis să poarte o șubă. Este recomandat să îmbrace o vestă îmblănită peste cămașă, cu condiția să nu se vadă. Schimbarea santinelelor devine o afacere de stat în prezența împăratului și a fiului său Alexandru. Și, cum era de așteptat, țarul schimbă uniforma rusească pe o uniformă cum se poartă la Berlin și o impune statului său major. Poruncile se succed, tot mai surprinzătoare. De exemplu, este interzis să se introducă în Rusia „cărți scrise în orice limbi"(!) și partituri muzicale. În 1800, un alt ucaz prescrie publicului teatrelor să nu aplaude decât după țar. Își bătuse cumva capitala joc de el? Avea să-și găsească stăpânul.

Voind să conducă autoritar și tiranic absolut totul, să controleze totul și să numere totul, inclusiv numărul cailor pe atelaj, Pavel I dezorganizează viața de zi cu zi, încercând să prevadă până și viteza vântului! Locuitorii sunt consternați, ei trăiesc în capitala stupidității, unde nu se mai face nimic, în afară de a executa un ordin în așteptarea contraordinului. Un exemplu de incoerență a monarhului: trecând în revistă regimentul Gărzii călare, el este extaziat de felul în care se desfășoară cele mai dificile manevre. Vizibil încântat, decide să ia comanda și în acel moment se produce o catastrofă ridicolă: țarul lansează un ordin de neînțeles, care se pierde în vânt, și o pornește în galop... singur! Neauzind niciun zgomot în spatele lui, se întoarce și constată că regimentul este foarte departe, total nemișcat. Or, ordinul neînțeles suna așa: „Șarjați!" Furios, țarul urlă: „Regiment! Pe escadroane, în Siberia! La pas, marș!" Va fi nevoie de ore întregi de negocieri și de răbdare din partea generalilor săi — și a soției sale — pentru a obține ca discipolul caricatural al regelui-sergent (Frederic Wilhelm I, tatăl lui Frederic al II-lea) să revină asupra ordinului.

Înainte de a fi putut fi oprit, regimentul cu pricina, ascultător și resemnat, parcursese deja… 100 km în direcția Siberiei!

Pentru a înțelege personalitatea și atitudinea noului țar, trebuie să știm că, pentru el, capitala însemna vexațiuni, ofense și amărăciune. În viața sa personală, văduvia timpurie agravase izolarea și tristețea lui Pavel I. El nu putea exista decât altundeva, în natură. A doua soție, wurtemburgheza Sophie, devenită rusoaica Maria, i-a adus o prețioasă fericire. Era frumoasă, blândă, îndrăgostită, fidelă, plină de atenții, cultivată. Și își iubea ciudatul soț, în pofida incredibilelor sale capricii și a persecuțiilor domestice pe care i le impune. Cuplul trăia, din 1783, în principal la Gatcina, la 45 km sud de Sankt Petersburg. Un loc superb, în mijlocul unei păduri de brazi mărginite de lacuri și de iazuri populate cu crapi, dar un loc unde amintirile sunt câteodată împovărătoare. Domeniul aparținuse, în 1712, surorii lui Petru cel Mare, dar fusese oferit, în 1765, de Ecaterina a II-a favoritului ei Grigori Orlov, care clădise acolo un castel. Era destul de penibil să-i succeadă acestuia. Fusese nevoie de dragostea Mariei pentru ca moștenitorul, atât de prost tratat altădată, să accepte să se instaleze acolo, departe de mama sa…

În timpul primei șederi, toamna, marele duce Pavel și a doua sa soție se socotiseră a fi „boiernașii de la Gatcina”, acaparați de activități, de amenajarea unei grădini după moda englezească și de „mica lor curte”, pe care o animau cu serbări și serate muzicale. Existența unui teatru permitea organizarea de spectacole, căci Pavel moștenise de la mama sa gustul pentru arta dramatică. Era adesea aplaudată în rolurile principale o prietenă platonică a lui Pavel, Ekaterina Nelidova.

Marele duce nu participa la spectacol, dar ajuta la pregătirea lui. Soția sa, al cărei gust era foarte sigur, era înzestrată pentru muzică și desen și colecționa medalii, din piatră și fildeș. Având mâini foarte îndemânatice, confecționa ea însăși medalii cu ajutorul unui strung, iar eleganța unor obiecte care s-au păstrat poate fi și acum admirată. Domeniul impunea o îngrijire asiduă. Lăptăria, staulul și grajdurile erau impecabil întreținute, iar produsele lactate erau servite la mese. Era o armonie discretă, ascunsă, iar pentru Pavel revelația că era o ființă pe care cineva o putea iubi. Tinerii soți se înțelegeau de minune.

Cu totul altfel stăteau lucrurile când marele duce și marea ducesă apăreau la curte, acea junglă de bârfe, intrigi și aventuri amoroase. Cinstită și neavând amant, cu vederi largi și lipsită de gelozie, Maria Fedorovna era o pasăre rară! O femeie sănătoasă din toate punctele de vedere, grațioasă, amabilă, indiferentă la calomnii. Și această excelentă mamă se dedica pe deplin educației celor zece copii, dintre care unul singur, Olga, a murit la vârstă fragedă, în 1795. Soacra ei nu

era încântată că nu domină generația următoare, cu excepția fiului mai mare, Alexandru. Și, pe un ton ironic, Ecaterina a II-a scrisese că nepoatele ei „vor sta drepte, vor avea grijă de corpurile lor și de pielea obrazului, vor mânca zdravăn, își vor alege rezonabil cărțile și, în cele din urmă, vor fi niște soții ideale în orice țară”. La fel ca mama lor. Finalmente, un compliment, dar din vârful condeiului…

Pavel detesta Țarskoe Selo — dar și spectacolul mamei sale, nebunește îndrăgostită la șaizeci de ani trecuți de un amant de numai douăzeci și cinci —, iar cuplul prefera să locuiască în scumpul său Pavlovsk, care a devenit chiar noua reședință favorită. Dintre toate palatele imperiale clădite ca o coroană în jurul Sankt Petersburgului, Pavlovsk este, fără îndoială, cel mai fin, cel mai delicat și cel mai rafinat mobilat, amenajările fiind opera Mariei Fedorovna. Ea și-a lăsat aici o minunată amprentă. Maria nu a avut poate inteligența politică a soacrei sale, dar a fost un înger de blândețe și de eleganță. Amenajarea Pavlovskului îi datorează mult.

— Aș da toată grația italiană și toate rafinamentele franceze pentru scumpul meu Pavlovsk, spunea ea.

În 1777 — Pavel tocmai se recăsătorise —, Ecaterina a II-a i-a dăruit fiului ei un domeniu de aproximativ 600 de hectare pe care nu se aflau decât două pavilioane de vânătoare, Crock și Crack. Cuplul a construit acolo mai întâi două alte clădiri din lemn, pe care soțul le-a botezat cu nume germane în cinstea soției sale: *Paullust* (bucuriile lui Pavel) și *Marienthal* (valea Mariei), gândindu-se la crearea unui parc. În 1779, Charles Cameron, un scoțian născut la Londra și care studiase stilul antic la Roma, a fost ales pentru construirea unui palat după ce lucrase la Țarskoe Selo. Estet fiind, Cameron va ridica o clădire de stil palladian în mijlocul unei naturi virgine. Ideea încântase cuplul ducal. După remanieri și necurmate discuții în cursul cărora Pavel își manifesta dezacordul, corpul central a fost flancat de două galerii în semicerc, terminându-se fiecare printr-un pavilion. S-a obținut astfel o amplă curte de onoare care avea să-i servească țarului pentru exercițiile sale militare și parade. Cuplul avea să trăiască foarte fericit la Pavlovsk[38]. Astăzi, influența decisivă a Mariei Fedorovna aureolează încă această încântătoare casă. În calitate de mare ducesă moștenitoare, ea îl însoțise pe Pavel în Italia și Franța. Maria-Antoaneta îi oferise un splendid serviciu de masă de la manufactura Sèvres, alcătuit din 150 de piese, care mai poate fi și astăzi admirat în sipetul său original, din lemn și sticlă. La Pavlovsk, Pavel duce o viață liniștită și simplă, într-o atmosferă de familie; fusese frustrat de acest aspect. Firește, rămâne un maniac în privința multor lucruri, de pildă pendulele pe care le reglează încontinuu, căci vrea ora exactă. Posedă 1 000 de astfel de pendule, dintre care 96 numai la Pavlovsk. Le ascultă cum sună în timp ce degustă un meniu, și acesta ciudat: cârnați

și compot de fructe, cu apă, căci nu are încredere în votcă, o raritate în istoria rusă! Însă paharele sale au capac spre a evita înghețarea vinului, cum se întâmplase la Versailles, într-o iarnă de la sfârșitul domniei lui Ludovic al XIV-lea.

Din păcate, trebuia adesea să părăsească acest refugiu, imagine a unei frumoase arte de a trăi în înalta societate rusă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Trebuia să conducă un imperiu. Începând cu 1797, politica externă a lui Pavel I este la fel de extravagantă ca politica sa internă. După ce a încheiat un tratat cu Anglia și cu Imperiul Otoman — dușmanul tradițional al Rusiei —, Pavel I urmărește, preocupat, cariera fulgerătoare a generalului Bonaparte. Când navele expediției din Egipt ajung la Malta, sunt de reținut două evenimente legate de Rusia și puțin cunoscute: ambasadorul țarului pe lângă ordinul de Malta este expulzat de francezi, iar aceștia anunță că vor scufunda orice vas rusesc care s-ar apropia de portul La Valetta, capitala arhipelagului maltez. Sentimentele religioase ale țarului îl incitaseră să ia sub protecția sa pe cavalerii de Malta al căror minuscul stat părea amenințat; era impresionat de mesajul lor spiritual și caritativ. Așa că decisese că Malta era de atunci încolo … un protectorat rusesc! Situația era originală, deoarece un suveran ortodox apăra un ordin religios deosebit de legat de catolicismul roman… Dar Pavel I nu se oprește la această imposibilitate! Consecința: cucerirea Maltei la 10 iunie 1798, expulzarea marelui maestru și a cavalerilor reprezintă un act de război împotriva Rusiei! În vara lui 1798, Rusia intră așadar în coaliția antifranceză, deși ea nu are de fapt niciun contencios direct cu Directoratul și cu Bonaparte, în afara unei neașteptate voințe de a fi prezentă în Mediterana occidentală. Tot atunci, țarul află că numeroși cavaleri de Malta au putut scăpa de francezi, au ajuns în Sicilia și au trecut pe coasta italiană. Pavel I le aduce la cunoștință că îi va primi și îi va proteja la Sankt Petersburg…

La presiunea aliaților săi, Austria și Anglia, Pavel I îl recheamă din exil pe feldmareșalul Alexandr Suvorov, în vârstă de șaptezeci de ani, autorul Științei victoriei. Ilustrul combatant din timpul domniei Ecaterinei a II-a este, în pofida caracterului său bizar, un soldat de mare valoare. El își lansează campania împotriva francezilor în Italia de nord cu ideea de a se îndrepta în final spre Paris și de a termina odată cu acest Bonaparte și cu agitația republicană franceză din Europa. Suvorov ocupă Milano la 27 aprilie 1799, apoi Torino. În timp ce Bonaparte se află în Siria, rusul câștigă o victorie asupra lui Moreau la 28 aprilie, alta asupra lui Macdonald la 19 iunie și o alta asupra lui Joubert — care își pierde acolo viața — la 15 august în același an. Dar, încercuit, generalisimul se repliază spre Alpi. O retragere pentru a putea aștepta. Pavel I este fericit, zeul războiului este de partea sa;

ca recompensă, el îi acordă lui Suvorov titlul de principe de Italia. Drumul spre Franța i se pare deschis căci, în paralel, marina rusă a câștigat o victorie asupra francezilor în Mediterană: escadra amiralului Feodor Ușakov i-a alungat din insulele Ionice și a întemeiat o republică, de fapt un protectorat rusesc. Acest eveniment este adesea necunoscut; or, este vorba de primul stat grec independent constituit pe un teritoriu al Imperiului Otoman. Rusia este victorioasă, republicile impuse de Franța se prăbușesc una după alta, peninsula este pierdută. Țarul este îndreptățit să creadă în norocul său militar. Nu este oare un semn că același om, Suvorov cel înaintat în grad de colonel de către mama sa cu aproape 40 de ani înainte, îi aduce victoria din Italia?

Atunci Consiliul militar suprem, reunit la Viena, comite, din punctul de vedere rus, o gravă eroare: el îi cere lui Suvorov să cucerească... Elveția aflată sub amenințare franceză. Acest reviriment este impus de Austria. Consiliul cere ca Suvorov să facă joncțiunea cu un alt corp al armatei ruse comandat de Korsakov. Armata lui Suvorov trece prin pasul Saint-Gothard în condiții climatice îngrozitoare. Când ajunge la Zürich, află că Masséna l-a zdrobit acolo pe Korsakov în lupta care a ținut din 25 până în 27 septembrie. Abandonată de aliații ei, armata lui Suvorov, lipsită de aprovizionare și de muniție, se trezește încercuită de francezi, bine echipați și deprinși să lupte în munți. Suvorov reușește să se replieze și să-și scoată trupele din capcana Alpilor. Pavel I îi poruncește să se întoarcă la Sankt Petersburg. Pe drum, Suvorov se îmbolnăvește și moare la scurt timp după revenirea în capitala rusă. Rusia pierde unul dintre cei mai mari strategi ai epocii sale.

Țarul, al cărui interes maniacal pentru arta militară este cunoscut, învață două lecții din apelul său către Suvorov. Mai întâi, trecerea soldaților săi peste Alpi este fără precedent. Rezistând unui timp îngrozitor într-o țară unde nu mai fuseseră niciodată, ei ilustrează într-un mod strălucit curajul armatei ruse. Episodul, devenit mitic, va fi de altfel glorificat la începutul secolului al XX-lea în tablouri cu temă eroică. Apoi, Pavel I recunoaște evidența, și anume trădarea austriecilor și a englezilor; aceștia au avut nevoie de baionetele și sângele rușilor pentru a lupta împotriva francezilor. O dată cu lovitura de stat din 18 brumar, țarul observă modul în care generalul Bonaparte pune stăpânire pe putere după ce s-a folosit de Revoluție. Și deduce de aici că ar fi util să încheie o alianță cu Franța, chiar republicană și revoluționară, împotriva Angliei. Dar, în jurul suveranului, nimeni nu mai înțelege nimic. Într-adevăr, după ce și-a lansat trupele împotriva tinerei republici franceze, lumea se miră că monarhul sucombă în fața geniului militar al corsicanului, pe care nu ezită să-l compare cu Frederic al II-lea, idolul său. Și, în mod

diplomatic, Pavel I se face că uită că Revoluția a decapitat cuplul suveran al Franței. La Cancelarie, este dificil să se urmărească această insezisabilă politică externă făcută din schimbări de atitudine și contradicții: până și persoanele cele mai dispuse să înțeleagă sunt descurajate.

Pavel I interzice așadar orice comerț cu britanicii și trece la atacarea coloniilor lor din India. În ianuarie 1801, țarul ordonă ca 40 de regimente de cazaci să pornească în campanie. Pentru a-i convinge pe cei care socotesc această expediție pe cât de inutilă, pe atât de primejdioasă, țarul anunță că „toate bogățiile Indiei vor fi răsplata voastră pentru această expediție… Hărțile mele nu merg decât până la Hiva[39] și la fluviul Amu-Daria. Dincolo de el, este de datoria voastră să mă informați despre posesiunile engleze și despre popoarele indiene care le sunt supuse". Corpul expediționar se pregătește…

Între timp, Pavel I a continuat diverse reforme interne. Demnitarii vinovați de delicte în serviciul public și de corupție cad în dizgrație. Din porunca sa, asignate în valoare totală de 5 milioane de ruble sunt arse în fața Palatului de Iarnă pentru a se lupta împotriva rentelor dubioase. Servicii de masă grele din argint din același palat sunt topite spre a fi transformate în monedă, ceea ce ar trebui să ajute la combaterea inflației. Prețul pâinii fiind prea ridicat, țarul ordonă să se vândă grâul direct din antrepozitele de stat și coboară prețul sării. De asemenea este văzut ca fiind preocupat de natură — ocrotește păduri — și ca protector al patrimoniului — organizează un serviciu de luptă împotriva incendiilor. Birocrat până-n măduva oaselor, înnebunit de hârțogărie, căci presupune că acesta reglementează toate dificultățile, țarul continuă o intensă activitate legislativă pentru a scoate, după părerea sa, Rusia din stagnarea în care pretinsul „strălucit secol al Ecaterinei" o lăsase. În 1797, el a pregătit 595 de proiecte de legi, 509 în 1798, 330 în 1799 și 469 în 1800. 1 900 de propuneri adoptate în patru ani, adică 475 pe an! Un record, de care autorul este foarte mândru! Din păcate, trei sferturi din aceste ucazuri sunt fie inaplicabile, fie inepte. De pildă, este interzis să cobori dintr-o caleașcă pe stradă dacă țarul trebuie să treacă pe acolo cu echipajul și cu escorta sa. Adevăratul motiv este frica crescândă a suveranului că va fi ucis… ca tatăl său. Anxietatea sa este de înțeles.

Câteva rare măsuri sunt eficace, cum ar fi crearea unei bănci de credit pentru nobilime, dezvoltarea industriei fontei, Rusia fiind, în 1800, primul producător mondial, cu 155 000 de tone, sau supravegherea hoților, lucru care generează o diminuare a furturilor. Din nefericire, spre deosebire de mama sa, Pavel I nu știe să se înconjoare de oameni competenți, experimentați și raționali. Țarul se înșală adesea în privința oamenilor cărora le încredințează o sarcină.

Dacă obiectivele sale sunt înalte, ca de pildă restabilirea ordinii, a echităţii şi a justiţiei, guvernarea sa le trădează printr-o aplicare brutală, severă şi chiar crudă. Grave contradicţii sfârşesc prin a distruge toate bunele intenţii. Este vorba de viaţa civilă, ca şi de viaţa militară, înecată într-un potop de ordine şi de contraordine. Iar în cele din urmă, la începutul celui de-al cincilea an de domnie, populaţia este cufundată în frică şi confuzie. Ţarul este despotic, sălbatic, incoerent, trecând de la o extremă la alta. Astfel, după ce i-a primit pe cavalerii de Malta scăpaţi din atacul bonapartist, el decide să transfere sediul ordinului la Sankt Petersburg şi se proclamă, de facto, cel de-al 72-lea mare maestru al ordinului! În aripa stângă a palatului Pavlovsk, pe plafonul încântătoarei galerii în rotondă, se poate şi acum vedea o neaşteptată cruce de Malta, faimoasa cruce cu opt colţuri, în culorile verde-pal şi alb; acolo marele maestru învesteşte cavalerii… Un portret al lui Pavel I, cu coroana imperială pe cap, cu mantie de hermină şi tunică roşie, arată că el poartă cu mândrie două cruci de Malta, una ca decoraţie, având în partea superioară acvila Romanovilor, cealaltă ţesută… În rătăcirile sale confesionale, ţarul a uitat pur şi simplu că marele maestru al ordinului de Malta trebuie să fie, de câteva secole, un călugăr catolic care a pronunţat jurămintele clasice de celibat, castitate, sărăcie. Or, fiul Ecaterinei este căsătorit (ba chiar recăsătorit), tată de familie, ortodox şi nu dă impresia că trăieşte în sărăcie! Această anomalie, extrem de revelatoare pentru delirul său, este încă şi mai surprinzătoare dacă ştim că ţarul era, la fel ca numeroşi suverani de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, înalt demnitar francmason. Consternat de această situaţie, cel de-al 249-lea papă, Pius al VII-lea, îi aduce la cunoştinţă împăratului Rusiei că deciziile sale sunt inacceptabile. Incredibilul haos diplomatico-religios trebuie sa înceteze… El durează, totuşi, din 1798 până în 1801.

În Rusia, se acordă multă atenţie semnelor premonitorii. Or, Pavel I şi-a surprins fiul mai mare, Alexandru, citind un exemplar din *Viaţa lui Iuliu Cezar,* care, după cum se ştie, se încheie prin asasinarea sa. Socotind că această lectură îi putea inspira idei greşite, tatăl său îl sileşte să arunce volumul şi să-l înlocuiască printr-un altul despre *Viaţa lui Petru cel Mare,* care se încheiase în mod normal, dar în care pasajul relatând tortura ţareviciului Alexei, biciuit până la moarte, este subliniat cu bună ştiinţă! O atmosferă de complot între Pavel şi fiul său le alterează relaţia. E o relaţie de care pe care, cine îl va ucide primul pe celălalt! Paricid sau infanticid? Oricum, alegerea este atroce. Dar în loc să rămână calm şi să asculte sfaturi presante pentru a-şi modera tendinţele, a vedea realitatea şi a cugeta, Pavel I, panicat, agravează îngrijorarea celor din jurul său, lucru care, precum un angrenaj

înspăimântător, justifică de asemenea temerea nepotului Ecaterinei a II-a. Viața aceasta îi este penibilă. Un adevărat calvar. Care ar fi soluția? Aceasta este frecventă în Rusia: se vor debarasa de țar. Încă o dată!

Țarul, care petrece mult timp în scumpul său Pavlovsk, decisese să-și construiască un castel la Sankt Peterburg. O nouă reședință, care să nu datoreze nimic amintirii celorlalți suverani, mamei sale, favoriților ei? Fără îndoială. Dar aceasta va fi mai cu seamă o locuință în care Pavel I se va simți în siguranță. Căci a devenit fricos, bănuitor. Văzând comploturi peste tot, el îi îndepărtează pe oamenii cei mai devotați și provoacă iritarea aristocrației și a Gărzii. Curând, la începutul anului 1801, Pavel I reușește să aibă majoritatea împotriva sa. Și lumea începe să murmure ce este mai rău: țarul este nebun!

Țarul și-a asigurat familia că îi apăruse în vis arhanghelul Gavril și că trebuia să clădească o biserică întru slava lui. Castelul Mihailovski (de la Mihail) este rezultatul acestui vis imperial, o ciudată construcție din cărămidă roșie cu trei etaje, aproape de canalul Moika și de Câmpul lui Marte. Pavel I întocmise el însuși planurile începând din 1784, când nu era decât mare duce moștenitor. Realizarea a fost mai întâi încredințată lui Vasili Bajnov, un arhitect pe care Ecaterina a II-a îl tratase prost și care trebuia să-și ia revanșa. Și el! Dar era în vârstă și bolnav. După moartea lui Bajnov, șantierul a fost lăsat în seama primului arhitect al curții, italianul Vincenzo Brenna, începând din 1796.

Edificiul trădează starea de paranoia, de neliniște și de chin mental a fiului Ecaterinei a II-a. El prezintă toate formele de apărare ale unei fortărețe, cu șanțuri pline cu apă, canale și un pod mobil. Clopotnița — foarte ascuțită — a capelei închinate Sfântului Mihail este foarte vizibilă.

Monarhul mai numește locul și Castelul Secretelor; el este înconjurat de șanțuri, metereze, plin de ascunzători, scări ascunse, camere invizibile și locuri de trecere nebănuite. Uși false, culoare false, locuri care se înfundă, te poți rătăci cu adevărat! Țarul, convins că se dorește să se atenteze la viața sa, încearcă să se izoleze într-o locuință în care inamicii săi se vor pierde. Nu mai este o reședință, ci un labirint. O succesiune de capcane…

Ideea unui complot eliberator se precizează în februarie 1801. Principalii artizani ai ideii întruchipează nemulțumirea internă și iritarea străinătății. Primul este contele Pahlen, guvernatorul Sankt Petersburgului. Al doilea este sir Withworth, ambasadorul Majestății Sale britanice. Cabinetul de la Londra vrea să contracareze alianța Rusiei cu Bonaparte. Stratagema lor este o culme a duplicității. Într-o primă fază, guvernatorul îl face pe țar să creadă că soția sa și fiul lor

Alexandru urzesc o conspirație împotriva sa. El obține așadar, cu ușurință, un ordin de întemnițare, atât a împărătesei, cât și a marelui duce moștenitor. A doua fază: calculându-și bine efectul, guvernatorul arată acest ucaz lui. Alexandru, spre a-i dovedi nebunia tatălui său.

— E prea mult! exclamă țareviciul în vârstă de douăzeci și patru de ani, exasperat.

În plus, el consideră că războiul împotriva Angliei este stupid, costisitor și contrar intereselor Rusiei. Fie! Alexandru acceptă să fie depus tatăl său nebun, dar cere să nu se ridice mâna asupra lui. Nimeni, subliniază el, nu are dreptul să ucidă o ființă care se afundă în demență, un om bolnav care trebuie dat la o parte. Aceleași iluzii și aceleași ipocrizii înconjuraseră căderea lui Petru al III-lea, bunicul său. Hotărât lucru…

La 29 ianuarie 1801, Pavel I și soția lui se instalează la castelul Mihailovski[40]. Monarhul dă explicații că a dorit să reconstituie în arhitectură o mărturie a vremurilor cavalerești (iarăși!) care nu are nimic în comun cu epoca „depravată” (iarăși!) a mamei sale. Însă realitatea este foarte diferită: în interior, castelul este o temniță. Pentru dușmanii lui Pavel I, dar și pentru țar și familia sa. Pavel I este oarecum liniștit.

În seara zilei de 11 spre 12 martie, suveranul se închide în camera lui, după ce și-a închis soția în camera ei. O adevărată manie. Se teme și își comunică teama anturajului. Este momentul complotului. În fruntea lui — lucru deloc banal! —, Platon, unul dintre frații Zubov, favorit al Ecaterinei și ultimul ei amant. Complotiștii își fac curaj bând șampanie. Singura participare franceză la această operație. Folosindu-se de întuneric, 40 de conjurați izbutesc să se strecoare în castel, dar 32 rămân blocați în fața unor ziduri. Informațiile lor nu erau complete. Doar opt oameni ajung până la camera țarului și pătrund înăuntru, în ciuda precauțiilor luate. Trezit (mai putea el oare să doarmă?), Pavel I încearcă să se ascundă în spatele unui paravan protector pentru foc din abanos, cu motive din chihlimbar și bronz, expus astăzi în cabinetul de lucru al țarului de la Pavlovsk. Însă umbra sa în fața șemineului îl trădează pe țarul înspăimântat. Cuprins de panică, el încearcă să se refugieze în camera Mariei, însă cade victimă propriilor bănuieli: pe lângă faptul că ușa este încuiată de două ori, tot el a făcut să dispară și cheile…

La fel ca în cazul asasinării tatălui său, circumstanțele exacte ale morții sale rămân contradictorii. Potrivit uneia din teze, capul lui Pavel I s-ar fi izbit violent de partea superioară a șemineului. Potrivit altei explicații, mai răspândită, el a fost sugrumat cu eșarfa unui ofițer; cele două versiuni nu sunt incompatibile. Când i se aduce la cunoștință nefericitei — și nevinovatei — țarine că soțul ei a murit în urma unei… „crize de apoplexie”, aceasta leșină de durere. În oroarea

unei nopți shakespeariene, istoria tocmai se repetase. Vor putea oare scăpa vreodată Romanovii de un destin însângerat?

Imediat după moartea împăratului, contele Pahlen intră în camera lui Alexandru. El nu mai este țarevici, este acum noul țar. De altfel, este îmbrăcat în uniformă de gală. Era pregătit. Dar, tulburat, o ține pe soția sa, Elisabeta, în brațe. Plânge. Guvernatorul Sankt Petersburgului îl scutură și îi spune:

— Ajunge cu copilăriile! Veniți să domniți!

Pe toată durata vieții sale, Alexandru I va purta povara îngrozitoare a unei complicități pasive la eliminarea părintelui său. În cursul orelor care urmează, complotiștii încearcă să-i liniștească țarului conștiința, spunându-i că tatăl său era dement. Țarul, care va fi adversarul cel mai plin de admirație al lui Napoleon, nu va putea fi în pace cu sine însuși, bântuit de fatalitatea sângeroasă care părea să urmărească dinastia. Această nouă tragedie familială face Rusia să răsufle ușurată. Din cauza țarului, imperiul era în stare de buimăceală, chiar dacă, fără idei preconcepute, trebuie să admitem că anumite reforme, îndeosebi militare, au fost extrem de profitabile țării. Crezând mereu că va fi asasinat, Pavel I nu a scăpat de conspirație. În mod ciudat, se pare că prevăzuse că nu va fi cruțat spunând, în cursul tristei sale tinereți: „Despotismul, înghițind totul, nimicește în cele din urmă chiar și pe despot”. El a încercat să-și pună amprenta în istorie, după cum o dovedește o statuie ecvestră a lui Petru cel Mare, opera lui Rastrelli-tatăl, pe care Ecaterina a II-a o neglijase. Pavel I o instalase în fața intrării sudice a Castelului Mihailovski. Țarul pastișase inscripția mamei sale de pe soclul *Călărețului de aramă* prin aceste cuvinte gravate pe soclu: „Străbunicului, din partea strănepotului, 1800”.

Pentru a aminti Rusiei și lumii că el era cu adevărat un Romanov.

10
Alexandru I, sfinxul nordului

Este înalt. Este frumos. Este tânăr. Și nu este nebun! Sankt Petersburg și Rusia ies dintr-un coșmar. Pe zidurile palatului și ale clădirilor afișele vestesc urcarea pe tron a lui Alexandru I și mai ales anularea decretelor și a măsurilor ieșite din mintea bolnavă a tatălui său. Tot ce era delirant este șters, începând cu nebuneasca expediție a cazacilor în India pentru a aduce prejudicii Angliei… Ușurarea rușilor, oricare ar fi ei și oricât de puțin ar fi informați, este dublă, umană și politică. Noul suveran face o plimbare călare, singur, ceea ce impresionează în mod favorabil. Din mulțime urcă murmure respectuoase și chiar afectuoase. Se pot auzi expresii ca „mult-iubitul” și „tătucul” la un popor care se regăsește pe sine și își recapătă

speranța.

Din punct de vedere fizic, noul suveran este seducător. La douăzeci și trei de ani, statura sa înaltă, înfățișarea mândră și chipul fin nu trezesc decât complimente. Ochii albaștri, părul castaniu deschis și ondulat conferă persoanei sale o blândețe și o grație care nu pot decât liniști, iar apoi captiva. Și mai este și elegant. Când aflăm că acest bărbat tânăr a restabilit imediat toleranța și a proclamat un regim îngăduitor, înțelegem că încoronarea sa la Moscova se desfășoară într-o atmosferă de extaz și de încredere. În acea primăvară a anului 1801, ce schimbare pentru ruși! De zeci de ani fuseseră conduși de femei implacabile (printre care bunica lui Alexandru, Ecaterina a II-a), de copii sau de catastrofali extravaganți! Cu începere din noaptea de 11 spre 12 martie, există din nou un țar la Sankt Petersburg, un adevărat țar, aureolat de farmec. Până și ușoara sa surzenie pare o cochetărie suplimentară. Vorbește pe un ton foarte scăzut spre a se face înțeles, ceea ce este preferabil urletelor nepotrivite ale tatălui său, care credea că nu i se dădea ascultare decât dacă striga. Era numai temut… Reversul medaliei: dacă aude râzând un trecător pe stradă, dacă remarcă zâmbetul unui apropiat, tânărul monarh crede că este luat peste picior. Cu timpul, surzenia sa se va transforma în complex.

Europa se informează. Fusese foarte preocupată de cele ce se petreceau în Rusia. Fară nicio îndoială, tânărul împărat suscită împăcarea. Metternich, cancelarul austriac, îi recunoaște spiritul fin și subtil. Hortense de Beauharnais (fiica vitregă a lui Bonaparte și viitoarea mamă a viitorului împărat Napoleon al III-lea) este încântată, căci „el are darul secret de a inspira încredere”. Iar Talleyrand, care nu crede nicio clipă în „criza de apoplexie” a lui Pavel I, căci această explicație fusese deja invocată pentru Petru al III-lea, lansează o vorbă cinică de duh:

— Rușii ar trebui să născocească o altă boală pentru a explica moartea împăraților lor.

Alexandru I nu se lasă descoperit prea ușor. Foarte repede confruntat cu incoerențele paterne, copilul a învățat să-și ascundă gândurile și să-și mascheze sentimentele. Această rezervă i-a permis să supraviețuiască; ea va deveni un adevărat văl și îi va conferi, când va fi pe tron, partea de mister și de distanțare care îi înalță pe conducători deasupra popoarelor.

Se născuse la 12 decembrie 1777, la Sankt Petersburg. De foarte tânăr este educat în condiții spartane; învață să reziste frigului și lipsei de confort. Datorită unui program care aduce a antrenament, nu este aproape niciodată bolnav. El și fratele său Constantin, cu doi ani mai tânăr, erau sub tutela personală a bunicii lor. În folosul lor, ea

întocmise un manual, „Instrucțiuni pentru educarea nepoților mei". Ca preceptor, Ecaterina a II-a a ales un republican elvețian, Frédéric César de La Harpe, cititor al lui Rousseau și cucerit de ideile liberale[41]. Foarte contrariată, împărăteasa și-a dat seama că elvețianul, om virtuos firește, profesa totuși o educație jenantă, mult prea favorabilă Revoluției și care îi irita pe mulți. Atunci ea l-a îndepărtat. Alexandru, foarte abătut, s-a închis în camera sa și i-a scris lui la Harpe: „Nu uitați că lăsați aici un om care vă este devotat, care nu vă va arăta niciodată suficientă recunoștință, care vă datorează totul, în afară de naștere!" Marele duce avea optsprezece ani.

Primind așadar o bună instruire intelectuală, pasionat de justiție socială, fascinat la un moment dat de Revoluția franceză înainte ca aceasta să se transforme într-o baie de sânge, tânărul țar este fermecat de Anglia.

Mulțimea, încrezătoare, îi îmbrățișează până și calul, îi sărută scara șeii într-o mișcare care se repetă mereu la trecerea sa. Cum se întâmplă adesea în țară, norodul se închină. Noul împărat este o binecuvântare. Chiar așa! Dumnezeu și-a amintit de Rusia și va alina suferințele ei. Dar puțini oameni îi remarcă tristețea. Îndărătul acestei aure de noutate, cei care îl cunosc știu că Alexandru are o fire rezervată, bănuitoare, înzestrată cu un solid amor propriu, fiind totodată inteligent și având calități de diplomat. Oare cum trăiește el amintirea complotului împotriva părintelui său, pe care nu a putut sau nu a vrut să-l împiedice, din nehotărâre sau din teamă, în vreme ce un glas lăuntric îi poruncea să salveze Rusia din dezastru? A doua zi după urcarea sa pe tron, țarul îi pedepsește pe conjurați, expulzându-i pur și simplu din Sankt Petersburg. Dar nu poți alunga și remușcările la fel cum îi alungi pe cei care te stingheresc. Alexandru are certitudinea că a fost complice la un paricid, chiar și pasiv, chiar dacă pentru binele țării sale. Viziunea sa armonioasă este ipotecată de acea noapte de coșmar. Este conștient el însuși de povara tragediei. Remușcarea nu-i va mai da pace. Unui prieten care încearcă să-i liniștească tocmai conștiința chinuită, el îi răspunde:

— Nu, este cu neputință! Nu există leac. Trebuie să sufăr. Cum ai vrea să încetez de a mai suferi?

Soția sa deplânge de asemenea acest chin:

— Sufletul acesta sensibil va rămâne pe veci sfâșiat.

S-au căsătorit de tineri, conform obiectivelor politice ale Ecaterinei a II-a. La 9 octombrie 1793, Alexandru, care nu avea decât șaisprezece ani, a luat-o în căsătorie pe principesa Luise Marie Auguste von Baden, în vârstă de paisprezece ani. Încă o alianță germano-rusă. Luise, devenită Elisabeta Alexeevna prin trecerea la religia ortodoxă, este nepoata pe linie laterală a țarinei Natalia, prima soție a lui Pavel I. Este frumoasă, fermecătoare și inteligentă. Foarte

generoasă, îl face fericit pe marele duce; până la încoronare, această femeie delicată, acum în vârstă de douăzeci și doi de ani, are o mare influență asupra soțului ei. La trei zile după regicid, frumoasa țarină îi scrie mamei sale, în franceză: „Oricâtă durere cât se poate de reală mi-ar produce trista moarte a împăratului, nu mă pot totuși împiedica să mărturisesc că respir odată cu întreaga Rusie”.

Apoi, Elisabeta încearcă să atenueze sentimentul de culpabilitate al soțului ei. În zadar. Tragedia nu a făcut decât să-i agraveze scepticismul și dezgustul de sine. Nu a fost el constrâns să le mulțumească complicilor săi? Ea știe cât este de complicat și de contradictoriu noul țar, în asemenea măsură încât cei pe care îi primește în audiență își pot pune întrebări, potrivit momentelor, în privința unei eventuale dedublări a personalității sale. Într-o zi, el poate fi fermecător și amabil, atunci se înțelege de ce familia îl numește „îngerul nostru”. Apoi, în altă zi, apare ca fiind rău, fals, ipocrit și afectat. Într-o altă împrejurare, se arată atent în fața nefericirii și sentimental. Mai târziu, un tânăr poet, Alexandr Pușkin, va scrie că uneori împăratul dă impresia că este „slab și perfid”. Starea de spirit a lui Alexandru are în realitate o origine mai veche decât moartea tatălui său: el nu râvnea puterea, neplăcându-i nici autoritatea, nici fastul. Prietenului său Viktor Kociubei, unul dintre confidenții cei mai intimi din perioada când era mare duce, Alexandru îi mărturisise, într-o scrisoare în limba franceză, durerea sa în fața ipocriziei curtenilor și anarhiei la putere, dar și visul său tainic: „Firea mea nu iubește decât liniștea și pacea. Curtea nu este o locuință făcută pentru mine. Sufăr de fiecare dată când trebuie să-mi joc rolul în reprezentație și îmi fac sânge rău văzând josniciile ce se comit în fiecare clipă pentru dobândirea unei distincții (...) Mă simt nefericit să fiu în societate cu oameni pe care nu aș vrea să-i am servitori (...) Afacerile noastre sunt într-o dezordine incredibilă, se jefuiește peste tot, toate departamentele[42] sunt prost administrate... Planul meu este ca odată ce voi fi renunțat la acest loc scabros (nu vreau să fixez epoca unei asemenea renunțări), mă voi duce să mă stabilesc împreună cu soția mea pe malurile Rinului, unde voi trăi liniștit, ca un om simplu, găsindu-mi fericirea în societatea prietenilor mei și în studierea naturii”. Când își îngăimase lipsa de ambiție monarhică în fața bunicii sale, năucite, Ecaterina a II-a dăduse dovadă de mare iscusință pentru a-și convinge nepotul favorit să se pregătească pentru a domni într-o bună zi. Viața de cuplu a lui Alexandru și a Elisabetei a fost întunecată de moartea la o vârstă fragedă, în anul 1800, a fiicei lor Maria Alexandrovna.

Alexandru nu voia coroana, el o primește însângerată. Pentru a urca pe tron, a fost nevoit să calce peste cadavrul părintelui său. Nu voia să joace rolul care îi fusese pregătit. Dar, de acum înainte, nu mai

are de ales. Acționând pentru fericirea poporului său, poate că se va putea răscumpăra. Aceasta va fi speranța sa secretă. Dar, sfâșiat între iluziie sale și dureroase realități, Alexandru I va fi — și va rămâne mereu — o enigmă. Un mister care se va dezvălui a fi unul dintre cele mai pasionante din istoria Romanovilor și a Europei.

Dat fiind că a proclamat: „Totul va fi, în cursul domniei mele, așa cum a fost în cursul domniei mult-iubitei mele bunice, împărăteasa Ecaterina”, el trebuie să fie un monarh luminat. Epoca cere reforme, moderate, utile și care să poată fi înțelese. Țarul formează ceea ce el numește un „comitet secret”, împreună cu prietenii săi din tinerețe, pe care îi cheamă în preajma sa: prințul de origine poloneză Czartoryski, conții Novosilțev, Stroganov și Kociubei; acesta din urmă, care fusese ambasador al Rusiei la Constantinopol, a fost numit ministru al afacerilor externe. Din martie până în iunie, sunt decise: redeschiderea tipografiilor, abolirea temutei Direcții a poliției și suprimarea spânzurătorilor în piețele publice, care îi dezgustau pe locuitori. 12.000 de ofițeri și funcționari căzuți în dizgrație sunt acum reintegrați. Iar interdicțiile cele mai stupide, privind coafura și îmbrăcămintea, sunt ridicate. Mai multe ucazuri ale Ecaterinei cea Mare sunt repuse în circulație, ca de pildă privilegiile orașelor, ale nobilimii, cumpărarea liberă de terenuri fără deosebire de rangul social sau de titlurile achizitorului. Sunt create numeroase instituții de învățământ, cum ar fi universitățile din Harkov, Kazan și Vilno[43], în timp ce așezămintele existente sunt reorganizate. Trebuie combătut flagelul ignoranței, vechea obsesie a marilor suverani, Petru I și Ecaterina a II-a.

Această primă perioadă a domniei lui Alexandru I este aceea a unui avânt în toate domeniile vieții rusești. Pușkin o va califica drept „Frumoasele zile ale începutului lui Alexandru”. Afirmațiile și sugestiile comitetului, adesea decise după cină de către niște oameni care sunt cu toții francmasoni, se inspiră dintr-un ideal umanist foarte răspândit la vremea aceea. Acești domni visează la un guvern mondial, la o societate fraternă și la o fericire întemeiată pe progresele materiale. Cu toate acestea, arhivele care conțin procesele-verbale ale acestor reuniuni arată dificultatea, ca să nu spunem imposibilitatea, pe care țarul și prietenii săi o resimt în a-și pune în practică ambițiile animate de sentimente nobile, căci poporul preferă încă forța în locul slăbiciunii. Familia imperială însăși, curtea și aristocrația rezistă acestui suflu reformator; Alexandru bănuiește destul de curând că mai cu seamă înalții funcționari sunt cei care vor profita de slăbirea puterii centrale. O nouă putere se va ridica, birocrația, care va paraliza sau va atenua măsurile într-un labirint de hârțoage.

De la 1801 până în 1804, suveranul instituie un senat imperial cu

drept de admonestare și autorizează eliberarea a mii de iobagi prin crearea categoriei numite a „cultivatorilor liberi”. Lăudabilă intenție: ea aduce profituri unui număr de 50 000 de persoane, dar, pentru a fi eficace, această clemență ar fi trebuit să se aplice la sute de mii de oameni, căci populația Rusiei sporește necontenit. Aceasta a trecut de la 20 de milioane de supuși în 1725 la 33 de milioane în 1801; datorită expedițiilor, suprafața imperiului se întinde acum din Prusia până în China, din Munții Caucaz până la deșertul alb al Arcticii. Un imperiu prea vast, ale cărui contraste climatice sunt la fel de brutale ca opoziția între bogățiile fabuloase și mizeria covârșitoare. O rană mereu deschisă…

Autocrat umanist, Alexandru, ca persoană particulară, luptă împotriva a două tendințe. Până în 1803, se înțelege bine cu soția sa, Elisabeta, o copleșește cu tandrețea, îi rezervă onoruri, ia mesele împreună cu ea, ceea ce este semnul unei profunde afecțiuni. Începând din 1804, Elisabeta își pierde influența asupra lui; cu maximum de precauții și evitând scandalul, el își găsește o iubită în altă parte. Face curte, printre altele, soțiilor prietenilor săi Stroganov și Kociubei, apreciază actrițele și cântărețele (de preferință franțuzoaice) și se aprinde pentru contesa Maria Narîșkina, care îi devine amantă într-un palat de pe cheiul Fontanka. Are și motive s-o facă: ea este puțin vorbăreață, puțin inteligentă, dar veselă, senzuală și mai cu seamă extrem de discretă. Suscită așadar puține comentarii. Există totuși unul, semnat de un francez de origine savoiardă, contele Joseph de Maistre, ambasadorul regelui Sardiniei la Sankt Petersburg. Foarte legat de Alexandru și martor al domniei sale, el se delectează împănându-și depeșele cu bârfe. Una din ele, referitoare la metresa țarului, este savuroasă: „Aceasta nu este nici o Pompadour, nici o Montespan, este mai degrabă o La Vallière[44], cu diferența că nu șchioapătă și nu va fi niciodată carmelită”!

În 1804, persoana în cauză dă naștere unei fiice nelegitime a monarhului, Sofia.

Rusia se află în cea mai bună ordine cu putință. Alexandru dorește pacea mai presus de toate și, încă din 1803, el și-a propus medierea în conflictul care opune Franța Angliei. Din păcate pentru el, Napoleon vrea război. Ba mai mult: el pretinde lumea. Ne putem întreba care ar fi fost soarta țarului și a Rusiei fără acest nou împărat, cel al francezilor, care s-a încoronat singur la 2 decembrie 1804. Împăratul rus va găsi în prezența acestuia chinul, dar și măreția vieții sale. Atitudinea lui Alexandru I față de Franța este una din componentele politicii europene în primii ani ai secolului al XIX-lea. Pe lângă relațiile de înțelegere sau de conflict armat, este vorba de o problemă

personală, în care caracterul celor doi suverani va avea adesea întâietate asupra altor considerații. Se poate spune că în fața celor doi monarhi, popoarele europene, grav tulburate, vor asista la o confruntare între bărbați. La apogeu, ca și în cădere. Rareori o înfruntare atât de uriașă va fi atât de personalizată.

Totul începuse bine, dacă putem spune astfel, în măsura în care tânărul țar dorea să continue să se țină deoparte de războaiele duse împotriva Franței, născute din Revoluție, de către monarhii pe care mai cu seamă executarea lui Ludovic al XVI-lea și a Mariei Antoaneta îi scandalizaseră. Încă mare duce, nepotul Ecaterinei a II-a urmărise, de departe și pe bună dreptate, acțiunea „Micului Caporal” devenit consul pe viață. La urma urmei, era un remarcabil ofițer care readucea ordinea în Franța. Dar atunci când la începutul anului 1804, același Bonaparte se pregătea să ocupe tronul imperial — un concept care nu părea normal în tradiția franceză —, Napoleon îl neliniștise pe tânărul împărat al Rusiei. Această interogație devenise o adevărată neîncredere când, în martie, Bonaparte îl executase pe nefericitul duce d'Enghien, descendent al marelui Condé, acuzat pe nedrept de conspirație. Europa, încremenită, se indignase. Doar curtea Rusiei, la porunca țarului, ține doliu. Timp de șapte zile. Alexandru convoacă un Consiliu extraordinar la Palatul de Iarnă, apoi se gândește să sesizeze Dieta Sfântului Imperiu spre a stârni un protest detaliat după acea crimă, „o greșeală”, după spusele lui Fouché, colportate de Talleyrand.

Bonaparte nu se sinchisește. În *Le Moniteur*, strămoșul lui Journal officiel, el răspunde printr-o aluzie la uciderea lui Pavel I, înțepătură pe care țarul nu le-o va ierta niciodată francezilor… Familia imperială este în doliu, Rusia este jignită. Joseph de Maistre, ale cărui *Seri la Sankt Petersburg* sunt o prețioasă mărturie, scrie: „Nu mai sunt primiți nicăieri membrii ambasadei franceze și nu li se mai adresează cuvântul (…) Nicicând nu am mai văzut vreo părere exprimată într-un mod mai limpede și mai tranșant”.

În septembrie, relațiile diplomatice sunt întrerupte. Susținut de englezi, foarte numeroși și influenți în capitala rusă, țarul renunță la pacifismul său natural și se angajează, în primăvara lui 1805, în cea de-a treia coaliție împotriva hegemoniei franceze. Pentru un astfel de om, această decizie este cumplită. Și nesocotită, căci Rusia nu are niciun interes strategic într-un război alături de Habsburgi, dar aliații vor să-i dea o lecție „uzurpatorului” care a cutezat să se încoroneze împărat. Țarul se duce la Berlin la începutul lui noiembrie 1805. Devine prietenul regelui Prusiei, posacul Frederic Wilhelm al III-lea, și se arată foarte insistent pe lângă frumoasa soție a acestuia, regina Luise, cu care deschisese un bal la Sankt Petersburg. Din 1802, cei doi se dedau la un soi de înfruntare sentimentală într-un tulbure joc al seducției. Luise de Prusia nu își îngăduie doar un limbaj de galanterie

cochetă, ea chiar și-ar dori să-l cucerească pe rus, un aliat de care Hohenzollernii au urgentă nevoie. În cursul unei scene mai degrabă amuzante, Luise, soțul ei și țarul coboară în cavoul unde se află mormântul lui Frederic cel Mare. Sub privirea reginei, cei doi suverani își strâng mâinile și își jură fidelitate. Mai bine să nu precizăm care anume!

Înainte de a-și întâlni armata pe care o comandă ilustrul Kutuzov, Alexandru I, foarte răvășit, consultă un călugăr vizionar, care-l imploră să nu se bată cu „blestematul de francez”. Țarul este foarte neliniștit… La 11 noiembrie 1805, Kutuzov îi înfrânge pe francezi la Dürrenstein, dar, două zile mai târziu, aceștia ocupă Viena. Aliații țarului atacă în dezordine. Doar regele Gustav al IV-lea al Suediei se arată determinat: ura sa împotriva lui Napoleon este atât de mare, încât îl poreclește cu furie „Antihristul”! Urmarea este un dezastru care poartă numele unui sat din Moravia, Austerlitz, înfrângere prevăzută de Kutuzov, victorie solară pentru Napoleon. Călugărul avusese o justă presimțire, francezul este blestemat! Cu tot curajul lui Kutuzov, rușii pierd 20 000 de oameni, iar supraviețuitorii sunt nevoiți să fugă. Dar având în vedere lipsa informațiilor certe în îndepărtata Rusie, înfrângerea este prezentată acolo mai întâi ca o bătălie „purtată cu cinste”, în timp ce austriecii sunt împovărați cu toate greșelile, ceea ce Lev Tolstoi va confirma în Război și pace. Țarina Elisabeta se alătură soțului ei, căci știe cât este de bulversat[45]; mamei sale îi scrie că împăratul Austriei este „laș și trădător”, o acuzație excesivă. Sau o dovadă de iubire față de soțul ei…

La începutul lui 1806, la Sankt Petersburg, țarul învins este sărbătorit ca un învingător! El știe foarte bine că Napoleon l-a învins dramatic și că este stăpân peste două treimi din Europa, lucru suficient ca să-l neliniștească în legătură cu soarta Rusiei. Este uimitor să observăm contrastul între bucuria incredibilă a mulțimii, care ajunge să sărute haina țarului, și trista demnitate a acestuia, care este perfect lucid. Și dacă Dumnezeu l-a pedepsit? Și dacă Austerlitz reprezintă începutul pedepsei? Această ipoteză îl obsedează…

Treptat, penibilul adevăr este cunoscut, iar popularitatea monarhului scade. Semnarea păcii cu Franța? Nici vorbă. Dacă va fi nevoie, Rusia va răspunde de una singură provocării. În schimb, Alexandru I, care l-a făcut pe Kutuzov răspunzător de catastrofă și l-a îndepărtat, își recunoaște propria incompetență în gestionarea problemelor militare. În iulie 1806, țarul intră în a patra coaliție, alături de Anglia și de Prusia. Survin două evenimente grave. Mai întâi, la 6 august, împăratul Francisc al II-lea de Habsburg-Lorena renunță la coroana Sfântului Imperiu Romano-German, pusă de acum la păstrare în muzeul istoriei. Alexandru I este stupefiat: prin gloria căpătată la Austerlitz, Napoleon a făcut fărâme cea mai veche

organizare politică a Europei, cândva un model pentru națiuni. Iar ceea ce mai subzistă din aceasta, imperiul austriac, este la cheremul său. Apoi, pe la jumătatea lunii octombrie, victoriile obținute la Jena și Auerstadt nimicesc armatele prusace.

Poetul Heine va spune într-o copleșitoare formulă: „Napoleon a suflat peste Prusia, iar Prusia a încetat să mai existe”.

1807. Anul întâlnirii dintre Napoleon și Alexandru. Este rezultatul unor bătălii homerice, în frigul, zăpada și gheața Prusiei Orientale, lângă Königsberg. Mai întâi cea de la Eylau[46], la 8 februarie, una din cele mai sângeroase (40.000 de victime). Rușii sunt siliți să se retragă, dar își salvează armata datorită generalului Benningsen, de origine germană, iar victoria lui Napoleon rămâne indecisă. Acesta se răzbună la 14 iunie printr-un succes de necontestat la Friedland[47], ceea ce îl obligă pe țar să negocieze. În silă, Alexandru I se decide la un armistițiu cu acela pe care îl numea, cu puțin timp mai înainte, „inamicul speciei umane”. Întrevederea are loc pe Niemen, fluviu-frontieră între Prusia și Rusia; în acel loc, adâncimea Niemenului nu depășește patru metri. Suntem la 25 iunie. La ora unu după amiază, fiecare din cei doi împărați se află într-o barcă, al cărei catarg poartă acvilele respective; ei ajung la o plută instalată de pontonierii francezi în mijlocul cursului apei. Au fost prevăzute draperii, fotolii, stindarde încrucișate.

Napoleon este stăpânul casei; îl întâmpină pe Alexandru, care este îmbrăcat în uniforma legendarului regiment Preobrajenski, cel care o sprijinise pe bunica sa în lovitura de stat. În tunică verde, pantaloni albi, cizme scurte, mănuși albe, țarul este mai seducător ca oricând. Atunci când ești învins, asta poate fi o armă eficace. Dar învinsul este mult mai înalt decât învingătorul, un avantaj care îl poate indispune pe acesta din urmă… Alexandru își ridică uimitoarea și ampla pălărie cu pană; lumina face să strălucească marele cordon al Ordinului Sfântului Andrei de pe piept. Prima surpriză a statelor-majore aflate în poziție de drepți în cele două bărci: Napoleon, incredibil de plin de căldură, își îmbrățișează adversarul! Scena va avea un imens răsunet în Europa. Cine este învinsul de la Friedland? Cine este învingătorul? Este imposibil s-o spui, într-atât cei doi bărbați încearcă să-l farmece fiecare pe celălalt. Unul dintre ei, rusul, nu are încă treizeci de ani; celălalt, francezul, nu are încă patruzeci. O stupefiantă afecțiune se naște între ei, chiar dacă fiecare este în alertă. Regelui Prusiei, greoi și stângaci, îi vine greu să înțeleagă acest duel între personalități, un soi de paradă fraternă, ca și cum cei doi bărbați așteptau această confruntare spre a-și măsura forțele. Frederic Wilhelm este vexat că nu participă, psihologic, la duelul narcisismelor. Este nevoit să-i ceară țarului să fie avocatul său și, de ciudă, abia se ținea în șa!

Discuțiile durează 20 de zile, dintre care 11 în alte părți decât pe plută, într-un orășel învecinat al cărui nume intră în istorie, Tilsit[48]. Întâlnirile au loc într-o casă în care locuiește țarul, cam la 50 de metri de un pod. Cea în care a locuit împăratul francezilor a fost distrusă în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Negocierile rămân o capodoperă de manipulare reciprocă. Sensibili, șireți, neîncrezători, așa sunt cei doi împărați. Mamei sale, Maria Feodorovna, care așteaptă vești la Pavlovsk, Alexandru îi scrie, cucerit de geniul napoleonian: „Noroc că Bonaparte are o latură vulnerabilă, vanitatea sa, iar eu m-am decis să-mi sacrific amorul propriu pentru salvarea imperiului". La rândul său, Napoleon, care rămâne stăpânul jocului, îi scrie lui Joséphine vorbind despre țar: „Nimeni nu poate avea mai mult spirit", adăugând mai târziu, râzând: „Dacă era femeie, cred că m-aș fi îndrăgostit de el!".

Regele Prusiei face o figură atât de palidă, încât este sfătuit să-și cheme soția în ajutor. De multă vreme regina Luise îl lasă pe regele Frederic Wilhelm să creadă că el este cel admirat… Luise vine cu reputația ei — excelentă —, dar îl ia de sus pe Napoleon, ceea ce este o eroare. Ea crede că frumusețea și farmecul său vor fi suficiente, dar se înșală. Abilă, corectează manevra și încearcă seducția. Nou eșec. Francezul, care nu apreciază femeile angajate în politică, este exasperat de obstinația reginei de a voi să păstreze Magdeburgul, pe cursul mijlociu al Elbei, una din cele cinci fortărețe pe care el le-a cerut, poate pentru că solul regiunii este bogat, comparabil cu cel al regiunii Beauce. Într-o seară, în momentul în care urmau să meargă la masă, francezul face un gest galant: el îi oferă un trandafir reginei Luise. Ea îl acceptă spunând:

— Da, Sire… dar împreună cu Magdeburgul!

Ce încăpățânată! Și pe deasupra și zâmbitoare!

— O fortificație nu este o jucărie pentru o femeie frumoasă, replică Napoleon.

Ea păstrează trandafirul, el păstrează Magdeburgul.

Cutezanța reginei Luise face înconjurul Prusiei. Deja supranumită „Afrodita încoronată" de către poeți, regina Luise devine eroina rezistenței prusace în fața invadatorului francez. Unul din podurile de lângă pluta negocierilor primește numele reginei Luise[49]. În pofida acestor amabilități, în discuție este soarta Europei. Între sinceritate și duplicitate, un prim tratat este semnat la 7 iulie. Rusia obține libertatea de a acționa în Suedia și în Finlanda, dar și în provinciile dunărene ale Imperiului Otoman, cu sprijinul Franței dacă va fi nevoie. Un rezultat nesperat pentru Alexandru, care îi va scrie, mult mai târziu, lui Thiers că „onoarea de a fi învins de Napoleon face cât o victorie". În schimb, țarul trebuie să admită că Rusia va intra în război împotriva Angliei dacă aceasta nu cere pace înainte de 1 noiembrie.

Această dispoziție, secretă, înseamnă de fapt că Rusia va participa la blocada continentală. Două zile mai târziu, la 9 iulie, un al doilea acord, făcut public, impune reorganizarea pusă la cale de Napoleon. Prusia este redusă la patru provincii; un nou regat, cel al Westfaliei, este creat pentru Jérôme, unul dintre frații lui Napoleon, iar Polonia, încă o dată împărțită precum o manta veche, este redusă la marele ducat al Varșoviei.

Pacea de la Tilsit, în care Napoleon i-a făcut importante concesii lui Alexandru, este un fel de beție împărtășită. Foștii adversari s-au unit, s-au fermecat și s-au admirat unii pe alții, după cum au putut vedea ofițerii din cele două tabere care și-au făcut vizite cu prilejul semnării tratatelor. Începe o adevărată lună de miere franco-rusă. Cea dintâi. Și, la fel ca toate alianțele, este presărată cu iluzii primejdioase. Război și pace? Război sau pace? Dedesubturile chestiunii sunt mai complexe decât par. Francezul a obținut un succes, dar se știe mai puțin, la vremea aceea, că a suferit și un eșec. Datorită țarului, Napoleon va purta război cu englezii fără marină (Trafalgar rămâne un traumatism) și va cuceri marea pe uscat, ceea ce ține de magie. Însă rusul rămăsese surd (era practic!) la o aluzie mai intimă a celui pe care persista să-l numească Bonaparte, la fel ca englezii, de altfel. Corsicanul, încercând să-și consolideze poziția socială și să se înalțe la rangul ilustrelor familii europene, îi dezvăluise țarului că intenționa s-o repudieze pe Joséphine, categoric sterilă. În mai multe rânduri, Alexandru I îl ascultase pe împăratul francezilor spunându-i că el ar lua-o cu dragă inimă în căsătorie pe sora țarului, cea de-a patra, marea ducesă Ecaterina Pavlovna, de nouăsprezece ani. Dar, fudul de urechi, țarul ascultase fără să audă. Nu a vrut să înțeleagă că adversarul său încerca să-i devină și… cumnat! Napoleon a interpretat tăcerea rusă drept un afront intim și dinastic. Era prima umbră, prost deslușită la vremea respectivă, aruncată asupra euforicei alianțe de la Tilsit. Degeaba făcuse Napoleon regi, mari duci și principi, el nu avea să intre în familia Romanov. Va trebui să caute altundeva o principesă, mai mult sau mai puțin dispusă să consimtă, pe măsura ambiției lui. Descendentul lui Petru și al Ecaterinei era destul de mare ca să nu fie nevoit să-i furnizeze „uzurpatorului” o soție de obârșie înaltă care să-i aducă un moștenitor!

În plus, momentul ar fi prost ales, deoarece problemele franceze încep să fie în pericol, între ineficacitatea blocadei continentale, ocuparea Romei, apoi detenția papei, și mai cu seamă expediția din Spania, care se îndreaptă spre dezastru începând din 1808. Din moment ce englezii agită (și subvenționează) opinia europeană împotriva lui Napoleon, acesta pune enorm de mult preț pe prietenia franco-rusă proclamată la Tilsit, una din dovezile acestei prietenii

fiind un magnific vas de Sèvres oferit țarului, aflat astăzi în salonul Războiului de la Pavlovsk. Francezul are o nevoie vitală de Rusia pentru a se menține și chiar a se restabili. O nouă întâlnire se desfășoară la Erfurt, în Thuringia, de la 27 septembrie până la 14 octombrie 1808. Aceasta este o adevărată punere la încercare a lui Alexandru, pentru că Napoleon desfășoară un fast nemaiauzit de care gazetele fac mare caz; el a convocat un „parter de regi” (cei pe care i-a încoronat, deci având obligații!) ca să-i facă alai. Odată cu bagajele, l-a adus și pe marele tragedian Talma, care obține un adevărat triumf. La Weimar, Napoleon îl întâlnește pe Goethe și organizează vânători pe câmpul de luptă de la Jena. Iar la ordinul său, femeile rivalizează în frumusețe și… argumente. Un adevărat congres pentru a legitima Imperiul Francez, pe durata a 15 zile de serbări. Dar Alexadru este mai puțin curtenitor decât la Tilsit. Două drame l-au afectat personal. Maria Narîșkina, care se bucură în continuare de favorurile sale, a adus pe lume încă un copil, mort la puțin timp după naștere. Apoi, în luna mai, țarul și soția sa își pierd a doua fiică, micuța Elisabeta Alexandrovna, în vârstă de doi ani. Într-o dispoziție sumbră, rusul pretinde, obține, dar rămâne vag atunci când este întrebat. În fond, el este jenat de prietenia forțată cu francezul și i-o arată; Austria nu trebuie să fie neutră așa cum cere Napoleon, trebuie să fie puternică.

Alexandru vrea să ușureze povara ocupației franceze în Prusia, așa cum i-a promis regelui și frumoasei Luise. La Erfurt, țarul este așadar capabil de duplicitate, ceea ce nu se întâmplase la Tilsit. Trebuie spus că diavolul în persoană venise la Tilsit. Șchiopătând. Și făcând joc dublu, ceea ce era o nimica toată pentru Talleyrand. Prodigiosul Talleyrand care reușește să-l secondeze pe Napoleon sfătuindu-l totodată pe țar! Vexat de o semidizgrație, Talleyrand îi sugerează împăratului Rusiei să-i țină piept „căpitanului de artilerie Bonaparte”:

— Da, Sire, trebuie contracarate ambițiile teritoriale ale lui Napoleon, căci Rinul, Alpii, Pirineii sunt cuceriri ale Franței; restul sunt cuceriri ale împăratului, Franța nu ține la ele.

Alexandru I își va aminti de acest lucru. Între două discuții furtunoase, Napoleon revine la obsesia sa de recăsătorire programată. Alianța franco-rusă ar fi cu atât mai solidă dacă o mare ducesă ar intra, în mod legitim, în patul francezului! Napoleon dă semnalul șarjei amoroase. I-o refuzase țarul pe sora sa Ecaterina? Ei bine, există sora mai mică, Anna Pavlovna, în vârstă de cincisprezece ani și jumătate. Aceasta este prea tânără; țarul refuză politicos, uluit de obstinația lui bonaparte! Și apoi, ar fi nevoie de consimțământul împărătesei mame, așa cum prevedea testamentul lui Pavel I. Or, Maria Feodorovna este dezlănțuită împotriva lui Napoleon. Când fiul ei Alexandru îi prezintă noua propunere de căsătorie imaginată de „căpcăunul corsican” , văduva lui Pavel I își varsă ura, întreținută de

toate pamfletele de la Londra, de la Viena și chiar de la Paris.

— Cum aș putea să-mi căsătoresc fiica cu un om care nu poate fi soțul nimănui? Ea nu este făcută pentru așa ceva.

Lui Caulaincourt, ambasadorul Franței la Sankt Petersburg de un an și pe care țarul îl apreciază, Alexandru îi comunică refuzul său reiterat de a-și căsători una din surori încă disponibile cu Napoleon. Ce moravuri, la acest Bonaparte! Oare Parisul este un bazar oriental? Furios că se vede din nou refuzat, Napoleon va cugeta adesea la acest eșec. Va vedea aici influența — reală — a lui Metternich și, bineînțeles, din nou și mereu, cea a lui Talleyrand. În exilul de pe insula Sfânta Elena, dictându-și Memoriile, cel care voia să ia în căsătorie o Romanov avea să spună: „Alexandru este susceptibil. L-au dezgustat cu ușurință".

La sfârșitul lui 1808 și la începutul lui 1809, Rusia este singura mare putere din Europa care înfruntă Franța. Țarul este foarte preocupat de consecințele economice ale blocadei continentale în privința Rusiei. Vasele engleze nu mai au acces în porturile rusești; din acest motiv, Sankt Petersburg suferă. Tiranul politic francez devine un element care sugrumă economia. Grâul și cânepa, necesară iluminatului, lipsesc, rubla scade. Așadar țarul se preface, tot mai lipsit de energie, că ar mai crede în înțelegerea franco-rusă din moment ce aceasta apasă greu asupra țării sale. Țarul își poate pune o întrebare delicată: mai este un aliat sau a ajuns deja un vasal de care francezul are tot mai mult nevoie? Evident, triumful francez pe câmpia de la Wagram (6 iulie 1809) oprește pe moment criticile. Desigur, 30 000 de ruși l-au ajutat pe Napoleon să-i bată pe austrieci, dar fără entuziasm. Se spune chiar că ofițerii țariști se scuzau pe lângă adversarii lor că își obligă trupele să înainteze!

Când, în primăvara anului 1810, Alexandru I află de căsătoria împăratului francezilor cu arhiducesa austriacă Maria-Luiza, rămâne năucit. Așadar, „blestematul de francez" și-a atins scopurile! Învingător al Habsburgilor, el intră în această ilustră familie a cărei strălucire datează de opt veacuri. Nu numai că împăratul Austriei a devenit socrul său, dar Bonaparte devine, prin alianță, nepot al lui Ludovic al XVI-lea! O culme pe care țarul i-o va aminti noii împărătese a francezilor:

— Și totuși, v-au căsătorit cu Napoleon!

Mânios, Alexandru I oftează însă cu umor:

— Iată-mă expediat înapoi în adâncul codrilor mei!

Dar surorii sale Ecaterina, care a scăpat de această soartă, el îi scrie: „Napoleon mă ia drept prost, dar cine râde la urmă râde mai bine!" Pentru a stăvili criza economică, țarul interzice importul de produse franțuzești. Luna de miere a ținut doi ani, neînțelegerea face acum explozie. Mânie din partea lui Napoleon, proastă dispoziție din

partea lui Alexandru, care replică:

— Sunteți înfuriat, Sire, iar eu sunt încăpățânat.

Falsa fraternitate se transformă în adevărat conflict.

Motivele de supărare ale țarului sunt numeroase. Crearea marelui ducat al Varșoviei face să existe temerea de o resurecție a regatului Poloniei, lucru pe care Rusia nu îl poate tolera. Posibilitatea de a ocupa teritorii turcești și de a se impune la Constantinopol este compromisă, iar vechiul vis al țarilor rămâne o himeră. În plus, anexarea de către Napoleon a litoralului german al Mării Nordului și a orașelor hanseatice înglobează ducatul Oldenburg, al cărui suveran nu este altcineva decât cumnatul lui Alexandru, deoarece sora sa Ecaterina l-a luat în căsătorie în 1809, ceea ce era preferabil fantasmelor corsicanului! În sfârșit, țarul, denunțând blocada continentală, își autorizează supușii să-și reia relațiile comerciale cu Anglia, esențiale pentru economia rusă și vitale pentru Sankt Petersburg. Furios, Napoleon nu-l mai tratează pe Alexandru drept țar, ci drept… „grec din Imperiul Târziu"!

Cei doi împărați, acum adversari, pornesc într-o cursă contra cronometru. Rusul pune să se construiască fortărețe pentru apărarea graniței occidentale, pe o distanță enormă, de la Riga până la Kiev. Francezul încorporează recruți, căci, spune el, Rusia se pregătește să atace eroicele cuceriri napoleoniene. Pentru a celebra nașterea fiului pe care i l-a dăruit Maria-Luiza la 20 martie 1811, Bonaparte îi convoacă la palatul Tuileries pe Murat, venit de la Neapole, și pe Poniatowski, sosit din Polonia. Botezul regelui Romei nu este decât un pretext. În realitate, Napoleon dorește să discute cu ei despre un plan secret, invadarea Rusiei. Informat de ambasadorul său, Alexandru se pregătește. Ruptura este iminentă, războiul inevitabil. Evoluția țarului este spectaculoasă; acum, el este cuprins de un sentiment de răzbunare personală împotruva francezului. Întâlnirea de la Tilsit? A rămas departe în urmă… După declararea războiului de către francezi, la 22 iunie 1812, Alexandru, cândva timid, rezervat și bănuitor, se transformă în comandant inflexibil. Confruntată cu Marea Armată care trece Niemenul, devenit fluviul urii, prima strategie rusească se vădește a fi catastrofală. Unde este armata țarului? Unde sunt generalii săi experimentați? Nici Bagration, la nord, nici Barclay de Tolly, la sud, nu înfruntă Marea Armată. În fața lui, Napoleon nu întâlnește decât vidul, imensa câmpie rusă. Și 450.000 de oameni (din care doar 300.000 de francezi) înaintează în vara copleșitoare, ridicând un gigantic nor de praf cenușiu. Alexandru, descumpănit de aparenta retragere a contingentelor sale, trimite un emisar, Balașov, la cartierul general francez. Lui Napoleon — care îl primește foarte bine —, îi cere să treacă înapoi Niemenul înainte de a vorbi despre pace.

Invadatorul se arată amabil, întrebându-l pe Balașov:

— Care este cel mai bun drum spre Moscova?

Emisarul nu-și pierde cumpătul.

— Sire, există mai multe drumuri. Carol al XII-lea a luat-o pe la Poltava...

O referire biciuitoare la îndelungatul Război Nordic împotriva regelui Suediei pe care Petru cel Mare îl câștigase în cele din urmă. Moscova! Trebuie protejată Moscova! Țarul optează pentru războiul defensiv și îl recheamă pe Kutuzov, strateg în vârstă de șaptezeci și șapte de ani, care prezisese dezastrul de la Austerlitz. O legendă spune că, într-o noapte, *Cavalerul de aramă,* celebra statuie a lui Petru cel Mare, se însuflețise; țarul ar fi coborât, pare-se, de pe cal pentru a-și dojeni urmașul pentru dezastruosul său mod de a face război. De unde și chemarea în ajutor lansată lui Kutuzov, chior de ochiul drept, dar genial strateg. El fortifică liniile de apărare de pe colinele din vestul Moscovei spre a proteja simbolurile Rusiei, în special Kremlinul. Vine vremea ambiguităților. La 26 august 1812, Kutuzov se declară învingător la Borodino, în timp ce Napoleon își proclamă triumful de pe râul Moscova. Este aceeași bătălie. De asemenea, francezii vorbesc despre campania din Rusia, în vreme ce rușii o numesc războiul pentru apărarea patriei. Este vorba de același conflict, văzut de agresori sau de apărători.

Drumul spre Moscova este deschis, dar orașul este cuprins de flăcări. Pământ pârjolit, oraș incendiat de oamenii guvernatorului Rostopșin. Alexandru joacă în mod subtil: este absent. Nimeni nu se predă, nimeni nu se supune francezului. Napoleon comite atunci două erori, nemaiauzite la un asemenea geniu. Mai întâi, el crede că țarul încă îl mai iubește și că va sucomba în fața farmecului său de cuceritor. Apoi, în așteptarea revenirii acestei fraternități, el pierde un timp prețios, 33 de zile, și uită că în istorie adesea geografia este cea care comandă. În decurs de patru săptămâni, vara și toamna cedează locul celui mai implacabil aliat al generalului Kutuzov, „Generalul Iarnă”... Campania din Rusia devine retragerea cu același nume. Alexandru nu a cedat nimic. El, care suferă că este un soldat slab, mărturisește, lângă Neva, care începe să înghețe:

— Incendierea Moscovei mi-a iluminat sufletul.

Un nou destin se conturează pentru țar: el va fi eliberatorul Europei. Devine mistic, sigur că Dumnezeu i-a încredințat misiunea de a elibera popoarele supuse francezilor. Rațiunea sa de a fi este de acum înainte aceea de a lupta până la capăt împotriva celui pe care îl admirase. Alexandru își ia revanșa asupra celor care glumeau în legătură cu manierele sale delicate, pudoarea sau eleganța sa. Le șoptește apropiaților săi:

— Acum se va vedea în Europa dacă sunt, așa cum se zice, o mediocritate...

Țarul întrupează, fizic vorbind, condamnarea la moarte politică și militară a lui Bonaparte. El respinge ofertele de pace și menține fermă coaliția, impunând să se meargă asupra Parisului. Europa are un șef, intransigent, al cărui obiectiv se rezumă în câteva cuvinte: „Aliații duc război cu Napoleon, nu cu Franța".

Napoleon este învins, iar Parisul renunță la arme. Țarul Rusiei își face intrarea în oraș, călare pe calul alb pe care i-l oferise Napoleon, la 31 martie 1814, prin frumoasa poartă Saint-Denis. Aceasta este un adevărat simbol, deoarece monumentul, ridicat în 1672 pentru a celebra victoriile lui Ludovic al XIV-lea la Maastricht și pe Rin, a devenit locul de trecere obligatoriu pentru suveranii care intră în Paris, prieteni sau dușmani. Ca să rezumăm, Alexandru intră pe poarta mare… Pe ziduri, el a pus să fie lipit un afiș care să-i asigure pe parizieni „de bunăvoința și de protecția sa". Țarul nu răzbună Moscova incendiind Parisul. Mulțimea a ieșit pe bulevarde, o mulțime tăcută care îi privește pe aliați defilând. Regele Prusiei călărește vioi fără frumoasa sa soție, moartă cu patru ani mai înainte, la numai treizeci și patru de ani. Țarul o revăzuse în țara sa, în 1808. Îi făgăduise eliberarea Prusiei. Din păcate, Luise nu a mai văzut-o, dar ea întrupează, pentru istorie, rezistența în fața francezilor din acea perioadă. La 10 aprilie, împăratul Rusiei pune să se celebreze o pompoasă liturghie ortodoxă în memoria lui Ludovic al XVI-lea în piața Ludovic al XV-lea, fostă piață a Revoluției, numită mai apoi piața Concordiei. Mulțimea este atrasă de rit, inedit într-un asemenea loc.

Instalat în locuința lui Talleyrand, Alexandru I îi asigură pe parizieni în privința intențiilor sale și organizează exilul lui napoleon pe insula Elba. Cu o indiscutabilă măreție, el permite „generalului Bonaparte" (așa îi spuneau englezii) să-și păstreze titlul de împărat pe micul său teritoriu între Corsica și Toscana. Cazacii țarului, rămași încă foarte rustici, își ridică tabăra pe Champs-Élysées. Le este foame și sete. Sunt zoriți să mănânce și să bea. Strigă un cuvânt rusesc: „Bîstro!" („Repede!"), interpretat ca „Bistro!" Cazacii vor pleca, dar cuvântul, deformat, va rămâne. Nu este uimitor că unul din simbolurile viitoarei vieți pariziene a răsărit din ocupația rusă? Treptat, Parisul ocupat regăsește un aer de sărbătoare; nu va fi ultima dată. Diverși locuitori, arborând cocarda albă a regaliștilor reduși la tăcere vreme de 22 de ani, fac să circule un pamflet, cu această speranță:

Profunda înțelepciune a unui învingător generos
Înapoiază regilor ei Franța, iar lumii îi dă pacea.

Deocamdată, Alexandru I este regele Parisului. Curând, bucuria se împotmolește într-o întrebare: țarul l-a alungat pe Napoleon, dar cine

îl va alunga pe țar? Un împărat a cărui slavă este cântată la Operă, fără nicio jenă, atunci când apare, magnific, în uniforma sa albă:

— Trăiască Alexandru, acest rege al regilor!

Cel care ar vrea să fie în sfârșit singurul rege la Paris este contele de Provence, fratele lui Ludovic al XVI-lea, devenit Ludovic al XVIII-lea. Și el a intrat pe poarta Saint-Denis, dar abia la 3 mai. Descendentul lui Hugo Capet, un bărbat gras suferind de podagră și neputincios, dar cu mintea vioaie, este foarte hotărât să-l trimită pe Romanov la locul său; trece înaintea lui, pune să fie servit înaintea lui și îi oferă un scaun, rezervându-și pentru sine un fotoliu… Alexandru I este surprins de aceste meschinării protocolare; nu se aștepta la un astfel de tratament din partea unui Bourbon revenit din exil datorită lui. Ludovic al XVIII-lea se preface cu finețe că se scuză:

— Ce vreți… Sunt prea slab ca să cedez.

Țarul rămâne mirat de inversarea rolurilor:

— Ludovic al XIV-lea nu m-ar fi primit altfel la Versailles, pe când era în culmea puterii. S-ar fi zis că el era cel care tocmai mă reașezase pe tron!

Timp de câteva zile, țarul se duce la Malmaison. O veghează pe Joséphine. Fosta împărăteasă a răcit plimbându-se cu el… Ea moare în ziua de 29 mai, în ajunul semnării tratatului de la Paris: țarul pune Garda să-i aducă onorurile cuvenite. Această solicitudine îi mișcă pe bonapartiști, deja prăbușiți în urma abdicării împăratului[50]. Alexandru I pleacă în cele din urmă; este astfel și mai popular. La sfârșitul lui iunie, își regăsește soția, Elisabeta, pe care nu a mai văzut-o de 18 luni. El a eliberat Europa. Este deci logic să participe la configurarea Europei de după Napoleon, la congresul de la Viena, care se deschide la 18 septembrie 1814. Împăratul Austriei (care este în continuare socrul lui Napoleon) și Metternich, strălucitul său cancelar, îl primesc pe Alexandru într-un apartament de la etajul întâi al palatului Hofburg[51]. Venit fără soție — Elisabeta i se va alătura ulterior —, învingătorul lui Napoleon este asaltat de-a binelea. O cohortă de femei frumoase pretextează audiențe private. Când ne gândim că țarul își dăduse acordul pentru acest congres de la Viena, cu condiția ca să aibă la bază principiile creștine… Cu toate acestea, manierele sale, maniere noi de cazac grăbit, îi aduc și necazuri țarului fustangiu. Îi transmite principesei Paul (Pál) Esterházy, născută în ilustra familie bavareză Thurn und Taxis, că i-ar face cu plăcere o vizită foarte intimă atunci când soțul ei ar avea bunul gust de a fi la vânătoare, dar ignoră faptul că ea are deja un amant pe care toată lumea îl cunoaște, un principe de Liechtenstein. Și mai rău: principesa este fidelă amantului! Ce situație! Spre a evita o jignire adusă Majestății Sale imperiale, Maria-Tereza Esterházy îi trimite o scrisoare mai degrabă seacă, dar perfidă:

i-a întocmit o listă de femei frumoase pe care le va găsi în salonul ei dacă își anunță vizita! Alexandru, amuzat de acest joc, îi trimite înapoi, șterse cu o linie, toate numele pe care i le-a propus… în afară de numele ei! Nu vrea s-o vadă decât pe ea. Îngrozită, principesa Esterházy este silită să-și prevină soțul… ca să se întoarcă în galop spre a-l primi pe țar, care și-a anunțat vizita. Asta se și întâmplă, dar soțul nu pricepe (mare lucru!) și mai ales de ce țarul, care ceruse să-i viziteze palatul, nu a rămas decât zece minute și a plecat furios! Parcă ar fi o schiță de operetă vieneză…

Țarul pornește iarăși la atac. La un dineu, contesa Pallfy este asaltată în acești termeni:

— Soțul dumneavoastră este absent. Mi-ar fi agreabil să-i țin provizoriu locul…

Nicio șansă, Sire, prada este pe cât de senzuală, pe atât de spirituală:

— Oare Majestatea Voastră mă ia drept una din provinciile sale?

Toată lumea de la masă, așadar tot orașul, pufnește în râs. Iar Alexandru se concentrează asupra unui nou decolteu. Cu toate astea, potrivit unor zvonuri, frumosul țar de treizeci și șapte de ani, cu zâmbet fermecător și cu părul pieptănat cu eleganță peste capul oval cu început de chelie, ar fi mai degrabă un colecționar de iubiri fugare decât un amant cu temperament insațiabil. Un raport de poliție notează că „țarul se arată a fi foarte rus, căci îi plac femeile de gheață”. Dar, uneori, cochetăria mai mult sau mai puțin avansată este mai ales un mijloc de informare. Cel mai bun agent de informații al țarului este extrem de libertina principesă Bagration, văduva eroului de la 1812, căzut la Borodino. Într-o noapte, petrece trei ceasuri în palatul ei. Este tot atât de desfrânată, pe cât de bine informată. Cu principesa, limbajul galant este un mod de acțiune în politică și o modalitate de a fi la curent cu bârfele. Ea încearcă să-l seducă și pe Talleyrand, care își permite s-o respingă spunând:

— Are un fel de a asculta secretele luându-te peste picior și asta nu poate fi comod zi de zi…

Țarul, din pricina surzeniei sale, înclină capul cu multă grație spre interlocutori; infirmitatea sa, care s-a agravat, îl ajută și să încetinească negocierile care, într-adevăr, nu prea avansează. Când este așezat alături de suverana austriacă, vecinătatea lor este dificilă: sunt amândoi surzi, dar nu de aceeași ureche! Iar vederea, cam mioapă, a țarului îi îngăduie să se folosească de un lornion, mai cu seamă în prezența femeilor[52]… Se spune că se amorezează, rând pe rând, de frumoase vieneze foarte cunoscute, cărora le atribuie, conștiincios, calificative, declinându-le principala caracteristică. Principesa Gabrielle de Auersperg este „virtuoasă”, contesa Caroline Szechenyi este „cochetă”, contesa Sophie Zichy este „strălucitoare”, iar

contesa Saaran are „frumusețea diavolului”... Frecventarea lumii aristocratice nu-l împiedică pe împăratul Rusiei, potrivit spuselor unui valet de la Hofburg, să dispară pe un culoar care duce în camerele a două domnișoare de onoare ale... soției sale. Împărăteasa își regăsește pe malul Dunării fostul amant, prințul Czartoryski, ceea ce îl înfurie pe Alexandru. Sora țarului este ea însăși cuprinsă de atmosfera amoroasă: are o legătură cu Wilhelm de Wurtemberg. Poliția întocmește rapoarte precise, dar Europa este cea înșelată: ea va afla curând, uluită, că Napoleon a evadat din insula Elba. Nu mai râde nimeni. Nu mai dansează nimeni. Congresul a încremenit. Noroc că țarul și-a regăsit fostul preceptor elvețian, La Harpe. Grație celui ce i-a fost elev, republicanul La Harpe obține de la țar și de la congres să fie declarate neutralitatea Elveției și independența mai multor cantoane (Argovia, Tessin, Saint-Gall, Thurgovia și Vaud).

În spatele acestei febrilități sentimentale și senzuale, Alexandru I pare obosit. Nu mai este același om. Viena a fost ultimul său bal. Țarul s-a schimbat, iar la întoarcerea în Rusia, recunoaște și el acest lucru. Lupta sa titanică împotriva lui Napoleon, sprijinul și recunoștința poporului rus în fața flăcărilor Moscovei, curajul cazacilor și al țăranilor care au hărțuit Marea Armată i-au dat un elan pe care nu-l avea, credința. O credință „fierbinte”, după propria mărturisire, care îl va chinui și îi va modifica atitudinea, publică și privată. Devine solitar, petrece ore întregi citind lucrări de o severitate plicticoasă, rămâne cufundat în interminabile meditații, spune că este dezgustat de politică. Să fie oare bolnav?

Din punct de vedere fizic, nu. Dar din punct de vedere spiritual, este afectat. După Waterloo, țarul manifestă o îngăduință reînnoită față de Franța, opunându-se dezmembrării ei, cerute de aliați. Tratatul pe care îl semnase înainte de a părăsi Parisul îi garanta Franței integritatea frontierelor de dinainte de Revoluție. Țarul repetă că nu a luptat împotriva Franței, ci împotriva lui Napoleon, căruia îi propusese chiar să se refugieze în Rusia! Această eleganță, care exclude orice înverșunare, ascunde o teribilă reconsiderare. Triumfătorul a devenit un om trist, prematur îmbătrânit la doar treizeci și nouă de ani. Suveranul adulat pare absent. Eterna remușcare față de complicitatea sa manipulată la moartea tatălui său nu s-a atenuat, dimpotrivă. Se roagă îndelung, îngenuncheat, atât de îndelung că medicul său, doctorul Tarasov, povestește că a observat „pe ambele picioare ale sale, sub genunchi, puternice calozități care au persistat până la moarte” . Remușcare? Ispășire? Fără doar și poate. Dar mai există și alte motive. Din iunie 1815, Alexandru, ghidul Europei, se află sub influența unei femei. O nouă aventură care trebuia să rămână fără urmări și care se prelungește? Nu, este vorba de o

relație mistică, deci mult mai primejdioasă. Dar cine este oare această nouă doamnă de Maintenon, misterioasa Barbara Julie de Vietingoff, care intră în istoria rusă cu titlul de baroana de Krüdener?

Născută la Riga, are peste cincizeci de ani și trăiește despărțită de un diplomat rus. După scurta ei căsătorie, a dus o viață agitată, pe care a povestit-o parțial în cartea sa Valérie, scrisă în franceză în 1803. Autoarea fiind seducătoare — enumera bărbații despre care pretindea că muriseră pentru ea — și reputată ca persoană facilă, lucrarea a avut succes. Acest frumos scandal ațâțase mediile literare din Franța și din Germania, în special pe doamna de Staël, care o frecventase. Neobosită călătoare, ea parcursese Europa predicând ascultarea față de Hristos. Ce schimbare! Nu trecea neobservată, rostind predici în aer liber, împărțind pomeni, vizitând prizonierii, întotdeauna înconjurată de fideli și de admiratori până în Elveția. O adevărată curte a miracolelor, numărând aproape 3 000 de persoane, o urmau în ținutul Baden. „Bunele ei acțiuni” îi atrăseseră diverse necazuri; de la supraveghere polițienească până la decrete de expulzare, ea ajunsese în anturajul țarului, datorită principesei Galițîn. A fost un noroc. Cel din urmă.

Hazardul îi permite să se apropie de Alexandru în momentul în care acesta caută deja în sprijinul religiei susținerea pe care viața publică sau privată nu i-o mai poate aduce. Se poate crede că suveranul, foarte perturbat, găsește în această femeie un amplificator al neurasteniei sale. Iar ea, la rândul ei, alungată de mai multe guverne, căuta un protector puternic și totodată un bărbat slăbit de oboseală morală. Cum se întâmplă adesea în istoria rusă, confidenta, care a apărat-o pe Luise a Prusiei și l-a condamnat pe Napoleon la infern, face profeții, vestește evenimente și joacă, foarte curând, un rol politic. Mai degrabă în sens rău decât în sens bun. Expertă în științe oculte, vizionara propovăduiește cuvântul divin. Foarte iscusită, influența ei agravează sentimentul de culpabilitate la o ființă angoasată, aflată în căutarea iertării într-o pietate spectaculoasă. Problema este de a înălța sufletul în pericol al țarului. Atunci se pune în mișcare un ciudat angrenaj.

În fiecare seară, ei citesc împreună texte religioase. Sfătuitoarea sa îl determină pe Alexandru să conceapă un acord european, Sfânta Alianță, semnat la 26 septembrie 1815. În afară de Rusia, această uniune creștină mai cuprinde Prusia, Austria, Anglia și Franța, care își consolidează astfel poziția în Europa în sfârșit liniștită. Țarul este șeful ei spiritual și favorizează chiar și protestantismul, lucru uimitor într-o țară cu puternică tradiție ortodoxă. El eliberează iobagii din țările baltice, transformă Polonia în monarhie constituțională sub suzeranitate rusă și promovează diverse măsuri liberale. Din păcate, aceste idei generoase sunt trădate de alegeri catastrofale. Țarul lasă

afacerile interne pe mâna omului său de încredere, brutalul Arakceiev, ale cărui capacități intelectuale sunt limitate. Fără a avea titlul respectiv, el exercită funcția de prim-ministru, dar cum este un ins mărginit, arogant, crud, maniac și de o monumentală incompetență, el confundă Imperiul Rus cu o cazarmă. Umple imperiul de „colonii militare" în care țăranii devin soldați, iar soldații agricultori. Și unii și alții sunt descumpăniți, mujicii se refugiază prin păduri. Acest general, născut în același an cu Napoleon, se justifică astfel: „Știu că nu sunt iubit de mulți pentru că sunt dur. Dar ce să fac? (...) Cu fraze frumoase franțuzești nu s-ar putea face tranzacții!" Cam așa gândea și Ecaterina a II-a...

În continuare francofil, țarul se bucură că un arhitect francez, Auguste Ricard de Montferrand, este cel care câștigă concursul pentru construirea catedralei Sfântul Isaac din Sankt Petersburg. La numai trei ani de la cele 100 de zile[53], el dovedește că nu este ranchiunos, dând asigurări că numai Napoleon era vinovat. Iar la congresul de la Aix-la-Chapelle, obține reducerea forțelor de ocupație din Franța și plecarea lor anticipată. În schimb, nu e de mirare că politica externă este de acum condusă de... Metternich! Viena comandă Sankt Petersburgului, pare incredibil. Totul se petrece ca și cum baroana de Krüdener îl silea pe suveran, un visător căzut în extaz, să se dea la o parte. Omul care a pecetluit eșecul lui Bonaparte vrea să dispară, din punct de vedere politic și diplomatic.

Dar, cum suntem în Rusia, adică într-o țară de contradicții violente, sub pretextul rebeliunii câtorva ofițeri, sunt executați 160 de oameni. Alexandru, țarul cel bun, redevine un autocrat. Și cu ce vigoare! Sprijină biserica pentru a limita influența crescândă a societăților secrete și a francmasoneriei începând din 1818. În 1822, acestea sunt interzise, ceea ce nu va opri nici organizațiile cu simboluri uneori obscure, nici mișcările revoluționare. Elita militară se ridică, lent, împotriva regimului. Țarul este îngrozit de modul în care ceea ce el numește liberalismul ateu contaminează mințile. Alexandru, care își făcuse o datorie din abolirea cenzurii și a torturii cu 20 de ani în urmă, repune în uz vechiul drept seniorial care autoriza deportarea fără judecată a iobagilor în Siberia. Rușii sunt scandalizați de această neverosimilă furie reacționară a monarhului, la fel de neînțeles ca, odinioară, clemența sa. Atunci, în mod inevitabil, se pune din nou întrebarea: a înnebunit cumva țarul? La fel ca tatăl său? Paroxismul este atins în problema Greciei, pe care Franța și Anglia vor s-o elibereze de sub dominația otomană. Țarul, în mod inexplicabil, blochează diplomația celor două puteri. Plouă cu ucazuri, printre care cel care îl expulzează pe Pușkin în Crimeea, cele privitoare la supravegherea universităților și cele care reglementează viața

mondenă în capitală.

Dintr-odată, monarhul începe să-și pună întrebări, ca și cum ar fi fost străin de propriile decizii. Cine a avut acele idei și a dat acele ordine?

— Baroana de Krüdener, Sire…

Fară nicio reținere, țarul izbucnește într-o mișcare de mânie. Cum de se amestecă exaltata aceea? Dizgrația, fulgerătoare, cade asupra baroanei, vizată de un decret de exil imediat. Nu știm dacă reconcilierea împăratului cu soția sa, în 1822, este la originea mâniei imperiale, dar este adevărat că Alexandru este acum foarte atent cu Elisabeta. Baroana anunță că pleacă în Crimeea; va întemeia acolo o instituție pentru fetele care se pocăiesc. Va încerca chiar să convertească tătarii… la limba franceză, dar a fost zadarnic. Apariția ei călare pe un măgar și fluturând o cruce de fier nu a fost, probabil, foarte convingătoare. Moare în 1824.

*

La Sankt Petersburg, oamenii se întrebau: descotorosit de exaltata aceea care îi controla viața, și-o fi venit în fire țarul? Este el în măsură să aibă o viziune sănătoasă în legătură cu situația țării, în care viciile dintotdeauna (dezordinea, anarhia) domină virtuțile (curajul, respectul pentru autoritate)? Fatalitatea și-a băgat nasul de mai multe ori în cursul anului 1824. În ianuarie, țarul suferă de o inflamație a gambei stângi, cu febră mare. În iunie, el plânge moartea Sofiei, fiica pe care i-o dăruise scumpa sa metresă Maria Narîșkina, dar se apropie încă și mai mult de soția sa. La începutul lui noiembrie, o revărsare a fluviului ieșită din comun inundă capitala. Apa furioasă și neîmblânzită a Nevei urcă patru metri și ajunge aproape la primul etaj al Palatului de Iarnă. Prăbușit, Alexandru vede cum sunt înghițite de ape cartiere și familii. O oroare care pentru el este și mai rea decât „luptele sângeroase din război”. Copleșit, repetă: „Am văzut oameni cum pierdeau brusc pe cei apropiați și tot ce le era mai scump decât viața. Asta nu se poate compara cu nimic…”. În decembrie, împărăteasa se îmbolnăvește. Alexandru este îndurerat, rătăcește prin palat, într-o stare de spirit sumbră, izolat. Nu mai are decât un singur vis: să renunțe la tron.

Iunie 1825. La întoarcerea sa de la Varșovia, împăratul o găsește pe Elisabeta într-o asemenea stare de slăbiciune încât decide să o ducă la soare în Taganrog, un orășel pe coasta de nord a Mării de Azov, care comunică cu Marea Neagră. Este foarte departe, în sudul Rusiei, la aproximativ 2.000 de verste. Este foarte cald acolo, dar palatul se află, în mod ciudat, în mijlocul unor mlaștini. Ce contează, țarului îi place acest loc pierdut; afirmă chiar că îl preferă tuturor celorlalte. La începutul lui septembrie, cuplul imperial, vizibil în armonie, pleacă în

acest lung voiaj după ce ascultase mai întâi slujba în biserica lavrei Aleksandr Nevski. Nu este vorba de o lungă vilegiatură din motive de sănătate; după zece ani de dezgust, țarul Rusiei își organizează abdicarea psihologică. Cu mâhnire, monarhul deziluzionat află că baroana de Krüdener murise cu un an mai înainte, în regiunea respectivă. Alexandru și Elisabeta încearcă să uite totul pentru a se regăsi în ritmul unei vieți pașnice. La 4 noiembrie, Alexandru are un nou atac de febră violentă; la 15 noiembrie, cheamă un preot pentru a se spovedi „nu ca un țar, doar ca un om”, precizează el. În sfârșit liniștit și lăsându-se în voia Domnului, Alexandru Pavlovici, al paisprezecelea suveran Romanov, se stinge la 1 decembrie, cu puțin înainte de amiază. Urma să împlinească patruzeci și opt de ani. La vremea aceea, s-a vorbit de febră tifoidă, de malarie și de otrăvire, dar, în realitate, cauza decesului nu a fost niciodată cunoscută. Elisabeta îi scrie mamei sale: „În sfârșit pe drumul cel adevărat, noi nu mai gustam decât dulceața legăturii noastre. Acela a fost momentul în care el mi-a fost răpit”. Elisabeta nu i-a supraviețuit decât două luni.

Atunci Rusia este agitată de un zvon ciudat. El se explică prin brutalitatea acestei morți, prin distanța până la Taganrog și timpul de care are nevoie convoiul funebru pentru a ajunge la Sankt Petersburg: trei luni… Niciodată nu s-a stins un suveran rus atât de departe de capitala sa. Este suficient pentru a întreține un mister în plus la un ciudat sfârșit de viață. Într-adevăr, acestor prime elemente factuale li se adaugă contradicții și anomalii privind moartea țarului și funeraliile sale în catedrala Sfinții Petru și Pavel, dintre care lucrul cel mai tulburător este că înhumarea corpului, care fusese îmbălsămat, s-a făcut fără ca să fi fost mai întâi înfățișat mulțimii, cu chipul descoperit și cu sicriul deschis, potrivit datinii rusești. Doar câțiva apropiați fuseseră admiși la acest ceremonial. În fine, ideea țarului de a se retrage din lume era cunoscută. S-a afirmat că el voia să se piardă în mijlocul poporului rus și să facă pelerinaje. Reunite și stimulate de gustul rusesc pentru istoriile stranii, incredibile și fascinante, aceste zvonuri au căpătat proporții și lumea s-a îndoit de dispariția lui Alexandru. Acesta era în viață și, de nerecunoscut fiind, își ispășea greșelile rătăcind prin împărăție și cerînd de pomană! Nu era pentru prima dată când un membru al familiei imperiale, în împrejurări foarte diferite, lăsa în urmă dâra unui mister, între fantasme, supoziții, miracole și impostură. Și după cum se știe, nu a fost nici pentru ultima dată. O legendă afirma că un soldat din garnizoană fusese îngropat în locul țarului. Iar când, 11 ani mai târziu, s-a auzit vorbindu-se de un călugăr, Feodor Kuzmici, reputat pentru înțelepciunea sa, pentru viața umilă pe care o ducea într-o colibă după ce străbătuse toate locurile sfinte din Rusia, s-a constatat că acel înțelept semăna uimitor cu Alexandru I sau cel puțin cu cel care ar fi devenit el cu timpul.

Cunoștințele sale politice, de istorie, despre evenimente (de pildă amănunte despre intrarea rușilor în Paris în 1814) erau anormale la un astfel de personaj izolat, fără identitate, care pretindea că nu știe nimic despre originea sa. Cei care afirmaseră că învingătorul lui Napoleon nu murise la Taganrog erau siguri: așa-zisul Feodor Kuzmici nu era altul decât învingătorul lui Napoleon. A atras mulțimi de partizani. Mort în 1864, mormântul său a devenit, și el, un loc de pelerinaj. Nu se știe nici acum cine era… Cât a fost în viață, Alexandru I era supranumit „sfinxul nordului”. Dispărut, el făurea o nouă enigmă. În 1926, Stalin, exasperat de supozițiile trăsnite despre sfârșitul lui Alexandru I, a pus să fie deschis mormântul acestuia. Rezultatul a fost mai rău decât lucrul de care se temeau toți: mormântul era gol, ceea ce a relansat speculațiile asupra veritabilei identități a lui Feodor Kuzmici. Poporul rus a fost întotdeauna fascinat de strigoi.

Alexandru I fusese speranța Rusiei. A strălucit întruchipându-i revanșa. Și i-a fost, în fine, și decepția. La congresul de la Verona, care s-a ținut din octombrie până în decembrie 1822, reprezentantul francez îl întâlnise pe țar, un suveran paradoxal, deoarece, apărând creștinismul, se situa de partea Imperiului Otoman și sacrifica Grecia, populată totuși de „frați ortodocși”. Diplomatul, care era și un foarte mare scriitor, știa să judece ceea ce ținea de spirit: era Chateaubriand. El a lăsat, asupra vieții oficiale a lui Alexandru I și a faptelor acestuia, o analiză, magistrală ca întotdeauna: „A semănat semințe de civilizație pe care a voit mai apoi să le înăbușe. Trase în direcții opuse, noroadele nu au știut ce li se cerea, ce se aștepta de la ele, gândire sau abrutizare, supunere pasivă sau supunere legală, mișcare sau imobilitate… Era prea puternic pentru a folosi despotismul, prea slab pentru a stabili libertatea”.

Nepotul Ecaterinei a II-a nu a știut să aleagă între suflet și caracter.

11
Nicolae I, țarul de fier

Dacă Alexandru și-a pregătit sfârșitul căutând cu încăpățânare să-și răscumpere greșelile, nu a știut să-și pregătească și succesiunea. Din viitorul Rusiei, el făcuse un mister suplimentar. La acest sfârșit de an 1825, incertitudinile respective vor genera o tragedie. Într-adevăr, răposatul țar nu avusese decât două fiice, moarte la o vârstă fragedă, dar avea trei frați, Constantin, Nicolae și Mihail. Teoretic, cel mai vârstnic, Constantin, trebuia să urce pe tron, însă, fiind deja vicerege al Poloniei, refuzase coroana Romanovilor înainte de dispariția lui Alexandru. Fără vreun motiv, această renunțare nu fusese adusă la cunoștința lui Nicolae și a norodului; doar mitropolitul capitalei și câțiva apropiați fuseseră deja informați. Acest secret este o eroare. Aruncă o umbră și introduce îndoiala, fără a mai vorbi de manipulare, lucru deloc rar în Rusia... O tăcere bănuitoare se lasă peste Sankt Petersburg, îngreunată de lipsa de lămuriri privind moartea lui Alexandru, survenită atât de departe și fără ca el să fi putut fi înhumat mai devreme de câteva luni. Într-o primă etapă, Senatul și Sfântul Sinod îl proclamă pe Constantin împărat. Fără să fi obținut — și pe bună dreptate — consimțământul acestuia, trupele depun jurământul și sunt bătute monede cu efigia sa. Dintre toți fiii lui Pavel I, acesta este cel care îi seamănă cel mai mult părintelui său. Are înfățișarea și caracterul irascibil al acestuia. Soția sa, Anna Feodorovna, născută principesă Julie de Saxa-Coburg-Saalfeld, s-a întors în Germania, fugind de acest soț violent, pe care îl numea „vârtejul despotic"...

Abia la 13 decembrie, la Varșovia, el renunță oficial la coroană, dând asigurări că îi iubea pe polonezi[54]. Tronul Romanovilor este așadar vacant după un interregn care nu a durat nici trei săptămâni. Disprețul față de opinia publică alimentează contestarea, foarte vie în sânul a numeroase societăți secrete. Un martor al acestei atmosfere care amintește de funestele perioade tulburi, Longhinov, secretar particular al împărătesei mame, își consemnează resentimentul: „Este în ordinea lucrurilor ca revoluția să se producă la noi mai devreme sau mai târziu deoarece întreaga Europă a trecut prin așa ceva (...) Chiar și astăzi, ar fi de ajuns o scânteie ca totul să ia foc". Are dreptate, incendiul izbucnește a doua zi, 14 decembrie, ziua în care armata trebuie să depună jurământul în fața celui de-al doilea frate al lui Alexandru, marele duce Nicolae. Ceea ce se întâmplă este cauzat numai de suspiciune. Nu se înțelege pentru ce moștenitorul legitim se dă la o parte. În pofida lămuririlor tardive ale lui Constantin, numeroși sunt cei care nu admit această înlocuire și îl acuză pe Nicolae că este uzurpator.

Or, tocmai o confuzie de acest gen care să atragă după sine absența puterii imperiale era ceea ce așteptau niște ofițeri turbulenți, membrii unei ligi revoluționare populare din înalta societate, sprijiniți de scriitori influenți. Toți cu opinii ultraliberale, ei îl cer pe Constantin; în prenumele acestuia ei aud cuvântul magic de constituție, iar partizanii ei visează să alunge autocrația. Constantin reprezintă garanția progresului și a unei îndulciri a regimului.

Ignorând neîncrederea care îl amenință, marele duce Nicolae devine așadar Nicolae I, țar în locul fratelui său, care a preferat Polonia în locul Rusiei. Fiind născut la 6 iulie 1796, bunica sa Ecaterina a II-a a avut timp să-l cunoască, în ultimul ei an de viață. Ea a scris despre bebeluș: „Lung de două picioare, cu brațe aproape la fel de lungi ca ale mele, cu glas puternic de bas, n-am mai văzut un asemenea cavaler. Dacă va continua să crească tot așa, frații lui vor părea niște pitici pe lângă acest colos. Am impresia că are soarta unui învingător, deși are doi frați mai mari ca el". În privința taliei, Ecaterina cea Mare văzuse bine. La douăzeci și nouă de ani, Nicolae este un personaj impunător, atletic și care privește lumea cu o privire autoritară, cea a unui militar pe care Alexandru îl ținuse departe de problemele politice. Are doi metri înălțime și se face remarcat prin bărbia sa pătrată. Un bărbat cu mână de fier. Doar femeile frumoase de la curte îi descoperă calități, printre care aceea de a fi indiscutabil „cel mai frumos călăreț din Europa". Un contemporan socotește că Nicolae prezintă mai degrabă „tipul germanic decât pe cel slav". Soția sa este tot o nemțoaică, mai precis fiica regelui Prusiei Frederic Wilhelm al III-lea și al reginei Luise. Luată în căsătorie la 1 iulie 1817, Frederica Charlotte, devenită Alexandra, îi va dărui șapte copii. Soțul ei va avea mai mulți copii adulterini.

Revolta se organizează în anumite cercuri, laboratoare în care se elaborează idei avansate. Cu începere din 10 decembrie, Nicolae este avertizat în legătură cu un complot iminent la care vor participa numeroși ofițeri din Gardă. El știe că urcarea sa pe tron nu va fi pașnică, dar decide să primească la data prevăzută jurământul de supunere față de persoana sa. Cu luciditate, el scrie: „Voința lui Dumnezeu și a fratelui meu se va împlini! La 14 decembrie, voi fi împărat sau mort".

La ora șapte dimineața, la Palatul de Iarnă, noul suveran își reunește generalii și comandanții regimentelor; le spune că știe că garnizoana nu este sigură și că, de trei săptămâni, agitatori importanți așteaptă această zi pentru a acționa. Următoarea scenă se desfășoară în Piața Senatului, lângă statuia ecvestră a lui Petru cel Mare. Peste 3 000 de oameni, inclusiv marinari, sunt favorabili insurecției. Izbucnesc strigăte printre soldați:

— Trăiască Constantin! Trăiască Constituția!

Iar mai mulți dintre ei refuză să depună jurământul. Momentul este dramatic, sporit de ger și de întunericul unei nopți nesfârșite. Nicolae — trebuie să îi recunoaștem curajul — încearcă să se adreseze refractarilor. Înaintează. Plouă cu gloanțe în jurul lui, dar, fără să se înțeleagă cum, el nu este atins, nici măcar rănit. Explicația este simplă: de la bun început, conjurații au comis erori. Deși momentul fusese bine ales, între renunțarea la tron a lui Constantin și înscăunarea lui Nicolae, deși rebeliunea fusese de comun acord pusă la punct și pregătită, nu este solid structurată și este lipsită de rigurozitate. Soldații care s-au alăturat ofițerilor agitatori nu sunt, în realitate, convinși; la momentul decisiv, acțiunea lor nu este coordonată, iar unii șovăie. Timp pierdut, dezordine… dar dezaprobarea sporește totuși. Nicolae își păstrează încă sângele rece și îi roagă pe ambasadori să se întoarcă la legațiile lor, rostind aceste cuvinte:

— Domnilor, aceasta este o problemă de familie!

O familie? Mai degrabă o elită în efervescență, divizată, sătulă de tirania bigotului Alexandru.

Nicolae șovăie, este și el lipsit de experiență. Ofițerii rebeli continuă să-și țină soldații pe loc, dar fără rezultat; în schimb, ei neutralizează garda călare a țarului. Aghiotantul avertizează:

— Sire, nu este niciun minut de pierdut! Nu ne rămâne decât să punem tunurile!

— Vrei să vărs sângele supușilor mei în prima zi a domniei mele?

— Da… Pentru a vă salva imperiul!

În timp ce se încearcă o negociere, Kahovski, unul dintre șefii mișcării, îl ucide pe generalul Milosadovici. Țarul nu poate suporta mai mult de atât.

Atunci, Nicolae conduce el însuși manevra; pune să fie plasate patru tunuri, unul pentru a tăia retragerea, trei pentru a-i intimida pe conducători. O salvă, trasă foarte sus, face să sporească strigătele și tirul insurgenților. Aceștia sunt încercuiți. Foc! Celelalte trei salve ating mulțimea, care se împrăștie. În câteva clipe, piața este presărată cu morți. Răzmerița este reprimată, a dat greș. Ea va purta numele de „răscoala decembriștilor” și va simboliza prima tentativă de revoluție împotriva Rusiei imperiale[55]. Nicolae I este numit Nicolae cel Sângeros. Reculul istoriei ne îngăduie să ne întrebăm: țarul cel contestat — când el se afla la locul său și la rangul său — putea oare acționa altfel? A răspuns el însuși: „Am înțeles că trebuia fie să vărs sângele câtorva pentru a salva totul, fie să jertfesc statul pentru a-mi cruța sentimentele personale”. Este de notorietate faptul că după acele ore dramatice, noul suveran este năpădit de o reală tristețe. Nu simte nici mânie, nici satisfacție, căci sângele vărsat pentru restabilirea ordinii nu este niciodată un triumf. „Sunt împărat, dar cu ce preț,

Dumnezeule!”

La Palatul de Iarnă, agitația continuă toată noaptea. Sunt aduși suspecții în fața suveranului; ca un judecător de instrucție, îi interoghează el însuși. Descoperă amploarea și determinarea complotului, rezultat, după părerea sa, al acelor faimoase idei liberale pe care rușii le-au cules, încă o dată, de la Paris. Conspirația nu-l viza doar pe noul țar; ea trebuia să doboare țarismul. Dacă a fost stângace și fără un veritabil sprijin popular, operația era cel dintâi semn că imperiul țarilor putea să nu fie etern. Nu doar un singur om era luat în cătare, ci regimul pe care el îl întruchipa.

Rezultatele anchetei sunt edificatoare. Toată înalta societate, îndrumată de către cei pe care i-am numi intelectuali, dă la iveală trădarea. Prinți, generali, scriitori adună alături de ei nume ilustre; găsim descendenți ai marelui Rurik și pe cei mai prestigioși stâlpi ai imperiului, Narîșkin, Obolenski, Trubețkoi ș.a. Cu toții aparțin acelor confrerii idealiste și clandestine, care făgăduiesc fericirea prin progres. Forțe oculte, cum se va zice mai târziu. Țarul este dur, autoritar, puțin deschis, dar oare avea de ales, confruntat fiind cu o rețea de influențe secrete care puteau fi regăsite, de jumătate de veac, infiltrate în monarhiile căzute pradă tulburărilor? Potrivit lui Nicolae I, cel mai neliniștitor lucru este să știe că nu mai poate conta pe sprijinul nezdruncinat al aristocrației, cuprinsă și ea de cangrenă. 120 de decembriști sunt încarcerați în fortăreața Petru și Pavel. Sunt judecați de o Înaltă Curte alcătuită din membri ai Consiliului Imperiului, ai Senatului și ai Sfântului Sinod. Sunt clasați în unsprezece categorii, după natura și gravitatea crimei. Se rostesc 36 de condamnări la moarte, dar, refuzând fermitatea care îi este recomandată (a fost ucis un general, ceea ce este grav), țarul comută 31 de pedepse capitale în deportări în Siberia. 120 de ofițeri, care fuseseră virulenți, sunt condamnați la muncă silnică sau, pentru soldați, la detașări în Caucaz. Cinci rebeli — numai cinci, dacă putem spune asta — sunt executați pe meterezul fortăreței, în fața Arsenalului; printre ei, poetul Rîleev, ceea ce declanșează mânia uriașului Pușkin, care susținuse mișcarea. Celebrul scriitor nu-i va ierta niciodată autocratului faptul că acești oameni au fost executați drept pildă[56].

Nicolae I rămâne tulburat, dar nu se prăbușește. El îi mărturisește ambasadorului Franței, contele de La Ferronays: „Am primit mii de dovezi de fidelitate și devotament. De aceea amintirea complotului, departe de a-mi inspira cea mai măruntă neîncredere, îmi risipește toate temerile. Corectitudinea și încrederea dezarmează ura mai sigur decât bănuiala și neîncrederea, care nu aparțin decât celor slabi”. Reamintind că el nu fusese pregătit pentru această sarcină — a fost cel dintâi surprins că tatăl său l-a preferat pe el în locul lui Constantin — ,

el îi mai adaugă diplomatului atent: „Îmi încep domnia sub triste auspicii și cu teribile obligații. Voi ști să le îndeplinesc”. În decurs de câteva ore, Nicolae I a devenit „țarul de fier”.

Cu riscul de a nu fi pe placul pamfletelor opoziției și sarcasmelor burgheziei, Nicolae I nu este numai un reacționar orb. Sarcina sa este cea care i se impunea lui Petru cel Mare: să modernizeze o țară marcată de paradoxuri jenante, având un teritoriu imens, de 40 de ori mai mare decât Franța metropolitană actuală. Principala calitate a țarului — i se recunosc puține calități! — este de a fi lipsit de iluzii și, mai cu seamă, de a nu le încuraja. Prea multă vreme, socotește el, suveranii s-au mințit pe ei înșiși sau au lăsat să fie amăgiți de intermediari dubioși. Bilanțul pe care îl face este lipsit de fard: corupția administrativă și judiciară este scandaloasă; birocrația este fenomenal de greoaie; legislația este un labirint de aberații și contradicții; economia este încă medievală și, în pofida câtorva exemple în Urali, întârzierea primului avânt industrial este îngrijorătoare.

Iobăgia rezumă, ea singură, un sistem pe cât de umilitor, pe atât de depășit. În privința acestei dureroase chestiuni, țarul dorește o abolire progresivă și îl însărcinează pe Kisselev, ministrul domeniilor, cu o reformă fără precedent: de acum înainte, moșierii vor trebui să încheie contracte cu țăranii lor, care vor avea drepturi, prin mijlocirea unei redevențe. Dacă revolta decembriștilor a dat greș — nu era viabilă —, această măsură în schimb este revoluționară. Aplicarea ei este o chestiune delicată. La fel ca altele, va fi parțială sau va rămâne o dorință pioasă. „Un singur om nu poate face totul”, bombănea deja Petru cel Mare în timp ce mânuia o secure ca să construiască o corabie. Este nevoie așadar de structuri mai ușoare, de înțeles pentru cei mai simpli, eficiente. Acest lucru face obiectul unui adevărat cod, *Culegerea completă a legilor Imperiului Rus,* care va fi publicată în 1832, prima din ...1649! Era și timpul! Importanța acestui monument este atât de mare, încât el va rămâne baza juridică a Imperiului Rus până în 1917. Pentru această sarcină, țarul a avut excelenta idee de a rechema pe un jurist de mare talent, Mihail Speranski. Fiu al unui preot, după ce și a făcut toate studiile în seminarele cele mai cotate, Speranski a fost secretarul personal al prințului Kurakin, procuror general în timpul domniei lui Pavel I. Mai apoi, Alexandru I i-a remarcat talentul de redactor. I-a cerut un plan de reforme în spirit liberal, dar Speranski nu a știut să înțeleagă dualitatea caracterului împăratului, zidit adesea în propriile contradicții. Apoi, țarul l-a acuzat de legături cu Napoleon, în 1812, dar l-a numit totuși după aceea guvernator general al Siberiei, în 1816. Să fi fost o absență a resentimentului, a dovezilor, a memoriei? Din 1821, el revenise la Sankt Petersburg. Alcătuirea prețioasei culegeri legislative îi aduce lui

Speranski titlul de conte și crucea de cavaler al Sfântului Andrei.

Societățile secrete, coșmarul țarului și pe care el le dizolvase, se reconstituie, mai puțin secrete, însă mai influente; acestea inspiră atmosfera saloanelor Sankt Petersburgului, în care este primită cu dragă inimă intelighenția, adică opoziția. În realitate, a început un formidabil duel între două concepții asupra societății. De-o parte, imperiul, creștinismul și naționalismul. În rezumat, o deviză care ar putea fi „Autocrație, Ortodoxie, Onoare". De cealaltă parte, abolirea monarhiei înlocuită cu republica, abandonarea religiei și a naționalismului în folosul progresului material susținut de schimburi cu exteriorul. Țarul cunoaște pericolul acestor contaminări; el instituie redutabila și temuta secție a treia a Cancelariei imperiale, o poliție politică însărcinată cu supravegherea gândirii. Această cenzură sâcâitoare, care face să intervină cam vreo douăsprezece servicii, înregimentează ideile.

Țarul sancționează el însuși greșelile, oferind imaginea unei brutalități caricaturale. El știe cât de multe consecințe negative pentru țară a avut revolta înăbușită; oameni foarte capabili, talentați și emblematici, au fost executați sau surghiuniți, amputând viața socială vreme de ani buni; frica și decepția au pus stăpânire pe țară. Și orice idee de reformă este analizată cu suspiciune. Omul este cinstit, caută ce este bun pentru Rusia, dar viziunea sa este îngustă și lipsită de curajul unei inovații politice. Educația sa nu a fost prea bogată, nu-i plac nici lectura, nici viața intelectuală și este pasionat numai de exercițiile militare: „Manevrele de lângă Krasnoe Selo sau trecerea în revistă a trupelor pe Câmpul lui Marte vor fi, pentru el, culmea capacităților"[57]. Câinele său preferat se numește Husar. Nicolae I este soldat. El declară război risipei și corupției. Dintr-un condei, reduce cu o treime cheltuielile legate de viața la curte. Drept pildă. Reclamanții sunt cu fermitate îndepărtați de șambelanul autocratului. Urmărește mita în votcă, o practică generalizată.

— Nu vreau hoți în administrația mea.

Avertizează. Mulți tremură, inclusiv câțiva miniștri. Suveranul îl hărțuiește pe ministrul justiției: de ce există 120.000 de afaceri judiciare nerezolvate? Răspunsul: deoarece corupătorii nu au mai apărut! Împăratul, furios, zgâlțâie circuitul malversațiunii, pedepsește profitorii, trezește până și cel mai îndepărtat tribunal de provincie. În decurs de doi ani, prin ucazuri și scrisori amenințătoare duse de călăreți rapizi, afacerile înfățișate drept „dificile" sunt toate judecate, iar numărul deținuților scade la mai puțin de 5.000, lucru uimitor într-o asemenea țară, cu o guvernare atât de polițienească.

Amintindu-și de modul în care Ecaterina a II-a ironiza, la teatru, defectele societății ruse pentru a le elimina mai bine, țarul cere să se joace o comedie acidă a lui Gogol, *Revizorul*. Publicul se miră. Gogol?

La douăzeci și șapte de ani, acestui romancier și dramaturg născut în Ucraina îi place să-și caricaturizeze contemporanii. Visa să fie funcționar la Sankt Petersburg ca să se plimbe în sus și-n jos pe Nevski Prospekt. Dar nu este oare indecent să arăți punctele slabe ale unei administrații care este ocărâtă? Textul își bate joc de împărăție, dar țarul își confirmă alegerea. I se reproșează că este surd la critici și la reforme? Ei bine, el va demonstra că este iarăși greșit judecat. Majestatea Sa imperială aduce la cunoștință că va asista la reprezentație... Acea seară din 1836, la Sankt Petersburg, „oraș străin în țara sa", scrie Gogol, va rămâne drept un mare moment de scandal. Comedia se desfășoară într-un orășel de provincie în care este așteptat revizorul, înalt demnitar al unui minister. Toată lumea se teme de venirea sa. Un mărunt funcționar al aceluiași minister izbutește să se dea drept acel revizor. Primarul, familia sa, toți funcționarii locali cad în capcană. Toți, corupți și meritând grele sancțiuni, cred că-i obțin indulgența, ba chiar impunitatea... corupându-l! El nu le înșală așteptările. Falsul revizor este în cele din urmă trădat de o scrisoare pe care a interceptat-o un funcționar de la poștă. Impostorul fuge înainte de a fi demascat. Când sosește adevăratul revizor, el îi sancționează pe toți cei vinovați. În acest text incisiv, nemilos cu josniciile și lașitățile omenești, Gogol a strecurat numeroase aluzii revoluționare. După căderea cortinei, în timp ce publicul își manifestă emoția, țarul se întoarce spre ai săi și lansează cu glas metalic, lipsit de umor:

— Ei bine! Fiecare și-a primit porția, eu în primul rând!

Un răspuns care dovedește că, fără a fi în mod superior inteligent, monarhul este mai puțin prost decât se tot repetă, din moment ce nu are încredere în funcționarii săi. Gogol scrisese că orașul era „sărac în divertismente", dar, pe durata unei seri, piesa lui Gogol îl însuflețise. În mod indirect, Gogol justifică obsesia foarte milităroasă a țarului care pretinde stricta respectare a ordinelor sale. Din păcate, rezultatul este dezastruos: monarhul se alege cu minciuni, servilism și ipocrizie. Ministrul său de externe, contele de Nesselrode — care fusese și ministrul lui Alexandru I, însoțindu-l pe acesta la congresul de la Viena —, se teme mult de contagiunea ideilor revoluționare. Este sigur că, în Rusia, astfel de bulversări „după moda franceză" ar atinge dimensiunile unui cataclism mondial. Programul său este așadar limpede: „Susținerea autorității pretutindeni unde există, întărirea ei acolo unde slăbește, apărarea ei acolo unde este atacată în mod deschis". Țarul va fi văzut adesea la teatru, ca un obișnuit al culiselor, dând sfaturi actorilor, cântăreților și chiar și dansatoarelor în fiecare antract. După ce tocmai a asistat la un spectacol, el se închide în cabinetul său de lucru, nevoind să se culce înainte de ora patru dimineața dacă nu și-a studiat toate dosarele care i-au fost pregătite. Atunci, adoarme pe un pat de fier, spartan precum camera sa, „lipsit

de farmec precum caracterul său”, după spusele unuia din vizitatorii săi, călătorul Leitch Ritchie.

Printre altele, Nicolae I are și reputația de a fi neîncrezător față de străini, în afară de cazul în care sunt germani. Împăratul este foarte fericit cu soția sa, născută principesă de Prusia în 1798. Între cei doi tineri fusese o adevărată dragoste la prima vedere. S-au căsătorit în 1817; ea avea nouăsprezece ani, el avea douăzeci și unu. Alexandra Feodorovna moștenise eleganța nostalgică a mamei sale, regina Luise; în familie, se amintește mereu cât greșise Napoleon nebăgând-o în seamă la Tilsit… Împărăteasa Rusiei are mult farmec; este înaltă, maiestuoasă, zveltă, romantică. Frumusețea ei este atât de cunoscută, încât se repetă mereu că „este o mică pasăre exotică închisă într-o colivie din aur și care se hrănește de pe urma soțului ei”. Are fire bună, iartă cu ușurință, se arată dezinteresată și miloasă. Când soțul ei devine împărat, exclamă:

— Soarta mea este una fericită! Sunt inseparabilă de soarta sa, chiar și pe tron! Pentru mine, asta este culmea fericirii!

Când află că soțiile aristocraților decembriști au decis să-și urmeze soții surghiuniți în Siberia, această femeie înzestrată cu o neobosită răbdare și fidelitate declară:

— O, în locul lor, și eu aș fi făcut la fel!

Alexandra este strălucitoare, mereu elegantă, chiar și atunci când nu are nicio obligație oficială și străbate salonul de malahit al Palatului de Iarnă pentru a se duce, împreună cu doamnele de onoare, către budoarul ei decorat în roșu și auriu. Când dansează, stau toți cu ochii ațintiți asupra ei. Dar deja Romanovii favorizează existența burgheză, în maniera regelui francezilor Louis-Philippe, pe care țarul, voind să fie amuzant, îl va porecli „LoloPhiPhi”! În onoarea Alexandrei, Nicolae I amenajează, lângă Peterhof, un domeniu pe care îl numește „Parcul Alexandra” și pe care îl înzestrează cu un heleșteu. Construiește acolo, între 1826 și 1829, o casă în stil englezesc, numită Cottage, foarte intimă, pentru a duce o viață pașnică, fără protocol, aproape uitând că familia este una imperială. Zidurile ei sunt zugrăvite într-un galben foarte la modă în Rusia, dar ferestrele, niște bovindouri, ochiurile mici de geam și iedera agățătoare au o tușă foarte britanică; această Cottage este o fermecătoare locuință în care familia se regăsește la ora ceaiului, oferit într-un serviciu de porțelan chinezesc. Evul Mediu și confortul… Arhitectul Adam Menelaws, apoi Andrei Stackenschneider urmează într-adevăr moda Europei romantice, alegând să decoreze interiorul în stil gotic, de la uși până la plafoane. Chiar și paravanele sunt decorate cu ghirlande împletite. Câteva obiecte reprezintă curiozități, ca, de pildă, pe un șemineu, o reproducere a Catedralei din Rouen a cărei rozasă este cadranul unei

pendule! În salonașul ei tapițat cu catifea albastră, împărăteasa se consacră broderiei, dat fiind că soacra i-a lăsat moștenire trusa ei de lucru, o trusă capitonată, care cuprindea foarfeci, un set de ace de cusut, un degetar și o croșetă. Mai organizează și jocuri, inspirate de cele de la Potsdam, unde îi place să revină; la 13 iulie 1829, în cinstea ei se ține un turnir cavaleresc, cu 50 de participanți. Țarul, adesea aspru cu subordonații săi, nu este iubit, dar este respectat pentru fenomenala sa capacitate de muncă. Adesea, el se consacră misiunii sale timp de 18 ore pe zi, epuizându-și întreg anturajul. Apoi, îi place să se destindă dansând, face glume mai mult sau mai puțin amuzante și complimente femeilor frumoase. Semn particular: nu bea aproape niciodată alcool!

Din 1815, după ce Europa l-a învins definitiv pe Napoleon datorită Rusiei, imperiul țarilor se întorsese din nou către Orient. Spre marea nedumerire a vecinilor săi, Persia și Imperiul Otoman. La 10 februarie 1828, învingând armata persană, țarul anexează Armenia orientală. Apoi, Rusia se regăsește alături de Franța și Anglia în războiul de independență al Greciei. Nicolae I era fericit să nu lupte împotriva Franței și să vină în ajutorul „fraților săi ortodocși” pe care fratele său, Alexandru I, în mod inexplicabil, îi uitase. Totul a pornit, fără doar și poate, de la un pictor de mare talent care abordase un subiect complex. La Salonul din 1824, Eugène Delacroix expusese o capodoperă, *Masacrele din Chios.* Tabloul sublinia cruzimea turcilor: în aprilie 1822, ei făcuseră 70.000 de victime. Acest tablou impresionase opinia publică în două feluri, mai întâi, apărând ca un manifest al școlii romantice, apoi, datorită suflului tragic și culorii dominante brun-sângeriu. Se regăsea în acel tablou disperarea *Ciumaților din Jaffa* înfățișați de Antoine Gros cu 20 de ani mai înainte. Datorită penelului lui Delacroix, forța tabloului a determinat opinia publică să susțină masiv independența elenilor. Byron îi consacra poeme. Nu puteau fi tolerate astfel de orori orientale...

Guvernelor de la Paris și Londra nu le-a venit deloc greu să declanșeze ostilitățile împotriva Porții. Sankt Petersburg li s-a alăturat sub pretextul — real — al comunității de religie între ruși și greci, ceea ce însemna a-i opune pe creștini musulmanilor. Încă o dată... Dar țarul mai vedea aici, la fel ca predecesorii săi, și posibilitatea de a pune stăpânire pe Istanbul, clădit între vechile ziduri ale Constantinopolului, și de a controla Strâmtorile. La 20 octombrie 1827, în golful Navarino, pe coasta occidentală a Peninsulei Peloponez, flota turco-egipteană este încercuită de escadra Triplei Alianțe (Rusia, Anglia, Franța). După actul de intimidare, încep să bubuie tunurile. Cea mai mare parte a navelor musulmane sunt distruse și, deși greu încercați, aliații nu pierd niciun vas; învingătorul

rus este amiralul Lazarev. Bătălia de la Navarino este un preambul la ratificarea independenței grecilor și un prolog la conflictul terestru. Câteva luni mai târziu, războiul ruso-turc înseamnă un triumf pentru țar. Cu iscusință, Nicolae I transformă această supremație aliată în victorie rusească. Și ca să se știe bine acest lucru, îl decorează pe amiralul francez Rigny cu marele cordon al ordinului Sfântul Aleksandr Nevski. Țarul de fier își îndeplinește misiunea spirituală; el i-a salvat pe creștinii din Balcani atroce prigoniți și, totodată, și-a pus pionii să înainteze pe eșichierul fluvial și maritim oriental. Armata țaristă trece Dunărea, înaintează spre delta acesteia, obține predarea mai multor fortărețe turcești și pornește către Istanbul. Nicolae I nu îndrăznește să asedieze vechiul Bizanț și războiul ruso-turc se încheie în anul următor prin pacea de la Adrianopol[58]. Aceasta anunță un eveniment considerabil: nașterea regatului Greciei, al cărei prim monarh este un... bavarez, Otto (Othon în greacă) von Wittelsbach, unchi al viitoarei Sissi. Europa se liniștește: Grecia rămâne o afacere de familie (de familii). Anglia, neliniștită de imperialismul rusesc, a susținut mult această creație. Într-adevăr, Londra digerase destul de greu faptul că, grație țarului, aliații aveau în sfârșit acces la faimoasele strâmtori Dardanele și Bosfor.

Aura lui Nicolae I s-a consolidat și mai mult prin dezinvoltura atentă cu care a ajutat victimele ciumei și ale tifosului, fără să se sinchisească de propria sănătate. În Rusia, invulnerabilitatea fizică rămâne cel mai bun remediu împotriva comploturilor...

Regiunea este un mozaic de influențe și antagonisme în care unele personaje limitează aceste amestecuri balcanice cu o adevărată artă a provocării. Se uită adesea că Rusia este prezentă aici. Astfel, contele Capo d'Istria, provenit dintr-o veche familie din Corfu, a exercitat între 1802 și 1807 înalte funcții în guvernul Insulelor Ioniene, pe atunci un stat vasal autonom al Turciei, dar protejat de Rusia. Devenit un admirator al lui Alexandru I, cu care era contemporan, Ioannis Capo d'Istria a exercitat o puternică influență asupra țarului, l-a însoțit la congresul de la Viena ca adjunct al ministrului rus al afacerilor externe, Nesselrode. După 1815, Capo d'Istria pledase cauza independenței grecești pe lângă învingătorul lui Napoleon, dar în zadar, Alexandru fiind pe atunci supus ciudățeniilor doamnei de Krüdener. În 1827, luase conducerea unei republici grecești, dar, pentru opinia publică, el rămăsese un agent rus și se presupunea că era trimis în secret de Nicolae I. Pe cine apăra el, Grecia sau Rusia? Acuzat că este prea rusofil, înfățișarea sa prea aristocratică displăcea de asemenea populației agitate, încă fruste. În sfârșit, cei doi frați ai săi erau socotiți a fi prea puternici. În 1831, Capo d'Istria este asasinat la Nauplia de către două rude ale unui grec pe care-l trimisese la închisoare. Firește, personajul era unul tulbure — balcanic —, dar el

simbolizase „partida rusă” indispensabilă independenței grecești.

Prin tratatul de la Adrianopol, Rusia câștiga o parte din coasta răsăriteană a Mării Negre și delta Dunării. Însă convenția îl obliga și pe sultan să recunoască ultimele cuceriri rusești în vestul Caucazului. Nicolae I își extinde imperiul prin întemeierea, în 1829, a orașului Groznîi („Cumplitul”), viitoarea capitală a rebelei Cecenii, apoi Tbilisi, în Georgia. Trupele rusești înfruntă adversari sălbatici, ascunși în munți și în trecători situate la 2 400 de metri altitudine. Armata țarului suferă grele pierderi în această epopee caucaziană. Rezistența este înviorată de o mișcare religioasă care unește triburile, până atunci disparate, în lupta împotriva rușilor.

Vestea Revoluției din iulie 1830 de la Paris îl întristează pe Nicolae I. El încearcă un moment să favorizeze revenirea Bourbonilor; este însă prea târziu, tronul este ocupat de casa de Orléans. Țarul reține totuși un adevăr esențial: Carol al X-lea și-a pierdut coroana pentru că tot repeta: „Ce vreți… Am și eu vechile mele idei!” La Sankt Petersburg, lumea se întreabă dacă „LoloPhiPhi” va avea cumva și idei noi.

Noiembrie 1830. Să fie cumva efectul unei contagiuni? După evenimentele pariziene care au alungat ramura legitimistă în folosul celei provenite din fratele mezin, independența grecilor, sprijinită de Sankt Petersburg, le dă idei polonezilor. Unită fără voia ei cu Rusia printr-un acord constituțional specific, Polonia se revoltă împotriva țarismului. Răzvrătirea armatei poloneze îl indignează pe Nicolae I, „vexat de atitudinea polonezilor”, care, după părerea sa, se bucurau de o situație privilegiată în comparație cu aceea a altor supuși ai săi. Reședința viceregelui Constantin, fratele lui Nicolae I care refuzase coroana Romanovilor, este atacată și el este nevoit să fugă. La 13 ianuarie 1831, Dieta (Parlamentul) cutează să-l detroneze pe fugar. S-a știut, mai apoi, că acea Constituție acordată polonezilor în 1815 fusese încălcată de aceleași autorități ruse. După luptele sângeroase de la Gorohov și Ostrolenka, feldmareșalul rus Ivan Paskevici, care se distinsese în timpul campaniilor împotriva Franței din 1812 până în 1814, intră în Varșovia la 8 septembrie 1831. Represiunea a durat zece luni. La Paris, mareșalul Sebastiani, ministrul regelui francezilor Louis-Philippe, face un comentariu rece:

— Ordinea domnește la Varșovia…

Formula a nimerit în plin. După cum se știe, ea va fi, în mai multe rânduri, de o teribilă actualitate. Iar Paskevici, care a restabilit ordinea, este numit guvernator general. Numeroși polonezi fug, în special spre Paris — este cazul tânărului virtuoz Frederic Chopin —, și organizează acolo un patriotism de exil, profund marcat de o nostalgie scumpă romanticilor. Ca de obicei, insurgenții prizonieri sunt torturați

sau deportați în Siberia. La 6 octombrie, la Sankt Petersburg, pe pajiștea țarinei, o mare paradă militară consacră sfârșitul ostilităților. Orașul își revine în urma unei epidemii de holeră care făcuse ravagii în cursul verii.

Ianuarie 1837. O tragedie, de o monumentală stupiditate, îndoliază Rusia. Ilustrul poet Pușkin, genial și având un caracter suspicios, este mereu în stare conflictuală cu cenzura. O bravează, citind în saloane unele din operele sale și pe ale altora care nu au primit detestabila „autorizație”. Pe Pușkin lumea îl înțelege. Nicolae I, care pare mai puțin obtuz decât se afirmă că ar fi și căruia nu îi place doar bubuitul tunului sau al fanfarei în chip de cadență poetică, îi apreciază talentul și bravura (ca un cunoscător…). Țarul îl protejează pe scriitor, uneori chiar împotriva propriilor servicii, chițibușare și maniace. Împăratul vrea să uite că, în cursul unei audiențe, Pușkin spusese: „Petru cel Mare nu se temea de popor!” Iar din 1833, poemul său *Călărețul de aramă,* o referință la statuie, agasa anturajul imperial; elogiul adus lui Petru cel Mare era de așa natură încât devenea nepoliticos pentru succesorul acestuia… Pușkin are sânge fierbinte și își face, un alt mare talent al său, numeroși dușmani. O supraveghează și pe soția sa, prea-frumoasa Natalia. Frumusețea ei face senzație. Pentru a o putea invita la balurile de la curte, Nicolae I îi conferă soțului ei demnitatea de șambelan, privilegiu rezervat până atunci tinerilor aristocrați. Dar mondenitățile și atmosfera de bârfă îi displac lui Pușkin. Își dă demisia. Țarul, furios, o acceptă, dar îi refuză accesul la arhivele pe care poetul are nevoie să le consulte pentru noua sa carte. Scriitorul rebel este obligat să se supună. Când anunță că vrea să părăsească Sankt Petersburgul, un oraș prea scump pentru el — are 60.000 de ruble datorii —, țarul îl înștiințează că ar fi regretabil să priveze capitala de frumusețea Nataliei Pușkina. Aceasta este de aceeași părere, mai interesată de admirația pe care o trezește decât de angoasele intelectuale și materiale ale soțului ei. Are privirea ispititoare, dar nimic în cap. Nepăsătoare, este măgulită de complimentele, foarte echivoce, pe care i le adresează un emigrant francez de douăzeci și patru de ani, numit Georges d’Anthès, fiul adoptiv al ambasadorului Olandei în Rusia.

Într-o dimineață din noiembrie 1836, în locuința sa de la nr. 12 de pe cheiul Moika, poetul primește o incredibilă misivă. Este un bilet, scris în franceză, care face din Aleksandr Pușkin marele maestru al Ordinului Încornoraților! Acest soț nu poate fi ridiculizat fără consecințe; adesea, irascibilul autor al admirabilei nuvele *Dama de pică* a fost cât pe ce să se dueleze, din motive diverse. Dar, de data asta, are de ce să se înfurie. Este sigur de inocența soției sale, dar află că biletul, injurios și veninos, circulă deja în Sankt Petersburg.

Afacerea devine o chestiune de onoare. Într-o primă etapă, el îl acuză pe ambasadorul olandez că este autorul infamiei. I se dau asigurări că vinovatul ar fi de fapt fiul adoptiv al acestuia, comandantul Georges d'Anthès, care în realitate îi face curte cumnatei lui Pușkin, Ecaterina. Dar cum francezul nu renunță pentru atâta lucru la a o provoca pe inconștienta doamnă Pușkin, lucrurile depășesc măsura. Duelul este inevitabil. În dimineața zilei de 27 ianuarie, ofensatul ia o gustare la Wulf, reputat cofetar de pe Nevski Prospekt, colț cu Moika. Apoi, la începutul după-amiezii, cei doi bărbați se întâlnesc în împrejurimile Sankt Petersburgului, în locul numit Râul negru. Prietenul său Danzas este martorul soțului încornorat... și decorat. Este frig. Zăpadă. Siluetele se profilează, negre, pe decorul alb. Pistoalele intră în acțiune. Primul foc. D'Anthès trage înaintea lui Pușkin. Grav rănit în pântece și la șold, scriitorul are forța de a-și potrivi arma și îl rănește pe d'Anthès în braț. Pușkin, care suferă teribil, este dus acasă. Este instalat în cabinetul său de lucru. Timp de două zile, își așteaptă moartea, înconjurat de soție, de cei trei copii și de cele 3.000 de cărți. Este senin, soția sa, deși nevinovată de adulter, este iertată pentru lipsa de decență. Țarul, informat că Pușkin nu va supraviețui, este furios. Un duel! Țarul le interzisese. Un duel pentru nimic! Nicolae I îl stimează pe acest autor fabulos, turbulent, desigur, exaltat, firește, dar cât de înzestrat cu talent! Îi trimite o scrisoare în care îi cere să moară creștinește și îi făgăduiește că îi va lua familia sub protecția sa. La 29 ianuarie, cel mai mare poet rus moare. Aleksandr Pușkin avea treizeci și opt de ani. Unui tânăr admirator i se îngăduie să taie o șuviță din părul său des. Este Ivan Turgheniev; el va păstra toată viața această amintire asupra sa. Emoția populară este imensă. Casa lui Pușkin este mereu plină, 50.000 de persoane se perindă prin fața sicriului deschis. Viazemski, prietenul răposatului, întreabă un bătrân în lacrimi:

— Îl cunoșteați?

— Nu, dar sunt rus...

Funeraliile sunt inițial prevăzute la Catedrala Sfântul Isaac, aflată în construcție. Cum ceremonia riscă să atragă o mulțime considerabilă, sicriul este luat de acolo din ordinul guvernului. Natalia Pușkina nici măcar nu se gândește să se opună acestei decizii. Slujba este ținută într-o bisericuță. Înmormântarea, la o mănăstire învecinată cu domeniul de la țară al familiei, este clandestină. Dacă putem înțelege faptul că autoritățile răsuflă mai mult sau mai puțin ușurate că au scăpat de un autor a cărui răzvrătire atrage entuziasmul popular, țarul în schimb este sincer:

— Era omul cel mai inteligent din Rusia.

Nicolae I este nemulțumit că trupul poetului a fost îmbrăcat într-o redingotă în loc de uniforma de gentilom al camerei. Și apoi, susceptibilitatea scriitorului l-a făcut să cadă într-o capcană. Este oare

rezonabil să fii ucis pentru o calomnie? Afacerea asta dovedește o prostie uluitoare. Țarul își ține totuși cuvântul. Aflând că văduva și copiii ei trăiesc în sărăcie, el scrie, cu mâna sa, o notă în zece puncte. Va plăti datoriile, ipoteca asupra domeniului părintesc, va vărsa alocații imediate și va asigura o rentă văduvei și fiicelor ei până la majorat; fiul va fi luat în corpul cadeților. Dar există ceva și mai nemaiauzit: țarul, atât de blamat, va pune să fie ars orice document care ar putea dăuna memoriei scriitorului. Iar operele sale vor fi editate pe cheltuiala statului și în beneficiul apropiaților. Înalta societate și poporul descoperă un Nicolae I generos, emoționat, conștient de pierderea pe care o suferă Rusia. Pușkin era atât de tânăr! Cu toate acestea, nu este vorba nici de un omagiu oficial, nici de celebrarea unui poet național. Ar fi prea mult… Este un demers personal și uman. Unui confident, suveranul îi mai adaugă, nu fără finețe:

— Putem spune despre el că îi deplângem viitorul și nu trecutul.

Realist, practic, Nicolae I este atent la progresele tehnice. În 1833, este pus în funcțiune primul telegraf electromagnetic din Rusia; în anul următor, o cale ferată minieră, construită de frații Cerepanov, circulă în mina de la Nijni-Taghil, în Urali. În octombrie 1837, primul tren de călători circulă între Sankt Petersburg și Țarskoe Selo, la numai două luni după cel care o condusese pe regina francezilor, Marie-Amélie, de la Paris la Pecq, pe linia numită Saint-Germain-en-Laye. Drumul de fier era un vechi vis al lui Nicolae. La începutul lui 1812, pe când era unul dintre marii duci care călătoreau în Anglia, asistase la încercările laborioase și puțin concludente ale unei aproximative mașini cu aburi. Spectacolul totuși îl încântase. Devenit împărat, informat în legătură cu dezvoltarea căilor ferate în Europa, își promisese să-și înzestreze țara cu un astfel de mijloc de a călători. Prima linie ferată din Rusia, cu sens unic — așa va rămâne timp de 40 de ani! —, începută în 1836, cuprinde cam 30 km, fără balast, șinele fiind pur și simplu — și în mod imprudent! — așezate direct pe sol. Cu banii săi și ai familiei sale, Nicolae I este promotorul și finanțatorul liniei. El comandă mai multe locomotive englezești. Aduse la Sankt Petersburg, costă fiecare 2.000 de lire sterline, o avere.

Militar înainte de toate, împăratul crede că acest mijloc de transport este desigur unul prestigios, legând capitala de unul dintre palatele sale, agreabil pentru plimbare, util pentru comerț, dar ce s-ar întâmpla dacă un inamic ar vrea să invadeze Rusia? Dacă Napoleon ar fi avut această armă pe șine, ce s-ar fi ales de Imperiul Rus? Nicolae I nu este mărginit, ci doar neîncrezător. Totul fiind imens în Rusia, îndeosebi ambițiile, înțelepciunea îi comandă țarului să aleagă un prim ecartament foarte larg (1,82 metri), pentru ca doar trenurile rusești să

poată circula în Rusia[59]… Iar el încredințează supravegherea acestei „linii imperiale” contelui Benckendorff, general al corpului de jandarmi, care străbate calea umblând călare, îmbrăcat în uniforma albastru deschis cu eghileți de argint. De aceea, secretul pretins de țar este rapid dat la iveală și, cu prilejul primelor încercări, o mulțime enormă, împărțită între teamă și admirație, vine să vadă cum merge pe roți, în nori de fum și cu un zgomot impresionant, „un soi de gigantic samovar ambulant”.

În afară de o voință estetică, un motiv pentru care Petru cel Mare interzisese lemnul în construcțiile din capitală era riscul permanent de incendii. Această directivă strictă nu împiedică deloc ca Palatul de Iarnă să cadă pradă flăcărilor la 17 decembrie 1837. Incendiul ține trei zile și aproape toate interioarele sunt făcute scrum. Rămân în picioare doar zidurile din cărămidă și parterul. Cu toate astea, într-un timp record — 18 luni —, splendida Scară a Ambasadorilor, una din cele 117 pe care le numără palatul, cândva operă a lui Rastrelli, este reconstruită de Strasov și Briulov, în stilul clasic italienizant, din marmură cu coloane din malahit. Pentru a sărbători această renaștere, împăratul dă aici o recepție în cinstea ambasadorilor acreditați la curte. Apoi, trece la construirea celui de-al cincilea edificiu al ansamblului, astăzi transformat în muzeu, Noul Ermitaj, care va fi terminat în 1850. Se cântă noul imn național, adoptat în 1833, după modelul britanic: „Doamne, ocrotește-l pe țar!”

Nicolae I fusese mereu suspicios în legătură cu poveștile și legendele, nenumărate în imensa Rusie. Nu vedea în ele decât un mijloc de a-i duce de nas pe cei săraci cu duhul și de a da o bază zvonurilor, rareori nevinovate. Or, din 1836 începând, toate rapoartele depuse pe biroul său ajung la aceeași veste aiuritoare, evocată în capitolul precedent: în Urali, un om, venit poate din Siberia, trăiește ca un pustnic și seamănă în mod tulburător cu răposatul său frate, Alexandru I… Cum așa? Iarăși povestea asta macabră care circulă de zece ani și potrivit căreia misticul împărat s-ar fi retras din lume pentru a-și ispăși păcatele? Furios și hotărât să limpezească lucrurile, între elucubrații și incontestabile fapte stingheritoare, Nicolae I poruncește să se facă o anchetă. Foarte delicată, căci personajul este deja celebru și are mii de simpatizanți. Acest misterios personaj, care spune că se numește Feodor Kuzmici, seamănă într-adevăr cu Alexandru I. Are aceeași statură și același chip, chiar dacă năpădit de o barbă albă și deasă. Rezultatele anchetei produc perplexitate. Cum se face că acest om al pădurilor, atât de departe de orice mare oraș, vorbește mai multe limbi, printre care franceza, și cunoaște atâtea detalii despre viața de la curte, despre Napoleon, despre întrevederea de la Tilsit, despre Parisul din 1814?

Acest om care trăiește ca un călugăr, pe care țăranii îl numesc stareț („venerabilul”), are distincție, are clasă și farmec, calități ce amintesc de Alexandru. Deoarece necunoscutul spune că nu știe nimic despre trecutul său, misterul este total. La toate întrebările privind identitatea sa, omul răspunde neobosit:

— Dumnezeu îi va recunoaște pe ai săi…

El îl tulbură și îl exasperează pe Nicolae I, excedat de insinuări și de dubii, căci, dacă ar fi vorba de fratele său — care ar avea doar șaizeci de ani —, această dezvăluire ar fi ca un cutremur atât pentru dinastie, cât și pentru imperiu.

1848. Revoluția este în desfășurare. O dată în plus, cam pretutindeni în Europa… dar nu și în Anglia și nici în Rusia. Nicolae I — are acum patruzeci și nouă de ani —, vede cu neliniște triumful ideilor liberale la mijlocul veacului, ceea ce se va numi „Primăvara popoarelor”. Dacă dificultățile se adună în interiorul imperiului, intervențiile externe nu vor ameliora imaginea celui care, după ce fusese supranumit „țarul de fier”, este acum cadorisit cu o nouă poreclă, „Nicolae ciomagul”. Instaurarea unei supravegheri a universităților și oprirea trimiterii de tineri savanți în străinătate nu sunt străine de poreclă. Autocratul se grăbește să-l ajute pe foarte tânărul împărat al Austriei, Franz Joseph (optsprezece ani), suit pe tronul șubred al Habsburgilor și care se pomenește confruntat cu o revoltă în Ungaria. Contestarea pare contagioasă. Gata să stingă acest incendiu politic, țarul trimite un corp expediționar comandat de Paskevici, care reprimase cu brutalitate insurecția poloneză. Cu aceeași duritate, implacabilul rus sugrumă mișcarea naționalistă maghiară. Contenciosul cu Viena va fi lung și dureros, susținut de dojenile Parisului și Londrei. Această primă intervenție rusă de partea Budei[60] prefigurează și alte invazii în regiune, mereu în numele ordinii, care rămân de sinistră amintire.

Militarii alcătuiau esențialul mâinii de lucru feroviare, așa că operațiile din Ungaria încetinesc construirea liniei Sankt Petersburg-Moscova. Calea ferată duce lipsă de brațe de muncă. Țarul ține la construcție, Tezaurul public vine cu contribuția la construcție. Construirea liniei este încredințată unui inginer american, George Whistler, celebru în meseria sa, căci a participat la crearea liniei Baltimore-Ohio. Ca de obicei, suveranul l-a adus pe acest expert… ca să nu țină seama de părerile lui, acordându-i în același timp o deosebită considerație. Discuțiile, aprinse, asupra traseului proiectat sunt marcate de o scenă intrată în legendă. În cabinetul său de lucru, Nicolae I a desfășurat harta. El îi dă instrucțiuni inginerului:

— Vreau ca această cale să fie în linie dreaptă, ca rigla asta…

George Whistler nu este de aceeași părere. Țarul insistă, desenează linia ajutându-se de riglă… dar uită să-și dea la o parte degetul mare! Astfel, calea ferată va face o curbă pe care niciun obstacol natural nu o justifică. Dar poate cineva să-l contrarieze pe țarul Rusiei, care vrea, de fapt, să se joace cu drumul „său” de fier? Cu ocazia acestor lucrări, americanul este îngrozit de corupția generalizată. De la cercurile de la curte până la angajați, fiecare deturnează ce poate. Creditele au fost mult supraestimate. Tratamentul muncitorilor este inuman. „Iobagii, coborâți la nivelul unor animale de povară, nu constituie o mână de lucru utilizabilă. Dacă oamenii influenți se îmbogățesc, iobagii mor cu sutele”, povestește inginerul cui vrea să-l audă. Și totul este iute raportat, ba chiar amplificat, autocratului care simbolizează această organizare socială. Contrar așteptărilor acelora ce sunt geloși pe american, țarul persistă să-l susțină pe acest inginer experimentat, îl impune anturajului său și, la o recepție, străbate lent și provocator saloanele alături de el. O înțelegere americano-rusă personalizată, asortată cu o concesiune pe zece ani. Dacă țarul este dur din punct de vedere politic, americanul este dur din punct de vedere financiar; el a impus statului rus condiții draconice care aveau să asigure concesionarilor beneficii considerabile[61]. Metodele de construcție de dincolo de ocean sunt bine folosite, materialul este copiat după modelul american, iar linia ferată, de aproximativ 700 km, între Sankt Petersburg și Moscova, este inaugurată la 1 noiembrie 1851. Nicolae I este mândru și totodată mâhnit, căci prietenul său, inginerul Whistler, a fost răpus de holeră înainte de darea în funcțiune a liniei. Începuturile sunt eroice: 20 de ore de călătorie cu viteza medie de 32 km / oră, iar călătorii sunt rugați să-și aducă așternuturile… Un inginer francez, care avea să lucreze mai târziu pe mai multe rețele rusești, observă că „preocuparea pentru timpul pierdut pare să fi contat prea puțin în organizarea mișcării pe această linie”. Călătoria nu este numai lungă, ci și înceată, cu interminabilele sale opriri la neverosimile bufete.

Iar dacă trenul imperial circulă, tot traficul este întrerupt „pentru a se evita zgomotul care se produce în momentul schimbării macazului”! Este așadar normal ca linia să fie numită „linia Nicolae”[62] …

Țarul nu încetează să-și supravegheze vecinii și aliații. Există incertitudini în statele germane, unde Dieta din Frankfurt a propus deja coroana imperială regelui Prusiei, dar Sankt Petersburgul uzează de dreptul de veto.

Dar la Paris? De când, din luna februarie, „LoloPhiPhi” a fugit cu trăsura de la Tuileries, o republică s-a impus cu vărsare de sânge, la sfârșit de iunie. Generalul Cavaignac, ministrul de război care a

înăbușit insurecția pariziană, anunța de la tribuna Adunării:

— Ordinea a triumfat asupra anarhiei.

La fel ca la Varșovia, notează țarul… Aflând de masacre (5 600 de morți de ambele părți, 1 500 de oameni împușcați fără judecată, 15 000 de arestări, mii de condamnați la închisoare sau la deportare în colonii), țarul savurează aceste cuvinte ale lui „LoloPhiPhi”, refugiat în Anglia:

— Republica are noroc: poate trage în popor!

Și iată că, la 10 decembrie, un fost carbonaro, conspirator ghinionist în Italia și în Franța, devine principe-președinte al numitei republici. O ciudățenie! Mai ales când titularul acestei noi funcții este prințul Louis-Napoléon Bonaparte, nepotul de frate al împăratului învins de Rusia și care nu era știut a fi republican. Ambasadorul țarului este luat la întrebări de șambelanul imperial: cum trebuie să i se spună acestui Bonaparte? Monseniore sau domnule președinte? Victor Hugo, pe atunci curtean la Élysée, optează pentru principe. Doar provizoriu…

Când același aventurier seducător înlătură republica printr-o lovitură de stat, iar un an mai târziu proclamă restaurarea imperiului, țarul este stupefiat. Și foarte neliniștit. Cum așa? Acest Bonaparte, „nepotul celuilalt”, îi amintește Rusiei de coșmar. Și iată-l că se aliază cu Anglia reginei Victoria, care îl apreciază mult… O criză europeană este în pregătire. Dar, în loc ca Rusia să se regăsească, la fel ca în urmă cu 20 de ani, aliata Franței și a Angliei pentru a prăda Imperiul Otoman, este adversara lor. Printr-o incredibilă repetare a istoriei, fratele țarului Alexandru I, învingătorul lui Napoleon I, este adversarul nepotului acestuia. Și al Angliei!

Faimoasa și dureros obsedanta „chestiune orientală” reanimă contenciosul Romanov / Bonaparte după ce a ațâțat diplomații. Dacă universul sultanului de la Constantinopol nu ar fi fost pe calea unei spectaculoase și ineluctabile decadențe, deschizând apetitul marilor puteri, avide să-și împartă teritoriile pe care a fost nevoit să le abandoneze, dar și pe cele pe care ar fi putut fi silit să le cedeze, niciodată un nou conflict european nu ar fi izbucnit și nu ar fi intrat în istorie sub numele de războiul Crimeii.

*

De când cu independența greacă, țarul căpătase o altă poreclă, meritată și la fel de viguroasă, aceea de „jandarm al Europei”. Era mândru de ea, titlul acesta intra în competențele și aspirațiile sale. Împăratul Rusiei nu poate fi indiferent la soarta ortodocșilor, oriunde s-ar afla ei. Or, începând din 1840, o rivalitate opune Franța și Rusia în privința controlului Locurilor sfinte ale creștinătății, Bethleem și Ierusalim, aflate pe atunci pe teritoriul otoman. Expansiunea catolică

se face în prejudiciul călugărilor ortodocși, recul urmărit cu îngrijorare la Sankt Petersburg. Acest dezechilibru se accentuează atunci când, în decembrie 1852, un *firman* (edict al sultanului) acordă unele concesii importante creștinilor latini. Nicolae I este informat că acest tratament de favoare a fost obținut la intervenția personală a lui Napoleon al III-lea, împărat de zece zile. Bonaparte a fost rapid! Atunci țarul, pentru a defini starea Imperiului Otoman, lansează o formulă devenită rapid celebră (formulă care va fi pe nedrept atribuită mai multor politicieni, inclusiv lui Churchill): „Omul bolnav al Europei". Este un rezumat al situației începând din secolul al XVIII-lea. Angloman și anglofil (la fel ca Napoleon al III-lea), țarul propune Angliei, în ianuarie 1853, un plan de dezmembrare a Imperiului Otoman. Pentru a da gata „bolnavul". O veritabilă cruciadă, despre care a vorbit cu papa cu prilejul unei călătorii. Cabinetul britanic este reticent, căci nu dorește ca rușii, sub un pretext religios deturnat, să utilizeze accesul la Marea Neagră spre a controla Strâmtorile. Pe de altă parte, menținerea puterii otomane, chiar și fărâmițate, este o protecție indispensabilă împotriva expansionismului lui Nicolae I. Acesta din urmă, nemulțumit, trimite, din ianuarie până în martie, un ambasador extraordinar la Constantinopol, pe Menșikov, descendentul companionului lui Petru cel Mare și primul guvernator al Sankt Petersburgului. El este însărcinat să revendice pe lângă Sublima Poartă dreptul de a proteja creștinii ortodocși supuși dominației otomane. Sultanul Abdul Medjid I, agasat, respinge această cerere. Refuzul i-a fost ferm inspirat de ambasadorul Majestății Sale Victoria, Stratford Canning, viconte de Redcliffe.

Disputa pentru Locurile sfinte, după cum este numită, se învenineaza. În rezumat, există interesele rusești, interesele britanice, care le sunt potrivnice, și interesele franceze, legate de cele engleze și opuse motivațiilor rusești. La acest ultim punct, Napoleon al III-lea joacă cu finețe; aliindu-se cu Londra, el împiedică formarea unei coaliții împotriva Franței, una din acele coaliții care se vădiseră fatale unchiului său.

În timp ce diversele poziții se precizează, Nicolae I purcede la deschiderea pentru public a primului muzeu adevărat instalat în ansamblul numit Ermitaj. La 13 ani de la începutul lucrărilor, încredințate unui număr de trei arhitecți, Noul Ermitaj a fost terminat în 1852. Clădirea, situată în partea dreaptă atunci când te afli în piața palatului, se deschide spre strada Halturin printr-un portic susținut de atlanți. Împăratul permite să fie vizitate colecțiile în fiecare zi, în afară de ora prânzului, între ora unu și jumătate și două și un sfert, dacă țarul dorește și el să admire capodoperele. Este suficient să iei bilete de la șambelan, să îmbraci o ținută de sărbătoare și să nu fii beat. De acum înainte, se poate vorbi de un muzeu al Ermitajului[63].

În chip de represalii la refuzul sultanului, Nicolae I ocupă, în iulie 1853, principatele române Moldova și Țara Românească, ai căror locuitori sunt de confesiune ortodoxă, dar vasali ai sultanului. Această deplasare geografică a conflictului pare neașteptată; cu toate acestea, Londra și Parisul o prevăzuseră și trimiseseră două escadre la intrarea în Strâmtoarea Dardanele. Dar, șovăind să meargă mai departe, cele două guverne încearcă alte medieri. În schimb, Imperiul Otoman, ofensat de invazia rusească în balcani, declară război Rusiei la 4 octombrie. Atunci terenul de înfruntare devine Marea Neagră, numită astfel pentru că apele sale sunt pline de sulf[64]. Nicolae I trimite escadra amiralului Nahimov, care distruge armada otomană în rada portului Sinope, la 30 noiembrie.

Țarul era convins că Anglia și Franța nu se vor alătura turcilor ale căror nave au fost scufundate în totalitate. Se înșela: această veste provoacă o profundă emoție la Londra și la Paris. Într-un ultim efort diplomatic, Napoleon al III-lea îi trimite o scrisoare țarului. Acesta îi răspunde cu semeție: „Rusia va ști să se arate în 1854 așa cum a fost în 1812!" Suntem departe de „disputa pentru Locurile sfinte" și de protejarea catolicilor, scumpă împărătesei Eugenia. Începând din ianuarie 1854, navele franceze și britanice pătrund în Marea Neagră, cu tunurile pregătite. În fundal, Peninsula Crimeea, care înaintează în mare; nimeni nu poate să prevadă că ostilitățile se vor concentra tocmai acolo. Nicolae I speră în neutralitatea binevoitoare a Prusiei și a Austriei; aceasta va fi obținută sub presiunea statelor germane, dar, în schimb, Franz Joseph cere ca țarul să evacueze principatele Moldova și Țara Românească, ceea ce se va întâmpla efectiv în luna august. Între timp, este semnat la 12 martie un tratat de alianță între Franța, Anglia și Imperiul Otoman. Să remarcăm că deja Balcanii se află la originea acestui război european; acesta este declarat Rusiei la 27 martie. Se uită adesea că acestor trei aliați li se va alătura un al patrulea la 26 ianuarie 1855, Sardinia[65].

Dacă războiul se desfășoară în Crimeea, asta se întâmplă pentru a-i împiedica pe ruși să o controleze după victoria lor de la Sinope și pentru că Peninsula Crimeea adăpostește, pe coasta de vest, portul Sevastopol, bază navală și imens arsenal rusesc. Țarul se trezește singur în fața Imperiului otoman și a două mari puteri europene. „Jandarmul" este izolat. Aliații debarcă în Crimeea în septembrie. Fapte de arme vor intra în legendă: bătălia de la Alma, câștigată de zuavii francezi, șarja Brigăzii engleze de cavalerie ușoară, pe cât de criminală, pe atât de inutilă, pe câmpia de la Balaklava. Asediul Sevastopolului durează luni întregi. Oare vor cădea în sfârșit orașul și portul? La capătul unor jertfe umane îngrozitoare, cu epidemii de scorbut și de holeră (100 000 de morți numără rușii, cam tot atâția aliații), toate planurile ambițiosului Nicolae I se prăbușesc; visul său

oriental este spulberat, el însuși este copleșit de căderea, inevitabilă, a Sevastopolului, pe care îl întemeiase Ecaterina cea Mare.

*

La începutul lui 1855, suveranul asistă, posac, la o căsătorie, dar se observă că el nu este prea gros îmbrăcat. Este atât de obosit, încât frigul nu mai are nicio importanță pentru el. A doua zi, asistă la o paradă militară, îmbrăcat cu o simplă manta cu glugă, când temperatura este în continuare foarte scăzută. Aceste neglijențe par să fie un rămas-bun spus vieții. Țarul se îmbolnăvește. Este diagnosticată o congestie pulmonară. La Palatul de Iarnă, pe patul de campanie instalat în biroul său ca și cum încă ar mai participa la dezastruoasa campanie din Crimeea, țarul tremură; are febră. Fiul său mai mare, Alexandru, se află la căpătâiul său. Cu dificultate, tatăl îi vorbește despre vajnicii apărători ai Sevastopolului:

— Spune-le că, pe cealaltă lume, eu voi continua să mă rog pentru ei. M-am străduit mereu să acționez spre binele lor. Dacă acest lucru nu mi-a reușit, nu a fost din lipsă de bunăvoință, ci din lipsă de cunoștințe și de pricepere. Îi rog să mă ierte.

Apoi, brusc, țarul muribund se crispează. Într-un patetic efort, el îi spune țareviciului:

— Ține tot! Ține tot!

Ultimele sale cuvinte. Un testament? O recomandare? O amenințare? Să țină pe cine? Să țină ce? Să țină cum? Să țină imperiul, prestigiul său, strălucirea sa, fără îndoială, însă eșecul este usturător.

La ora 12 și 20, în ziua de 18 februarie 1855, țarul de fier își dă obștescul sfârșit la vârsta de cincizeci și nouă de ani. S-au ridicat multe întrebări în legătură cu imprudența sa vestimentară care aducea a sinucidere publică din disperare. Unii au mai adăugat chiar că atunci când țarul, cu ajutorul lunetei sale, zărise pavilioanele escadrei inamice făcând o demonstrație de forță în fața bazei din Kronstadt, el ar fi luat decizia de a se otrăvi. O singură certitudine, înfrângerea l-a ucis. În Europa, această veste provoacă bucurie… și creșterea acțiunilor la Bursă. La Londra, în teatre, când, după lăsarea cortinei, este anunțată moartea țarului, publicul aplaudă! Nicolae I era aspru cu sine însuși, așa cum era cu ceilalți; nu era iubit, este puțin spus, iar el o știa foarte bine. Lucrul cel mai rău a fost ultima poreclă care îi fusese dată cu înverșunare, aceea pe care rușii o rezervau cândva lui Napoleon: „inamicul speciei umane”…

Era un dezastru și un coșmar. Un Bonaparte câștigase, ștergând gloria din 1815 și Europa congresului de la Viena. Iar foarte departe de Sankt Petersburg, un ermit era mai departe considerat de mulțimile reculese ca fiind fratele țarului, Alexandru… Era Rusia blestemată?

12
Alexandru al II-lea, reformatorul condamnat

De la el, Rusia și Europa așteaptă pacea în Crimeea. Pacea cât mai curând... Ce iluzie! Primul act politic al noului țar — are treizeci și șapte de ani — arată că nu vrea să se predea după o înfrângere în fața unei coaliții care cuprinde un nou împărat al francezilor, Napoleon al III-lea. Suveranul rus moștenește războiul pe care nu el l-a declanșat, cea mai rea dintre moșteniri. Dar pentru el, o pace rușinoasă ar fi încă și mai infamantă. Țarul cere deci ca Sevastopolul să continue să reziste și trimite acolo trupe proaspete ca întăriri. La 11 august 1855, îi scrie generalului Gorceakov: „Deși este ceva foarte trist, nu mă las doborât (...) Vă repet că dacă Sevastopolul trebuie să cadă, voi considera acest eveniment ca începutul unei noi și adevărate campanii". În citadelă, care nu este decât ruine, între două asalturi, francezii și rușii fraternizează în mod straniu pe teren înainte de a încerca să se masacreze. La 8 septembrie, Mac Mahon cucerește reduta Malahov. A ajuns aici, aici rămâne! Cu bastioanele cucerite unul după altul, Sevastopolul cade după un asediu de 349 de zile. Într-o nouă scrisoare adresată lui Gorceakov, țarul încearcă să-l reconforteze făcând apel la gloriosul trecut militar rus: „Nu vă pierdeți curajul! Amintiți-vă de 1812 și aveți încredere în Dumnezeu. Sevastopol nu este Moscova, Crimeea nu este Rusia. La doi ani de la incendiul Moscovei, trupele noastre victorioase își făceau intrarea în Paris". Dar Sevastopolul a costat zeci de mii de vieți. Alexandru al II-lea nu mai poate menține multă vreme imperiul în război. Să mai adăugăm că acest război deja nu mai aparține secolului al XIX-lea. Odată cu primele tranșee (cu 60 de ani înainte de conflictul mondial din 1914) și începuturile reportajului fotografic adesea în condiții imposibile, lupta și-a schimbat epoca. Chiar dacă unul dintre adversarii țarului, lordul Raglan, și-a pierdut un braț la Waterloo, arta militară nu mai are nimic napoleonian. Contele Bludov, membru al cabinetului Majestății Sale țarul, formulează lucid aceste păreri: „Voi spune, la fel ca Choiseul, că din moment ce nu știm să facem război, să facem pace". Spiritul patriotic din 1812 și suflul răzbunător din 1814 nu au fost suficiente pentru a salva Rusia.

La Sankt Petersburg, vestea negocierilor de pace (în realitate, un ultimatum austriac) divizează opinia publică, agitând mânia unora, în timp ce alții răsuflă ușurați. Este încheiată o pace puțin glorioasă prin tratatul de la Paris, semnat la 30 martie 1856 în foarte noua clădire situată pe Quai d'Orsay. Ca o umilire suplimentară, dezbaterile au fost puse sub autoritatea ministrului afacerilor externe, contele Walewski, fiul natural al Mariei Walewska și al lui Napoleon. Din nou umbra lui

Napoleon! Nepotul său triumfă, el șterge „insulta” congresului de la Viena și apare ca arbitrul Europei, care va ieși din conflict profund remodelată, cu noi state[66].

Născut la Moscova la 17 aprilie 1818, Aleksandr Nikolaevici avusese ca preceptor o celebritate, poetul Vasili Jukovski, fiul nelegitim al unui nobil rus și al unei prizoniere turcoaice. Strălucit și cultivat, prieten dezinteresat al lui Pușkin, el condusese o importantă revistă moscovită, *Mesagerul Europei.* Reputația sa de spirit universal determinase numirea sa ca lector al împărătesei mame Maria, apoi al țarinei Alexandra. Când i se încredințase educația marelui duce Alexandru, Jukovski îi dedicase o odă în care îl implora în acești termeni:

Ține întotdeauna minte, în misiunea ta supremă,
Că demnitatea cea mai sfântă este omul…
Iar pentru binele tuturor, uită de propriul bine.

Potrivit unei tradiții relatate de Romanovi, Jukovski i-ar fi prevenit pe părinți că fiul lor ar trebui să fie un monarh luminat și nu generalul unui regiment, căci Rusia nu era o cazarmă sau un teren de manevre militare, ci o națiune. Iar în direcția studiilor, Jukovski i-a arătat foarte curând elevului său că adevărata libertate este dreptatea, adăugând că „adevărata putere a unui suveran nu sălășluiește în numărul soldaților săi, ci în prosperitatea poporului său”.

Cu Jukovski, Alexandru a învățat limba rusă, fizica și chimia; cu un elvețian, dl Gilles, a învățat franceza și geografia, iar dl Warrant i-a fost dascăl de limba engleză. Educația sa a fost completă, abordând chiar și economia politică, statistica și jurisprudența. Țareviciul a avut o tinerețe studioasă, trezit la șase dimineața, la studiu de la ora șapte până la amiază, cu o recreație de o oră. După-amiaza era mai puțin încărcată, dar studiile erau reluate între ora cinci și șapte. Gimnastica și jocurile se intercalau în acest regim. Iar dacă notele erau proaste, țarul refuza să-și primească fiul pentru a-l săruta seara, ceea ce era o sancțiune îngrozitoare.

Nicolae I era desigur mândru că fiul său era atât de bine educat, că vorbea cu aceeași ușurință poloneza și germana, dar rămânea vexat de faptul că acesta era atât de puțin tentat — și puțin înzestrat — pentru viața de soldat. Preceptorul său militar, conștiinciosul căpitan Mörder, nu-l împingea pe acest drum. „Aș vrea să mă conving că frecventele apariții ale Alteței Sale imperiale la parade nu-i dau impresia că este vorba acolo de o problemă de stat…” Preocupat, ofițerul continua: „Se poate foarte bine să-i dea prin minte că aceasta este cu adevărat slujba împărăției, da, poate să creadă așa ceva…”. Ca oricărui adolescent, lui Alexandru (Sașa pentru familie) îi plăceau

defilările, uniforma, fanfarele. În 1826, la opt ani, știa să-și poarte calul la trap, ceea ce suscitase admirația și complimentul, ușor accentuat, al ambasadorului regelui Franței, Carol al X-lea, mareșalul Marmont, fost partizan al lui Napoleon, care îi conferise titlul de duce de Ragusa[67]. Însă adolescentul nu era impresionat decât de formă, nefiind nicidecum pasionat de fond. Sașa avea șapte ani când tatăl său trebuise să înfrunte revolta decembriștilor. Agitația de la Palatul de Iarnă, împușcăturile, descoperirea că dacă unii oameni îl iubeau pe tatăl său, alții voiau să-l omoare… O astfel de revelație la vremea când desena cu creioane colorate îl făcuse pe copil să treacă în mod brutal în lumea severă a adulților. Devenit țarevici în acel trist 14 decembrie 1825, el izbucnise în lacrimi. Fusese marcat de situație. Foarte devreme, tatăl său îl inițiase în treburile publice, punându-l să lucreze în diferite sectoare guvernamentale. În 1842, părăsind capitala pe timp de o lună, Nicolae I îl rugase pe Alexandru să-l înlocuiască; avea pe atunci douăzeci și patru de ani. Iar la 26 octombrie 1850, țareviciul participase la o luptă împotriva cecenilor.

Cea mai bună lecție dată de Jukovski a fost descoperirea țării sale. Preceptorul a avut excelenta idee de a-l pune să viziteze Rusia. În 1837 — Alexandru avea optsprezece ani —, el a fost cel dintâi Romanov care a călcat liber pe pământ siberian; astfel, a descoperit îngrozitoarele condiții de viață ale decembriștilor și le-a ameliorat. O primă generozitate într-o viață deschisă asupra nefericirii celorlalți. Vreme de doi ani, marele duce a vizitat Europa, ceea ce i-a îngăduit să compare obiceiurile rusești cu celelalte. Niciodată un viitor țar nu observase atât de multe dincolo de frontierele țării sale. Înalt, zvelt, curajos, Alexandru al II-lea este astfel descris de scriitorul și poetul Théophile Gautier, care, la fel ca Balzac și Dumas-tatăl, vizitează minunățiile Sankt Petersburgului și descoperă fascinanta Rusie: „Părul suveranului era tuns scurt și îi încadra frumos fruntea înaltă. Trăsăturile chipului său erau perfect regulate și păreau a fi fost sculptate de un artist. Ochii albaștri se evidențiau în mod deosebit pe chipul bronzat în timpul lungilor sale călătorii. Desenul gurii era atât de fin încât amintea de o sculptură greacă. Expresia chipului său era solemnă și calmă, luminată la răstimpuri de un zâmbet fermecător".

Acesta este omul încoronat la 26 august 1856 în Catedrala Adormirea Maicii Domnului, al șaisprezecelea suveran Romanov. A luat în căsătorie, la 16 aprilie 1841, o foarte frumoasă femeie. Încă o principesă germană, fiică de mare duce, Maximiliane Wilhelmine Auguste de Hessa-Darmstadt pe care căsătoria și religia ortodoxă au metamorfozat-o în Maria Alexandrovna. Cu Maria, cu șase ani mai tânără, Alexandru formează un foarte frumos cuplu. El, cu fruntea înaltă, favoriți ceva mai puțin stufoși decât cei ai lui Franz Joseph, are eleganța unui dandy. Fire veselă, însoțită de maniere încântătoare,

atunci când este în civil el nu seamănă cu un militar deghizat, ci mai degrabă cu un intelectual cu privire gravă, marcată de o nuanță de nonșalanță britanică, ascunzând, dar nu se știe încă, un extraordinar sânge rece. Ea, pe lângă frumusețe, are bunătate sufletească, este devotată, respectată și conduce cu zâmbitoare autoritate mai multe asociații de binefacere. Vor avea opt copii, dintre care al doilea, un fiu, va muri la Nisa de meningită tuberculoasă la vârsta de douăzeci și doi de ani. Din păcate, Maria are o sănătate fragilă.

Țarina fusese împotriva războiului din Crimeea. La vestea tratatului de pace, ea ține piept situației; în salonul Palatului de Iarnă, arborează un zâmbet convențional pentru a potoli mânia doamnelor sale de onoare. Cu pertinență și luciditate, soția țarului le spune, pe un ton calm, dar ferm:

— Nefericirea noastră constă în faptul că suntem nevoiți să tăcem. Nu putem spune în țară că acest război a fost început în mod inept prin ocuparea lipsită de delicatețe a principatelor dunărene, că a fost dus în pofida bunului simț, că țara nu era pregătită pentru această înfruntare, că nu aveam nici arme, nici obuze, că toate ramurile administrației erau prost organizate, că finanțele noastre erau pe terminate, că politica noastră era de vreme îndelungată angajată pe un drum greșit și că toate astea ne-au adus în situația în care suntem.

Un rechizitoriu implacabil și adevărat. Da, Rusia nu era pregătită, Maria simțise acest lucru. În plus, blestematul de război a însemnat sacrificarea unui număr de peste 100 000 de ruși. Degeaba. Ba mai rău, pentru pierderi teritoriale, pierderi de influență și de prestigiu. Acest bilanț catastrofal Alexandru al II-lea este silit să-l asume, dar înțelegem că, reacționând la orbirea tatălui său, marea sa operă va fi pacea, iar lucrul cel mai greu ducerea la bun sfârșit a reformelor. Una dintre acestea se referă la o problemă dureroasă: este vorba de iobăgie. Bunicul și tatăl său încercaseră deja să amelioreze soarta a milioane de oameni; cinci supuși din zece în imperiul lui Alexandru al II-lea sunt, în grade diferite, iobagi. Stăpânii lor sunt, în proporții aproape egale, fie marii proprietari, fie coroana. Dar liberalismul nu este suficient într-o țară cu tradiții puternice; nimic nu este simplu în această chestiune, iar mediile cele mai evoluate rămân împărțite. Unii susțin că, în pofida defectelor, sistemul este o necesitate; alții urlă că acest arhaism este o rușine și că accentuează întârzierea Rusiei față de restul Europei. Sclavi în epoca drumului de fier, este oare admisibil? Această reformă este de asemenea considerată ca indispensabilă în fața pericolului nemulțumirii țărănești. Mai multe răzmerițe au zguduit satele și, potrivit raportului șefului poliției înmânat țarului, „din an în an se răspândește și se consolidează, printre țăranii aserviți nobililor, ideea de libertate. Se poate produce o situație favorabilă pentru ei, un război, o epidemie; pot apărea persoane susceptibile de a utiliza aceste

circumstanțe în detrimentul guvernului”. O analiză vizionară…

Dar ce este de făcut în mod exact? Știe acest lucru un personaj, Aleksandr Herzen[68], născut la Moscova în anul incendiului. Scriitor și filosof reprezentând ceea ce se numește „stânga hegeliană”, inspirată din lucrările germanului Hegel, liberal, ateu și admirator al Revoluției franceze, Herzen fusese exilat la Londra din pricina pozițiilor sale împotriva țarismului. Publica la Londra un almanah, *Steaua polară,* și un ziar, *Clopotul,* ambele interzise în Rusia, totuși citite cu interes; nenumăratele scrisori de la cititori erau de asemenea foarte populare. De la Londra, oponentul îi lansează țarului: „Sire, dați libertate cuvântului rus. Spiritul nostru este la strâmtoare, gândirea noastră ne otrăvește pieptul din cauza lipsei de spațiu, ea horcăie în strânsoarea cenzurii… Acordați-ne libertatea cuvântului… Avem ce spune lumii și nouă înșine”.

Apelul este auzit. Conservatorii sunt speriați să citească în ziare articole de negândit sub domnia precedentă. Un *glasnost avant la lettre.* Cenzura este slăbită, coloniile militare sunt desființate, diverse interdicții sunt ridicate și sunt distribuite pașapoartele pentru plecare în străinătate! Așa ceva nu s-a mai văzut! O încurajare formidabilă. Dezbaterea în problema iobăgiei reîncepe și mai puternic, relansând, în chip neașteptat, disputa despre locul Sankt Petersburgului, respectiv al Moscovei. Deoarece suveranul este miruit întotdeauna la Moscova, adversarii iobăgiei îl roagă pe Alexandru al II-lea să cerceteze problema la Moscova, „adevăratul centru al Rusiei”, după părerea lor. Or, el nu îi ascultă pe nostalgicii grandorii moscovite. În iulie 1859, țarul convoacă la Sankt Petersburg cele 44 de adunări și comitete provinciale desemnate pentru a reglementa această problemă și care au întocmit rapoarte începând din 4 martie. Trebuie să recunoaștem că Alexandru al II-lea este curajos când folosește limbajul progresului. Opinia publică îl susține, de la curteni până la mujici. Dar nu și înalta nobilime, al cărei rol este determinant, dar care respinge orice reformă radicală, afirmând că societatea rusă nu este încă pregătită pentru astfel de bulversări. Reprezentanților celor mai ilustre familii monarhul le anunță:

— Înțelegeți cu siguranță dumneavoastră înșivă că actualul sistem de posesie de suflete aflate în stare de iobăgie nu ar putea rămâne neschimbat. Este mai bine să abolim iobăgia pornind de sus decât să așteptăm momentul în care ea va începe să fie abolită pornind de jos. Vă rog să cugetați la mijlocul de a îndeplini acest lucru.

Marii proprietari de moșii, care au mult de pierdut în această „revoluție”, replică afirmând că abandonarea, brutală, a organizării sociale tradiționale ar constitui un regres al identității ruse. Și se face apel la manii[69] celor doi mari suverani, Petru I și Ecaterina a II-a. Obstinat, obsedat de justiție, Alexandru al II-lea dă cea mai mare

bătălie din istoria rusă, din moment ce este vorba de un principiu care trebuie să cadă. În această luptă, țarul nu este singur, iar un program reformator era de multă vreme pregătit. Trebuia doar ca acest dosar să se coacă. Dezastrul din Crimeea a avut măcar acest merit: în Rusia traumatizată și care trebuia să se ridice, el a făcut ca ideile să progreseze în mod public. Războiul pierdut tocmai dăduse la iveală blocajele economice și politice ale unei Rusii dornice să joace rolul unei mari puteri în Europa. Mai mulți miniștri (Rostovțev, Miliutin și Valuev) și senatori îl secondează în mod eficient pe împărat. Fratele său mai tânăr, marele duce Constantin, este omul care îl susține cel mai mult, ceea ce îi atrage ura conservatorilor; ei îl acuză că „distruge" Rusia voind s-o reformeze. Acest principe, instruit, inteligent, mare amator de muzică și de pictură, modernizează marina creând o flotă cu aburi; și el este conștient de faptul că dacă imperiul nu face să renască speranța, el va dispărea. De o neobosită energie, țarul nu cedează. Bătălia durează șase ani. În sfârșit, la 3 martie 1861, el își pune semnătura pe un text uluitor, noul statut al țăranilor, denumit „manifest". Alte texte, de o însemnătate planetară, vor purta de asemenea acest titlu. Abolirea iobăgiei dezrobește 47 de milioane de iobagi! Alexandru al II-lea citește el însuși acest text cu titlul generic de manifest în fața unei mulțimi recunoscătoare, îngenuncheate, înlăcrimate. El intră în istorie ca „Țarul eliberator".

Fără doar și poate că punerea în aplicare a documentului, care este stufos, va fi trudnică. De la Petru cel Mare, oricine știe că reformatorii sunt adesea trădați de considerente practice și deci sunt adesea neînțeleși. Faptele, implacabile, asfixiază ideile, chiar și cele mai generoase. Imensa populație agrară este în plină confuzie. Căci, pentru a deveni proprietar al pământului său, țăranul trebuie să-l cumpere; dar, pentru a dispune de suma necesară, el trebuie să muncească din greu pe acel pământ. Era așadar un cerc vicios, din moment ce țăranul care era dezrobit nimerea în ghearele creditorilor și cămătarilor. Libertatea fără drept asupra pământului nu poate decât să dezamăgească. În realitate, iobăgia este menținută, însă sub o formă economică, încă și mai inumană poate decât înainte. La rândul lor, proprietarii, lipsiți de mână de lucru, încep să-și vândă pământurile burgheziei pe cale de a se naște. Fiecare sărbătorește evenimentul. Unii beau, alții se îmbogățesc și se ivesc de aici numeroase tragedii familiale, total neprevăzute.

Manifestul atrage după sine și alte reforme în administrație, justiție, armată, finanțe și învățământ public. Astfel, la 18 iunie 1863, o nouă reglementare acordă o largă autonomie universităților, fiind totodată întemeiate cele din Tomsk și Odessa. La 13 ianuarie 1864, țarul întemeiază așa-numitele zemstve, organisme de autogestiune locală. Competența lor acoperă atât domeniul podurilor și șoselelor,

cât și pe cel al igienei publice, agriculturii și școlilor. Țarul atacă de asemenea corupția și delapidarea banului public, din cauza cărora se construiește prost, prea încet, iar locuitorii resimt lipsa unei infrastructuri în stare bună. La 2 decembrie al aceluiași an, un ucaz ordonă o profundă reformă judiciară. Vechile tribunale, numite tribunale de castă și datând din vremea Ecaterinei a II-a, sunt suprimate și înlocuite de instanțe pentru toate clasele sociale; acestea trebuie să facă de acum înainte „o justiție rapidă, echitabilă, umană, egală pentru toți”. În procesele criminalilor, apărarea este asigurată de avocați, iar verdictul este dat de jurați. Era nevoie în mod urgent, la fel ca pentru toate celelalte, să se evite repetarea unui fapt divers răsunător: o femeie, revoluționara Vera Zasulici, încercase să-l asasineze pe Trepov, guvernatorul Sankt Petersburgului, și fusese achitată în urma unui răsunător proces. Monarhul a făcut atunci un efort considerabil pentru a ameliora ceea ce nu este încă numită condiția feminină: de acum înainte, fetele au acces liber la studiile secundare și superioare; numărul liceelor crește de la 88 la 280. În sfârșit, activitatea economică și comercială ia un nou avânt datorită dezvoltării rețelei feroviare în formă de stea, începând de la Moscova, și construirii, din 1867, a unor uzine care fabricau material rulant. Pentru a sprijini industria rusă, țarul impune împovărătoare taxe pe drepturile de intrare a importurilor, plătibile în aur cu începere din 1879, ceea ce corespunde unei creșteri de 50%.

Cu blânda sa încăpățânare, care farmecă tot atât de mult pe cât exasperează, suveranul continuă dezvoltarea țării sale. Antrenat în activitatea industrială în plină efervescență, Sankt Petersburg construiește uzine, devine cap de linie feroviară și dă naștere unui proletariat nefericit. Henri Troyat scoate în evidență faptul că „vechea Rusie stă alături de tânăra Europă, moravurile de odinioară se lovesc de principii de aclimatizare recente, trecutul contrazice prezentul[70]70”.

La Varșovia, acest spectaculos liberalism generează speranțe. La începutul domniei sale, Alexandru al II-lea făcuse în favoarea polonezilor câteva gesturi apreciate: amnistie, restituire de bunuri confiscate, eliberare de pașapoarte și numirea unui vicerege mai tolerant, Gorceakov, apărătorul Sevastopolului. Dar țarul nu putea merge mai departe. Ducelui de Montebello, ambasadorul lui Napoleon al III-lea, care se informează, Alexandru îi răspunde:

— Eu nu am cucerit Polonia, am moștenit-o. Datoria mea este de a o menține.

O dată în plus, revolta este strivită, măturând buna reputație a suveranului.

*

La sfârșitul lui mai 1862, mai multe incendii izbucnesc în capitală; barăci și cocioabe din lemn sunt mistuite de foc. Curând, orașul dispare într-un imens nor de fum negru și un miros înțepător pătrunde în plămâni. Spectrul unui sinistru generalizat — despre care se credea că a fost alungat — îi înspăimântă pe locuitori. Cine a aprins acele vâlvătăi suspecte dacă nu tocmai cei care vor să distrugă totul? Până și scriitorul Turgheniev, care a denunțat iobăgia și are simpatii revoluționare, este socotit vinovat: „Iată opera amicilor dumitale nihiliști! Au vrut să ne ardă capitala!”.

Nihiliști? Despre cine este vorba? Despre oameni care neagă orice constrângere, orice autoritate, orice ordine, orice ierarhie. Morală născută la începutul veacului, în Rusia ea se transformă în partid. Are un singur program: uciderea țarului! Există un singur mijloc: atentatele… La 16 aprilie 1866, Alexandru al II-lea este victima primei agresiuni împotriva persoanei sale. Vor mai fi încă opt… În fiecare zi, monarhul se plimbă în magnifica grădină de vară, interzisă pe atunci publicului. Îi place să mediteze în acest frumos parc, creat de Petru cel Mare și închis spre chei de un minunat grilaj din fier forjat, vopsit în negru cu auriu. Celor 79 de statui de la început li s-au adăugat cele ale personalităților recente, cum ar fi Pușkin[71]. Este ora patru după-amiaza. Însoțit de doi nepoți, suveranul ajunge la admirabilul grilaj prins între coloane de granit trandafiriu. În fața trăsurii sale, vede un bărbat care îl țintește cu un pistol. Un trecător, un țăran care a înțeles că un individ voia să-l omoare pe împărat, urlă și face să devieze arma în clipa în care pornește glonțul. Doar câțiva centimetri în plus și țarul tuturor Rusiilor și al tuturor reformelor era cât pe ce să fie asasinat. Calmul lui Alexandru al II-lea este exemplar. Îi mulțumește cerului, iar după ce individul este arestat, țarul se întoarce la palat pentru a-i liniști pe apropiați, cu un incredibil umor. Mulțimea, foarte zguduită, se adună în masă în splendida piață a Palatului de Iarnă și îl aclamă pe țarul nevătămat, care salută din balcon. Oamenii plâng, își fac semnul crucii, îl blestemă pe smintit. După o îndelungă dezbatere cu propria conștiință, țarul refuză grațierea agresorului său, un anume Dmitri Karakozov. Acesta este spânzurat.

Afacerea este fără precedent. Pentru întâia oară în Rusia modernă, cineva a dorit să-l asasineze pe suveran, personaj sacru și de neatins. Nihiliștii au anunțat că ei nu au nevoie de țar, nici Rusia. Dacă Alexandru al II-lea este nevătămat, liberalismul pe care el voia să-l impună, spre binele țării, este adevărata victimă a acestui atentat eșuat. Este așadar dovedit că Rusia nu este pregătită să-și dea girul schimbărilor care ar face din ea o țară comparabilă cu celelalte. Pe de o parte, teama de haos favorizează conservatismul cel mai retrograd. Pe de altă parte, nihiliștii și anarhiștii socotesc insuficiente măsurile adoptate și vor să sfărâme organizarea socială. Prea reformator pentru

unii, nu îndeajuns pentru alții, Alexandru al II-lea ajunge să întruchipeze măsuri prea rapide și totodată incomplete. Țarul, încercat de pierderea fiului său Nikolai cu câteva luni mai înainte, este sătul. Merită oare să moară, el care nu a încetat, de cum a avut puterea, să se bată pentru a aduce Rusia pe calea progresului? Neînțeles și criticat de toți, orice ar întreprinde, suveranul socotește că o asemenea neînțelegere este nedreaptă; hotărât lucru, țara nu este pregătită să accepte liberalismul, căci rușilor le vine greu să se adapteze secolului și să recunoască faptul că trăiesc într-o lume mult prea adesea imobilă. Dar între evoluție și revoluția nihilistă, există loc pentru ameliorări. Țarul încercase adaptarea internă. În fața amenințării fizice împotriva sa, va alege fermitatea.

În timpul lui Alexandru al II-lea, Sankt Petersburg cunoaște o strălucire și o admirație excepționale, în stare să-i facă geloși pe moscoviți. Terminarea Catedralei Sfântul Isaac, după mai bine de 40 de ani de lucrări, este un exemplu al unei înțelegeri franco-ruse în gestație. Francezul Auguste Ricard de Montferrand, complet necunoscut la vremea respectivă, ajutat de patru arhitecți ruși, a condus un șantier faraonic. Pe milioane de piloni înfipți în solul mlăștinos au fost înălțate coloane de granit trandafiriu din Finlanda de peste 16 m înălțime și cântărind fiecare 114 tone! Cupola, unică, suflată cu aur (fixat cu mercur, foarte periculos la manevrat), este aceea a unui edificiu somptuos, care poate primi 14 000 de credincioși, unul din cele mai mari edificii din lume; Catedrala Sfântul Isaac rivalizează cu Sfântul Petru de la Roma și cu Sfântul Paul de la Londra. La Palatul de Iarnă, recepțiile întrețin o atmosferă luxoasă, iar balurile de la curte le întrec pe cele de la Viena. Marea sală a tronului (sau Sala Sfântul Gheorghe) este cadrul cel mai de preț al eleganței și al unui protocol reglat la secundă. Lumea dă năvală pe malurile Nevei pentru a admira un oraș îmbogățit cu noi străzi, cu colonade și arcuri albe și galbene datorate arhitectului Rossi. Printre vizitatorii uluiți îl regăsim pe Théophile Gautier. Spectator fascinat, el ia loc în galeria în care cei care nu dansează îl privesc pe dansatori. Francezul va nota: „Prima impresie, mai cu seamă la această înălțime, atunci când te apleci peste acest abis de lumină, este ca un soi de amețeală. Mai întâi, printre efluvii, străluciri, iradieri, efecte ale lumânărilor, oglinzilor, aurăriilor, diademelor, nestematelor, nu deslușești nimic. Apoi, curând, pupila se obișnuiește cu această strălucire și alungă fluturii negri care zburătăceau pe dinaintea ei, ca atunci când te uiți în soare. Ea îmbrățișează, de la un capăt la celălalt, această sală cu dimensiuni gigantice, toată din marmură și stuc alb… Nu vezi decât uniforme cu plastron auriu, epoleți înstelați cu diamante, barete cu decorații, plăcuțe din email și pietre prețioase care formează pe piept focare de

lumină”. Autorul *Căpitanului Fracasse* supralicitează: „Uniformele și hainele de gală ale bărbaților sunt atât de strălucitoare, de bogate, de variate, atât de încărcate cu aur, cu broderii și decorații, încât femeilor, cu eleganța lor modernă și grația modei actuale, le vine greu să lupte împotriva acestei masive străluciri. Neputând fi mai bogate, sunt mai frumoase: umerii și decolteele lor fac cât toate plastroanele aurite”.

Totuși, capitala nu este numai reflexul unei curți strălucitoare și al unei vieți mondene despre care vorbește toată Europa. Orașul este și creuzetul unei activități intelectuale și artistice de prim-plan. Dostoievski, revenit miraculos din ocna siberiană, publică *Crimă și pedeapsă* (1866); cititorii lui Lev Tolstoi se entuziasmează în fața magistralului său roman Război și pace (publicat din 1865 până în 1869), acest monument care înfățișează tabloul societății ruse confruntate cu invazia napoleoniană; numeroși supraviețuitori i-au furnizat detalii romancierului. Începând cu Glinka, considerat întemeietorul muzicii ruse, s-a născut o întreagă școală, care reunește genii ca Musorgski, Borodin, Rimski-Korsakov și Ceaikovski. Baletul este reînnoit de un tânăr din Marsilia plin de talent, Marius Petipa, cu nume predestinat[72]. Invitat ca prim-balerin la teatrul imperial deschis în 1860, devine rapid maestru de balet, apoi coregraf inspirat. Talentul său va uimi trei țari. Numele său este pe veci legat de marile creații romantice: *Frumoasa-din-Pădurea-Adormită, Lacul lebedelor și Spărgătorul de nuci*[73].

Umilit de ceea ce devenise, fără voia sa, eșecul său din Crimeea, țarul își ia revanșa în Asia centrală încă din 1859, prin cucerirea definitivă a Caucazului, apoi prin expedițiile spre Turkestan și spre emiratele demne de *O mie și una de nopți,* Buhara și Samarcand, în 1868. Astfel, legat prin prietenie de Persia începând din 1866, Alexandru al II-lea amenință India engleză la frontierele cu Afghanistanul. Se obțin succese și o apreciabilă compensație la pierderile impuse de tratatul de la Paris. Rusia a dat înapoi în Europa, dar a înaintat în schimb mult în Asia, deschizând posibilități noi imperiului.

În viața sa privată, țarul își respectă soția. Din păcate, sănătatea Mariei Alexandrovna se deteriorează. Epuizată de ritmul constrângător al curții, de clima extremă, care nu convine plămânilor săi fragili, și de cele opt nașteri, împărăteasa este slăbită. Pentru a încerca să-și recapete forțele, ea frecventează stațiuni termale germane, italiene, din Crimeea și chiar și Coasta de Azur — unde murise fiul ei, pe atunci principe moștenitor logodit cu principesa Dagmar de Danemarca —, pe care ea o apreciază. Aristocrația rusă descoperă farmecul Rivierei

franceze, cu celebra Promenadă a Englezilor.

Starea nervoasă și fizică a frumoasei împărătese îi impune, la sfatul medicilor, să înceteze orice raport cu soțul ei. Ea se simte eliberată… dar soțul ei, bărbat viguros de patruzeci și șapte de ani, nu se mulțumește cu acest regim conjugal; el va începe să se uite după alte femei, vesele și pline de viață…

Țarul nu caută prea mult timp! În 1866, se îndrăgostește de o doamnă de onoare a soției sale, tânăra principesă Ekaterina Dolgorukova. Apropiații o numesc Katia. Împăratul a adoptat rapid acest diminutiv… căci o cunoștea de la doi ani. Ea făcea parte dintr-o foarte veche familie nobilă ruinată și își pierduse tatăl când era copil. Țarul plasase domeniul Dolgorukov sub tutelă imperială și asigurase educația Katiei, dar și pe aceea a celor cinci frați și surori. De la împărăteasa Elisabeta I, la mijlocul secolului al XVIII-lea, este socotit un semn de rafinament ca fetele de origine nobilă să fie interne în celebrul pension cunoscut sub numele de Institutul Smolnîi. Aici și-a făcut Katia studiile. Țarul și soția sa vin adesea să viziteze acest așezământ renumit. În 1864, Katia, pe atunci în vârstă de șaptesprezece ani, s-a întâlnit cu țarul pe când acesta își făcea obișnuita plimbare în grădina de vară. S-a îndrăgostit de ea, a stăruit s-o revadă. Cu o nesfârșită prudență, îi dădea întâlnire în cele mai frumoase parcuri ale orașului și în acela, plin de surprize, de la Peterhof, magnifică reședință estivală pe malul Balticii. Acolo, în vara anului 1866, Katia devine amanta lui Alexandru al II-lea. Între ei este o diferență de vârstă de 30 de ani, dar nu contează, căci trăiesc o revelație senzuală reciprocă pe care timpul nu o va micșora niciodată. Țarul îi dă o cheie: printr-o mică ușă a Palatului de Iarnă, ea vine la acele întâlniri tainice. Tainice? Nu chiar atât de mult cât ar dori amanții, din moment ce întreg Sankt Petersburgul este la curent! Tot atunci, Monetăria din Sankt Petersburg, instalată în fața Catedralei Sfinții Petru și Pavel, bate o monedă în cinstea celor 25 de ani de căsătorie ai țarului Alexandru cu Maria. Viața oficială menține aparențele.

Țarina înșelată își păstrează demnitatea, prefăcându-se că nu știe nimic. În schimb, familia Katiei se agită în privința reputației „tinerei fete” și o îndepărtează de țarul seducător. Este expediată la Neapole, la socrii unuia dintre frații ei. Consternat, Alexandru al II-lea îi scrie în fiecare zi, ea îi răspunde la fel. Dar cum să se întâlnească? Țarul va profita de o ședere oficială în Franța, cu prilejul Expoziției Universale din 1867, pentru a o ruga pe Katia să-l întâlnească la Paris. Din nefericire pentru țar, Parisul nu va fi doar somptuosul pretext pentru o escapadă amoroasă. Expoziția dorită de Napoleon al III-lea este o fabuloasă carte de vizită. Toți suveranii Europei sunt invitați la Paris, dar împăratul Rusiei sosește precedat de un greu handicap: francezii

tot nu i-au iertat reprimarea sângeroasă a insurecției poloneze. În pofida unei amnistii de circumstanță în favoarea polonezilor revoltați, Parisul, capitala lumii în timpul Expoziției, a făcut o alegere: inima sa bate pentru Polonia, nu pentru Rusia. Încă de la sosirea sa în Gara de Nord, țarul și-a dat seama de acest lucru. Pe traseul până la Tuileries, singurele strigăte percepute sunt o insultă adusă rusului:

— Trăiască Polonia!

Incidentul se repetă cu celebra apostrofare a avocatului republican Charles Floquet, cu prilejul vizitei autocratului la Palatul de Justiție:

— Trăiască Polonia, domnule!

O palmă verbală, care îl face pe autorul ei aproape nemuritor! Țarul poate constata că vremurile s-au schimbat față de 1814, când unchiul său, Alexandru I, era întâmpinat ca un eliberator și devenea regele Parisului. Și totuși, în cursul acestei călătorii care a început prost, ce era mai rău abia urma să se întâmple. Țarul, decis să nu lase ca primirea glacială să-i strice sejurul, a rezervat două loji la Teatrul de Varietăți pentru a o aplauda pe Hortense Schneider în Marea ducesă de Gerolstein. Este adevărat că, din primăvara până în toamna anului 1867, toate capetele încoronate sunt prezente la Paris, adevăratul rege al capitalei fiind Jacques Offenbach: spirituala sa muzică este irezistibilă, iar operele sale, chiar și minore, provoacă râsul.

Din păcate, la cinci zile de la sosire, când Alexandru al II-lea se întorcea de la o trecere în revistă a trupelor de pe hipodromul Longchamp împreună cu Napoleon al III-lea și cu regele Wilhelm I al Prusiei, în fața Marii Cascade, un om a țâșnit din mulțime și a tras de două ori asupra țarului. Acesta nu este rănit, datorită reflexului rapid al unui scutier al împăratului francezilor. Autorul atentatului — despre care Carpeaux va face un tablou — este, evident, un polonez, Berezowski, care voia să-și răzbune țara.

Șocată, împărăteasa Eugenia îl imploră pe Alexandru al II-lea să nu-și scurteze șederea. În brațele Katiei, pe care o instalase într-un hotel din apropierea Palatului Élysée, suveranul se consolează. Dar este deja prea mult și se înțelege că pentru ilustrul oaspete Parisul și-a pierdut tot farmecul. El decide totuși să mai rămână, dar arătându-se atât de rece încât Gustave Flaubert, care îl vede pe monarh la un bal la Tuileries, îi scrie pe dată lui George Sand: „Țarul Rusiei mi-a displăcut profund: mi s-a părut un individ grosolan!”. Mulțumesc, domnule Flaubert!

Acest sejur agitat are totuși un merit: confirmă și întărește încă și mai mult pasiunea împărtășită a țarului și a Katiei. Ea îl va urma de acum încolo pretutindeni. I se găsește o locuință și un nume de împrumut, în apropierea reședinței amantului ei. Va fi chiar zărită în Renania-Palatinat, în stațiunea termală Ems, în iunie 1870. Țarul

poartă aici convorbiri foarte importante cu regele Prusiei și cancelarul Bismarck, apoi are întâlniri mai tandre cu tânăra femeie. La Sankt Petersburg, o instalează în Palatul de Iarnă, într-un mic apartament situat deasupra apartamentului său, ceea ce îi scandalizează pe toți membrii familiei Romanov. În 1872, Katia dă naștere unui fiu, George. Cum împărăteasa se încăpățânează să trăiască, copilul este bastard. Stoică, țarina acceptă acest nou afront. Va avea nevoie de o abnegație totală, căci metresa soțului ei va avea încă trei copii… Un ucaz îi conferă Katiei titlul de prințesă Iurievskaia. După moartea împărătesei, în mai 1880, Alexandru al II-lea s-a căsătorit în secret cu prințesa la palatul de la Țarskoe Selo. Spre consternarea familiei imperiale și a curții, țarul văduv nu-și mai ascunde fericirea.

Rusia rămâne neutră în conflictul franco-prusac din 1870. Înfrângerea franceză din 1870, căderea lui Napoleon al III-lea — care nu îi place — și a celui de-al II-lea imperiu nu pot decât să-l mulțumească pe Alexandru al II-lea. Cu ocazia unei conferințe ținute la Londra în 1871, el obține o revizuire a tratatului de la Paris, regăsindu-și libertatea de acțiune la Marea Neagră. Una din primele circulare trimise cancelariilor de către Gorceakov, ministrul afacerilor externe, aduce la cunoștință faptul că Rusia se consideră eliberată de orice angajament față de statele membre ale Sfintei Alianțe. Iar în 1873, țarul își întărește poziția semnând o nouă convenție, numită Alianța celor trei împărați, cu regele Prusiei, proclamat împărat german la Versailles în 1871, și cu Franz Joseph, care domnește în Austro-Ungaria.

Războiul împotriva Imperiului Otoman reîncepe în 1877. Obiectivul nu s-a schimbat, este vorba tot de eliberarea teritoriilor balcanice de sub jugul otoman și deci, din nou, de jucarea unui rol în Europa Centrală. Bașbuzucii Sublimei Porți îi măcelăresc pe ortodocși. Țarul vrea să pună capăt martirajului populațiilor din Bulgaria, Serbia și Muntenegru și să obțină măcar autonomia lor în numele panslavismului. În octombrie 1876, la Moscova, Alexandru al II-lea a anunțat că „va lua armele întru apărarea fraților slavi”. Expresia trebuie luată în sens propriu, din moment ce, la aproape șaizeci de ani, țarul se pune în fruntea armatei sale. La începutul operațiilor, într-un elan de fraternitate slavofilă, armata imperială este bine primită de români și de bulgari după trecerea Dunării. Spre marea satisfacție a guvernelor de la Londra și de la Berlin, contrar previziunilor țarului, expediția este crudă și costisitoare în vieți omenești. În timpul iernii, trupele țariste trec munții înzăpeziți și intră în Sofia. La începutul anului 1878, armata generalului Skobelev ajunge în împrejurimile Istanbulului. La 3 martie, tratatul de la San Stefano pune capăt acestui război ruso-turc. Potrivit preliminariilor, toate țările balcanice devin

independente de Imperiul Otoman. Sunt prevăzute o Mare Bulgarie, un Muntenegru și o Serbie extinse, printre altele[74]. Dar la congresul care se reunește puțin mai apoi la Berlin, Anglia și Prusia își acordă răutăcioasa plăcere de a izola Rusia; congresul reduce, în mod sensibil, succesele țarului. Pentru el este o imensă decepție. Observatorii estimează că Alexandru al II-lea ar fi putut pune bețe-n roate perfidului Albion și ar fi putut bloca flota Majestății Sale britanice în Marea Marmara, între Dardanele și Bosfor. În locul unei intrări victorioase între vechile ziduri ale Constantinopolului și în locul tuturor consecințelor care puteau decurge de aici, Imperiul Rus trebuie să se mulțumească doar cu o parte din Basarabia și cu câteva teritorii din Asia Mică. Orientarea sa progermană nu îi aduce decât puține avantaje. În acest haos, Austro-Ungaria primește dreptul de a ocupa Bosnia-Herțegovina. Cum își putea cineva imagina ceea ce avea să se întâmple, cam peste 36 de ani, într-un orășel plin de minarete, Sarajevo?

În interiorul imperiului, în marile orașe, nihiliștii nu au renunțat la funestul lor proiect. În 1872, la Sankt Petersburg, circula o carte apărută în 1867, tradusă din germană în rusă. Autorul se numea Karl Marx, iar cartea Capitalul. Deși s-ar putea crede contrariul, ediția nu a fost interzisă, iar cenzura, generoasă, a autorizat publicarea ei, socotind că „vor fi puțini oameni în Rusia care s-o citească și încă și mai puțini care s-o priceapă”! Frumos exemplu de orbire! Cu toate astea, de la represiunea guvernamentală la reformele parțiale sau denaturate, ura agitatorilor se acutizează. Terorismul și deci regicidul figurează în programul „luptei active pentru libertatea tuturor”. Un angrenaj infernal este pus în mișcare pentru eliminarea persoanei țarului. Alexandru al II-lea este condamnat la moarte. Cu o stupefiantă cutezanță, o serie de atentate, tot mai spectaculoase, sunt săvârșite împotriva suveranului. La 2 aprilie 1879, cinci gloanțe îl ratează de foarte aproape. La 19 noiembrie al aceluiași an, trenul suitei sale deraiază, din cauza unei explozii pe calea ferată; cel care trebuia să sară în aer era convoiul imperial, în avans față de orar. Cel mai înspăimântător este complotul din 5 februarie 1880, chiar în intimitatea împăratului, la Palatul de Iarnă. Sufrageria imperială este spulberată de o bombă cu ceas; bilanțul este de 11 morți și 56 de răniți. Nou miracol, țarul este neatins pentru că, sosit cu întârziere, se afla încă în salonul alăturat, primindu-și invitații. Deflagrația a fost atât de puternică încât coloanele de marmură s-au cutremurat. Printre grămezile de moloz, în fața zidurilor căscate, în timp ce sunt evacuate victimele, panica urmează uluirii. Opinia conservatoare descoperă că mișcarea „Voința Poporului”, care a urmat grupului terorist „Pământ și Libertate”, nu se dă înapoi de la nimic, nu are niciun scrupul, iar

revoluționarii sunt numeroși, organizați, hotărâți. Este limpede că familia imperială este foarte amenințată, până și în apartamentele private; reședințele imperiale nu mai sunt în siguranță.

Noua soție a țarului nu poate purta titlul de țarină; ea trebuie să se mulțumească doar cu statutul de principesă. În schimb, Alexandru al II-lea se ocupă cu grijă de viitorul material, al ei și al copiilor lor, căci, în orice clipă, anarhiștii îi pot lua viața. La rândul ei, Katia continuă să viseze la titlul de împărăteasă. Dar chiar dacă suveranul s-ar lăsa înduplecat, această situație ar ridica o problemă protocolară și politică: într-adevăr, cu o singură excepție, în 1711, niciodată o împărăteasă a Rusiei nu a primit coroana imperială a Rusiei la Moscova într-o ceremonie distinctă de cea a încoronării soțului ei. Ei își petrec vara anului 1880 la palatul de la Livadia, în Crimeea. Pentru prima oară, Katia are privilegiul de a urca în trenul imperial și poate ocupa, ca stăpână a casei, frumoasa reședință de pe malul Mării Negre, atât de îndrăgită de țari și de la care fusese exclusă vreme de 14 ani. Katia, trebuie să reținem acest lucru, nu este insensibilă la onoruri și avantaje. În septembrie, țarul întocmește un nou testament în favoarea soției sale. La Banca de Stat, el depune peste 3 milioane de ruble pentru ea și copiii ei; Katia poate dispune de acest capital în timpul vieții țarului sau după dispariția acestuia. Țarul se simte ușurat, căci poliția descoperă, la timp, un nou sabotaj la calea ferată când trenul special urma să plece spre Sankt Petersburg. Pe de altă parte, Alexandru al II-lea îndrăznește în sfârșit s-o prezinte pe Katia copiilor pe care îi avusese cu defuncta Alexandra. Primirea este politicoasă, dar glacială; copiii „oficiali” își judecă părintele... La Palatul de Iarnă, el pune să fie amenajate noi apartamente cu o cameră conjugală, adică având un singur pat, ceea ce este o inovație în familia Romanovilor. Dar în ciuda acestei atenții intime — foarte comentate! —, Katia trăiește infernul soțiilor morganatice într-o curte cu protocol rigid. În fiecare clipă, este umilită. Trebuie să lase întâietate marilor duci și marilor ducese; la masă, locul ei nu este niciodată în fața locului împăratului și ea nu poate prezida niciun dejun sau dineu, chiar dacă un serviciu de masă din porțelan, cu blazonul cuplului, a fost comandat la Paris în 1880. Este exilată la coada mesei, ca o rudă îndepărtată și puțin apreciată, sau, mai rău, ca o străină... Cu o permanentă meschinărie, i se dă de înțeles și i se amintește că ea nu face parte complet din familie. Dacă țarul nu ar fi avut această lungă și puțin discretă legătură cu ea încă din timpul vieții Alexandrei, reacțiile ar fi fost fără îndoială mai amabile.

Țarul dă instrucțiuni, acestea sunt „prost înțelese”. În cele din urmă, se satură de aceste meschinării, mediocre revanșe. Se gândește mai întâi s-o încoroneze efectiv pe Katia, dar, în fața indignării concertate a bisericii, se gândește să abdice în favoarea țareviciului

Alexandru, de treizeci și cinci de ani, și să se instaleze pe Coasta de Azur, tot mai frecventată de o colonie rusească datorită unui nou tren de lux, Sankt Petersburg — Viena — Cannes, pe care agenții companiilor feroviare l-au numit „expresul marilor duci”! Alexandru al II-lea caută informații, încercând să cumpere o proprietate.

Cu toate incredibilele măsuri de protecție pe care suveranul, resemnat, le socotește inutile, el nu vrea să renunțe la unele obiceiuri. În fiecare duminică, asistă la schimbarea Gărzii la manejul Mihailovski, astăzi stadionul de iarnă, o frumoasă clădire pe care arhitectul Rossi o modificase în 1824. Ceremonia se desfășoară în prezența corpului diplomatic și a unor ofițeri. Atât din disciplină, cât și din curtoazie, țarului îi place să fie punctual. Or — tragicele evenimente ulterioare o vor confirma — , punctualitatea este politețea regilor, dar și… cel mai sigur aliat tehnic al teroriștilor. Duminică 1 martie 1881, la începutul după-amiezii, cortegiul imperial se întoarce de la manej. Este vreme frumoasă și rece. Un cupeu închis a cărui căptușeală interioară este din catifea roșie, un detașament de cazaci și niște sănii înaintează foarte repede pe cheiul canalului Ecaterina, perpendicular pe Nevski Prospekt. Locul este puțin frecventat. Brusc, o explozie. Prima, în fața palatului Mihailovski. Cineva a aruncat o bombă, care omoară doi călăreți și un tânăr comis patiser care se ducea să livreze prăjituri. Mașinăria ridică în trombă zăpada înroșită de sângele oamenilor și al cailor. De necrezut: țarul este teafăr! În timp ce este prins cel care a aruncat bomba, un anume Rîsakov, împăratul, refuzând să fugă, se apropie de tânărul care îi sfidează pe polițiști și pe suveran. De un calm absolut, stăpânindu-și orice emoție, la fel ca la cele șapte atentate precedente, monarhul vrea să-l cunoască pe acest nihilist și îi mulțumește lui Dumnezeu că a fost cruțat, încă o dată, o dată în plus. Vinovatul ricanează și lansează această sfidare țarului:

— Nu cumva este prea devreme ca să-i mulțumești lui Dumnezeu?

Câteva secunde mai târziu, o a doua explozie face să țâșnească o jerbă de zăpadă, murdară de cât fusese călcată în picioare. Un complice, Grinivițki, pe care nimeni nu-l băgase în seamă când stătea rezemat de parapet la doi metri de suveran, a aruncat o a doua bombă, jertfindu-și viața pentru triumful cauzei. De data aceasta, țarul a căzut, cu gambele dezgolite, retezate, sfărâmate. Hemoragia este îngrozitoare. Împăratul nu se mai poate mișca. El își pierde cunoștința, îngăimând:

— Duceți-mă la palat… acolo o să mor…

Va fi ultimul său ordin.

La palat, cazacii depun trupul sfârtecat al țarului. Katia vine în goană. Soțul ei este inert, cu laba piciorului stâng smulsă, cu un ochi închis, cu celălalt fără viață. Chirurgii zoresc în vreme ce Katia psalmodiază cuvinte tandre. Dragostea vieții ei nu le mai poate auzi.

Ea avusese un presentiment, îl implorase pe țar să renunțe la acea ceremonie. Și, înainte ca el să plece, o ultimă îmbrățișare, rapidă, îi reunise…

La ora trei și 35 de minute, țarul se stinge în Palatul de Iarnă, unde, în ajun, semnase un ucaz care convoca o adunare a unor notabili pentru a-i asocia la cârmuirea imperiului. Erau prevăzute inovații și alte schimbări. Măturat de mișcarea reformatoare pe care el o inițiase, Alexandru al II-lea, potrivit cuvintelor ambasadorului Franței care tocmai îl părăsise, „este doborât precum o fiară hăituită în propria capitală". Țarul este victima exemplară a liberalismului pervertit. Orice reformă suscită tulburări și neliniști, iar împăratul își făcuse inamici pretutindeni. Sfârșitul său îngrozește spiritele și șochează imensa masă de țărani; aceștia refuză să-i urmeze pe revoluționari. Aproape 50 de milioane de iobagi dezrobiți poartă doliu. Și din moment ce îmblânzirea regimului a dat greș, oamenii se pot aștepta la o represiune nemiloasă. Identificați, asasinii vor fi spânzurați. Populația este traumatizată, mai ales când descoperă că unul dintre anarhiști s-a sinucis ucigându-l pe țar și că două femei, două complice, participaseră la pregătirea minuțioasă a atentatului, cel care, în sfârșit, nu avea să lase niciun loc de șansă. Hotărât lucru, în Rusia, reformatorii nu sunt niciodată populari…

Când, în 1867, Alexandru al II-lea vânduse Alaska, această Rusie din America, Statelor Unite, nu i se reproșase nimic. Anemică satisfacție…

S-a terminat cu visul Katiei. Nu va fi niciodată împărăteasă, nu-și mai are locul la curtea îndoliată. La câteva zile după funeraliile de la Catedrala Sfinții Petru și Pavel, unde țarul este înhumat alături de prima soție, cea de-a doua părăsește Rusia cu copiii săi și nu se va mai întoarce acolo niciodată. Reluând pentru ea și copii proiectul lui Alexandru al II-lea, va cumpăra o foarte frumoasă locuință la Nisa, Vila Georges. Acolo își va încheia existența în 1922, în vârstă de șaptezeci și cinci de ani, după ce a asistat, de foarte departe, la sfârșitul tragic al Romanovilor, și ei asasinați. Noul țar, Alexandru al III-lea, este un colos. Pentru că mânuiește securea ca un tăietor de lemne siberian și bea mai zdravăn ca un cazac, lumea este tentată să-l compare cu Petru cel Mare. Dar umerii săi, precum cei ai unui luptător de bâlci, vor fi oare suficient de solizi ca să suporte o moștenire atât de șubredă?

13
Alexandru al III-lea, colosul păcii

Este atât de voinic încât, atunci când stă pe cal, te întrebi care din

cei doi este animalul!" afirmă niște spirite ironice cu prilejul inaugurării unei statui ecvestre a noului țar în centrul Pieței Znamenskaia din Sankt Petersburg, în apropierea Gării Moscova[75]. Comentariile sunt unanime in privința acestei statui, masive și foarte grele, opera sculptorului Trubețkoi: „Un animal călare pe un alt animal", „Sperietoarea", aceste expresii definesc cu adevărat aspectul celui de-al șaptesprezecelea țar din dinastia Romanov. Un atlet, un colos cu fruntea pleșuvă și barba roșcovană, unul dintre acei uriași înzestrați cu o forță fizică ieșită din comun, așa cum îi înfățișează adesea ilustrațiile rusești. Pot oare aceste capacități naturale să-l ajute să reia, îmbunătățind-o, misiunea pe care și-o asumase părintele său? Pentru acest bărbat de treizeci și șase de ani, ziua de 1 martie 1881 este o zi înspăimântătoare, o rușine pentru Rusia și amenințarea unei anarhii devastatoare din care țara ar ieși vlăguită. Mare duce moștenitor la moartea fratelui său mai mare la Nisa, în 1865, el se afla la căpătâiul tatălui său după atentat. L-a văzut pe Alexandru al II-lea cu picioarele sfârtecate, cu pântecele spintecat, golit de sânge, agonizând, victima unui fanatism de care nu se temuse niciodată, dar pe care încercase să-l înțeleagă. Fiind mereu o țintă, pândit în permanență într-o implacabilă vânare de țar, Alexandru al II-lea devenise fatalist, lăsându-se în mâna lui Dumnezeu, care putea decide când și cum avea să se sfârșească această hăituire. Alexandru al III-lea este revoltat, traumatizat. El nu îi va ierta niciodată pe asasinii unui om în definitiv prea bun, prea tolerant și care căuta să facă bine, dar care rămânea pentru nihiliști un simbol, cel mai execrabil dintre toate simbolurile, un autocrat. Ei uciseseră în sfârșit autocratul… după șapte tentative…

O Rusie fără țar părea de neconceput. Și totuși…

Imediat după moartea tatălui său, Alexandru al III-lea părăsește Palatul de Iarnă cufundat în tăcere, alegând Palatul Gatcina, încântătorul castel aflat în vestul capitalei, cadoul Ecaterinei a II-a pentru favoritul ei Orlov și refugiu pentru Pavel I. Gatcina va fi reședința oficială a lui Alexandru al III-lea vreme de ani buni. Este o măsură de prudență în fața teroriștilor care urmăresc familia imperială de 20 de ani… Gatcina, prin așezarea sa și izolarea la 45 km de capitală, permite o mai bună protecție decât la Sankt Petersburg, orașul care a îndrăznit să comită ireparabilul. Un tunel, datând din epoca angoaselor paranoice ale lui Pavel I, permite fuga până la lacul vecin, în caz de… La țară, niște necunoscuți se remarcă mult mai mult decât la oraș; pentru suveran, pericolul se află în mulțime. Se va spune rapid despre el că este „prizonierul de la Gatcina", păzit zi și noapte de santinele. Abia instalat, fostul său preceptor Constantin Pobedonoșev, reacționar procuror al Sfântului Sinod, îl sfătuiește, la

11 martie, să închidă el însuși ușile seara, „nu doar la camera sa de culcare, ci la toate încăperile învecinate până în anticameră”. Ne amintim că Pavel I, care suferea de mania persecuției, a fost victima propriilor capcane când a zăvorât camerele... Socotind că urcarea sa pe tron se produce în urma unui asasinat și nu a unei morți naturale, țarul își amână încoronarea la Moscova. Ceremonia sacră nu va avea loc decât după doi ani de la moartea tatălui său, la 15 mai 1883: „Pentru mine, această zi nu este o sărbătoare și refuz să primesc felicitări”.

Se teme el cu adevărat, acest bărbat atât de impunător, acest „mare mujic”, potrivit unuia din miniștrii săi? La războiul din 1877-1878 împotriva turcilor, marele duce, om al datoriei, comandase un detașament angajat în lupta de la Rusciuc, în nord-estul Bulgariei. Curajul său îi adusese crucea Sfântului Gheorghe clasa a doua. Nu putea fi acuzat de lașitate.

Noul suveran este furios căci, încă din adolescență, presimțise că reformatorii de pe lângă tatăl său erau inabili, ideile lor erau confuze, prost explicate și mai cu seamă radicale; brutalitatea unor schimbări nu putea decât să indispună o populație neîncrezătoare. A asistat neputincios la deriva unui liberalism avortat, scufundându-se treptat în anarhie. El pune capăt mandatului prim-ministrului liberal Mihail Melikov, un fost general care pregătise regimul să treacă de la monarhia autocratică la monarhia constituțională în 1878. Îl convertise pe tatăl său la această tranziție; țarul chiar îi declarase fiului său: „Primul pas spre Constituție a fost făcut”. Dar, pentru Alexandru al III-lea, cât fac aceste frumoase și generoase idei, această obsesie a reformelor în fața unor asasini? Eșecul este sângele vărsat. Nu numai că niște anarhiști l-au ucis pe tatăl său, dar au atacat și poporul pe care pretind că îl apără și reprezintă. Într-adevăr, raportul de poliție înmânat lui Alexandru al III-lea chiar în ziua atentatului stabilește că „douăzeci de persoane sunt grav rănite sau ucise. În mijlocul zăpezii, al murdăriei și sângelui, sunt împrăștiate bucăți de haine sfâșiate, epoleți, săbii, fragmente însângerate de carne omenească”.

Țarul nu poate ierta aceste orori. Acestea au trădat idealul tatălui său. Melikov, omul compromisurilor, este înlocuit de rigidul Pobedonoștev. Regicizii sunt executați. Pentru restabilirea ordinii, suveranul instituie o redutabilă poliție politică, Ohrana, la 14 august 1881. Ucazul poartă, în mod pudic, titlul de „Reglementare asupra măsurilor de menținere a securității guvernamentale și publice”. În anul următor, este restabilită cenzura preventivă. Regimul, polițienesc, multiplică provocările și infiltrările unor agenți guvernamentali în grupările teroriste. Vânătoarea și-a schimbat direcția, acum cei hărțuiți

sunt aruncătorii de bombe. Domnia este plasată sub o noțiune nouă, aceea de „autocrație populară”. Această formulă, care surprinde, este inventată de un scriitor ziarist, Mihail Katkov, care editează *Buletinul Moscovei.* Într-un manifest datat din 29 aprilie 1881 (la două luni de la începutul domniei), elocventul Katkov explică: „Nouă ne revine guvernarea autocrată”. Altfel spus, sunt îngropate reformele lui Alexandru al II-lea și este condamnat liberalismul, chiar și cel moderat. Țarul asasinat își deschisese țara, fiul vrea s-o replieze asupra ei înseși, spre a găsi drumul cel bun. Aceasta este reacția clasică a unei opinii traumatizate și care bănuiește străinătatea — Franța, Anglia — de influențe nefaste. În fond, un protecționism intelelectual.

Reîntoarcerea la izvoare atrage după sine o rusificare agresivă. Astfel, diverse ținute oficiale și uniformele militare sunt modificate. Materialele și croiala elegante, practice și foarte occidentale sunt înlocuite de reîntoarcerea la vestoane și pantaloni pe care Alexandru al III-lea însuși îi încearcă; satisfăcut, consideră că aceste haine rusești îi „vin foarte bine”. Măsurile sale servesc drept referință! Cingători colorate și căciuli cu urechi, confecționate din blană de oaie, ca și alte elemente caracteristice costumului popular îmbracă din nou rusește armata imperială. Un ofițer, îngrijorat de acest regres, oftează văzând acele „uniforme de mujici”… Unde este vremea când marele duce era pur și simplu mustăcios, în redingotă și cămașă cu guler de ceremonie, în 1860, sau când avea pe cap un joben gri și stătea pe un scaun cu spătar, la Londra, în 1870? Țarul mai ordonă și ca toți ofițerii să poarte barbă. Ajutor, Petru cel Mare! Naționalismul rus ajunge la frontiere, uneori cu aroganță, ca în țările baltice.

Tot ce fusese decis în anii 1860 este acum anulat, amendat, corectat, transformat. Nu este vorba de o rebeliune post-mortem, ci de denunțarea, în sfârșit, a unor grosiere și funeste erori. Pentru a nu le agrava. „Autocrația populară” întărește presiunea guvernamentală în numeroase domenii, îndeosebi controlul consiliilor și organismelor elective. Statul pune trezoreria să intervină pentru a controla prețul pâinii, activitatea bancară, taxele și numeroasele companii private exploatate, potrivit concesiunilor, de către întreprinderi străine, în special franceze. Dar această domnie nu este avară în paradoxuri. Țarul se pricepe să îmbrace o mână de fier într-o mănușă de catifea atunci când întemeiază, în 1882, Banca funciară, spre a permite țăranilor dezrobiți să cumpere cu preț redus terenurile care le-au fost cedate. În același an, intră în vigoare prima legislație muncitorească pentru limitarea orelor de muncă și protejarea ucenicilor, a femeilor și a copiilor. Alexandru al III-lea mai suprimă și impozitul capitației (cote fixe), contribuție feudală care data din vremea lui Petru cel Mare, și creează o inspecție a fabricilor având sarcina de a regulariza raporturile între patroni, muncitori și funcționari. În 1884,

universitățile și studenții sunt supuși unei stricte supravegheri, iar învățământul superior este descurajat; crearea unui partid marxist rus în anul precedent nu este desigur străină de această reasumare a răspunderii. Crearea de școli primare în parohiile din sate este mai liniștită. „Ideile proaste” nu se dezvoltă decât în adolescență.

Țarul, care nu putea trece neobservat, rămâne un om simplu. El iese în cele din urmă fără escortă cu sania și știe să fie amabil cu toți. Un diplomat francez, martor al acestei disponibilități a uriașului bărbos, estimează că „la Paris, președintele republicii ar face mai mult protocol!” Potrivit contemporanilor săi, în pofida sângelui german care îi curge în vene, el este un exemplu ideal al bărbatului rus. Foarte puternic din punct de vedere fizic, dar atent să vorbească blând, el detestă minciuna, ipocrizia, recepțiile istovitoare și discursurile interminabile. Apreciază franchețea, oamenii care își cunosc bine meseria și fidelitatea.

Căsătoria sa, la 28 octombrie 1866, a fost originală, în măsura în care marele duce lua în căsătorie o principesă germană având ceva mai puțină ascendență germanică decât de obicei. Era o principesă daneză, din dinastia Schleswig-Holstein, fiica regelui Christian al IX-lea al Danemarcei. Născută în 1847, ea se numea Maria Sophia Frederika Dagmar[76].

Circumstanțele căsătoriei lor nu sunt banale. Dagmar de Danemarca fusese mai întâi logodită, în vara anului 1864, cu fratele mai mare al lui Alexandru, Nicolae, mare duce moștenitor. Acesta venise să-și vadă viitoarea soție la Copenhaga. Dar principele era bolnav de tuberculoză și a contractat o meningită. Răpus brusc la numai douăzeci și doi de ani, a lăsat în urma sa imense regrete, căci era inteligent, cultivat, bun și generos. În cursul scurtei agonii a țareviciului la Nisa, Dagmar se aflase mult în preajma lui Alexandru, amândoi la căpătâiul celui condamnat.

La un an de la decesul fiului său mai mare, Alexandru al II-lea socotise că venise momentul să caute o logodnică pentru noul mare duce moștenitor. Din moment ce Dagmar fusese socotită vrednică de a fi o viitoare țarină, nu mai conta logodnicul! La început, dragostea este așadar absentă din acest calcul rece și puțin sentimental… Or, s-a întâmplat ceea ce se întâmplă rareori în astfel de împrejurări, tinerii vor ajunge să se iubească. Dragostea dintre Alexandru al III-lea și Dagmar, devenită Maria Feodorovna, va fi reală, solidă, dată drept exemplu. Și va fi încununată de nașterea a șase copii. Din punct de vedere fizic, ei sunt foarte diferiți. Colosul se căsătorește cu opusul său: Dagmar este scundă — abia îi ajunge la bărbie — , este frumoasă, elegantă. Îi plac balurile, el nu le agreează. Ei îi plac bijuteriile, nu detestă să strălucească, lui îi place discreția. Ea se pricepe bine la cai,

lui îi este teamă de aceștia; ea este o remarcabilă amazoană, el este un mediocru călăreț („un animal călare pe un alt animal”!). Tandru atașați, nu se despart niciodată. Împărăteasa, pe care țarul o numește Minny, își însoțește soțul pretutindeni, chiar și la vânătoare de urși, căci țarul este un vânător și un pescar înrăit. Și este imprudent lucru să-l deranjeze cineva din aceste activități. Într-o zi în care pescuiește în lacul Gatcina, aghiotantul său îl informează că tocmai a sosit o telegramă importantă „dintr-o țară a Europei”.

Răspunsul țarului, calm, dar contrariat că este deranjat, sună așa:

— Când țarul Rusiei pescuiește, Europa mai poate să aștepte!

Cuplul imperial este pasionat de pictură. Maria Feodorovna este o pictoriță înzestrată, iar soțul ei este un cunoscător care de multă vreme colecționează tablouri ale unor artiști ruși cumpărate atunci când vizita expozițiile ambulante. Dornic să creeze la Sankt Petersburg echivalentul superbei galerii Tretiakov de la Moscova, el decide să pună palatul Mihailovski, din piața Artelor, la dispoziția unui muzeu în întregime consacrat artei țării sale. El își dăruiește tablourile și sculpturile și ordonă transferarea colecțiilor rusești de la Ermitaj în noul muzeu, îmbogățit cu admirabile icoane[77].

Mare gurmand și mare băutor, Alexandru al III-lea apreciază mai presus de orice buna dispoziție permanentă a soției sale. Țarul nu se înfurie decât atunci când i se dezvăluie un gest libertin sau o infidelitate conjugală. De altfel își blamase sever tatăl din cauza legăturii acestuia cu Katia. Pentru acest țar, familia imperială trebuie să dea întregii Rusii exemplul unei familii creștine. El este foarte credincios, modest, econom îndrăgostit de viață. Din păcate, statura și forța sa ascund o sănătate mai mult decât precară; Alexandru al III-lea suferă de tulburări cardiace, complicate cu o afecțiune renală. Colosul este fragil.

Contele Serghei Witte, remarcabil ministru, diplomat al Universității din Odessa, îl judecă în aceste cuvinte: „Împăratul era un om cu spirit mediocru, dar, în felul său, el era vizionar și expresiv (...) Prin caracterul său excepțional, bunăvoința, justiția sa și, odată cu ele, fermitatea sa, el se impunea cu certitudine”.

După toate aparențele, natura sa este cea care îi aureolează domnia cu o constatare rară: este una din puținele domnii din istoria rusă lipsită de război! Nici angajat, nici suportat, nici încheiat, nici câștigat, nici pierdut. Alexandru al III-lea are acest formidabil talent exterior de a nu fi nici belicos, nici sângeros; el își ferește țara de a participa la conflictele care agită Europa. Preocupat să reducă izolarea Imperiului Rus, el își caută aliați. Într-o primă reflecție, este luată în calcul o uniune cu Germania lui Wilhelm al II-lea. Dar aceasta se dovedește imposibilă din cauza rivalității comerciale a celor două țări în Marea Baltică și a pretențiilor Berlinului în Balcani: Austro-Ungaria

este acolo un partener sigur. Nemulțumit, țarul rupe alianța celor trei împărați în momentul crizei bulgare. O a doua reflecție i se impune țarului, aceea a unei alianțe cu Franța. A priori, el o ia în considerare în silă. „Republicanii ăștia sunt niște derbedei!”, clamează el. Iar fiul său, țareviciul Nicolae, oftează: „Să ne ferească Dumnezeu de o alianță cu Franța!” Totul pare să separe cele două țări, regimul politic, ponderea economică, locul în Europa. Autocrația pare incompatibilă cu o democrație parlamentară. Dar, în 1889, Expoziția universală de la Paris a consacrat sfârșitul izolării franceze pe care Bismarck, răbdător și eficace, o organizase după 1871. Chiar dacă mai multe monarhii au boicotat manifestarea care celebra centenarul Revoluției franceze, trebuia să se recunoască această evidență: Franța se reîntorsese pe scena internațională. Paralel, în cursul numeroaselor crize balcanice, Germania imperială, tânără putere care a crescut rapid, și-a închis piețele exporturilor rusești, ceea ce slăbește economia Rusiei țariste. Wilhelm al II-lea însuși i-a refuzat credite țarului. La rândul său, Rusia este izolată. Ajutorul dinspre Paris poate atenua această situație. Desigur, între cele două națiuni, fuseseră deja contabilizate uniuni fără viitor, în 1717, când Petru cel Mare spusese, sus și tare, la Versailles că el venea „cu o pasiune extremă să se unească cu Franța”, după cum relatează Saint-Simon, apoi în 1756 și în 1807. Originalitatea unei antante franco-ruse constă în faptul că cele două state nu au frontiere comune și se găsesc la aproximativ 3 000 km unul de celălalt. În schimb, se află de o parte și de cealaltă a Imperiului German, a cărui expansiune au tot interesul s-o îngrădească. Așadar trebuie reduse la tăcere ideologiile și împinse înainte interesele statelor.

Băncile franceze, cu acordul guvernului, negociază primul dintr-o serie de „împrumuturi rusești” — care vor fi catastrofale pentru milioane de francezi! —, iar una din cele mai spectaculoase atribuiri este construirea căii ferate transsiberiene, cu începere din 1891, urmând punerea în funcțiune a îndrăznețeï linii de la marea Caspică la Samarcand, în 1888. Trebuie să reafirmăm impactul palpitantului roman al lui Jules Verne, *Michel Strogoff*. În 1876, aventurile eroice ale curierului țarului și precizia documentării sale au revelat cititorilor francezi, pasionați, imensitatea rusă, dar și urgența dezvoltării acolo a comunicațiilor feroviare. O vastă piață aștepta deci întreprinderile franceze, foarte reputate. Francezii împrumută fără să numere și subscriu la titluri în culori atrăgătoare…

Dacă aceste convenții aduc un puternic sprijin financiar Rusiei, îi permit Franței, republică înconjurată de monarhii, cu excepția Elveției, să acceadă la rangul de putere mondială. O putere care s-a redresat și a cărei expansiune colonială Anglia o pizmuiește. Aceste convenții sunt însoțite de acorduri militare, după două vizite maritime decisive, anunțând o solidaritate strategică. La 23 iulie 1891, escadra franceză a

amiralului Gervais este primită la baza navală de la Kronstadt cu onoruri. Pavilionul rus este înălțat pe marele catarg al navei Marengo, Alexandru al III-lea ascultă Marseilleza interpretată de fanfara rusă. Și se produce un eveniment considerabil, de neconceput cu câțiva ani mai înainte: țarul ia poziție de drepți și își descoperă capul pentru prima oară auzind cântecul patriotic al vremurilor revoluționare — chiar și napoleoniene —, devenit imn republican oficial din 1879. Aceeași *Marseilleză* este cântată pe străzile mai multor orașe rusești. Ministrul francez al afacerilor externe, Alexandre Ribot, anunță:

— Arborele este plantat!

El va crește... încet. Un an mai târziu, un acord secret, de care parlamentul francez nu are cunoștință, prevede că, în caz de conflict, Rusia își va orienta eforturile spre Germania și nu spre Austro-Ungaria. Este o alianță defensivă. Țarul nu se grăbește să cântărească pozițiile pro și contra în tot ce este propus. El nu este singurul care ezită, din moment ce va fi nevoie să mai treacă încă 18 luni pentru ca aceste dispoziții, luate automat, să fie ratificate de cele două guverne. Temeri persistă la Paris, Rusia este doar atât de departe! Iar la Sankt Petersburg, oamenii se întreabă dacă se poate avea încredere în francezi, care și-au ghilotinat regele și au încercat să invadeze Rusia. Ziarele intervin de ambele părți. În Rusia, se reamintește că Pușkin îl traducea pe Victor Hugo; în Franța, se subliniază că Dostoievski și Tolstoi sunt apreciați.

Marina va servi drept instrument politic pentru a stinge îndoielile. La 13 octombrie 1893, o escadră rusă, alcătuită din trei crucișătoare, un cuirasat și o canonieră, întoarce la Toulouse vizita făcută de francezi la Kronstadt. Primirea rezervată marinarilor din Imperiul Rus este triumfală; mulțimea debordează de bucurie și speranță. Escala se continuă printr-o călătorie terestră de douăsprezece zile, cu trenul, până la Marsilia, Lyon, Paris și Versailles. La 27 octombrie, președintele Sadi Carnot urcă la bordul vasului amiral, cuirasatul *Nicolae I*. Un toast vibrant este înălțat de primul dintre francezi „în sănătatea Majestăților Lor împăratul Alexandru al III-lea și împărăteasa Rusiei". După manevrele de plecare, țarul răspunde, în franceză, președintelui republicii: „Dovezile de vie simpatie care s-au manifestat încă o dată cu atâta elocvență vor adăuga o nouă legătură acelora care unesc țările noastre și vor contribui, nădăjduiesc, la consolidarea păcii generale, obiectul strădaniilor lor și al dorințelor celor mai constante". Alianța franco-rusă este pecetluită la 4 ianuarie 1894. Pe mese își face apariția un desert franco-rus. Pachetele conținând ingredientele acestei tarte cu cremă sunt împodobite cu drapelele celor două țări. Iar un celebru biscuit din Nantes ia forma de stea a fortăreței Petru și Pavel[78]! Ambasadorul german la Paris trimite o depeșă la Berlin: „Pentru prima oară din 1871, Franța se înțelege cu

o mare putere; ea are sentimentul că a redevenit o mare națiune". Alexandru al III-lea primește o poreclă inedită printre Romanovi: „țarul pașnic".

Așadar, pacea. Dar, în Rusia, țarul rămânea obsedat de imaginea trupului dislocat al părintelui său. El a încredințat arhitecților Malîșev și Parland, precum și arhimandritului Ignatie, sarcina de a înălța o biserică pe locul atentatului. Începută în 1883, nu va fi terminată decât în 1907. Este cunoscută sub dublu nume, Catedrala Învierii lui Hristos sau acela, mai evocator, de „biserica de pe sângele vărsat" (locul atentatului). Aceasta măsoară 80 de metri înălțime; are înfățișarea exterioară a celebrei biserici Sfântul Vasile care mărginește piața Roșie, la Moscova. Sub cupolele aurite, superbe mozaicuri albastre, galbene și verzi evocă scene din Vechiul și Noul Testament. În fața intrării laterale, un baldachin amintește locul exact în care Alexandru al II-lea a fost rănit mortal[79].

La fel ca Rusia, țarul nu poate uita. Dușmanul său cel mai feroce este mizeria. Seceta agravează o situație rurală deja catastrofală, foametea lovește bazinul Volgăi. În orașe, o clasă nouă, proletariatul, suferă. Clasa muncitoare urbană este sensibilă la propaganda socialistă. Departe de saloanele încălzite ale capitalei, de mănușile albe, de banchetele la care se deprinde serviciul după moda franceză, de sărutatul mâinii și de cei 50 000 de vizitatori anuali ai Ermitajului — cifră fără precedent —, alte statistici relevă eșecuri crunte: 30 de milioane de țărani suferă de foame și 115 milioane de ruși, care nu profită încă de pe urma progreselor economice și ale începuturilor capitalismului industrial, sunt neliniștite. Împăratul urmează cu obstinație principiul naționalist care îi conduce acțiunea, „Rusia este a rușilor". Dar această reîntoarcere la izvoare, uneori foarte arogantă, nu îngrădește agitația, tot mai structurată și tot mai greu de prevenit. Cu răbdare, societățile secrete minează instituțiile și regimul. În 1887, poliția descoperă, in extremis, un complot împotriva împăratului. Iarăși! Printre conspiratorii întemnițați în bastionul Trubețkoi din fortăreața Petru și Pavel, se află un anume Ulianov. Fratele său mai tânăr va fi universal cunoscut sub numele de Lenin. Moartea fratelui său mai mare întărește și mai mult convingerile acestuia din urmă: trebuie răspândită propaganda marxistă în mediile muncitorești.

Cele câteva măsuri eficiente care sunt luate, ca de pildă deschiderea universității din Tomsk, prima din Siberia, la 12 iunie 1888, nu opresc revendicările; filosofia revoluționară câștigă mediile elevate, unde toată lumea știe să scrie și să citească. Tipografiile clandestine apar în uzine și ateliere. Alte rele, și mai vechi, erodează și ele imperiul, cum ar fi antisemitismul, profund în Rusia și care exclude evreii din posturile universitare și le interzice să exercite

profesia de avocat, sau ura față de Polonia; numele acesteia dispare din hărți, iar în geografiile oficiale, se reduce la o „regiune a Vistulei”, altfel spus, o simplă provincie rusească!

Nihiliștii au toate motivele să-și continue lupta neostoită, dar se întâmplă ca soarta să nu țină seamă de proiectele lor. La 17 octombrie 1888, trenul imperial, pavoazat cu blazonul Rusiei, merge spre Harkov, în Ucraina. Cam la 40 km depărtare, într-un loc numit Borki, convoiul deraiază. Șapte vagoane sunt făcute fărâme. Familia imperială, care lua prânzul în vagonul-restaurant, scapă de la moarte, acoperișul vagonului îndoindu-se și formând o sferă protectoare. Alexandru al III-lea intră în legendă susținând, cu umerii săi largi, acest acoperiș curbat deasupra soției și copiilor săi. A fost un atentat? Nu, un accident spectaculos datorat unei viteze crescute și stării deplorabile a căii ferate. Serghei Witte, directorul Căilor ferate din sud-vest, îl însoțea pe țar în această călătorie; el nu încetase să semnaleze că nu erau respectate normele de securitate și că presimțea un accident. Bilanțul catastrofei este foarte mare: 28 de morți și 37 de răniți. O fotografie înfățișează familia imperială, așezată pe niște scaune lângă taluz, revenindu-și de pe urma spaimei. Țarul și toți ai săi sunt convinși: faptul că sunt nevătămați este un semn de la Dumnezeu. Nimic dramatic nu li se poate întâmpla Romanovilor. Este bătută o medalie care comemorează miraculoasa lor supraviețuire. Însă monarhiștii rămân bănuitori; ei creează o organizație antiteroristă, numită Sfânta Miliție.

În același an, diverse reforme nu sunt pe placul societății cultivate, îndeosebi controlul asupra universităților. Această categorie socială evoluată nu apreciază circulara ministrului instrucțiunii publice, Delianov, care nu admite în școlile secundare „prezența copiilor unor femei de serviciu, spălătorese și bucătărese”! Cu titlu de revanșă, burghezia este satisfăcută atunci când Carta familiei imperiale (2 iulie 1886) restrânge numărul membrilor înaltei aristocrații care primesc o rentă viageră. Satisfacții, nemulțumiri, aprobări și critici se succedă și se opun.

În vara anului 1894, țarul este obosit. Suferă de rinichi. Se crede că efortul supraomenesc, pe care l-a făcut pentru a susține o parte a acoperișului vagonului-restaurant care a fost gata să-i strivească pe el și familia sa, i-a agravat sănătatea șubredă. Profesorul Zaharin, chemat de la Moscova, liniștește familia imperială și recomandă clima uscată din Crimeea. Alexandru al III-lea își menține programul inițial, va merge mai întâi la vânătoare în Polonia (ar fi mai exact să spunem în Rusia poloneză…). Dar îl lasă puterile. Este chemat un specialist de la Berlin, profesorul Leyden, care constată o inflamație acută a rinichilor.

Monarhul trebuie să fie transporat de urgență în Crimeea. Călătoria, în tren și cu vaporul, este interminabilă. Când familia ajunge în sfârșit la palatul de la Livadia[80], suveranul nu mai are rezistență și cei cinci medici din jurul său nu mai pot face mare lucru. Viitoarea sa noră, Alix, sosește din Germania ca să-l vadă; Alexandru al III-lea se arată nerăbdător. Nu mai ascultă de sfaturile doctorilor, se ridică și îmbracă o uniformă de paradă. Tânăra fată își descoperă socrul foarte slăbit, atât de schimbat, așezat într-un fotoliu, dar țeapăn și nemișcat. Ea îngenunchează în fața lui și va spune, ceva mai târziu, că i se părea că „aduce un omagiu unui cadavru".

La 20 octombrie 1894, înconjurat de soția sa adorată și de copii, țarul respiră tot mai greu. În fiecare clipă trebuie să i se dea oxigen. La ora două și jumătate dimineața, el se spovedește părintelui Ioan de Kronstadt, apoi primește sfântul maslu. Se stinge ușor; moartea sa este calmă. Nu împlinise încă cincizeci de ani. La stânga palatului, în portul Ialta, bubuie tunurile flotei din Marea Neagră. Marina imperială îl salută pentru ultima oară pe cel care s-a luptat pentru ca să aibă din nou dreptul de a naviga pe această mare atât de scumpă rușilor. Țarul a murit în Crimeea: nu este acesta un semn?

Alexandru al III-lea era sigur că salvase imperiul Romanovilor. În 13 ani de domnie, i-a ascultat rareori pe ceilalți. Principalul său bilanț este, pe de o parte, sugrumarea, prin forță, a aspirațiilor revoluționare. Desigur, agitația se răspândește, se deplasează și se ascunde ca sub capacul unei oale, dar aceasta a fost mai puțin agresivă decât în timpul tatălui său. Pe de altă parte, datorită aportului de capitaluri străine, țarul a restabilit finanțele publice, aflate în pragul falimentului. Ordinea, tradiția și pacea au caracterizat această perioadă, pe care unii au calificat-o drept una de amorțeală, ceea ce este nedrept. Să vorbim mai degrabă de prudență și de reflecție. Acestea au fost extrem de favorabile dezvoltării Rusiei, care trebuia să depășească gigantice traume. Este întrebat contele Witte, de un an ministru al finanțelor, după ce mai înainte deținuse portofoliul transporturilor:

— Cum poate fi salvată Rusia?

Acest om remarcabil, pe care țarul îl uluise prin capacitățile sale și prin vocația sa, care era aproape aceea a unui sfânt în slujba țării sale, arată spre un portret al lui Alexandru al III-lea care tocmai a fost acoperit cu vălul de doliu:

— Înviați-l pe el!

Noul țar, Nicolae al II-lea, de douăzeci și șase de ani, face o mărturisire angoasată vărului său, marele duce Alexandru Mihailovici (care este și viitorul său cumnat, deoarece trebuie să o ia în căsătorie pe sora sa Xenia):

— Ce trebuie să fac? Nu am fost pregătit ca să domnesc. Nu pricep nimic din problemele statului. Nu am nici cea mai mică idee despre felul în care li se vorbește miniștrilor.

Și urmează acest strigăt patetic:

— Eu nu am dorit niciodată să fiu țar!

Cine poate salva Rusia?

14
Nicolae al II-lea, țarul burghez

Nu este înalt — contrastul cu tatăl său este uimitor — dar, la fel ca Alexandru al III-lea, este blând, atașat tradițiilor, iubitor al vieții de familie și conjugale în asemenea măsură încât scrie în jurnalul său, la începutul iernii 1894: „Este plăcut, dincolo de orice expresie, să trăiești liniștit toată ziua fără să vezi pe nimeni și întreaga noapte în doi". Foarte credincios, el se supune voinței divine cu un soi de fatalism complezent, observat adesea printre slavi. Conștient că întruchipează suveranitatea națională, este socotit pasiv, nehotărât, într-un cuvânt: slab, când situația cerea un subtil amestec de suplețe și fermitate. Acesta este, în linii mari, Nicolae al II-lea, care urcă pe tron la douăzeci și șase de ani și abordează secolul al XX-lea ca al optsprezecelea țar al Rusiei (primul a fost Mihail Romanov, întemeietorul dinastiei).

Nicolae al II-lea: vinovat sau martir? Vinovat și martir? Multă vreme, istoria oficială, de inspirație comunistă, l-a copleșit, i-a pus în sarcină toate crimele, l-a acuzat de toate erorile. Astăzi, și îndeosebi începând din 1998, spectaculoasa revizuire a rolului său, a atitudinii sale, a influenței sale, dramele personale pe care le-a suferit, angrenajul Primului Război Mondial — de care nu a fost răspunzător —, ne arată un alt suveran și un om diferit de cel care era înfățișat ca fiind depășit de evenimente, minat de fatalitate și, în cele din urmă, zdrobit de o istorie cu adevărat tragică. Se știe acum, Nicolae al II-lea nu mai este unicul vinovat de nefericirea rusă, ba dimpotrivă, chiar dacă el nu ar putea fi exonerat de propriile slăbiciuni.

Nicolae al II-lea, ultimul țar... Un destin mai fascinant și mai bulversant decât precedentele, tocmai pentru că puterea Romanovilor se încheie printr-o tragedie. Dinastia suferise asasinate, sub forme variate, dar ținta era suveranul. De data aceasta, o întreagă familie și cinci dintre apropiați devotați până la moarte sunt măcelăriți în 1918. Ținta este plurală. O execuție colectivă, care vestește ceva. De la războiul împotriva imperiilor german, austro-ungar și otoman la războiul civil, de la războiul civil la epurările staliniste, vor fi milioane de morți. Iar după o apărare exemplară între 1941 și 1945, oroarea va continua cu Gulagul. Stalin avea un alibi: era unul dintre învingătorii lui Hitler. A fost lăsat să profite de acest statut. URSS, care a urmat imperiului țarilor, era un sistem; Rusia este o civilizație, ceea ce explică revenirea ei. Tradiția a fost mai puternică decât impostura. Atunci a început o uimitoare întoarcere la trecut...

Nikolai Alexandrovici s-a născut la 6 mai 1868, în palatul de la

Țarskoe Selo. Este primul din cei șase copii ai cuplului Alexandru al III-lea și Maria. Nu putem trece sub tăcere șocul pe care l-a avut în duminica de 1 martie 1881. Nicolae („Nicky” pentru familie), care urma să împlinească treisprezece ani, se întorcea la Palatul de Iarnă de la patinaj. Mama sa, ținând perechea de patine care îi fusese scoasă, l-a împins de la spate pe băiat în mijlocul unei mulțimi de curteni înlăcrimați. Pe un pat, zăcea o formă, inumană, într-atât era de sfârtecată, zdrobită, însângerată… Un morman de carne amestecată cu fâșii de veșminte. Țarul! Alexandru al II-lea, bunicul său, agonizează. Este desfigurat și horcăie. În costumul său albastru de marinar, Nicky s-a făcut „palid ca moartea”, după spusele unuia din verii săi. „Ochiul țarului muribund era fixat asupra noastră, lipsit de orice expresie.” Nicolae plânsese mult moartea țarului atât de bun, de demn, de curajos. Cum putea fi asasinat un om atât de generos? Dincolo de durere, nepotul a înregistrat o certitudine: nu era nicio diferență între revoluționari și asasini; era o convingere care avea să atârne greu și să dea naștere la „neînțelegeri” care vor deveni catastrofe.

După o educație clasică, el primește învățăturile unui program special a cărui metodă este ciudată. Profesorii săi, de pildă ministrul finanțelor Bounge, cel al afacerilor externe Guirs, generalii Dragomirov și Obrucev sau istoricul Kluicevski, nu au dreptul de a-i pune întrebări. Iar elevul nu le pune lor niciodată întrebări! El nu refuză să învețe, dar inerția sa este derutantă. Este așadar dificil să știm cum a fost primit de țarevici acest învățământ pe măsură. Serghei Witte nu pare mirat de rezultate atunci când estimează: „Pentru epoca noastră, el posedă instruirea unui colonel din Gardă provenit dintr-o familie bună”. Îi plac artele și muzica, vorbește curent engleza, convenabil franceza și germana; Nicky este sportiv, îi place în mod deosebit boxul. Educația sa militară nu prea îl pasionează, poate doar spiritul de camaraderie pe care-l găsește aici. La douăzeci și doi de ani, Nicky, pe care moartea bunicului său l-a înălțat la rangul întâi în ordinea de succesiune la tron, este un tânăr fără mare personalitate, cu un fizic lipsit de strălucire, foarte amabil, dar părând să se plictisească de aproape orice. Cu toate astea, de la majoratul său la optsprezece ani, el participă, de două sau trei ori pe săptămână, la Consiliul imperiului. Miniștrii nu prea acordă atenție prezenței lui. Este respectat, doar atât.

În urma unui pariu cu camarazii din regimentul Preobrajenski, demn de cele istorisite de Tolstoi în *Război și pace,* Nicky trăiește o primă experiență romantică alături de o cântăreață de operetă. Aceasta își negociase farmecele având complicitatea unui celebru patron de restaurant francez din Sankt Petersburg. Dar acest gen de relație nu este deloc apreciată de Alexandru al III-lea cel Sever. Legătura, socotită scandaloasă și degradantă, este rapid stopată, iar domnișoara

Labunski, acesta îi era numele, este rugată să-și exercite talentele prin alte părți.

Într-o seară de martie 1890, țareviciul le însoțește pe Majestățile Lor la o repetiție a Școlii imperiale de balet. La supeul care urmează în sala de mese a școlii, Nicky este așezat alături de o elevă de origine poloneză în vârstă de optsprezece ani, vioaie și spirituală, Matilda Kșesinska. Ea este cucerită de farmecul moștenitorului cu privire tandră și binevoitoare, iar el se simte atras de fată. Brunetă, cu un chip atrăgător și cu ochi foarte frumoși, Matilda este mică de statură, are gambe fine, dar posedă o excelentă tehnică de dansatoare, învățată la o vârstă fragedă în familia sa care numără mai mulți profesioniști ai baletului, printre care și sora ei. Trec patru luni. Din întâmplare, cu prilejul unor manevre lângă Țarskoe Selo, o trupă se produce într-un mic teatru provizoriu din lemn. Matilda dansează și îl încântă pe Nicolae, care se duce s-o vadă după reprezentație. Domnișoara Kșesinska este cu adevărat delicioasă. În jurnalul său, unde înregistrează ce a făcut, notând de-a valma evenimente și amănunte nesemnificative într-un mod aproape infantil, el avea să scrie la 17 iulie 1890: „Kșesinska în mod hotărât îmi place".

Alexandru al III-lea socotește nefast interesul fiului său mai mare pentru tânăra fată. Deoarece este prevăzută o importantă călătorie în străinătate pentru ca viitorul țar să-și deschidă ochii asupra lumii, tatăl său crede că acesta va fi cel mai bun mijloc de a pune capăt acestei iubiri cu o balerină a cărei naționalitate este stingheritoare… Periplul este pregătit cu grijă, ambasadorii sunt preveniți, programele referitoare la ceea ce Nicky trebuie să vadă — și să nu vadă! — sunt întocmite și discursurile scrise pentru ceremoniile oficiale. Țareviciul este însoțit de unul dintre frații lui, cu trei ani mai tânăr, Gheorghi, care este bolnav de tuberculoză; se nădăjduiește că această croazieră îi va reda forțele; voiajul este plasat sub autoritatea unui bătrân general, foarte devotat, dar aproape orb, prințul Bariatinski. Vasul, un iaht cu trei coșuri și trei catarge, părăsește Sankt Petersburgul la 23 octombrie 1890. Direcția: Atena, unde principele moștenitor al Greciei, George, se alătură celor prezenți, apoi Egiptul, Canalul de Suez, India. La bord, lumea se distrează și bea mult, prea mult pentru fratele bolnav al țareviciului, care cade și se rănește la piept. Trebuie să fie debarcat în cel dintâi port spre a se reîntoarce în Rusia cât mai repede[81]. Itinerarul vasului este axat pe Extremul Orient. Țarul a decis că fiul său va prezida Comitetul pentru construcția *Transsiberianului* și informează de acest lucru Consiliul de miniștri la 29 martie 1891; Nicolae a primit misiunea de a pune, la Vladivostok, prima traversă a liniei care va merge de-a lungul râului Ussuri. După Saigon, unde dansează cu niște franțuzoaice care îl aplaudă, Nicolae ajunge în Japonia în aprilie. Imperiul Soarelui Răsare este mai mic decât Rusia

și mai misterios. Vizitând împrejurimile orașului Kyoto, vechea capitală, țareviciul este, fără vreun motiv aparent, violent agresat de un polițist care, cu ambele mâini, își abate sabia asupra capului său. Din fericire, lama alunecă pe partea dreaptă a urechii. În momentul în care japonezul se pregătește să dea a doua lovitură, principele grec, George, se aruncă asupra acestui dezechilibrat și îl imobilizează; Nicky sare din ricșa în care se află și fuge. Mulțimea s-a împrăștiat și va fi nevoie să treacă ceva timp până ce escorta va interveni și îl va lega pe bărbatul care voia să-l ucidă pe marele duce Nicolae. Smintitul urlă:

— Sunt samurai!

În pofida violenței loviturii și a hemoragiei, rana este fără urmări grave, în afara unei ușoare contuzii care îi va da lui Nicky migrene tenace. Curtea Japoniei este înlemnită de rușine, mai ales când află că fanaticul era unul dintre agenții de securitate postați la fiecare opt pași la trecerea cortegiului rus! Călătoria este întreruptă; această parte a programului fusese, de altfel, prost pregătită. Rana politică nu se va cicatriza niciodată, viitorul țar detestă de acum încolo Japonia care nu i-a arătat decât ura sa. Îi va declara un război dezastruos. Japonia îi va purta ghinion Rusiei…

La 31 mai 1891, potrivit instrucțiunilor tatălui său, Nicky inaugurează șantierul Transsiberianului oriental, la Vladivostok. Cară el însuși o roabă cu balast (nisip și pietriș) și pune prima traversă a celei mai lungi căi ferate din lume. În timpul călătoriei de întoarcere prin Siberia, Nicolae se oprește la Tomsk și se înclină în fața mormântului ermitului Feodor Kuzmici. La 27 de ani de la moartea sa, acest misterios personaj este în continuare obiectul unui cult întreținut de cei care pretind că el era cu adevărat țarul Alexandru I. Nicolae nu crede nimic din toate astea, dar este tulburat de permanența acestei fervori populare în jurul unei enigme nerezolvate, nici într-un sens, nici în celălalt.

Alexandru al III-lea se înșelase; în cele nouă luni de absență, fiul său nu a uitat-o pe Matilda Kșesinska și, abia debarcat la 4 august, în loc să-și petreacă seara cu părinții, dă fuga la teatru. Matilda este în trupa baletului *Frumoasa-din-pădurea-adormită.* Marcând mari progrese, ea dă dovadă de o fenomenală rezistență. Iar când joacă rol de inocentă, este adorabilă! Puțin timp mai apoi, Nicolae se înfățișează la ea acasă, anunțându-se sub numele unui dintre tovarășii săi de călătorie. Nicolae știa că ea nu putea dansa câteva zile, suferind de un furuncul pe una din gambe și de un altul la un ochi. O vizită a țareviciului! „Am visat la această întrevedere în doi”, va scrie ea în Memoriile sale. Vizitatorul se entuziasmează; a doua zi, îi trimite un bilet: „Trag nădejde că ochișorul și piciorușul merg mai bine. Mă aflu, de la întrevederea noastră, ca într-un fel de ceață. Voi încerca să revin cât mai curând”. Revine. Adesea, aproape seară de seară. Părinții fetei

se dau la o parte. Nicky fiind des însoțit de verii săi, mica aventură amoroasă face vâlvă în Sankt Petersburg. Circulă vorbe prea puțin amabile, care afirmă că țareviciul este furios că tatăl său îl tratează tot ca pe un copil. Moștenitorul, care vorbește puțin și o privește pe Matilda, bea coniac, șampanie, se deghizează. Și, ce să vezi, draga mea, știi că prințul i-a oferit acestei micuțe Kșesinska o brățară din aur în care sunt montate un safir mare și diamante? Și că îi trimite flori în lojă ca și cum ea ar urma să devină sau poate că este deja metresa lui? O dansatoare! Ba i-a mai dat și fotografia lui cu un cuvânt scandalos, „Dușka”[82]. Soția generalului Bogdanovici, monarhistă foarte scrupuloasă în ceea ce privește comportamentul Romanovilor, se sufocă de indignare. Firește, această fată este foarte gentilă, grațioasă, dar „…este foarte mândră de relația ei cu prințul: se laudă peste tot (…) Această balerină a devenit foarte trufașă de când se află în grațiile moștenitorului”. Trebuie ca țareviciul să fie urgent căsătorit, dar nu cu o dansatoare, de origine modestă și intrigantă!

Tatăl Matildei este silit să-i explice fiicei sale că această poveste romantică nu mai poate continua. Furioasă, aceasta părăsește domiciliul familial și se mută împreună cu sora ei într-o frumoasă reședință privată de pe malul Nevei, la nr. 18 pe cheiul englez, nu departe de clubul englez despre care se vorbește în *Anna Karenina*. Culmea este că reședința fusese construită de marele duce Constantin, fratele lui Alexandru al II-lea și deci unchiul lui Nicky, pentru… o dansatoare, celebra Kuznețova! O aventură pe care Alexandru al III-lea o condamna public, dar, pe atunci, dansatoarele erau foarte „protejate”; la Sankt Petersburg, la fel ca la Paris, atenția acordată de aristocrații și burghezii bogați unor talente coregrafice era notorie. Iar pentru „a întreține” această tradiție, Nicky îi oferă Matildei un superb serviciu pentru votcă, alcătuit din opt păhărele din aur incrustate cu pietre rare. Legătura devine oficială, dar poate dura? Și se poate cumva încheia printr-o căsătorie? La Operă, domnișoara Kșesinska este distribuită în roluri din ce în ce mai importante. Experții baletului condus de Marius Petipa sunt uimiți: ea poate executa ceea ce se cheamă „32 de piruete în rotație rapidă” și poate chiar bisa figura. O izbândă! În culise, se spune că va accede cu siguranță la rangul de primă balerină a Teatrului Mariinski, nu numai datorită relațiilor ei cu Nicky. Devine „celebra Kșesinska”… Dar, de fapt, ea știe că nu va fi niciodată împărăteasă. Savurează ultimele săptămâni ale unei idile inconfortabile, pândind seară de seară sosirea țareviciului pe calul său alb; el vine să supeze, să se asigure că Matilda nu duce lipsă de nimic. Legăturile care îl unesc de dansatoare sunt „superficiale”[83]. În realitate, dragostea se ofilește. Viitorul țar iubește pe altcineva…

Fără doar și poate că Alexandru al III-lea nu se poate simți decât ușurat la auzul informațiilor pe care i le transmite prefectul poliției,

însărcinat să controleze bătăile de inimă ale moștenitorului. Cu siguranță că Nicky nu și-ar fi asumat riscul de a-și contraria tatăl, căci cuvântul țarului este un ordin. Un funcționar al curții oferă mărturie în acest sens:

— Când țarul începe să vorbească, s-ar spune că se pregătește să te lovească...

La trei ani de când o întâlnise pe Matilda, țareviciul este în realitate îndrăgostit de principesa Alix de Hessa-Darmstadt, a cărei mamă, care arată un misticism exaltat, este cea de-a treia fiică a reginei Victoria. Sângele unei împărătese a Indiilor se amestecă cu acela al uneia dintre cele mai vechi familii germane. Or, nici Alexandru al III-lea, nici soția sa Maria Feodorovna nu sunt pregătiți pentru o nouă uniune germano-rusă. Ei sunt chiar ostili universului germanic. Țarul se gândește, dimpotrivă, să întărească alianța franco-rusă luând în considerare o căsătorie a lui Nicolae cu principesa Hélène d'Orléans, una dintre fiicele contelui de Paris, pretendent la tronul Franței. Dar brutala degradare a stării sale de sănătate face ca acest proiect să fie imposibil. Atunci, totul merge foarte repede: Alix, devenită Alexandra, și Nicolae sunt logodiți la 8 aprilie 1894 la castelul Coburg, în prezența reginei Victoria, care a înlocuit-o întrucâtva pe mama lui Alix, dispărută prea curând. Din acest motiv, Alix este nepoata favorită a reginei. Nicolae este transformat. El, altădată plicticos, tern și apatic, este bucuros, vesel, atent la frumusețea vieții; jurnalul său o dovedește, Nicolae nu este un timid, își exteriorizează gândurile și sentimentele. Țareviciul este îndrăgostit. Nu-i mai rămâne decât să devină un om fericit. Alix de Hessa-Darmstadt este convertită la religia ortodoxă de capelanul curții; apoi, convocată la Livadia, este primită fără bucurie, căci țarul este pe moarte. Astfel că noua mare ducesă intră în familia Romanov purtând văl de doliu.

La zece zile după funeraliile tatălui său — care au cerut o organizare complexă —, Nicolae al II-lea, de acum stăpânul unui imperiu care era supus strivitoarei autorități a colosului Alexandru al III-lea, vrea să se căsătorească. El întrerupe doliul curții pentru 24 de ore. Suntem la 14 noiembrie 1894. Ceremonia se desfășoară la Sankt Petersburg, în capela Palatului de Iarnă, în extremitatea clădirii, capelă care nu are decât o singură cupolă aurită. Unei confidente, Alexandra îi va mărturisi mai târziu: „Căsătoria noastră mi s-a părut a fi încă unul din acele servicii funebre la care tocmai asistasem. Numai că purtam rochie albă în loc de rochie neagră". Alexandra căsătorită nu este mai bine primită decât Alix când era logodnică. Dacă familia o acceptă fără tragere de inimă, este din motiv că se știe că ea are o sănătate șubredă. Acesta fusese ultimul coșmar al lui Alexandru al III-lea. Frumoasă, nervoasă, ea nu putea ascunde totuși niște pete roșii

care îi brăzdau obrazul și gâtul. Cât ai clipi, chipul ei devine de nerecunoscut și îngrijorător. Nicolae știa bine că mama Alexandrei avusese un băiețel hemofilic, mort la o vârstă fragedă. Soția sa era așadar potențial purtătoare a acestui blestem. Într-adevăr, hemofilia nu este transmisă decât prin femei, dar ea nu lovește decât bărbații. Fără nicio îndoială că Victoria, „bunica Europei", era prima verigă a acestei drame. În ziua căsătoriei sale, biată oază de fericire în mijlocul unei prostrații macabre, mersul Alexandrei este șovăielnic; îi vine greu să pășească, chiar și să stea în picioare, și s-a plâns pe lângă domnișoarele ei de onoare de dureri în gambe. Nu doar emoția este cea care aproape că o paralizează. Însă Romanovii nu-și arată nici durerile, nici indispozițiile fizice și, firește, nu vorbesc despre sănătate, mai ales când aceasta este preocupantă. Să mărturisești că ești bolnav? În ruptul capului! Ar fi indecent! Să mai adăugăm că Alexandru al III-lea nu uitase, la fel ca întreaga curte, că soțiile țarilor asasinați, Pavel I și Alexandru al II-lea, erau tot principese de Hessa. Aceste femei aduceau, se pare, nenorocire Rusiei. Dar Nicolae, nebunește îndrăgostit de Alix, înlăturase toate aceste obiecții. Nu conta decât fericirea sa. Fericirea lor.

În pofida instalării cuplului în palatul mamei țarului, împărăteasa văduvă (lucru care nu este niciodată recomandat), și anume Palatul Anicikov, de la intersecția Fontanka cu Nevski Prospekt, Nicolae și Alexandra sunt uniți printr-o dragoste de o forță absolută. O povestesc ei înșiși în jurnalele lor intime, duet al unor inimi pasionate. Și nimic, nici supărările, nici angoasele, nici războiul, nici revoluția, nu va strica soliditatea acestei uniri. Cu toate astea, în palatul clădit de Elisabeta Petrovna pentru un cântăreț devenit amantul ei, coabitarea între cele două femei devine rapid infernală. Se glumește pe seama acestei coabitări în saloanele capitalei, unde țarina de douăzeci și doi de ani și soacra ei joacă un repertoriu clasic, rebotezate fiind „Generăleasa" și „Coloneleasa". Frumoasă ambianță! Înfruntarea cea mai urâtă privește întâietatea celei care poartă bijuteriile coroanei. Tradițional, acestea sunt purtate de împărăteasa care domnește, însă, în mod ciudat, Mariei Feodorovna îi vine nespus de greu să se despartă de ele! Nora înțelege că nu poate trăi în pace în casa soacrei; cuplul decide să se instaleze la palatul Alexandru, în partea de nord a minunatului parc de la Țarskoe Selo.

Această superbă reședință, cam severă, este tot atât de clasică, pe cât este de baroc palatul cel mare[84]. Cuplul se instalează în aripa stângă, fericit că nu se mai află sub privirile orașului. La sfârșitul lui 1895, Alix dă naștere unei fetițe, marea ducesă Olga. În anul următor, țarul și țarina sunt încoronați la Moscova, potrivit uzanței. La 14 mai 1896, Nicolae al II-lea este uns cu mir în Catedrala Adormirea Maicii Domnului, de către mitropolitul Sankt Petersburgului, preasfinția sa

Palladi, asistat de mitropoliții Moscovei și Kievului. Nicky pune el însuși coroana soției, mai mică decât coroana sa, pe capul Alexandrei. După serviciul religios, țarul și țarina, înveșmântați în mantii de hermină și purtând însemnele demnității lor, se îndreaptă spre marele palat al Kremlinului. Procesiunea este extraordinară. În piață, cuplul se oprește și se înclină în fața mulțimii. Va fi publicată o foarte frumoasă carte comemorând ceremonia religioasă, carte păstrată astăzi la Peterhof. Împăratul și soția sa devin, pentru Europa, soții model. Dar, vai! Aceste momente sunt pătate de două incidente, unul simbolic, celălalt tragic. Când țarul trece de iconostas, peretele sacru care îi desparte pe credincioși de preoți, colierul ordinului Sfântului Apostol Andrei, creat de Petru cel Mare în 1698, i se desprinde de la gât și cade pe trepte. Să vezi crucea, panglica de culoarea cerului și placa împrăștiate pe jos, când deviza lor este „Pentru credință și fidelitate", este un semn de rău augur. Al doilea, mult mai grav, este îngrozitoarea panică survenită într-un loc numit Kodinka. Este vorba de un teren unde fuseseră ridicate standuri menite să ofere băuturi moscoviților. Înghesuiala unei mulțimi imense, întotdeauna nerăbdătoare să bea pe gratis, precum și o proastă amenajare a locului atrag după ele căderea și călcarea în picioare a mii de bărbați, femei și copii. Vor fi ridicați de acolo mai mult de 1 300 de morți și cam 1.000 de răniți, adică aproximativ 10% din oamenii prezenți. Încă un semn prost… În fața acestei catastrofe, cuplul, traumatizat, vrea să anuleze toate festivitățile prevăzute. Dar, prost sfătuit de unchii săi — monarhului i se spune că nu trebuie să se arate „sentimental" —, cuplul se duce la palatul Șeremetiev, unde ambasadorul Franței, contele de Montebello — alianța franco-rusă se respectă —, aflat la post din 1891, oferă un mare bal. Deși Nicolae și Alexandra arată că sunt marcați de cele întâmplate, nu li se va ierta faptul că au valsat în seara unei tragedii naționale. O greșeală de gust. O eroare politică.

Afirmând că va apăra autocrația, monarhul cu privire albastră rămâne surd la reformele cerute, cu deferență alambicată, de către consilii și adunări. Ba chiar le califică drept „reverii nechibzuite". Opinia publică aștepta schimbări; este dezamăgită. Faptul că o nouă lege normalizează orele de muncă și că este pusă în circulație o nouă monedă, rubla-aur, de acum convertibilă, nu este de ajuns. Pe fundalul pesimismului și urii sociale, agitația își întinde rețeaua de influențe subterane. Birocrația, acel coșmar rusesc, nu mai este decât o veche armură ruginită. Funcționarii săi, desigur sârguincioși, sunt adesea mărginiți și se dovedesc incapabili să înțeleagă sau să reacționeze. Împrumuturile făcute în străinătate se înmulțesc; Franța, în mod deosebit solicitată, răspunde cererilor. În uzine și în ateliere, care însoțesc incontestabila dezvoltare industrială, muncitorii își multiplică

doleanțele.

O falie provocată de ideologii se adâncește între universul imperial, încremenit și bigot, și programul marxist explicat și apărat cu eficacitate de către oratori sclipitori, cocoțați pe mese sau pe lăzi spre a se face mai bine auziți. Ecoul acestor idei se verifică odată cu întemeierea de către Lenin, în 1895, a Uniunii de luptă pentru emanciparea clasei muncitoare, apoi cu primul congres al Partidului muncitoresc social-democrat din rusia care se ține la Minsk, în 1898. Departe de aceste realități, țarul se adresează puterilor europene, propunându-le să organizeze o conferință pentru apărarea păcii. Activ urmărită de ministerul excelentului Serghei Witte, modernizarea aduce o prosperitate reală, dar inegală. Aceasta dă naștere unor noi clase, înlănțuite de truda industrială de zece ore pe zi. Dezechilibrele se agravează, iar Lenin își face socotelile: imperiul este populat de 126 de milioane de locuitori, potrivit primului recensământ al populației din 1898, dintre care 26 de milioane sunt proletari. O forță care potențial crește. Dar fără diverse cauze exterioare, revoluționarul trebuie să admită că niște tulburări și niște răzmerițe nu ar găsi indispensabilul sprijin pentru izbucnirea lor.

Detonatorul nu poate fi decât politica externă; Nicolae al II-lea caută așadar să liniștească Europa. Din 5 până în 9 octombrie 1896, Franța îi întâmpină pe suveranii ruși, însoțiți de fetița lor, marea ducesă Olga. Luni, 5 octombrie, președintele Félix Faure, în frac, întâmpină suita imperială la Cherbourg, unde acostează două vapoare, *Steaua polară* și *Standard.* Țarul poartă uniforma de căpitan de vas cu bicorn, soția sa o rochie de culoare gri deschis și pe deasupra o pelerină în aceeași nuanță, împodobită cu guler de dantelă; pe cap are o pălărie cu trandafiri. A doua zi, cu un tren special — vagoanele sunt legate între ele prin telefoane interioare —, Nicolae al II-lea și suita sa sosesc la Paris în gara Bois de Boulogne, fostă gară de centură, înfrumusețată cu acest prilej cu decorațiuni pompoase. Un milion de parizieni dau năvală pe Champs-Élysées pentru a-i aplauda pe acești vizitatori iluștri. Se aude un strigăt care nu mai fusese de vreme îndelungată auzit în Franța: „Trăiască împăratul!” Numeroase pancarte se ivesc din mulțimea entuziastă: „În Franța pentru cinci zile, în inimile noastre pentru totdeauna”.

Această vizită de stat confirmă că alianța voită de Alexandru al III-lea este cu adevărat o realitate. Programul oficial se desfășoară în ritm amețitor: slujba în catedrala rusă de pe strada Daru, așezarea pietrei de temelie, cu o mistrie din aur, a viitorului pod Alexandru al III-lea[85]. Urmează dineuri oficiale, un spectacol de gală la Operă — frontonul este împodobit cu o uriașă acvilă imperială rusă din flăcări de gaz aerian —, o seară la Comedia Franceză, o vizită la Panthéon în memoria peședintelui Sadi Carnot, asasinat cu doi ani înainte. Nicolae

al II-lea, care îl avusese ca profesor de franceză pe Gustave Lanson, profesor la Sorbona, participă la o ședință a Academiei franceze; protocolul i-a rugat pe academicienii prezenți — douăzeci și nouă — să nu-și îmbrace „uniforma verde” și așadar să nu poarte sabia. Oprirea cea mai surprinzătoare este aceea de la Domul Invalizilor: Nicolae al II-lea se reculege la mormântul lui Napoleon, un gest foarte apreciat și care spune multe despre evoluția mentalităților. Joi, 8 octombrie, la castelul Versailles, Nicolae al II-lea o ascultă pe Sarah Bernhardt declamând un poem de Sully Prudhomme în salonul lui Hercule, apoi o aplaudă pe Réjane care joacă *Lolotte,* o piesă într-un act de Henri Meillac. Întreg Parisul este fermecat de plăcuta curtoazie a țarului, dar un pic înciudat de aerul posac al soției sale. Ea se teme de un atentat și dă asigurări că a auzit împușcături în plină noapte, lângă ambasada rusă, pe strada Grenelle… Dar călătoria este un triumf. Cuvântul Pax care împodobește loja prezidențială la Operă nu este oare dovada unui viitor liniștit? Vineri, 9 octombrie, vizita lui Nicolae al II-lea în celebra tabără de la Châlons nu avea ca scop decât o paradă a trupelor republicii. Moderatul, dar distinsul *Journal des débats,* ca un omagiu adus marii ducese, propune să fie botezate cu numele de Olga toate micuțele franțuzoaice născute în acea săptămână!

În 1902, un nou ministru al afacerilor interne, Viaceslav Plehve, politician inteligent, abil și gata de indispensabilele compromisuri, exercită o bună influență asupra țarului. Niște reforme sunt neapărat necesare, iarăși și mereu, spune el, căci „mijloacele administrației sunt vetuste”. Dar — și acesta este lucrul esențial — ameliorările nu trebuie să vină decât „de sus”. Din păcate, acest prețios colaborator cu minte lucidă va fi asasinat, în 1904, de un grup terorist.

La 13 februarie 1903, la Palatul de Iarnă, este organizat un bal costumat, pentru bicentenarul întemeierii Sankt Petersburgului. Suveranul, soția sa și întreaga familie sunt îmbrăcați în costume din epocile vechi. Este dat un concert la teatrul de la Ermitaj, urmat de un bal în Sala Pavilionului. Nicolae al II-lea și Alexandra sunt de nerecunoscut în fastuoasele lor mantii brodate, purtând pe cap căciuli îmblănite și coroane. Spectacolul — căci este un spectacol — este pus în scenă de un solist al Baletului imperial, fratele „celebrei” Kșesinska. Fetele încing hore, cavalerii execută dansuri căzăcești. Sunt invitate 390 de persoane, dintre care 60 de ofițeri din Gardă. Nu avea să se mai vadă niciodată o asemenea seară la curte…

Întreg Sankt Petersburgul urmărește cariera, pe jumătate mondenă, pe jumătate artistică a domnișoarei Kșesinska. În 1898, a fost văzută dansând în Fiica faraonului; costumul ei, un tutu destul de scurt, lăsa să-i fie admirate picioarele. De la căsătoria țarului, ea este

protejata marelui duce Serghei, unchiul lui Nicolae al II-lea și comandantul-șef al artileriei. Unii dau asigurări că el ar fi luat în căsătorie civilă — și secretă — pe balerină, căci, fiind de religie catolică, aceasta refuză să se convertească. În orice caz, se fac ironii pe seama interesului pe care aristocratul îl poartă în mod vădit mai mult baletului decât tunurilor! Circulă de altfel o frază: „Datorită preocupărilor marelui duce, posedăm un admirabil balet, dar nu avem și o strălucită artilerie"; această butadă avea să devină tragic de adevărată... Apoi, Matilda Kșesinska intră sub protecția unui alt mare duce, Andrei, care este mai tânăr cu șapte ani decât ea. Balerina este atentă la poziția ei socială: doar o rudă a țarului îi poate fi mecena! În 1902, aduce pe lume un fiu, botezat Vladimir. Înduioșat și în amintirea unor momente tandre, țarul o înnobilează[86].

Ce este fatalitatea dacă nu conjuncția între erori și ghinioane? Pentru Nicolae al II-lea și Rusia, anul 1905 este un an blestemat. El acumulează tragediile, civile și militare, personale și naționale. Putem data din acea iarnă începutul sfârșitului Rusiei imperiale. Țarul nu este un bun conducător de oameni. Este prea șovăielnic, exagerat de rezervat. Este absent, în sensul propriu al cuvântului, izolat în viața sa la țară, la 30 km de capitală, unde zvonurile legate de nemulțumiri și veștile proaste se pierd în păduri. Nu este oare nimeni care să le audă? Firește, suveranul își primește miniștrii, prezidează Consiliul, dar aceste reuniuni nu îl luminează în privința situației reale din țară și din lumea cu care se confruntă Rusia.

Împărăteasa, fire mândră, repliată asupra propriei persoane, nu este iubită nici de curte, nici de popor. Lumea ei este doar familia, în care joacă adesea primul rol; influența asupra soțului ei este uneori nefastă. Pietatea ei ortodoxă — recentă, deoarece provine din convertire — se orientează spre misticism; în camera ei din palatul Alexandru, deasupra patului, a agățat mai mult de 50 de icoane, până la tavan. Peretele este încărcat ca un surprinzător iconostas. Reculul pe care ni-l dă istoria ne îngăduie să măsurăm rațiunea acestei exaltări religioase. Patru sarcini nu au adus cuplului imperial decât fiice: Olga, care are zece ani în 1905, Tatiana, de opt ani, Maria, de șase ani, și Anastasia, născută în 1901. Superstițioasă, Alexandra consultă șarlatanii. Dorința de a aduce pe lume un fiu devine obsesie. După o întâlnire cu un personaj dubios, care își zice tămăduitor, ea își închipuie că este gravidă. Are simptomele respective, ba chiar ia proporții... dar degeaba. Este extrem de umilită. În sfârșit, după patetice încercări, Alexandra dă naștere unui băiat, Alexei, în 1904. Un moștenitor! Bucuria acestei nașteri nu a ținut prea mult. Foarte curând, o sângerare anormală la buricul bebelușului le-a dezvăluit nefericiților părinți că Alexei era hemofilic. De atunci începând, o

amenințare constantă apasă asupra copilului, iar tatăl și mama vor trăi cu teama în suflet toată viața. Viitorul tronului Romanovilor este foarte fragil. Confruntat cu o medicină neputincioasă, micul țarevici este în primejdie de moarte[87]. Părinții lui trăiesc așadar un calvar, iar țarina nu are niciun chef să se afle alături de oameni pe care îi știe bârfitori. „Dacă ar putea, ea și-ar petrece viața luând ceaiul în palatul de la Țarskoe Selo”, remarcă una din rarele ei confidente.

Viața de la curte este ternă, împăratul petrecând ore întregi în cabinetul său de lucru, în care domină lemnul, cu pereții acoperiți cu tapet verde în armonie cu postavul verde al biliardului american. Neîncrederea țarului față de viața publică, adică viața în oraș, îl izolează încă și mai mult. Iar norodul, atât din grijă legitimă, cât și pentru că este influențat de o abilă propagandă, se întreabă unde se află suveranul care nu mai este deloc văzut. Iarna începe cu iluzii. Nicolae al II-lea încearcă un nou automobil, al cărui motor trebuie să reziste gerurilor năprasnice; el se plimbă printre grațioasele pavilioane care jalonează parcul de 600 de hectare, ia cina în familie, taie lemne, trage cu carabina în corbi, scrie în jurnal cu o conștiincioasă, dar dezarmantă regularitate și cere ajutorul lui Dumnezeu pentru fericirea Rusiei, nimic pentru sine, căci se socotește fericit în viața sa de bărbat căsătorit, dacă nu ar exista blestemul legat de sângele fiului său…

Cu adevărat, nevoia regăsirii încrederii de către o populație care se simte orfană și prea puțin luată în considerație este ceea ce se va afla la originea unei îngrozitoare tragedii, înscrise în istorie sub numele sinistru de „Duminica sângeroasă”. Această zi, trebuie să reamintim, se plasează la trei săptămâni de la o înfrângere militară. Japonia, suspectă în ochii țarului — ne amintim că țarul a fost pe punctul de a fi ucis acolo —, decisese să se extindă în China. Guvernul rus obținuse din partea Imperiului Celest autorizația de a construi o linie de cale ferată, numită „linia estului chinez”, prin Manciuria. În realitate, ceea ce viza Nicolae al II-lea era stabilirea unei baze navale în Peninsula Liaodong, care se va numi Port Arthur. Japonia reacționase, iar relația deja alterată se transformase în contencios, apoi în război… nedeclarat.

În noaptea de 8 spre 9 februarie 1904, fără ultimatum — la fel ca la Pearl Harbor în 1941 —, o flotă japoneză scufunda șapte nave rusești în rada Port Arthur[88]88. La 16 iulie 1904, lângă grajdurile de la Țarskoe Selo, țarul, călare, înfățișa, ținând în mâna dreaptă, icoana Mântuitorului soldaților din regimentul 148 de infanterie care se pregătea să plece în Manciuria. Oamenii, cu capul descoperit, erau îngenuncheați spre a primi binecuvântarea. Foarte rapid, ostilitățile s-au transformat în dezastru pentru Rusia, cu o succesiune de înfrângeri navale și terestre. La 2 ianuarie 1905, generalul Anatoli Stoessel,

comandantul de la Port Arthur, era constrâns să capituleze după un lung asediu. Bilanțul era împovărător: 7.700 de morți, 15.000 de răniți din totalul de 45.000 de oameni trimiși în luptă. Japonezii puseseră stăpânire și pe materiale importante, mergând de la grenade până la contratorpiloare. Stoessel, la început condamnat la moarte pentru că se predase, se pomenise cu pedeapsa cu moartea comutată în zece ani de temniță în fortăreață.

Aceste vești au slăbit considerabil autoritatea regimului imperial al Romanovilor. Revoluționarii, care se așteptau la eșecuri externe, profită de climatul de mânie și de frustrare. O grevă imobilizează oțelăriile Pulikov; în decurs de patru zile, mișcarea muncitorească dobândește puterea unui val care paralizează 382 de uzine. Pentru a se încerca satisfacerea unor revendicări pe care nimeni nu le ia în calcul, este anunțat un marș pașnic în direcția Palatului de Iarnă. Este un eveniment fără precedent în Rusia imperială. Duminică, 9 / 22 ianuarie, Sankt Petersburg a încremenit într-un ger năprasnic. În cursul nopții, a nins din nou. Piața Palatului de Iarnă este neagră de o mulțime tăcută și deloc ostilă care vine dinspre Nevski Prospekt, Arcul Statului-Major și strada Herzen. Sub conducerea preotului Gheorghi Gapon — probabil provocator —, care duce sfintele icoane, aproximativ 30.000 de persoane merg spre palat. Ce anume îi cer țarului? Pâine, reforme politice, sociale și agrare, deoarece criza economică ce bântuie cam de cinci ani a înrăutățit condițiile vieții rurale. Cererile mai vizează și abolirea cenzurii și acceptarea în funcții importante a unor reprezentanți ai poporului. Scopul manifestației nu este răsturnarea regimului, ci dorința ca oamenii să fie ascultați de către țar și să fie înțeleși, dacă nu pot fi primiți de Majestatea Sa. Într-un amestec de familiaritate și paternalism sacru (majoritatea rușilor îi sunt foarte atașați), Rusia, neliniștită și descumpănită, cere ajutor suveranului. El este cel care trebuie să știe ce este de făcut... Muncitorii și funcționarii imploră înțelegerea și protecția împăratului lor. O cerere umilă, fără agresivitate, dar presantă.

În continuare mută, gloata înnegrește străzile albite de zăpadă tasată. În semn de respect, oamenii și-au pus straiele de sărbătoare. Deasupra căciulilor și capetelor, apar icoane, legănate în ritmul pașilor. Se vede chiar și un portret al lui Nicolae al II-lea, dovadă că manifestanții nu sunt ostili. Ei își arată încrederea, supunerea și neliniștea. Ceea ce se întâmplă mai apoi este un monument de prostie, de greșeli, de orbire și de oroare, ansamblul rămânând de nescuzat, de neiertat și consternant. În cursul nopții, ministrul de interne, de o criminală incompetență, a masat trupe, ceea ce era deja ceva stupid. Cazacii au primit ordin să protejeze Palatul de Iarnă, lucru încă și mai stupid, deoarece nimeni nu se gândește nici măcar o clipă să atace centrul puterii. Mulțimea îl așteaptă doar pe țar... deoarece cârmuirea

sa, pe care o suportă, rămâne surdă. Din păcate, țarul nu se află acolo, el este la „reședința sa obișnuită” de la Palatul Alexandru. Dacă ar fi fost prezent și bine informat, dacă ar fi apărut în balconul palatului, evenimentele, soarta țării și a lumii ar fi putut fi foarte diferite… Un curier, un simplu mesager călare l-ar fi înștiințat pe Nicolae al II-lea în mai puțin de o oră. Ar fi trebuit mai apoi să-l convingă să revină la Sankt Petersburg spre a auzi sau a primi o delegație. Greșeala psihologică este uriașă. Ajungi să te întrebi ce fel de lecții de istorie putuse să primească țareviciul de la preceptorul său. A treia eroare este, bineînțeles, ordinul dat cazacilor de a se repezi asupra unei mulțimi neînarmate, condusă de un om al bisericii. Scandaloasă și inadmisibilă decizie, năvala cazacilor cu lovituri de sabie și de cnut este, în fond, primul act al viitorului război civil.

În acea duminică tristă, poporul, inocent, este tratat ca vinovat. Victimele se prăbușesc, năucite, sub picioarele cailor. Bărbați, femei, copii cad, familii întregi, cu trupul frânt, susținându-și pântecele sau apărându-și pieptul. Supraviețuitorii, rătăciți, o iau la goană pe străzi. În zăpada călcată în picioare, o îngrozitoare mocirlă, trupurile lor lasă adânci brazde roșii. Scriitorul Maxim Gorki va lăsa această mărturie, adevărat act de acuzare: „Ei se târau prin fum. Era un spectacol halucinant”. 5.000 de victime: aceasta este cifra avansată. Mai grav decât această gravă contabilitate, dacă putem spune astfel, este masacrul unor oameni care nu aveau nicio intenție rea. Prin martori și ambasade, lumea îngrozită află de baia de sânge care îndoliază Sankt Petersburgul. Numeroase proteste parvin guvernului, răspunzător și vinovat de acest carnaj. Răspunsul său este edificator: „Discursurile fanatice ale preotului Gapon, nesinchisindu-se de demnitatea ecleziastică, i-au dezlănțuit în asemenea măsură pe muncitori încât ei au ocupat clădirea. Ca urmare a refuzului lor de a se supune autorităților sau în urma unor atacuri directe împotriva trupei, sângeroase încăierări i-au opus pe soldați mulțimii”. Reaua-credință a acestei versiuni este sancționată: creditele acordate Rusiei sunt imediat suspendate. Cifrele anunțate de minister (96 de morți, 330 de răniți) nu sunt credibile. Generalul Mosolov povestește: „Am fost șocat de atacurile absurde și fără motiv ale cavaleriei asupra mulțimii și de ordinele nejustificate date de comandanți”.

Aflat în vizită la Paris, un unchi al lui Nicolae al II-lea, marele duce Pavel, nu-i găsește nicio scuză nepotului său. El declară în fața oficialităților franceze:

— Este impardonabil și tot atât de ireparabil!

Țarul și-a pierdut stima poporului său care îi împărtășea neliniștile personale. Dar există ceva încă și mai copleșitor. Țarul nu învață lecția acestei tragedii și nu remarcă faptul că miniștrii săi și consilierii, direct vinovați, sunt ei înșiși rupți de realitate, ceea ce adâncește solitudinea

politică a suveranului. De fapt, este un complot din inconştienţă. Iar Alexandra, dintr-o compasiune deplasată, repetă că soţul ei nu a voit acest lucru. Întrebarea este: ştie el oare ce vrea? Ea mai adaugă acest comentariu îngrijorător:

— Bietul Nicolae duce o grea cruce, cu atât mai mult cu cât nu există nimeni pe care să se poată bizui cu adevărat sau care să îi fie de un real ajutor.

Pentru Rusia, ţarul a devenit „Nicolae cel Sângeros”, o pată de neşters peste domnia sa. Ideea de a doborî imperiul nu poate decât să se răspândească. Prima revoluţie rusă a început. Fitilul este aprins…

La 1 februarie, ţarul primeşte în sfârşit o delegaţie muncitorească. El nu îi condamnă pe responsabili; dimpotrivă, îi acuză pe manifestanţi:

— Aceste evenimente deplorabile sunt desigur întristătoare, dar trebuiau inevitabil să se producă, pentru că v-aţi lăsat ademeniţi de trădători, duşmani ai patriei noastre. Când ei v-au invitat să îmi adresaţi o petiţie cuprinzând doleanţele voastre, v-aţi ridicat la revoltă împotriva mea şi a guvernării mele; v-aţi lăsat astfel convinşi să vă abandonaţi munca în momentul în care toţi adevăraţii ruşi trebuie să acţioneze neîntrerupt împotriva obstinaţiei inamicului nostru. În preocuparea mea pentru condiţia muncitorilor, voi lua măsurile necesare şi voi face tot ce stă în puterea mea pentru a o ameliora.

Rezultatul: grevele se înmulţesc şi sunt semnalate răzmeriţe în infanterie şi în marină. Trei zile mai târziu, marele duce Serghei, unui din fiii lui Alexandru al II-lea, guvernatorul militar al Moscovei dintre 1891, este asasinat în piaţa Senatului, la Kremlin. Socialistul revoluţionar Kaliaev a aruncat o bombă asupra acestui unchi al ţarului, stâlp al autocraţiei şi care se bucura de toată încrederea lui Nicolae al II-lea. Familia imperială, terorizată, nu asistă la slujba de înmormântare de la biserica Sfântul Alexie de la mănăstirea Ciudov[89].

Războiul ruso-japonez continuă, catastrofal pentru Nicolae al II-lea. În zilele de 26 şi 27 mai 1905, flota rusă din Marea Baltică vine în ajutorul oraşului Port Arthur asediat. Numai că a avut nevoie de opt luni pentru a se alătura escadrei din Pacific, majoritatea navelor fiind prea mari pentru a intra în canalul de Suez!

Flota este nimicită de precizia artileriei flotei comandate de amiralul Tojo. În strâmtoarea Tsushima, douăsprezece cuirasate, opt crucişătoare şi nouă torpiloare ţariste, totalizând 228 de tunuri, sunt fie scoase din luptă, ca vasul *Borodino,* fie obligate să se predea. Unele se refugiază la Vladivostok, iar amiralul Rojdestvenski, rănit, este făcut prizonier. Un bilanţ ruşinos, deoarece flota japoneză (93 de unităţi, 910 tunuri) nu a pierdut nici măcar un singur vas. Dacă există 116 victime în tabăra japoneză, în cea rusă sunt 5.000 de dispăruţi şi

6.000 de oameni capturați. Șocul psihologic are amploarea unui seism: Japonia a arătat o superioritate de armament, de blindaj, o rapiditate de manevră și o remarcabilă instruire a echipajelor, fără a pune la socoteală un patriotism sălbatic. Un vânt de panică suflă printre marinarii ruși; la Kronstadt, la Sevastopol și la Odessa, sunt distruse magazine și sunt agresați ofițeri. Ziarele germane publică niște caricaturi feroce dintre care una arată un militar japonez stând în picioare pe spatele unui mujic, biciuindu-l ca pe un animal.

Trei luni mai târziu, după o mediere a președintelui american Theodore Roosevelt care tocmai a fost ales, tratatul de la Portsmouth — o bază navală din New England, pe coasta de nord-est a Statelor Unite ale Americii — pune capăt războiului ruso-japonez. Rusia pierde jumătate din insula Sahalin, Port Arthur și calea ferată din sudul Manciuriei. În locul unei „mici victorii asupra asiaticilor” anunțată de un comunicat delirant, Rusia își numără morții, economia ei este ruinată, țara este umilită. Pacea de la Portsmouth, semnată de ministrul Witte, pe care Nicolae al II-lea l-a rechemat după ce îl concediase, nu aduce liniștea. La Sankt Petersburg, unda de șoc zguduie încrederea străinilor. Acest război îndepărtat (la 12 zile de mers cu trenul, cel puțin și mergând cu viteză, acum când *Transsiberianul* rulează pe linia terminată) era nejustificat, a fost în mod stupid purtat, iar pierderile sunt, din toate punctele de vedere, colosale. Țarul anulează toate balurile curții. În palatele sale, Nicky este zdrobit, dar nu schimbă nimic din obiceiurile sale de mic-burghez visând la mici probleme. Comportamentul său, un amestec de incredulitate și naivitate, seamănă supărător de mult cu indiferența. Iar anturajul său, prea încrezător sau servil, nu face nimic.

Îndepărtarea geografică a țarului continuă să-l izoleze de spasmele opiniei publice; distanța sociologică între suveran și populație nu încetează să crească. Este o alegere funestă, pe care ar fi fost totuși ușor — și indispensabil — s-o corecteze.

Dar încotro se îndreaptă Rusia? Alunecă, inexorabil, spre revoluție, care, pentru a izbucni, are nevoie să fie reunite un context intern în fierbere și dezastre externe. Exact la o lună după Tsushima, echipajul crucișătorului Potemkin, magnifică navă a flotei din Marea Neagră, se răzvrătește. Trebuie făcute două remarci preliminare în legătură cu această celebră problemă. Pe de o parte, escadra din Marea Neagră era tot ce mai rămăsese din marina de război rusă. Existența și integritatea ei erau așadar vitale. Pe de altă parte, în acea zi de 27 iunie, pacea cu Japonia nu era încă semnată; în consecință, Potemkin, lansat în 1903, lung de 113 m și înarmat cu 48 de tunuri, era mai departe în stare de război. Dar în echipajul său (600 de oameni) existau puțini marinari de meserie; sunt mai degrabă țărani,

mujici încorporați ca elemente de întărire și care abia și-au luat în primire uniformele albe și beretele cu panglici lungi, negre. În această țară în care 90% din locuitori trăiesc foarte prost, în care muncitorii lucrează între 13 și 14 ore pe zi pentru un salariu de mizerie, mulți din acești oameni sunt sensibili la ideile revoluționare. Acestea sunt răspândite de două partide: Partidul socialist revoluționar, specific rus și care se sprijină pe lumea rusească, și Partidul muncitoresc social-democrat, afiliat la Internaționala a II-a. Partidul însuși este divizat între bolșevicii lui Lenin și menșevicii lui Plehanov. Unii marinari au aderat la unul sau la celălalt partid. Toți sunt urmăriți de Ohrana, poliția politică țaristă. În pofida arestărilor și deportărilor, circulă broșuri și ziare clandestine. Aceste publicații sunt citite și de o parte a burgheziei și a liber-profesioniștilor, care încep să viseze la o monarhie constituțională. Însă ceea ce se va petrece în acel început de vară din 1905 nu se explică decât prin climatul înfrângerii de la Tsushima; aceasta acționează ca un catalizator al nemulțumirilor.

La amiază, în acea zi de 27 iunie, pe vas sunt descărcate carcase de vită infestate cu viermi și care degajă o duhoare oribilă; echipajul primește borș preparat cu carnea alterată. Marinarii refuză mâncarea. Medicul-șef al navei, dr. C.E. Smirnov, dă asigurări că se poate consuma carnea: este de ajuns să fie spălată cu oțet înainte de a fi pregătită! De altfel, ofițerii au parte de același meniu. Oamenii întorc gamelele cu fundul în sus și protestează. Alertat de zgomot, ofițerul secund Ippolit Ghiliarovski, polonez de origine și foarte sever în privința disciplinei, își informează superiorul, căpitanul Evgheni Nikolaevici Golikov. Pașa convoacă echipajul pe puntea din spate și ordonă oamenilor să mănânce borșul; doar câțiva bătrâni lupi de mare, marinari încercați, care înghițiseră fără doar și poate lucruri mult mai rele la viața lor, se supun. Căpitanul declară că recalcitranții nu vor primi nimic altceva.

Urmarea evenimentelor este mult mai puțin limpede și încă se mai discută pe această temă. Se pare că după ce a adunat echipajul răsculat și l-a avertizat, câțiva nesupuși au fost aleși pentru a fi împușcați. Dar în momentul în care plutonul de execuție urma să tragă, subofițerul Afanasi Nikolaevici Matiușenko, unul dintre cei patru agitatori la bord (și membru al Partidului social-democrat, care se întâlnise și cu alți simpatizanți la Sevastopol pentru a încerca să declanșeze o revoltă generală a flotei din Marea Neagră), a exclamat:

— Tovarăși! Doar n-o să trageți în ai voștri! Faceți rost de arme și de muniții! Să punem stăpânire pe vasul ăsta!

La acest discurs înflăcărat, agitatorii se năpustesc spre magazia de arme și pun mâna pe puști și pistoale. Imediat, medicul-șef și ofițerul secund sunt executați și aruncați în mare. Unii mateloți optează pentru fugă: plonjează în apele mării și reușesc să ajungă la torpilorul N 267

care escortează întotdeauna cuirasatul Potemkin. Pașa se adresează echipajului:

— Copiii mei! Eu sunt părintele vostru, sunt bătrân, cruțați-mă!

Este ucis cu lovituri de sabie. După o altă versiune, mult timp susținută de sovietici, răzmerița ar fi izbucnit pentru că un ofițer ar fi omorât un marinar mânios care refuzase, se pare, hrana stricată. Oricare a fost înlănțuirea incidentelor, Matiușenko este stăpân pe situație. El anunță — ceea ce este fals — că întreaga flotă din Marea Neagră s-a răsculat și — ceea ce este prematur — că în țară a izbucnit revoluția. Devine președintele unui comitet revoluționar alcătuit din 20 de membri, pune să fie curățate urmele de sânge de pe punte și înalță drapelul roșu. În acel moment, se știe că cinci ofițeri au fost executați. *Potemkin* este răzvrătit; cazanele sale sunt sub presiune, cele trei coșuri scot fum, dar trebuie să se aprovizioneze cu cărbune, cu apă potabilă și, bineînțeles, cu alimente. Încotro să se îndrepte? Matiușenko, devenit eroul acestei pagini de istorie, decide să părăsească zona Sevastopol și să ajungă la Odessa, al treilea oraș al Rusiei și cel mai important port cerealier al imperiului. Crucișătorul, siluetă zveltă, vopsită în negru și galben, navighează de-a lungul coastei Crimeii.

La Odessa, evident nu se cunoaște ce se petrece la bordul lui *Potemkin.* Dar situațiile se aseamănă: guvernatorul tocmai a decretat legea marțială în urma tulburărilor. Orașul este în fierbere, toți muncitorii sunt în grevă, de la brutari la feroviari. Înfruntările au făcut sute de morți. Spre ora opt seara, mulțimea care protesta începe să-și piardă curajul; oamenii, care nu au decât pietre pe post de arme, încep să se întoarcă la casele lor. Dar dintr-odată, în frumoasa lumină a serii de vară, apare *Potemkin.* Arborând drapelul roșu! O navă-amiral! Cu puțin timp înainte, Matiușenko, scotocind prin cabina lui pașa, a descoperit 24.000 de ruble-aur în seiful său. Un tezaur de război afectat pe dată revoluției; el va servi la cumpărarea de combustibil și alimente pentru ca Potemkin să-și păstreze autonomia. Câțiva marinari sunt trimiși pe uscat pentru a organiza aceste formalități; trupul marinarului Grigori Vakulinciuc, ucis, se spune, de ofițerul secund, el însuși executat ca represalii, este expus într-o șalupă, în sicriu deschis, potrivit tradiției. Ce se petrece după asta? Răzvrătiții din Odessa, care cereau pâine și lefuri mai bune, sunt treziți, în mânia lor, de sosirea neașteptată a cuirasatului. Ei le propun marinarilor să pună stăpânire pe oraș, dar echipajul, dintr-odată prudent, preferă să aștepte sosirea escadrei de la Sevastopol, în speranța că aceasta se va alătura răzmeriței. Însă joncțiunea nu se face. Celălalt crucișător, *Sfântul Gheorghe,* rămâne în aparență indiferent. Echipajul său nu uită că o răzmeriță este o crimă ai cărei autori sunt spânzurați. Și de asemenea că pacea cu Japonia nu este încă

semnată… La puțin timp după funeraliile marinarului Vakulinciuc, confuzia se răspândește în apropierea portului, construit în vremea Ecaterinei a II-a. Fără somație, un regiment de cazaci trage asupra mulțimii care urca faimoasele Scări Richelieu (ulterior Potemkin), 12 grupuri de câte 20 de trepte fiecare, care seamănă cu *le Grand Degré de Versailles* (Marea Scară de la Versailles), dar sunt mult mai grandioase. De sus, nu se văd decât împrejurimile; de jos, nu se deslușesc decât treptele. Amploarea iluziei optice este remarcabilă, rezultat al unor diferențe precise între niveluri. Matiușenko ordonă să se tragă cu tunul de pe crucișător; bateriile bubuie, vizând teatrul din Odessa, unde generalul guvernator și-a instalat cartierul general. Dar cele două obuze, fiecare de 150 de kilograme, ratează ținta și distrug case. Furios, Matiușenko oprește tirul, căci niște revoluționari nu pot masacra poporul nevinovat și oprimat…

Ce poate face o singură navă împotriva unei escadre, a unei armate, a unei poliții, în fapt împotriva întregului lanț al unei administrații? În realitate, nimeni nu vrea să primească și nici să ajute crucișătorul răzvrătit. Fără îndoială că nu se va ști niciodată cine a propus să se caute un port neutru; în cele din urmă, *Potemkin* se îndreaptă spre Constanța, marele port românesc din vestul Mării Negre. Ajunge acolo în cursul unei singure zile. Regele României, Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, consimte să le acorde răzvrătiților naționalitatea română, dar refuză ca vasul să fie aprovizionat. Această situație este un dublu eșec, atât pentru răzvrătiți (care, ajunși mai apoi într-un port rusesc, nu sunt acceptați, nici ajutați), cât și pentru țar, deoarece Nicolae al II-lea nu izbutește să preia controlul acestui vas prestigios care poartă un nume de legendă. *Potemkin* rătăcește, se învârte în cerc, iar acum alte cinci cuirasate îl amenință. Vasul răsculat cade în propria capcană și se reîntoarce la începutul lui iulie la Constanța, unde echipajul se predă. S-a terminat. După ce ultimul om a pășit de pe bordul vasului, mândra navă se cufundă în apele românești. De furie, din pricina eșecului revoltei sale, Matiușenko a ordonat să se deschidă vanele crucișătorului. Acesta se scufundă. Pierdut pentru o cauză dreaptă, este pierdut și pentru marina țarului. Mai târziu, va fi adus la suprafață — operația va dura doar două zile — și remorcat până la Sevastopol. Iar la ordinul lui Nicolae al II-lea, va primi un nou nume, infamant, *Panteleimon* („Țărănoiul"). *Potemkin* este degradat[90]… Doi ani mai târziu, țarul acordă o amnistie majorității marinarilor răzvrătiți; Matiușenko, refugiat în România și chinuit de dorul de țară, revine în Rusia. Așa cum s-ar fi cuvenit să se teamă, este arestat, judecat și spânzurat. Fusese creierul acelei răscoale eșuate. Dar, în ciuda eșecului său, răzmerița a fost esențială. Lenin va scrie că fără aceasta, victoria din 1917 ar fi fost cu neputință, că a constituit preludiul. Ba mai mult, va căpăta, retroactiv și

retrospectiv totodată, valoarea unei repetiții pentru a dovedi că mișcarea era un val puternic (ceea ce nu era exact în 1905) și a ține seama de erori, care să nu mai fie comise, îndeosebi lipsa de coordonare… Pe moment, odiseea crucișătorului Potemkin rămâne izolată. Dar este încă o dovadă a degradării încrederii dintre regimul imperial și Rusia care nu se simte la largul ei[91].

*

Alianța franco-rusă, încheiată în 1894, cunoscuse momente de vârf, ca de pildă vizita președintelui francez Félix Faure la Sankt Petersburg în august 1897, a doua vizită a lui Nicolae al II-lea în Franța în august 1901 și cea a președintelui Émile Loubet în mai 1902. Dar relațiile între capitala rusă și Paris sunt foarte reci începând din 1904, Franța fiind neliniștită în legătură cu evenimentele interne și externe care se petreceau în Rusia. Criza, acută de la războiul cu Japonia („La ce servesc banii pe care noi îi împrumutăm?” — se întreabă numeroși francezi…), atinge punctul maxim la 24 iulie al aceluiași an 1905. Spre stupefacția Republicii Franceze, în ziua aceea țarul îl primește pe împăratul Germaniei la Björkö, la nord-vest de Sankt Petersburg. Kaiserul îi propune lui Nicolae al II-lea un tratat de asistență mutuală pe uscat și pe mare în cazul în care unul din cele două state ar fi atacat. Discuțiile între cei doi împărați — îmbrăcați în uniforme de căpitan de vas — se desfășoară în absența miniștrilor respectivi. Wilhelm al II-lea evocă acest tratat germano-rus: „Dimineața zilei de 24 iulie 1905, la Björkö, a fost, prin harul lui Dumnezeu, o cotitură în istoria europeană, dar și o ușurare pentru scumpa mea patrie, în sfârșit eliberată de cumplitul clește pe care îl formau Franța de o parte și Rusia de cealaltă parte”. La Paris, perplexitatea este mare… În realitate, această apropiere germano-rusă va rămâne fără urmări.

Împărăteasa Alexandra întrezărește un licăr de speranță pe drumul crucii pe care îl străbate cu fiul său. Una din prietenele sale — poate singura — este fiica intendentului Cancelariei imperiale. Anna Taneeva este frumoasă, dar cam durdulie; are niște ochi imenși, albaștri, și părul blond, cu reflexe cenușii. Țarina își petrece mult timp alături de ea, sedusă de firea ei ingenuă; cântă amândouă la pian la patru mâini și din gură. Anna vede cât de mult este Alexandra îngrijorată de sănătatea lui Alexei. Cât despre împărăteasă, i-ar plăcea ca această confidentă să fie la fel de fericită ca ea în viața de femeie căsătorită; așa că își pune în minte s-o mărite pe Anna și îi alege un ofițer de marină; căsătoria va avea loc în 1907. Dar împărăteasa nu se pricepe să judece oamenii: Anna descoperă că soțul ei se droghează; impotența sexuală a făcut din el un pervers. După câteva luni penibile,

Anna Vîrubova fuge de la domiciliul conjugal cu consimțământul cuplului imperial, bine informat în legătură cu necazurile ei personale. Tot atunci, Anna, care are rangul de doamnă de onoare, îi dezvăluie suveranei că i s-a vorbit despre un tămăduitor cu puteri extraordinare. Sosise din Siberia în 1903, plecase pe urmă îndărăt, apoi revenise la Sankt Petersburg în 1905. Anna, frustrată, este gata, din spirit de revanșă, să cedeze în fața ispitei. Nu contează că acel om are o foarte proastă reputație; din moment ce medicii sunt ignoranți în privința unui tratament potrivit, de ce să nu i se ceară și lui sfatul? Doamna de onoare obține ca personajul să fie primit în audiență de către Nicolae al II-lea și soția sa. Astfel Grigori Efimovici pătrunde în viața Alexandrei și a lui Alexei înainte de a influența într-un mod incontrolabil destinul Rusiei. Iată-l pe cel pe care dușmanii săi — deja numeroși — îl poreclesc „Rasputnîi", „dezmățatul". Noi îl vom numi Rasputin.

La 6 august, potrivit raportului ministrului de interne Bulîghin, țarul anunță crearea unei dume, adunare națională consultativă, nu și legislativă. Acest prim manifest imperial dezamăgește mult. Contele Witte, numit șef al guvernului, pregătește un al doilea text pentru țar, căci, la sosirea toamnei, agitația nu a încetat. La 7 octombrie, este declarată o grevă generală; feroviarii paralizează întreaga țară. 2 milioane de persoane care refuză să muncească reprezintă ceva nemaivăzut până atunci. Consiliile muncitorești (soviete) — primul s-a constituit la sfârșitul lunii mai, cu prilejul grevei țesătorilor de la Ivanovo — se răspândesc în Rusia. Represiunea ca unic răspuns nu mai este acceptabilă, chiar dacă Trepov, șeful poliției, ordonă „să nu se tragă niciodată cu gloanțe oarbe și să nu fie menajată muniția"... *Manifestul din 17 octombrie,* cum va fi numit, făgăduiește acordarea de libertăți civice și convocarea unei adunări legislative alese, cel dintâi parlament al Rusiei. În jurnalul său, Nicolae al II-lea scrie într-un stil în continuare flegmatic, vlăguit, distant: „17 octombrie. Luni. Aniversarea deraierii de la Borki. Am semnat Manifestul la ora cinci. După această zi, am capul greu și gândurile confuze. Doamne, liniștește Rusia". Țarul pare depășit, resemnat și, mai ales, se lasă în voia Cerului. Manifestul trezește prea puțin entuziasm. Liberalii „octombriști" se consideră favorabili unei autocrații reglementate, în vreme ce „democrații" militează pentru o monarhie constituțională. Sovietul din Sankt Petersburg stimulează noua organizare muncitorească, propunând ziua de muncă de opt ore și diverse alte libertăți. El acționează în realitate ca un stat-major insurecțional. Un unchi al țarului, conștient de degradarea climatului politic și de faptul că oamenii sunt nerăbdători să le fie satisfăcute revendicările, ia o hotărâre îndrăzneață: le interzice tuturor ofițerilor Romanov să participe la reprimarea revoltelor populare...

Anul 1905 se încheie cu o lună decembrie tulbure: în ziua de 3 decembrie, este decretată starea de asediu la Kiev ca urmare a răzmerițelor; pe 16, sovietul din Sankt Petersburg este dizolvat, membrii săi sunt arestați. În sfârșit, la 19 decembrie, este înfrântă rezistența armată din Moscova. Cu cinci ani mai înainte, Lenin scrisese *Ce-i de făcut?* Anul 1905 ar fi trebuit să fie cel al elanului. El nu este decât anul amânării.

1906. Rusia contractează un nou împrumut internațional; acest lucru a devenit un obicei. La 27 aprilie, țarul inaugurează solemn prima ședință a Dumei, lucru neobișnuit. Ceremonia se desfășoară în imensa sală a tronului, la Palatul de Iarnă. Adresându-se suveranului, parlamentarii uzează de o tutuire care îi surprinde pe observatorii străini; aripile autocrației sunt ciuntite. Ședințele se desfășoară în Palatul Taurida, clădit în 1789 la cererea Ecaterinei a II-a pentru favoritul ei Potemkin, prinț de Taurida. Pavel I, care îl detesta pe amantul mamei sale, transformase palatul, cu înfățișare sobră, în cazarmă. În sfârșit restaurată, clădirea primește Duma în fosta seră care dă spre parc. Se ajunge acolo străbătând vestibulul, sala rondă și sala Ecaterina, unde se dansase atât de mult în timpul marii împărătese. Potemkin se îndatorase pentru acele serbări despre care vorbea întreaga Europă. Suverana îi rambursase datoriile, palatul devenise proprietatea statului. Prima sesiune ține până la 8 iulie, adică 72 de zile, dar Nicolae al II-lea își schimbă din nou prim-ministrul: cu 48 de ore înaintea încheierii dezbaterilor în Dumă — președintele de ședință stă așezat sub portretul împăratului —, Goremîkin, în funcție de numai trei luni, este înlocuit cu Stolîpin, până atunci ministru de interne. Cu mustață în furculiță și barbă, cu o privire inteligentă, Piotr Stolîpin este un om de mare valoare, decis și ferm. Obiectivul său este îndrăzneț: să lupte împotriva revoluționarilor, realizând totodată reformele. Cele mai urgente privesc lumea agricolă, care este uriașă. Șeful guvernului vrea ca țăranii să posede propriile exploatări și creează astfel Banca Țărănească. Scopul este de a vedea că se naște, pe durata a 20 de ani, o nouă pătură socială, cea a mujicilor ridicați la rangul unei țărănimi înstărite.

1907. De-a lungul canalului Ecaterina sunt în sfârșit terminate lucrările de construcție și de împodobire a Catedralei Învierii lui Hristos (Biserica de pe sângele vărsat), în memoria asasinării lui Alexandru al II-lea. Acestea au fost supravegheate de președintele Academiei de Arte Frumoase, un unchi al lui Nicolae al II-lea, marele duce Vladimir. Când se fac calculele (23 de ani și zece luni de șantier…), se descoperă că suma totală (4 718 786 de ruble și 31 de copeici) depășește cu un milion bugetul prevăzut. Vinovatul este

secretarul Academiei. Arestat și judecat, el este trimis la închisoare, iar bunurile îi sunt confiscate.

Rasputin a trezit toate fantasmele, toate interpretările și a fost acuzat că a atras Rusia în haos. Despre acest om fascinant — și neliniștitor — se crede că se știe totul și se presupune restul. Consider că se pot evidenția câteva reflecții. Mai întâi, omul, născut în 1872, este mult mai puțin solid decât a fost adesea înfățișat, inclusiv în filme. Dimpotrivă, este zvelt; acest călugăr venit din Siberia se remarcă, înainte de orice, prin privire. O privire care subjugă. O privire divină sau diabolică? Nu se va putea spune niciodată, poate că ambele, dar este străpungătoare și stingherește. Apoi, barba neîngrijită, părul lung și gras îi conferă un aspect respingător, oricum puțin seducător. Dacă unele femei, îndeosebi cele din anturajul țarinei și al Annei Vîrubova, găsesc aici un element de extaz sau de admirație suplimentară (problemă de gust!), se poate certifica faptul că Rasputin nu are nimic dintr-un curtean și mai cu seamă nu caută să arate ca acesta. Într-o depeșă către Quai d'Orsay, ambasadorul Franței Maurice Paléologue notează: „El le bruftuluiește pe Majestățile Lor cu o dezinvoltură nicicând văzută la curte". Cu toate acestea, de trei secole, curtea Rusiei văzuse destule!

Apoi, Rasputin posedă niște daruri și niște competențe. Care îi sunt înzestrările? Puterea de a convinge, capacitatea de a prezice viitorul, el este un vizionar. Iar în această perioadă în care Rusia imperială pare atinsă de orbire și de surzenie, este neîndoielnic singurul care înțelege și obține și folos din drama familială a unui moștenitor hemofilic, fiind totodată singurul care pricepe că tocmai criza politică, de negândit până mai ieri și care pregătește o mutație radicală a societății ruse, este aproape. Care îi sunt competențele? Rasputin și-a dobândit cunoștințele cu prilejul peregrinărilor, având o formidabilă rapiditate de asimilare, de observație și o judecată ascuțită. Este țarina mistică? El îi vorbește de teologie. Pune țarul întrebări norodului rus? Îi răspunde glasul lui Rasputin, căci el vine din trecut, dinspre pământ, dinspre datini. Nu contează că este bigot și lubric totodată, pervers și în același timp generos. El este sufletul rus, memoria rusă, într-o lume prea rapidă și prea răvășită pentru ambițiosul Nicky.

Rasputin este un personaj din Dostoievski ajuns în universul lui Tolstoi. Este și hipnotizator, un pic vraci, un pic medic, mânuind ierburile, alifiile și poțiunile cu îndemânare, păstrându-și rețetele și tainele. Clasa muncitoare se pregătește treptat să ia puterea în țară, dar Rasputin capătă rapid putere asupra împărătesei. Starețul va beneficia de încrederea absolută a Alexandrei; ea crede în sfințenia acestui mesager pe care cei din anturaj nu îl pot privi în ochi. Când, la

7 octombrie 1907, după o cădere de pe bicicletă, corpul țareviciului se umple de pete vineții, iar picioarele și abdomenul i se umflă, este chemat vraciul. Copilul suferă, mama lui este într-o stare îngrozitoare. Și iată că „trimisul lui Dumnezeu” — după cum singur se definește adesea — îl tămăduiește pe băiețel. Petele, dezvăluind hemoragii, se estompează; durerea dispare. Neliniștea se îndepărtează. Oare ce a făcut magicianul? A suprimat aspirina recomandată copilului de niște medici neștiutori. Pus la punct cu vreo zece ani mai înainte, acest remediu analgezic și antitermic are o altă proprietate deja cunoscută, aceea de a fi un anticoagulant, deci agravează riscurile de hemoragie.

Alexandra se roagă. Omul acesta știe tot ce ar trebui să știe ceilalți. Atunci, ea își privește copilul cu ochi albaștri și păr buclat. Părinții săi, care îi spuseseră la început „Baby”, îl numesc acum „mica noastră rază de soare”. Poate Rasputin să-l salveze pe moștenitor? Nu avea încă un an când tatăl său îl luase în brațe, la o trecere în revistă a regimentului Preobrajenski: soldații strigau „Ura!” la trecerea țarului și a fiului său. Mai târziu, în timp ce își însoțea mama la plimbare, oamenii se înclinau și zâmbeau la trecerea lui. Era cu putință să fie vindecat? Rasputin devine singura speranță de salvare a acestui fiu, unic și atât de dorit încât mama aproape că și-a pierdut mințile. Siberianul este foarte puternic (și toată lumea din jurul lui este foarte slabă), deoarece el asociază cunoștințele ancestrale cu descoperirile recente. Minte superioară, înzestrată cu puteri eficace, pentru unii, șarlatan care exploatează credulitatea și traumatismele țarinei, pentru alții, acest om, despre care se crede că abia știe să scrie și să citească, locuiește pe strada Gurukaia într-un apartament cu ascensor și telefon, ceea ce, cu puțin înainte de 1910, nu este un lucru curent. Clientelei sale feminine, căzută pradă unor tulburări de toate soiurile, el îi apare ca un pionier, un om de viitor.

Dar care viitor? Independent de propagarea ideilor marxiste, relațiile guvernului cu Duma sunt foarte complicate. La 3 iunie 1907, Stolîpin îi cere țarului să dizolve a doua Adunare; aceasta ținea ședințe din 20 februarie și votase o nouă lege electorală în 101 zile. Prim-ministrul îi consideră activitatea puțin încurajatoare. La 1 noiembrie, este deschisă cea de-a treia Dumă, care va ține ședințe până la 9 iunie 1912. Majoritatea este alcătuită din conservatori, loiali față de șeful guvernului. Sub influența tot mai mare în politică a lui Rasputin, țarul și anturajul său, sătui de reformele necontenit pretinse, sfârșesc prin a fi nemulțumiți de autoritatea lui Stolîpin; ceea ce trebuie numit invidie politică este de fapt o greșeală. La 1 septembrie 1911, grație unei invitații înmânate, în mod ciudat, de Kuliabko, șeful poliției secrete din Kiev, anarhistul Dmitri Bogrov se furișează în sala unui teatru unde prim-ministrul asistă la o reprezentație. Înainte de ridicarea

cortinei, Bogrov se apropie de Stolîpin care stătea în fotoliu, și trage, de foarte de aproape, cu revolverul. Stolîpin, grav rănit, moare patru zile mai târziu. Problema care se pune este următoarea: cum a putut intra un bărbat înarmat în teatru și cum a putut veni atât de aproape de țintă când locul era bine păzit? S-a aflat că, la 26 august, Bogrov dezvăluise poliției că un revoluționar, Nikolai Iakovlevici, urma să profite de sosirea șefului guvernului ca să-l asasineze. Poliția a dat crezare acelui complot și i-a cerut lui Bogrov să-l însoțească și să-l supravegheze pe Iakovlevici. Or, în ziua de 14 septembrie, cu puțin timp înainte de spectacol, polițistul l-a întrebat pe Bogrov unde se găsea suspectul:

— La el acasă… i s-a răspuns.

Câteva clipe mai tîrziu, Bogrov pătrundea în teatru și săvârșea crima. Orbire sau complicitate? Atitudinea polițistului este foarte dubioasă. După un proces sumar, un tribunal militar îl condamnă pe Bogrov la moarte. Este executat la 26 septembrie. Cu moartea lui Stolîpin, „părintele industriei ruse”, se evaporă și ultimele speranțe într-o Rusie reînnoită fără a mai fi nevoită să treacă prin ororile unei revoluții.

Rasputin este acum indispensabil și de neînlocuit. În toamna anului 1912, el intervine pentru a opri o gravă hemoragie a țareviciului în perioada în care niște muncitori aflați în grevă sunt măcelăriți într-o mină de aur din Siberia. Bilanțul: 270 de morți. Rareori o dramă privată a mai avut atâta impact asupra unei situații politice. Este consultat vraciul în legătură cu orice, pentru orice, inclusiv, în 1913, pentru ca noul cabinet, prezidat de Kokovțev, să scadă prețul… biletului de tramvai! Rivalitatea țarism-parlamentarism, care reduce la tăcere cea de-a patra Dumă, este exploatată de ziarul partidului bolșevic, fondat în 1912 și menit să aibă un răsunet mondial, *Pravda* („Adevărul”).

În 1913, economia Rusiei s-a redresat. O anume bunăstare este vizibilă, alfabetizarea a făcut imense progrese, iar prestigiul imperiului se verifică, de pildă, prin turneele baletului rus la Paris și la Londra. Se vorbește de o „vârstă de argint” în domeniul cultural. Reforma financiară a ministrului Witte dă roade: o rublă valorează acum 2,16 mărci, 2,67 franci francezi, 2,54 coroane austriece; moneda este stabilă, gaj de seriozitate. Flota din Marea Baltică s-a refăcut cu cinci cuirasate, zece crucișătoare, 49 de contratorpiloare și 23 de torpiloare. Aviația maritimă este la începuturi. La Sankt Petersburg, sunt numărate 2 855 de automobile, din care 221 în proprietatea statului și 328 sunt taxiuri. Potrivit regulilor de circulație, stabilite în 1901, viteza în oraș este limitată la mai puțin de 15 km pe oră.

În dimineața zilei de 21 februarie, capitala este trezită din somn

de o salvă de artilerie. 31 de lovituri de tun sunt trase din Fortăreața Petru și Pavel. Așa începe o grandioasă sărbătoare, aceea a tricentenarului dinastiei Romanov. La Catedrala Maica Domnului din Kazan, un patriarh va ține slujba. Pe Nevski Prospekt, soldații alcătuiesc o barieră umană, iar mulțimea încearcă să-i zărească pe suverani și familia lor în cortegiul imperial. Alexei suferă, are chipul răvășit de durere și este dus în brațe de un cazac. Țarina, demnă, contemplă scena cu o privire absentă. A doua zi, întreaga familie merge la Teatrul Mariinski și asistă la o reprezentație cu opera lui Glinka, Viață pentru țar. Această melodramă în cinci acte fusese jucată în fostul teatru imperial de operă și balet (din 1860 Mariinski) la 9 decembrie 1836, în timpul domniei lui Nicolae I și în prezența sa. „Țarul de fier” dăduse el însuși în mai multe rânduri semnalul aplauzelor. Faptul că Nicolae al II-lea a ales această lucrare este simptomatic. Acțiunea se situează în 1613, pe vremea întemeietorului dinastiei, Mihail I, când Rusia lupta împotriva polonezilor ca să le smulgă independența. Lucrarea este esențială în cultura rusă: marchează nașterea operei naționale și îi însoțește pe Romanovi în epopeea lor.

La 23 februarie, în marea sală a clubului nobilimii, are loc un bal la care participă Nicolae și Alexandra[92]. La Moscova și la Iaroslav, Nicolae al II-lea este întâmpinat conform tradiției, cu pâine și sare. Punerea unor pietre de temelie urmează inaugurărilor de monumente, cum ar fi cel din Nijni-Novgorod, închinat memoriei lui Pojarski, și din diverse alte orașe. La Kremlin, mulțimea îi înconjoară pe Romanovi. Țareviciul este întotdeauna dus în brațe de un uriaș cazac cu capul ras. În caleașca înaintând spre Piața Roșie, copilul stă așezat, îmbrăcat în costum de marinar. Lipsa lui de putere este astfel mascată.

Aceste distracții maschează de asemenea o implacabilă realitate. Fără nicio îndoială, sunt mărturia unei fervori naționaliste regăsite. Trei veacuri de istorie defilează în minți și în inimi, înfățișate ca un lanț neîntrerupt de victorii și de performanțe diverse. Dar ce iluzie să credem că „Duminica sângeroasă”, Tsushima, răscoala de pe *Potemkin* și blocajele politico-sociale ar putea fi șterse și iertate în timpul acestor zile de sărbătoare, supeuri și baluri! Greșelile regimului rămân ca niște răni necicatrizate. În realitate, această reconciliere este artificială. Nu vom ști niciodată dacă s-ar fi ancorat în starea de spirit populară, pentru că un război, de dimensiuni inimaginabile, avea să măture curând Europa și să înghită o lume care era încă cea a secolului al XIX-lea.

La fel ca țareviciul, imperiul este bolnav. Este oare și condamnat? Trebuie să repetăm, astăzi, că doar niște împrejurări excepționale i-au permis lui Rasputin să ocupe un loc atât de determinant și să joace un rol, socotit nefast, în cursul ultimilor ani ai țarismului. După cum, deși

acest lucru ar putea părea paradoxal, dacă Rasputin ar fi fost mai mult ascultat și înțeles, poate că regimul nu și-ar fi grăbit sfârșitul. Într-adevăr, remarcabil informat, călugărul-vraci consideră că Rusia nu trebuie să se angajeze într-un conflict obligatoriu internațional din moment ce nu izbutește să-și rezolve propriile contradicții interne. În plin război, Rasputin va face să fie numit un om de stat de origine germană, Stürmer, ca șef al guvernului. Ca să negocieze? Ca să contrabalanseze alianțele cu Franța și Anglia? Se mai discută încă în legătură cu atitudinea exactă a lui Rasputin față de Germania lui Wilhelm al II-lea. Aceasta rămâne tulburătoare. Și dacă pur și simplu tămăduitorul făcător de minuni, trimisul lui Dumnezeu sau al diavolului, văzuse corect?

15
Ostaticii

Sarajevo, 28 iunie 1914. În acest oraș din Bosnia-Herțegovina, aflat sub stăpânirea Habsburgilor, un atentat și două morți emblematice sunt preludiul funebru al celei mai înspăimântătoare confruntări armate din toate timpurile, într-atât de cumplit încât i se va spune „Marele Război” pentru a semnifica tocmai faptul că ceea ce o precedase nu mai atinsese niciodată o asemenea dimensiune în oroare. Timp de o lună, Rusia adoptă poziția Europei; oficial, își ține respirația în așteptare, în vreme ce o comisie de anchetă încearcă să găsească răspunsuri la întrebări arzătoare. Cine i-a asasinat pe arhiducele moștenitor al Austro-Ungariei Franz Ferdinand și pe soția sa? De ce? Vreme de patru săptămâni, unii încă mai trag nădejde să evite ce e mai rău, alții tropăie de nerăbdare să treacă la fapte… Echilibrul forțelor, cu greu menținut în Europa, va fi oare distrus?

De luni întregi era prevăzută în Rusia o nouă vizită a unui președinte al Republicii Franceze. La sfârșitul lui 1912, Raymond Poincaré, republican laic și patriot, loren traumatizat de pierderea Alsaciei-Lorena, fusese deja la Sankt Petersburg; era pe atunci președintelui Consiliului de miniștri și ministru al afacerilor externe, foarte atașat de ideea alianței franco-ruse. La 17 ianuarie 1913, Poincaré este ales președinte al republicii. Este ceva rarisim să treacă cineva de la conducerea guvernului la Palatul Élysée… Și, schimbând funcția, noul șef al statului înțelege să fie el principalul actor al acțiunii militare și diplomatice franceze. Este foarte popular.

La o lună de la atentatul de la Sarajevo, Raymond Poincaré pleacă spre Rusia, însoțit de președintele consiliului, Viviani, numit cu cinci săptămâni mai înainte. În persoana lui Raymond Poincaré, țarul Nicolae al II-lea, care domnește de 20 de ani, îl primește pe cel de-al șaselea președinte francez implicat în alianță. Nicolae al II-lea este împăratul tuturor Rusiilor, acele imense regiuni legate printr-o rețea feroviară în plină dezvoltare datorită încrederii Franței republicane. Un exemplu al acestei bune funcționări: o scrisoare, postată la 3 martie 1905 la Tien-Tsin, în China, de un militar francez din corpul de ocupație și adresată „Domnului Languillat, la Hauts-Bâtis, Grand Pré, Ardennes” nu are nevoie decât de trei săptămâni pentru a ajunge la destinație. Mențiunea „Franța” nici măcar nu figurează pe plic; sunt citite doar aceste două cuvinte magice: „Via Siberia”. Împrumuturile au permis *Transsiberianului* să genereze o rețea de linii, întinse ca o pânză de păianjen.

De trei ani, alianța franco-rusă a fost reactivată. În iulie 1911, generalul Dubail, șeful statului-major al armatei franceze, a venit la

Sankt Petersburg. El a obținut angajamentul categoric al țarului și al autorităților competente că Rusia va depune eforturi pentru a activa mobilizarea și concentrarea de trupe. Se calculase că, în caz de atac al teritoriului francez, forțele țariste ar ajunge la frontiera germană a Alsaciei și Lorenei încă din a șasea zi. În anul următor, în iulie 1912, a fost rândul rușilor să revină în Franța. A fost semnată o convenție navală, completând acordurile din 1892, iar în octombrie, marele duce Nicolae asista la manevre în Poitou. Dar lucrul cel mai important este angajamentul asumat de generalul Ghilinski, șeful statului-major imperial, pe lângă generalul Joffre (generalisim în 1914, mareșal în 1926), că „armatele ruse vor trece la ofensivă în a cincisprezecea zi”. Au fost formulate câteva reticențe. Se știe bine astăzi că acel plan nu era deloc realist, căci o ofensivă declanșată în două săptămâni nu îngăduia ca mobilizarea generală să fie încheiată: în Rusia, era nevoie de cel puțin două luni. Totuși, aceste dispoziții aleatorii i-au fost confirmate lui Joffre în cursul șederii sale de trei săptămâni la Sankt Petersburg, în august 1913. Anturajul militar al țarului se arătase foarte deschis preocupărilor franceze. Angajamentul rus în vederea unei ofensive rapide era confirmat. O făgăduială cu greutate, din partea viitorului comandant-șef al trupelor țariste.

De aceea, vizita lui Raymond Poincaré, însoțit de președintele consiliului René Viviani, socialist, este un exemplu pentru ce s-a dorit și s-a construit de către cele două țări, îndeosebi din 1900 încoace. În acel an, cu prilejul inaugurării Podului Alexandru al III-lea, pe o carte poștală vândută în sute de mii de exemplare se putea vedea această adevărată operă de artă, semnătura defunctului țar, fotografia sa și cea a fiului său Nicolae al II-lea, pecum și fotografiile președinților Carnot și Faure. Textul, vibrant, era o proclamație în versuri:

Salut! aux promoteurs de la grande Alliance
Qui fit enfin garder au canon le silence.
Et les Européens prêts à se décimer,
Conservons-en l’espoir, pourront un jour s’aimer[93]*93.*

De când cu Sarajevo, această speranță devenise foarte fragilă. Și se ridică și această întrebare pertinentă: este alianța solidă? O anume persoană se teme de ce este mai rău. În vreme ce zvonurile privitoare la război cresc, Rasputin îi trimite țarului o telegramă, mult timp rămasă secretă: „Nu porni la război! Un nor înspăimântător se întinde peste Rusia. Nenorocire! Va fi înecată în sânge. Iar pierderea va fi totală”.

Dacă ar fi cunoscut acea profeție, Alexandra, care urma toate sfaturile trimisului lui Dumnezeu, și-ar fi putut oare influența soțul?

La 20 iulie, cuirasatul France sosește la Kronstadt, la cinci zile de

când plecase de la Dunkerque. Țarul, care a semnat deja o mobilizare parțială, îi întâmpină pe cei doi președinți, al republicii și al consiliului de miniștri. Discuțiile asupra situației și a riscului izbucnirii unui război ajung la o „comuniune de vederi” între Franța și Rusia. Atunci când, trei zile mai târziu, cei doi francezi îl părăsesc pe Nicolae al II-lea, șeful guvernului francez sugerează ca Belgradul să dea ascultare cererilor austro-ungare compatibile cu suveranitatea și cu onoarea sa. La escala de la Stockholm, domnii Poincaré și Viviani află că țarul nu va admite nicio atingere adusă suveranității sârbe. În același timp, Berlinul își afirmă sprijinul pentru Viena în procedura ultimatumului trimis Serbiei de către împăratul Franz Joseph după asasinarea nepotului și moștenitorului său. Cei doi francezi își grăbesc întoarcerea. La 29 iulie, ambasadorul rus este primit în audiență excepțională, iar René Viviani îi declară:

— Franța își va îndeplini toate obligațiile.

Războaiele balcanice nu fuseseră decât un teren de exercițiu. Se încercaseră atunci noi arme și fuseseră puse la încercare sentimentele naționale.

1 august 1914. Serbia respinge — dintr-un singur și veritabil motiv[94]94 — cererile Vienei; Germania declară război Rusiei la 1 august; imperiul lui Nicolae al II-lea, aliat cu Franța și Anglia, trăiește zile de unitate națională. La 2 august, o mulțime uriașă, purtând portretul țarului și icoane, se adună în piața Palatului de Iarnă ca să-și exprime devotamentul față de suveran; acesta își face apariția, îmbrăcat în uniformă, în balcon. Se cântă „Dumnezeu să-l ocrotească pe țar!”, dar se gândește „Dumnezeu să mântuiască Rusia!”. Cum să nu te ducă gândul la imensa confuzie care se petrecuse în același loc, în „Duminica sângeroasă”?

Însă Nicolae al II-lea mai are și o altă grijă, direct legată de starea de război împotriva Germaniei. Soția sa se născuse principesă germană. Cum nu este populară, chiar dacă a devenit ortodoxă și și-a schimbat prenumele, această veche referire la naționalitatea ei de origine este supărătoare. Cinstit vorbind, ar fi totuși nedrept să fie acuzată de germanism războinic. Nepoată favorită a reginei Victoria, este anglofilă, ceea ce nu exclude sentimentele, pe care lumea și le închipuie perturbate, față de familia de Hessa. Nici ea, nici altcineva nu pot face nimic, a devenit rusoaică și împărăteasă a Rusiei. Numele de Sankt Petersburg, cu consonanța sa impregnată de germanitate, este evident regretabil într-un asemenea conflict. Confruntat cu manifestările antigermane (o procesiune pe Nevski Prospekt colț cu strada Mihailovskaia) și, într-un elan patriotic, Nicolae al II-lea schimbă numele capitalei: la 18 august, el îi rusifică numele în Petrograd, Orașul lui Petru. Acesta își pierde doar sfințenia… Nu mai

există nimic ambiguu.

Norodul își susține împăratul; se difuzează rapid o carte poștală care îl înfățișează pe țar între două drapele rusești având, în stânga, un corp de cavalerie cazacă șarjând cu sabia scoasă din teacă, iar în dreapta, nave de război. Legenda dovedește osmoza între țară și suveranul ei: „Domnie pentru intimidarea dușmanilor noștri”. Ca mărturie a acestei înțelegeri în mobilizare, care vizează cam zece milioane de oameni, muncitorii din industria de armament, din arsenale și din uzine nu fac grevă. La 20 august, Nicolae al II-lea constată „uniunea de sentimente și de gânduri între el și întregul popor în privința conflictului”. La Țarskoe Selo, țarina și marile ducese îmbracă uniforme de infirmiere, cu capul și umerii acoperiți de un văl alb.

Operațiile încep prin ocuparea Prusiei Orientale și a părții austriece din Polonia, Galiția. Marele duce Nicolae, comandantul-șef, dă o instrucțiune care se cuvine a fi amintită, căci dovedește onestitatea rușilor în respectarea alianței: „Dat fiind că Germania a declarat război mai întâi nouă, iar Franța, în calitatea sa de aliată, a crezut de datoria ei să ne sprijine imediat, este necesar să-i susținem pe francezi, câtă vreme au de suportat efortul principal al germanilor. Prima mea datorie și obligație este de a veni în ajutor Franței”. Armata I rusă se îndreaptă spre Königsberg și blochează, prin surprindere, Armata a VIII-a a Kaiserului.

În fața acestei înaintări a rușilor, Germania transferă o parte din unități de pe frontul de apus pe frontul de răsărit, respectiv două corpuri de armată. Strategia țaristă își atinge scopul: invazia germană este stopată înainte de Paris, iar frontul este stabilizat. Se poate deci atrage atenția celor care au acordat împrumuturi rusești, înciudați și ruinați, că, într-un anume mod, cel care a solicitat împrumutul și-a plătit o parte din datorii. Cu sângele său.

Însă întăririle trimise de Berlin dăunează evident pozițiilor lui Nicolae al II-lea. Urmează un dezastru neașteptat, suferit de trupele țariste în Prusia. La 30 august, armata lui Samsonov este încercuită și înfrântă la Tannenberg, de către Hindenburg. Bilanțul este cumplit: 90 000 de prizonieri ruși… Acest dezastru este abia compensat de o victorie în sud-vest, unde rușii distrug o mare parte din efectivele austro-ungare. 15 zile mai târziu, Hindenburg obține o a doua victorie, în regiunea Lacurilor Mazuriene, împotriva diviziilor țariste angajate pe Niemen. Rușii sunt alungați din Prusia Orientală… Războiul este și unul submarin; la 11 octombrie, cuirasatul rus *Palada* este scufundat de un submersibil al lui Wilhelm al II-lea, apoi conflictul se extinde la Imperiul Otoman: la 28 octombrie, fără declarație de război, două nave de război turcești, cadouri din partea Germaniei, bombardează

porturile rusești de la Marea Neagră. În ajun de Crăciun, 134.000 de soldați germani sunt în mâinile rușilor.

La 2 mai 1915, situația militară a rușilor devine catastrofală. Contraofensiva austro-germană atrage după sine o grea înfrângere a armatelor țarului, care trebuie să cedeze Lituania și Polonia. Jumătate din efective sunt scoase din luptă. Activitatea economică se încetinește, uzinele de armament produc mai puțin, iar nevoile frontului nu sunt satisfăcute. În plus, incapacitatea comandamentului, pierderile de vieți omenești, furturile comise de către dezertori fac să crească o nemulțumire generală. Printre reproșuri circulă tot mai mult zvonul că Rasputin este un spion german. Lumea îl tratează drept laș, când el este de fapt un pacifist și nu a încetat să prezică Rusiei calamități dacă ar intra în război… Nimeni — trebuie s-o recunoaștem — nu l-a ascultat, într-atât de mult cristaliza el ura, de la soții înșelați până la politicienii îndepărtați de la putere.

Țarul nu are nicio competență strategică sau tactică. Rasputin îl determină, în cele din urmă, să-l destituie pe marele duce Nicolae Nicolaevici de la comanda armatei. Aceasta este o dublă greșeală căci, pe de-o parte, unchiul țarului este foarte popular, iar pe de altă parte, hotărând să se plaseze el însuși în fruntea armatelor sale, Nicolae al II-lea va fi răspunzător de toate necazurile. Începând din 22 august, el va întruchipa eșecul. Ba mai rău, îi deleagă puterea împărătesei, însă toată lumea pricepe că Rasputin este de fapt realul depozitar al acesteia. Celor care încă se mai îndoiesc, prezicătorul de neînlocuit le urlă, bătând cu pumnul în masă:

— Eu țin imperiul în mâna asta!

Și este aproape adevărat. Corespondența zilnică pe care împărăteasa o adresează soțului ei la vremea respectivă este o întreagă suită de reproșuri pentru că Nicky nu ascultă sfaturile lui Rasputin și de sugestii presante făcute țarului. Exemple: la 1 noiembrie 1915: „Prietenul nostru este foarte mâhnit de numirea lui Trepov la Ministerul Transporturilor, el știe că acesta este împotriva ta”[95]. La 6 ianuarie 1916: „Prietenul nostru regretă că s-a început ofensiva fără să i se ceară părerea, el te-ar fi sfătuit să aștepți”. La 14 martie: „Îți trimit o floare și un măr de la prietenul nostru. El consideră că generalul Ivanov s-ar potrivi bine cu postul de ministru de război”[96]. Rasputin este prietenul intim al cuplului imperial, mentorul său, duhovnicul și cenzorul său. Iar țarul se află sub tutela sa politică, după cum Alexandra îi este supusă din bigotism.

Doar străpungerea realizată de generalul de cavalerie Brusilov împotriva austriecilor, în mai și iulie 1916, va face, un moment, diversiune; însă el trebuie să bată rapid în retragere, căci intendența nu-l urmează și a rămas fără muniție. Adevărul este copleșitor, Rusia nu era pregătită, iar Rasputin avea dreptate… Armata duce lipsă de

arme și muniție, soldaților le este frig și foame. Propaganda pacifistă este eficace în cursul iernii, foarte aspre, din 1916–1917; apelurile la dezertare se amplifică și sunt auzite; războiul evidențiază înapoierea tehnică, lipsa de vehicule motorizate — calul rămânând principala forță de tracțiune —, iar cărbunele sosește neregulat pentru a întreține tenderele locomotivelor; tancurile și avioanele se vădesc a fi inexistente. Rusia pe timp de pace era o mare iluzie care se dezvolta pe credit; Rusia pe timp de război nu este decât o mare deziluzie, pentru ea însăși și pentru aliați.

Capitala, care numără aproape 400.000 de muncitori legați de industria de război, pare supusă influenței dezastruoase a vraciului și a împărătesei. Se dau tot mai mult asigurări că Alexandra este înconjurată de agenți germani — ceea ce este fals — și că soțul ei este, din iubire pentru ea, supus voinței ei — ceea ce este pe deplin exact. Dar există un fapt incontestabil: sub influența lui Rasputin, Nicolae al II-lea a numit un nou șef al guvernului, Stürmer, la 20 ianuarie 1916. Or, chiar dacă prenumele acestuia este Boris, numele său este german. În acele timpuri de război împotriva Reichului și a Kaiserului, această alegere nu poate fi decât o inconștientă provocare. Ea agravează germanofobia, și așa foarte răspândită. „Veritabile pogromuri antigermane au avut loc la Petrograd și la Moscova[97].” Și, într-un mod deosebit de inabil, Stürmer, politician de șaptezeci de ani, corupt și monarhist autoritar, refuză să-și rusifice numele. Alexandra intervine, mai întâi pentru a șterge acel patronim germanic, apoi, trei zile mai târziu, pentru a face exact contrariul! Soțului ei îi scrie această observație irațională și trist revelatoare: „(...) Nu-i permite să-și schimbe numele, acest lucru i-ar dăuna. Îți amintești că Grigori a spus așa. El îl apreciază enorm pe Grigori și asta e mare lucru”. Grigori este evident prenumele lui Rasputin. Se vede că vraciul își are îndatorații săi care îi înalță osanale, el însuși recomandându-i pentru cele mai înalte funcții într-un moment tragic...Țarul se află și el în cea mai gravă eroare socotind că este fără efect acest nume germanic „cu care se vor deprinde toți”!

Ne punem întrebări: este cumva Stürmer în mod secret însărcinat să negocieze pacea cu Germania? Sau este un trădător care va sabota acțiunea guvernului și a armatei? El nu rămâne la putere decât până la 1 noiembrie, însă Rasputin este atât de venal încât s-a putut lăsa cumpărat de Wilhelm al II-lea și a putut propune această alegere dezastruoasă țarului. Pretutindeni este dat la iveală spiritul malefic al acestui guru al țarinei. Până și împărăteasa-mamă, văduva lui Alexandru al III-lea, încearcă, în mai multe rânduri, să-și prevină fiul că este prea slab și că trebuie să reacționeze fără a ține seamă de sfaturile permanente ale vraciului. Este implorat Nicolae al II-lea să decidă el însuși, să judece el însuși, să aibă autoritate. Acest demers,

delicat, vizează îndepărtarea împărătesei de la deciziile politice și militare, din moment ce ea însăși nu are liber arbitru și nu are nicio competență. Familia dă greș în a-i da sfaturi Alexandrei. Dimpotrivă, aceasta îi amenință cu deportarea în Siberia pe toți cei care îi poartă pică lui Rasputin, prin urmare ei înseși... De la sfârșitul lui 1916, este limpede că împărăteasa, politic și psihologic sedusă de manevrele consilierului său universal, este capabilă de cele mai mari nebunii. Rasputin îi repetă că ea are adevărata putere. Nu cumva, în viziunea sa total dezechilibrată și ruptă de orice realitate, Alexandra se socotea o reîncarnare a Ecaterinei cea Mare, „o a doua Ecaterina”, după cum a lăsat-o să creadă falsul venerabil?

Rasputin își extinde influența; intervine în problemele statului, ale bisericii, se dedă la operații comerciale dubioase. Este acuzat de dezmăț, de orgii, este denunțat apetitul lui sexual, poliția îl supraveghează... pentru a-l proteja. Și chiar în acel an, Rusia a pierdut deja două milioane de oameni, ceea ce constituie cea mai copleșitoare dintre constatări. Iar în Petrogradul încremenit de iarnă — s-ar spune că acest anotimp a semnat un contract cu războiul — , în acel oraș unde totul este scump și raționalizat, regimul politic este zi după zi tot mai desconsiderat, iar călugărul desfrânat tot mai urât.

Trebuie să spunem iarăși cât de mult a trecut Alexandra de la respectarea prescripțiilor religioase la superstiția maladivă. Efectele absenței unui moștenitor masculin vreme de zece ani, apoi revelarea, după zece luni, a maladiei țareviciului o cufundaseră pe mamă într-o stare de cvasiprostrație. Lumea văzuse, în anturajul țarului, că Alexandra se simțea vinovată. Hemofilia îi ucisese pe fratele ei, un unchi și doi nepoți. Și lumea asistase și la apelurile cuplului adresate puterilor supranaturale. La curte, fuseseră văzuți, venind la consultări mistice, un mag francez și un călugăr tibetan. Oamenii se obișnuiseră cu aceste conciliabule în nori de tămâie, cu rugăciuni și cu sărutatul icoanelor, demersuri mai curând patetice decât neliniștitoare, care nu sporeau reputația împărătesei. Țarina obținuse chiar canonizarea unui pustnic mort cu un secol mai înainte. La douăsprezece luni de la grandioasa ceremonie pe care ea o impusese în memoria sa în 1903, ea îi dădea naștere lui Alexei.

Și apoi apăruse Rasputin, susținut în atitudinea sa destrăbălată de câțiva demnitari ai bisericii, îndeosebi de arhimandritul Teofan, duhovnicul împărătesei și rectorul Academiei de Teologie. Ascendentul acestui „om sfânt” , care afirma că viciile îl apropie pe om de Dumnezeu, era neștirbit. Stolîpin, numit prim-ministru, care ordonase o anchetă de poliție completă asupra acestui personaj indiscret și sigur de sprijinul de care se bucura, voia să-l îndepărteze pe Rasputin de curte și de guvern; el preconizase exilarea acestuia în

Siberia, ceea ce provocase țipetele împărătesei. Alexandra începuse să-l deteste pe acest politician care compromitea o soartă divină. Iar Stolîpin, căzut în dizgrație, fusese asasinat la puțin timp mai apoi. Asasinul sau asasinii săi știau bine ce făceau; doar Stolîpin ar fi putut fără îndoială să mai salveze Rusia. Se poate admite că el fusese eliminat din cauza lui Rasputin. Oricine îl critica pe stareț nu putea fi decât dăunător…

Când vraciul, a cărui clientelă este un harem cârâitor de femei măritate care nu-i pot rezista, așteptând zile întregi să fie primite de singurul bărbat capabil să le „ajute”, așadar când vraciul ceruse să viziteze statul-major al marelui duce Nicolae, comandant-șef la începutul războiului, unchiul țarului îi răspunsese: „Vino cât mai repede… ca să te spânzur!” Această idee a fost îmbrățișată de unul dintre bărbații cei mai seducători și mai bogați din Rusia, prințul Felix Iusupov, căsătorit cu o nepoată a lui Nicolae al II-lea. Iusupov a ajuns la concluzia că acel impostor care se amesteca în toate este adevăratul responsabil de nenorocirile imperiului. Nicolae al II-lea este departe, orb și surd. Confruntat cu situația militară și cu drama privată care îl macină, acesta nu vede și nu aude că Rasputin nu are decât o singură ambiție: să-și arate puterea răsplătindu-i pe cei care cedează în fața lui, îndeosebi pe incapabili și pe corupți, îndepărtându-i în același timp pe oamenii utili și dezinteresați. Iusupov este sigur că, pentru a-l salva pe țar și a mântui Rusia, trebuie ucis Rasputin! Prințul și soția sa alcătuiesc un foarte frumos cuplu. Cu trăsături un pic asiatice și fine, el, pe care mama îl îmbrăca cu plăcere în veșminte de fată, este homosexual; soția sa, magnifică și prestigioasă moștenitoare, i-a îngăduit să fie foarte apropiat de familia imperială. Nefiind chemat sub drapel, dar pregătindu-se să urmeze o rapidă instruire militară, el trăiește complexul de a nu-și sluji țara. Eliminarea aceluia care de zece ani dăunează Rusiei i se pare a fi o formă de datorie de mântuire publică.

Pregătește așadar un plan. Această afacere a suscitat destule întrebări și fantasme, a alimentat munți de literatură, riguroasă sau nu, și vreo zece filme, inclusiv sovietice. Evenimentul, căruia i s-a adus de curând o explicație inedită, încă îi mai intrigă și încă îi mai interesează pe numeroșii vizitatori ai palatului Iusupov, superb restaurat, teatru al unui fapt divers rocambolesc care a aruncat țara într-un climat revoluționar. Cu personaje din ceară, s-a reconstituit chiar, în subsol, atmosfera de complot a acelei seri incredibile de 16 decembrie 1916. Prințul s-a gândit că imensul său palat (143 de încăperi, printre care un mic și încântător teatru de 200 de locuri, clădit în 1899, în care Nicolae al II-lea a cântat arii din *opera Evgheni Oneghin!*), ar fi locul ideal pentru a pune capăt uneltirilor acelei minți

diabolice. Execuția sa este, a priori, minuțios pregătită. Timp de săptămâni întregi, Felix și-a supravegheat ținta. Rasputin nu frecventează aristocrația care îl disprețuiește. Pentru a-l atrage în casa lui, prințul îi aduce la cunoștință că vor veni femei frumoase, care duc lipsă de bărbați în acele vremuri de război. Un argument decisiv. Dar cine va intra în această conspirație justițiară? Cinci oameni. Marele duce Dmitri Pavlovici, pe care Alexandra îl apreciază, dar pe care nu l-a putut convinge de binefacerile lui Rasputin; deputatul Purișkevici, care, într-un discurs în fața Dumei, denunțase „forțele din umbră” care nu atrăgeau decât calamități; Suhotin, un ofițer, un tânăr medic militar, doctorul Lazovert, și Felix. Trebuie să fie totul bine gândit dinainte, căci legenda spune că Rasputin este invincibil; a scăpat — ceea ce este exact — din mai multe atentate. O otravă ar fi de preferat, iar Lazovert primește sarcina de a se ocupa de această operație. Conjurații nu sunt prea discreți, dând asigurări în Petrograd că ora pedepsei va veni curând. Rasputin este informat — oare de către poliție? —, iar acesta, mai bănuitor ca oricând, își limitează ieșirile, mai cu seamă seara. Dar nu rezistă la invitația prințului. Și mai ales la ideea de a fi prezentat fermecătoarei sale soții, Irina. Pentru această ocazie, s-a parfumat și a îmbrăcat o rubașcă roz curată.

La 16 decembrie, Felix Iusupov se duce să-l ia pe invitatul său cu mașina de la el de acasă, din acel bârlog în care în cursul zilei diverse femei așteaptă mult și bine înainte de a primi sfaturi scump tarifate pentru cele bogate și gratuite pentru celelalte. Iată-i pe cei doi bărbați în încăperea boltită, amenajată ca un salonaș, din subsolurile palatului. Principesa nu-și face apariția și pe bună dreptate, căci se află foarte departe, la una din proprietățile familiei din Crimeea. Se aude muzică de undeva de la parter. Stăpânul casei pretinde că soția sa primește câteva prietene din lumea bună și că va veni mai târziu să li se alăture. În realitate, el a dat liber tuturor servitorilor și ce se aude este un gramofon care îngână o melodie pentru a da iluzia sonoră a unei mici recepții. Ceilalți conspiratori, neliniștiți, așteaptă. În principiu, ei nu trebuie să intervină.

Pe masa rotundă, prințul a așezat un platou cu prăjiturele și o sticlă de vin. Cu ajutorul unei seringi, doctorul Lazovert a injectat cianură în fursecuri și a mai pus cianură și pe marginile unui pahar. Efectul ar trebui să fie fulgerător. Iusupov îi cere lui Rasputin să renunțe la intervențiile sale. Vizitatorul refuză, înghițind deja primele fursecuri. Catastrofă: otrava nu acționează, abia dacă temutul guru își drege glasul. Prințul este înnebunit, rezistența supraomenească a invitatului nu era deloc o legendă… Omul acesta este cu adevărat un diavol! Întrebarea care se pune este următoarea: de ce este cianura ineficace? Există două răspunsuri: fie că doza calculată de medic era infimă, fie că, ghicind intențiile inamicilor săi și ale prințului, Rasputin

era imunizat, mithridatizat[98]. Ba mai rău, el este atât de viu încât propune să se ducă să încheie seara la țigani, din moment ce principesa este reținută de invitatele sale!

Urmarea, destul de confuză, poate fi astfel rezumată: prințul, în uniformă, își descarcă revolverul asupra invincibilului… care se clatină și în cele din urmă se prăbușește. La marginea nebuniei, Felix Iusupov se repede pe scara cea mică, își întâlnește complicii îngroziți. Diavolul a murit! Nu era decât tot un om… Apoi, îi înfășoară corpul într-o blană de urs și încearcă cu toții să-și vină în fire. Va fi nevoie să se descotorosească de corp.

Când coboară înapoi, spectacolul este halucinant! Mortul este viu! Urlând, cuprins de o furie care îi înzecește forțele, Rasputin încearcă să-l sugrume pe prinț, apoi izbutește să fugă. Alertat, Purișkevici se năpustește în urmărirea lui și trage patru gloanțe asupra fugarului care urlă. De data asta, el se prăbușește în zăpadă. Nu mai mișcă… Legat strâns în niște perdele, corpul este dus departe de palat, până la Neva, unde este aruncat în apa aproape înghețată… Coșmarul s-a sfârșit, Rusia și Romanovii sunt eliberați de un pervers care îi ducea spre prăpastie. Și totuși… Împușcăturile auzite noaptea în acel cartier pustiu au atras poliția. Răspunsul este că s-a tras asupra unor lupi înfometați care fugiseră. Adevărul, macabru, este cunoscut trei zile mai târziu, când corpul este pescuit din Neva. Potrivit acestei teze, otrava nu a putut acționa, nu se găsește nici urmă de otravă la autopsie. Medicul, speriat de gestul său, s-a prefăcut doar că pune cianură? Voia el cu adevărat să-l omoare pe Rasputin? În schimb, gloanțele sunt cât se poate de reale, dar impactul lor nu a fost mortal. Tot potrivit acestei teze, vizitatorul a murit înecat și înghețat. Dar, recent, serviciile secrete britanice au dat publicității arhive care relansează această afacere rocambolescă. Guvernul de la Londra, convins că Rasputin era în solda Germaniei, îl desemnase pe unul din agenții săi pentru a-l executa. Documentele arată că dacă Rasputin a ieșit viu din palat, ceea ce l-ar fi doborât, se pare, definitiv pe rănit și, în orice caz, l-ar fi terminat a fost tirul precis al ucigașului trimis de Londra.

Iusupov, care nu era un bun trăgător, și Purișkevici erau convinși că armele lor îl loviseră…

Mai trebuie să adăugăm două observații complementare. Prințul Iusupov voise să multiplice precauțiile. Între salon și scara din lemn care ducea în pivniță, el amenajase un coridor de trecere cu șase uși identice cu oglinzi care mascau ieșirea, în caz că Rasputin supraviețuia. În acest fel, el nu putea găsi mijlocul de a fugi. Această capcană a fost ineficace, dar dovedește cât de mult se temeau conspiratorii de o rezistență a victimei. De altfel, s-a găsit dovada că Rasputin ghicise că se dorea asasinarea lui. Înainte de a se duce la

palatul Iusupov, el întocmise un testament premonitoriu. O adevărată profeție în care îl blestema pe țar: „Dacă eu sunt omorât de oameni obișnuiți, de frații mei, tu, țarule Nicolae, vei trăi. Vei rămâne pe tron și copiii tăi vor trăi. Dacă sunt ucis de nobili, de aristocrați, sângele meu va curge peste întreaga Rusie, iar ei vor trebui să părăsească Rusia, care se va prăbuși și va fi înfrântă”.

Două luni mai târziu, revoluția va izbucni la Petrograd.

Faptul că țarina este prăbușită, jelindu-l pe cel care alina suferințele țareviciului, „un sfânt” pe care ea l-a înmormântat în parcul de la Țarskoe Selo, era de așteptat. Că Nicolae al II-lea îl trimite pe marele duce la război și pe Iusupov departe, surghiunit la domiciliu pe moșiile sale, este ceva normal, chiar dacă țarul nu este atât de afectat de dramă ca soția sa. Conjurații așteptau mult de la acțiunea lor, atât de jalnic realizată. Consecințele evenimentului sunt multe. Rusia este divizată. În oraș, oamenii se simt ușurați, impostorul nu va mai umili pe nimeni. Generalul Janin, șeful misiunii militare franceze, constată, surprins, că „vestea a provocat printre ofițeri o bucurie debordantă și zgomotoasă. O bătălie câștigată cu 100.000 de ofițeri nu ar fi bucurat mai mult”. Statul-major nu înceta să tune și să fulgere împotriva numirilor și măsurilor pe care Rasputin le impusese țarului. În sate, dimpotrivă, oamenii sunt scandalizați. Un prinț a ucis un mujic, un om venit din străfundul Rusiei, cu credințele și viziunile sale. Datorită lui, Alexei era în viață; un om care vindeca un copil nu putea fi rău… Dispărut, el ațâță ura socială, deja prezentă. Nu se va ști niciodată dacă, survenită mai devreme, moartea lui Rasputin ar fi fost profitabilă Rusiei; în schimb, este cert că intervenise mult prea târziu. Nu salvează nici regimul, nici dinastia și contribuie, dimpotrivă, la discreditarea lor; nu face decât să pună în evidență solitudinea lui Nicolae al II-lea, vidul la vârful puterii. Prost sfătuit, cu un anturaj de proastă calitate, suveranul este singur, căsătorit cu o străină dezechilibrată, iar el este incapabil să înfrunte adversarul. Părăsindu-și cartierul general de la Moghilev, el se izolează, disperat, la Țarskoe Selo timp de câteva săptămâni. Nicolae al II-lea nu sesizează ceea ce ar putea fi ultima sa șansă, să asculte Duma și să admită principiul unei monarhii constituționale. Cu două luni mai înainte, prin intermediul ambasadorului său la Petrograd, sir George Buchanan, regele George al V-lea al Angliei adresase un mesaj secret țarului, vărul său. Diplomatul îi sugera respectuos țarului să recâștige încrederea populară. Urgent… Dar Nicolae al II-lea nu a înțeles. Mirat, el pusese această întrebare consternantă:

— Vreți să spuneți că eu trebuie să recâștig încrederea poporului meu sau că el trebuie să recâștige încrederea mea?

O neînțelegere în plus. Nicolae al II-lea este ostaticul

imobilismului său. La Paris, ca și la Londra, se urmărește cu neliniște situația care se deteriorează în Rusia. Aliatul este nu doar șubred, ci și în imposibilitatea de a-și asigura propria supraviețuire. Confruntată cu grele și inutile pierderi de vieți omenești, cu paralizarea economiei și cu propaganda pacifistă, puterea ar trebui să fie fermă și lucidă. Ea nu este decât depășită. La zece zile de la asasinarea lui Rasputin, suveranul se mărginește să-l schimbe pe prim-ministrul Trepov; acesta nu a stat în funcție decât cinci săptămâni. Fără a fi conștient de acest lucru, țarul își abandonează ultima autoritate parlamentului. În așteptarea mâniei străzii…

Memoria însângerată a capitalei este trezită la 9 / 22 ianuarie 1917, când 300 000 de persoane comemorează „Duminica sângeroasă”, lucru de neconceput cu doi ani și jumătate mai înainte. Sunt înălțate pancarte ostile împăratului. Sunt organizate greve la aceeași oră, inclusiv la Moscova. Fără să pară îngrijorat sau neliniștit, țarul părăsește Petrogradul miercuri 22 februarie pentru a urmări, într-un tren special, operațiile militare cât mai aproape de front; cartierul său general se află în mijlocul pădurii, la Baranovici, unde țarul prezidează Consiliul de miniștri. Nicolae al II-lea repetă astfel eroarea fatală a lui Napoleon al III-lea din iulie 1870; organizează și amplifică vidul politic. Țarul nu fuge, dar nu înțelege că are încă în mână posibilitatea, tot mai amenințată, de a-și lansa, și el, apelul către popor. Încă de a doua zi, în orașul pe care l-a părăsit, prețurile o iau razna brutal; cozile interminabile, apoi magazinele goale care trag obloanele întrețin atmosfera propice revoluției. Municipalitatea decide să raționalizeze pâinea, în înțelegere cu comandantul garnizoanei. Mortalitatea în rândul civililor crește din cauza malnutriției, frigului și umidității împotriva cărora nu se poate lupta căci lipsește cărbunele. Interdicția adunărilor, chiar și a celor de la cantina săracilor, totul împinge proletariatul la disperare. Nefericitul Nicolae al II-lea îi reunește pe toți nemulțumiții împotriva sa, de la monarhiștii liberali la republicanii socialiști. Țarismul se află pe calea pierzaniei. Nicolae cel Sângeros a devenit Nicolae care a pierdut războiul…. Acum țarul trebuie alungat; „fuzibilul” Rasputin nu l-a protejat.

Manifestanții se îndreaptă în direcția primăriei. Apoi pe Nevski Prospekt. Rândurile se îngroașă cu nevestele din cartierele muncitorești, mame de familie istovite care cer pâine pentru copii. De la zilele din octombrie 1789 din Franța, nu mai există revoluție fără femei. Sâmbătă 25, unii manifestanți nu au doar banderole ostile țarismului și continuării războiului. Ei sunt înarmați, firește nu grozav — câteva revolvere, răngi de fier, sticle, pietre și cărămizi —, totuși sunt înarmați, ceea ce constituie o noutate. Nou este și sentimentul că insurecția are sprijinul armatei; garnizoana din Petrograd nu este nici

sclipitoare, nici sigură, fiind în principal alcătuită din elemente care au izbutit să scape de trimiterea pe front.

Luni 27 februarie. 200.000 de muncitori în grevă defilează. Ei fraternizează cu trupa și se îndreaptă spre Arsenal și Palatul de Iarnă, care sunt luate cu asalt. A doua zi, elemente răzvrătite înaintează spre centrul orașului. Nu se mai văd portrete ale țarului, ci drapele roșii. Cazacii, acei prestigioși soldați din Gardă, se află în fruntea lor. Noul „suveran” căruia armata și norodul vor să-i jure sprijin este Duma, dar nu totul este la fel de limpede. Când mulțimea se îndreaptă spre Palatul Taurida, sediul Parlamentului, unii deputați se întreabă dacă răsculații vin să-i aclame ori să-i măcelărească. Doar un strălucit avocat de treizeci și șase de ani, ales în 1912, are curajul să meargă în întâmpinarea mulțimii și să salute sosirea acesteia. Este Aleksandr Kerenski. El anunță constituirea unui soviet care, împreună cu un guvern provizoriu, va negocia instaurarea unui nou regim. Țarul își abandonase capitala; este, la rândul său, abandonat.

Marți 28 februarie, în zori, președintele Dumei trimite o telegramă la cartierul general al lui Nicolae al II-lea: „Instituțiile fundamentale au încetat să funcționeze la Petrograd. Singurul mijloc de a evita anarhia este obținerea abdicării împăratului în favoarea fiului său”. Câteva ore mai târziu, trenul special al țarului pleacă din nou în direcția Țarskoe Selo. Să fie o reîntoarcere a împăratului? Pentru a se înfățișa Dumei? Să fie vorba de instituirea unei regențe în favoarea fratelui său mai mic, marele duce Mihail, fost moștenitor al tronului până la nașterea lui Alexei? Acest fiu al lui Alexandru al III-lea este general din 1916. Nici vorbă de așa ceva. Nicolae al II-lea nădăjduiește că poate prelua controlul situației prin măsuri autoritare și ordonă unui număr de patru regimente să meargă asupra Petrogradului spre a înăbuși insurecția și a suspenda Duma.

Toate ordinele sale sunt nu numai inutile și desuete, ci și nepuse în aplicare; într-adevăr, chiar dacă monarhia încă mai există, nu mai este ascultată. Aici intervine un motiv tehnic, cu consecințe neprevăzute. Pentru a nu stingheri marșul unităților trimise asupra Petrogradului, Nicolae al II-lea acceptă, după cum i se cere, să-și modifice itinerarul în direcția Țarskoe Selo. El este ostaticul câtorva macazuri, închis în acel convoi pe care nu-l mai controlează. Realitate sau capcană, rezultatul este că trenul va fi deturnat spre Pskov, cam la 200 km sud-vest de Petrograd. La șase ore de mers... Încă o îndepărtare revelatoare. Fostul oraș rival al Novgorodului este cartierul general al frontului de nord. La ora opt seara, convoiul imperial oprește în gara Pskov. Pe peron, generalul Ruski, comandantul-șef al frontului de nord, îl imploră pe Nicolae al II-lea să facă anumite concesii. Ofițerul nu prea crede în eficacitatea lor și îi explică celui care este încă împărat că ar fi zadarnic să reziste imensei

mişcări. Alexeev, şeful statului-major, pentru care autocraţia este condamnată din ajun, trimite o depeşă celor patru comandanţi de pe celelalte fronturi. Textul ar trebui să fie o întrebare decisivă, dar este o afirmaţie. Generalul îşi asigură subalternii că „abdicarea lui Nicolae al II-lea este indispensabilă pentru restabilirea liniştii în ţară şi pentru a permite continuarea războiului”.

Această motivaţie ilustrează prăpastia care separă încă Petrogradul de armatele din jurul oraşului. Oraşul vrea şi abdicarea ţarului, şi pacea imediată, în timp ce generalii cei mai apropiaţi împăratului, debarasaţi de acesta, înţeleg să-şi continue luptele. Până acum, este încă imposibil de prevăzut care anume din cele două tabere, cea a aliaţilor Rusiei sau cea a coaliţiei conduse de Berlin şi Viena, va avea câştig de cauză.

Răspunsurile sosesc, unanime, la începutul după-amiezii, în ziua de 2 martie. Acestea au un caracter de ultimatum. Ruski îşi alătură propriul răspuns. Armata îi cere şefului său — era o iluzie în plus — să abdice. Nicolae al II-lea rămâne tăcut în vagonul-salon. Apoi, cu un glas ferm, care nu i se bănuia, anunţă statului-major aflat în poziţie de drepţi:

— M-am hotărât. Renunţ la tron în favoarea fiului meu.

Închis în cabinetul său de lucru aflat la mijlocul vagonului, ţarul stabileşte un text împreună cu şambelanul. O tăcere desăvârşită însoţeşte aceste zece minute istorice. În mod oficial, potrivit documentului, este ora trei după amiaza. Textul — o pagină — este dactilografiat pe o foaie de hârtie obişnuită, fără monogramă, în compartimentul aghiotanţilor. Înainte de a o citi şi a o parafa, ţarul se închină de mai multe ori, potrivit tradiţiei ortodoxe. Se gândeşte oare la icoanele proteguitoare pe care i le trimitea Alexandra din partea lui Rasputin pentru a binecuvânta deplasările convoiului? În acea zi de 2 martie 1917, nimeni din exterior nu-l poate vedea pe nefericitul împărat făcând acest gest de credinţă, perdelele vagonului-salon fiind trase. Ca pentru un convoi funebru… Nicolae al II-lea, al optsprezecelea ţar din dinastie, a încetat să mai domnească, după 23 de ani. Fatalist, resemnat, el pare indiferent. Nicolae Romanov este ostaticul generalilor săi.

Cu toate acestea, după o discuţie cu medicul său, care i-a amintit că boala de care suferă ţareviciul este incurabilă şi că — premoniţie — familia imperială riscă să fie separată, acest părinte atent şi iubitor şi-a modificat decizia finală, pentru a nu fi privat de prezenţa lui Alexei. Calvarul va fi al familiei. Printr-o deformare juridică a tradiţiilor, Nicolae al II-lea abdică aşadar pentru a doua oară în favoarea fratelui său, marele duce Mihail. Acesta din urmă era în realitate fiul preferat al lui Alexandru al III-lea. Când naşterea lui Alexei îl descărcase de titlul de ţarevici, în 1904, acest om cu chipul împodobit doar de o

mustață fină, jovial, având o fire ușuratică, simplă, pasionat fiind de muzică, se plasase în afara treburilor statului. Cu zece ani mai tânăr ca Nicolae, relațiile sale cu fratele și cu mama sa nu erau ușoare, căci, în 1912, se căsătorise împotriva voinței lor cu o femeie încântătoare, Natalia Șeremetevskaia. Celebră și ambițioasă frumusețe a Sankt Petersburgului, era de două ori divorțată. Familia, furioasă, nu voia să mai vadă acest cuplu unit de o căsătorie morganatică. Marele duce, îndepărtat de la succesiunea la tron, și soția sa părăsiseră Rusia pentru câtva timp. La începutul războiului, Mihail se întorsese pentru a-și face datoria; el comandase divizia numită sălbatică, apoi corpul 2 de cavalerie.

Trebuie să subliniem că Nicolae nu a făcut o alegere determinată, ci din lipsă de altceva, neavând altă posibilitate; este un lucru amar că fiul său nu îi poate succeda. Atâta dragoste, atâta neliniște și atâtea sacrificii pentru a ajunge la eliminarea silită a țareviciului îl cufundă într-o durere insuportabilă. Și, contrar față de cele ce s-ar fi putut gândi, numeroși deputați regretă de asemenea că nu poate fi pusă coroana pe capul lui Alexei împreună cu o regență. Parlamentarul monarhist Gucikov, trimis special de la Petrograd pentru a fi unul dintre martorii abdicării, îi mărturisește chiar lui Nicolae:

— Noi contam pe persoana tânărului Alexei pentru a ajuta la o transmitere blândă a puterii…

Un copil, foarte frumos, fie și slăbit de o sănătate precară și beneficiind de simpatia pe care o atrage nefericirea, ar fi fost un semn de continuitate în noutate. Dar realitatea este foarte diferită; prin voința fratelui său, marele duce Mihail le urmează țarului și fiului acestuia, ceea ce îl plasează într-o situație dificilă. Asupra acestor clipe dramatice, mai rămâne să luăm în considerare un amănunt. După cum relevă Hélène Carrère d'Encausse: „Actul final de abdicare este datat 2 martie și are o indicație orară falsă: ora 15, când de fapt totul nu a fost perfectat decât seara. Dar, prin acest act de prestidigitație, împăratul a ținut să marcheze că decizia a fost luată de el singur și că presiunile din partea Dumei nu au avut nicio influență”[99]. De luni întregi, suveranul se știa condamnat; era conștient de acest lucru și s-a jertfit, dar într-o formă care nu este lipsită de măreție. În liniștea trenului nemișcat devenit o închisoare, aceasta a fost ultima voință politică a autocratului. Oare câte limbi de pendule și orologii au fost date îndărăt pentru a conveni istoriei oficiale? Toți cei prezenți sunt emoționați; cei doi trimiși ai Dumei abia pot vorbi. În continuare impasibil și amabil, așa cum era la audiențe și în viața privată, fostul țar le strânge mâna, iar ei coboară. Trenul pornește imediat în direcția Ucrainei, spre Moghilev, cartierul general din sud.

Ambasadorul Franței, Maurice Paléologue, notează foarte corect: „Istoria consemnează puține evenimente atât de solemne, cu o

semnificație atât de profundă, de o însemnătate atât de uriașă. Dar dintre toate cele pe care le-a înregistrat, mai există oare măcar unul care să se fi săvârșit în forme atât de simple, atât de obișnuite, atât de prozaice, mai cu seamă într-o asemenea indiferență, o asemenea estompare a eroului principal[100]!"

Când este cunoscută la Petrograd, a doua zi, vestea declanșează bucuria populară. Soldații își aruncă caschetele și bonetele în aer în timp ce pe, Nevski Prospekt, sunt arse emblemele țariste. La Bursa din Paris, cursul rublei și al acțiunilor rusești urcă. Situația rămâne complicată, căci Duma a constituit un guvern provizoriu prezidat de prințul Lvov, legat de francmasonerie, care intră în conflict cu Sovietul din Petrograd, ale cărui cuvinte de ordine sunt reluate în toată țara. Această dublă putere nu izbutește să definească politica de urmat. Menținerea imperiului sau adoptarea unui alt sistem? Pace cu Germania sau continuarea războiului? Și mai este și această chestiune delicată: ce se va face cu „cetățenii Romanov", din moment ce nu mai este vorba de o „familie imperială"? Sovietul este dezlănțuit împotriva ei și nu mai vrea să mai audă vorbindu-se de acel regim care a condus la nenorocirea și la oprimarea poporului. Pe străzi, muzicanți improvizați interpretează o *Marseilleză muncitorească*... În oraș, toată lumea vorbește de Revoluția franceză.

Sâmbătă, 4 martie, ninge peste Petrograd. Înainte de 11 dimineața, într-o reședință particulară de pe Strada Milionarilor, pe care se află și Noul Ermitaj, 12 oameni s-au strâns ca să cunoască decizia marelui duce Mihail. Fratele fostului țar s-a instalat acolo. Acceptă el oare să succeadă fratelui și nepotului său? Pot Duma și sovietul să permită o astfel de soluție? Are patriotismul nevoie de o coroană? Pentru unii, precum Kerenski, strălucit orator, venirea la putere a unui alt țar nu ar face decât să dezlănțuie ura, justificată, a revoluționarilor. Pentru alții, ca Gucikov, marele duce nu se poate sustrage datoriei sale, dar trebuie consultat poporul reunit în Adunare Constituantă. Este avansată o soluție provizorie, sub două titluri posibile, fie cel de regent al imperiului, fie cel, mai în vogă, de protector al națiunii. Oricum, această ipoteză nu ar fi reținută decât pe durata războiului. Un martor îi va spune ambasadorului Franței că „această idee ingenioasă, care încă putea să salveze totul, i-a provocat, lui Kerenski, o criză de furie, o dezlănțuire de invective și de amenințări, de care au fost îngroziți toți cei de față".

Confuzie, descumpănire, înfruntare violentă... marele duce se ridică și se îndreaptă spre camera vecină cu salonul. Kerenski țâșnește, barându-i aproape trecerea:

— Făgăduiți-ne, alteță, că nu vă veți consulta soția!

— Liniștiți-vă, soția mea nu se află aici în acest moment. A rămas

la Gatcina.

Marea ducesă, fosta contesă Brasova, pare că își domină soțul și că se amestecă în toate. Kerenski și ceilalți nu doreau ca o femeie să-l influențeze, iarăși, pe acest om a cărui legitimitate abia se ține de un fir.

Cinci minute mai târziu, reîntors în salon, marele duce, foarte calm, demn, patriot, elegant și curajos — toate numai calități care nu i se recunoșteau până atunci… — declară:

— Am hotărât să abdic.

Și întocmește o pagină scrisă de mână, cu o scriere regulată și aplecată. Se obține de la el ca abdicarea să fie provizorie și condițională, ultimul cuvânt trebuind să revină poporului rus, de îndată ce va fi cu putință. La 4 martie 1917, Imperiul Rus a încetat să mai existe. Rusia nu mai este o monarhie. Să alungăm o idee primită de-a gata: trebuie precizat că, din punct de vedere juridic, ultimul țar nu este Nicolae al II-lea, ci fratele său, care nu a domnit decât… o zi și a cărui unică decizie a fost renunțarea. Straniu este destinul care făcuse din el moștenitorul coroanei atât timp cât fratele său nu avea un băiat, destin care, 13 ani mai târziu, îl desemnase din nou ca succesor din cauza aceluiași copil! În 304 ani, Romanovii, din toate ramurile, au dat 19 suverani rușilor. Printr-o coincidență, primul și ultimul Romanov, socotiți ca depozitarii puterii, poartă același prenume, Mihail… Ne ducem cu gândul la Maria Stuart, înainte de a auzi șuierând securea călăului: „În sfârșitul meu se află începutul meu”[101] …

Aleksandr Kerenski este liric. Nici nu știe în ce măsură Sovietul nu va înceta să se opună guvernului provizoriu al cărui ministru de justiție este. O luptă fratricidă a început între cele două organisme, fiecare visând să-l elimine pe celălalt.

În aceeași zi, la Palatul Alexandru de la Țarskoe Selo. Acaparată de rujeola copiilor, Alexandra abia a aflat, în cursul serii, că nu mai este împărăteasă. De două zile, comunicațiile erau întrerupte, nu mai avea nicio veste de la bietul Nicky. Ea strigă:

— Nu este cu putință!… Nu este adevărat! Este tot o născocire a ziarelor!… Eu cred în Dumnezeu și am încredere în armată. Nici unul, nici cealaltă nu ne-au putut abandona într-un moment atât de grav!

Se înșală. Religia — să spunem biserica — nu joacă niciun rol vizibil în această revoluție. Absența este cu atât mai surprinzătoare cu cât biserica ritmează în mod esențial viața rușilor, dar poate că o oarecare compromitere a unor înalte fețe bisericești în afacerea Rasputin au adus atingere autorității sale spirituale. Mai târziu, Alexandra va pretinde că, dacă s-ar fi aflat alături de Nicky, ar fi împiedicat un asemenea deznodământ. Prin misticismul isteric,

prezența ei ar fi influențat neîndoielnic atmosfera și ar fi făcut să fie încă și mai penibil ceea ce, la urma urmei, a rămas ceva demn. Căci ura populară explodează; după Maria-Antoaneta austriaca și după Eugenia spaniola, Alexandra nemțoaica o întrece pe soția Romanov. Civili „suspecți” sunt percheziționați pe stradă, „psihoza dușmanului” se răspândește.

Dintre toate întrebările, urgente și dramatice, puse celor care au luat puterea, există una mai delicată: ce este de făcut cu Romanovii? Sovietul și guvernul provizoriu se ciocnesc. La acel început de martie 1917, guvernul nu se gândește decât cum să-i facă să plece în străinătate și să le garanteze integritatea fizică. Este găsită și destinația: Anglia, regele George al V-lea fiind văr cu Nicolae, afabil și timid la fel ca el și, de altfel, un fel de sosie a sa. Cabinetul prim-ministrului Lloyd George manifestă un entuziasm… limitat. Și precizează, cu delicatețe, că toate cheltuielile exilului trebuie să fie suportate de Rusia, oricare ar fi guvernul acesteia! Sovietul nici nu vrea să audă de această soluție. Nicolae este un „tiran”, la fel ca Ludovic al XVI-lea. Trebuie așadar să fie întemnițat, judecat și, fiindcă este vinovat, condamnat la moarte și executat. Mai mult, a-i lăsa pe Romanovi în afara Rusiei ar fi imprudent. Cine știe dacă țarul detronat nu se va reîntoarce, precum Ludovic al XVIII-lea, în furgoanele străinilor? Pentru a se evita acest risc, după ce Nicolae a revenit la Palatul Alexandru, Sovietul are grijă, la 9 martie, ca fostul autocrat să fie bine păzit. Tot în uniformă, Nicolae Romanov este în arest; întreaga fanilie și cei apropiați sunt consemnați la domiciliu. Pentru trimiterea la închisoare și proces, se va vedea mai târziu. O evadare rămânând posibilă, Sovietul blochează, prin feroviari, calea ferată care duce la Murmansk, dincolo de cercul polar. Linia, pusă în funcțiune la începutul războiului, permite Rusiei să fie aprovizionată de aliați. De acolo, prin Marea Barents, Romanovii, pe care Kerenski i-ar fi însoțit până la Murmansk, nădăjduiau să ajungă în Anglia. … Iarăși o iluzie! Faptul că Sovietul refuză exilul pentru a satisface norodul cu pedeapsa capitală nu este ceva surprinzător. Dar faptul că regele George al V-lea adresează, prin secretariatul său, această notă ministrului său de la Foreign Office ține de cea mai înaltă și mai distinsă ipocrizie: „Majestatea Sa nu se poate împiedica să creadă că, ținându-se seamă de primejdiile călătoriei, dar și de considerații mai generale, nu ar fi rezonabil ca familia imperială să fie instalată în țara noastră”. Lloyd George, care s-ar fi lăsat convins să-i primească pe Romanovii aflați în nenorocire, nu se jenează apoi să adopte, cu o concizie foarte british, poziția suveranului său: „Guvernul Majestății Sale nu insistă asupra ofertei inițiale de ospitalitate față de familia imperială”. Oscar Wilde notase deja, în Portretul lui Dorian Gray: „Tartuffe a emigrat în Anglia, unde și-a deschis prăvălie”. Michelet avea dreptate: „Anglia

este o insulă" și nu vrea probleme de familie cu… aliatul său. Dinspre Danemarca, din partea familiei Alexandrei, a existat mai multă compasiune? Trebuie să constatăm că nu. Tatăl lui George al V-lea o luase în căsătorie pe Alexandra de Danemarca, dar aceste rudenii încrucișate nu sunt de niciun ajutor. Copenhaga refuză să-i primească pe Romanovi pe pământ danez.

Suntem la sfârșitul lui martie. Domiciliul obligatoriu se transformă în captivitate. Va dura cinci luni, Kerenski asigurându-se regulat că Romanovii sunt cu toții la un loc, împreună cu suita lor, dintre care două domnișoare de onoare și preceptorul elvețian al țareviciului, Pierre Gilliard. O persoană a fost eliminată și dusă la bastionul Trubețkoi din Fortăreața Petru și Pavel: Anna Vîrubova, femeia care îl introdusese pe Rasputin în anturajul împărătesei[102]. Aceste vizite sunt niște controale pe care ministrul justiției este obligat să le facă, Sovietul îndoindu-se de simpatia sa monarhică. Și este adevărat că același Kerenski este subjugat de cetățeanul Romanov, cu care se întreține adesea. I se întâmplă chiar, într-un moment de uitare, să i se adreseze fostului suveran spunându-i „Sire…".

Cu ce își umple acesta zilele? Citește ziarele care îi sunt permise, se plimbă sub escortă, fumează, petrece ore întregi făcând puzzle și dă zăpada cu lopata. S-ar zice că este de-a dreptul ușurat că nu mai este nevoit să ia decizii. Dar, brusc, pe un culoar, un paznic se opune trecerii sale sau ofițerul care a luat dejunul cu el îi ordonă să se întoarcă în camera sa. Alexandra este mai mult ca niciodată supusă soartei, într-o exaltare mistică permanentă. Ea repetă fără încetare:

— Dumnezeu este cel care ne trimite încercarea asta. O accept pentru mântuirea mea veșnică.

Dar această ispășire nu este însoțită întotdeauna de resemnare. La un ordin, eventual meschin, al unuia din temniceri, ea se face tot mai palidă și șuieră printre dinți ca și cum s-ar găsi în pragul unei crize de nervi, apoi, ducându-și crucea, izbutește să se stăpânească:

— Și asta trebuie să acceptăm… Oare Hristos nu a băut cupa până la fund?

Nicolae Romanov, familia sa și credincioșii lor sunt ostaticii revoluției. Niciodată aceasta nu ar fi izbucnit fără război. Iar fără război și mai cu seamă fără întorsăturile lui strategice, niciodată Lenin nu ar fi revenit la 17 aprilie la Petrograd din exilul lui elvețian, grație eficacei și perfidei complicități a Germaniei; kaiserul l-a lăsat să treacă pe revoluționar prin teritoriul german „ca pe bacilul ciumei". Iar fără întoarcerea lui Lenin, după cum o va recunoaște Troțki în 1935, nu ar fi existat revoluția din octombrie, nu ar fi existat puterea bolșevicilor[103]103…

La sfârșitul lui iulie 1917, dezastrul armatelor ruse este total în fața înaintării germane. La începutul lui august, o telegramă trimisă de sovietul armatei a 9-a rezumă panica: „Ofensiva se îndreaptă spre o catastrofă fără precedent, care amenință să piardă Rusia revoluționară”. Kerenski, devenit șeful guvernului provizoriu după răzmerițele bolșevice, se străduiește să continue lupta alături de aliați; el este în continuare garantul securității fostului țar și a familiei sale. Îngrijorat de agitația și reacția bolșevicilor, el decide să-i transfere pe Romanovi la Tobolsk, spre est, departe de front. Kerenski se gândește de asemenea să-și consolideze autoritatea. La rândul său, împăratul detronat va lua calea Siberiei. Pentru a dejuca orice tentativă anarhistă sau contracomplot monarhist, Kerenski trimite două trenuri ale Companiei internaționale de vagoane de dormit afectate, înainte de război, traficului pe Transsiberian. Familia este adunată în secret într-un singur tren; țarii, în vremea puterii lor, călătoreau în acest mod. O impresionantă escortă (327 de oameni) supraveghează ostaticii. Acoperișurile și laturile celor două trenuri sunt acoperite cu emblemele Crucii Roșii japoneze, Japonia fiind acum, printr-o schimbare cu 180 de grade, aliata Rusiei. Trenurile părăsesc Țarskoe Selo la 1 august, la ora șase dimineața, la un interval de o oră. Începe tragica odisee a Romanovilor. La Tiomen, dincolo de Urali, primul oraș întemeiat de ruși în Siberia în 1586 și care fusese punctul de plecare al colonizării, călătorii urcă pe un vapor pe râul Tobol; la 5 august, ei trec prin fața satului Pokrovskoie, satul natal al lui Rasputin, ceea ce o tulbură pe Alexandra. A doua zi, ei ajung la Tobolsk și sunt deținuți în fosta reședință a guvernatorului, o casă dărăpănată de pe malul apei. A fost necesară o săptămână pentru parcurgerea celor aproximativ 1 500 km ai drumului. Odată cu scurta toamnă siberiană și cu sosirea iernii, condițiile captivității sunt foarte aspre: temperatura coboară la… –38°C! Aici află Nicolae și ai săi despre revoluția din octombrie, cucerirea Palatului de Iarnă, căderea lui Kerenski și voința lui Lenin de a semna pacea cât mai repede: deoarece revoluția a triumfat definitiv, continuarea războiului a devenit inutilă. Este semnat tratatul de la Brest-Litovsk la 3 martie 1918; ostilitățile continuă fără Rusia sovietelor. Teribile și neliniștitoare vești pentru Nicolae, dar atât timp cât sunt cu toții împreună, având alături mica lor suită de credincioși, nu este acesta esențialul? Niște țărani le aduc hrană în plus, gesturi calde, în timp ce paznicii își înmulțesc jignirile, umilințele și grosolăniile.

O lună mai târziu, s-a decis transferarea ostaticilor într-un nou loc secret. Bolșevicul Iakovlev voia să ducă toată familia la Moscova, redevenită capitală. Dar Alexei este foarte bolnav, paralizat, cu ambele picioare acoperite de hematoame. Transportarea sa este cu neputință într-un răstimp atât de scurt, trebuie să se aștepte o remisiune a bolii.

Familia este, pentru prima oară, despărțită, în lacrimi. Preceptorul Gilliard, care izbutește să țină un jurnal — foarte prețios — , descrie îngrijorarea din ajunul plecării: „Seara, la zece și jumătate, urcăm să luăm ceaiul. Împărăteasa este așezată pe un divan, având alături de ea două fiice. Au plâns atât de mult că au chipurile tumefiate. Fiecare dintre noi își ascunde suferința și se străduiește să pară calm. Avem sentimentul că dacă unul dintre noi cedează, îi va atrage după sine și pe toți ceilalți. Împăratul și împărăteasa sunt gravi și reculeși. Simțim că sunt gata de toate sacrificiile, inclusiv cel al vieții lor, dacă Dumnezeu, pe căile sale de nepătruns, o cere pentru mântuirea țării. Niciodată nu ne-au arătat atâta bunătate și solicitudine. Această mare seninătate, această credință minunată a lor se întinde și asupra noastră”.

A doua zi, în zori, Nicolae, Alexandra și Maria pleacă, cred ei, spre Moscova. Sunt așezați în niște mizerabile tarantas, șarete țărănești fără loc de stat jos și fără arcuri, pe care probabil că le folosise Michel Strogoff[104]. Pe zăpada afânată, escortați de călăreți muți, ei revin la Tiomen și urcă într-un tren. Cred mai departe că sunt duși la Moscova. Alexei, Olga, Tatiana și Anastasia rămân la Tobolsk. În cele din urmă, primul grup ajunge la Ekaterinburg, oraș minier situat pe versantul oriental al Uralilor. De ce Ekaterinburg? Pentru că, atunci când trenul lor trece prin oraș, la 30 aprilie, sovietul local, „foarte roșu”, pune stăpânire pe tren. Cucerit în totalitate de bolșevici, orașul deține de acum ostatici de vază, o monedă de schimb în caz de atac contrarevoluționar. Până acum, nu se știa întocmai ce soartă i se rezerva lui Nicolae Romanov. Acum, extremiștii o cunosc. Prizonierii sunt duși pe o colină, în centrul orașului. O vilă albă, cu două etaje, îi așteaptă, bine supravegheată. O casă cu „destinație specială”, casa Ipatiev, după numele fostului proprietar, un căpitan de geniști. Noua închisoare a Romanovilor. Ultima, în curând, împrejmuită cu gard din lemn, flancat de gherete de pază. Sunt percheziționați, sunt amenințati cu munci disciplinare. Cel mai rău lucru este că sunt despărțiți.

În sfârșit, câteva săptămâni mai târziu, ei sunt reuniți. Bucuria lor este imensă, ca și cum tribul reconstituit mai putea încă să-i ocrotească. Dar, vai! Această ușurare nu ține mult, la sfârșitul lui mai, preceptorul Gilliard este îndepărtat. Nu mai rămân în casă, în afară de Romanovi (șapte persoane), decât doctorul Botkin, bucătarul Haritonov, ajutorul de bucătar Sednev, valetul Trupp și camerista Demidova (cinci persoane). Restul suitei a fost trimis la Tiomen sau întemnițat în oraș.

Atmosfera devine rapid insuportabilă sub autoritatea comandantului Avdeev, un alcoolic violent și mărginit, care îl poreclește pe țar „băutor de sânge”. Acesta rămâne amabil, curtenitor,

zidit într-o carapace de demnitate. Când au nevoie să meargă la toaletă, marile ducese aud comentarii dintre cele mai abjecte. Alexei tot nu poate să umble, așa că tatăl său îl ține în brațe în scurte plimbări prin mica grădină. Alexandra le displace temnicerilor ei. A fost întotdeauna semeață, plină de morgă și nici acum nu vorbește aproape deloc. Slăbită, nu înghite decât macaroane și un terci alb. Un paznic, un contramaistru care apreciază ținuta lui Nicolae Romanov în straiele sale uzate și cârpite, a lăsat această descriere negativă a trufașei Alexandra: „Nu avea aerul unei împărătese rusoaice, semăna mai degrabă cu o generăleasă nemțoaică". Cele patru mari ducese sunt amabile, își fac singure patul, menajul și au grijă să fie îmbrăcate cât mai bine cu putință. Olga, de douăzeci și doi de ani, este blândă și citește tot ce îi cade în mână. Tatiana, de douăzeci de ani, înaltă și zveltă, se mișcă cu grație, ca o dansatoare. Ea le comandă surorilor ei, care au poreclit-o în glumă „guvernanta". Maria, de optsprezece ani, este cea mai durdulie, cu ochi foarte mari. Anastasia, de șaisprezece ani, este un adevărat băiețoi, pusă pe șotii, cu darul imitațiilor. Alexei, de numai treisprezece ani, este înconjurat cu imensă iubire. Este atât de fragil... Curios, corespondența care sosește regulat nu este cenzurată. În acest mod, prin scrisori, dar și din conversațiile temnicerilor, Nicolae este mai mult sau mai puțin informat în legătură cu situația externă.

Pentru Rusia, războiul mondial s-a încheiat, dar i-a urmat războiul civil. În fața „roșilor" sunt „albii", o noutate. Să fie asta o speranță? Poate. Este vorba de generali curajoși. Începând din noiembrie, Denikin a adunat voluntari în sud, iar în aprilie a trecut în fruntea lor. Se spune că ar merge asupra Ekaterinburgului, el care văzuse abdicarea lui Nicolae al II-lea fără mare supărare, dar pe care excesele bolșevicilor îl dezgustă. Se mai vorbește și de amiralul Kolceak, un ceh intrat în serviciul Rusiei țariste[105]. În Siberia, el a constituit o legiune alcătuită din 40.000 de foști prizonieri de război și dezertori austro-ungari. Controlase partea estică a liniei *Transsiberianului* și se pare că înainta și el spre Ekaterinburg. Zvonuri legate de proiecte de evadare vin să se adauge la ceea ce se presupune, la întâmplare. Nervozitatea și agresivitatea gardienilor se resimt de pe urma acestor bănuieli. Nu se mai pune problema de a-l duce pe Nicolae Romanov la Moscova pentru a fi judecat. Din acest punct de vedere, revoluția este un eșec. Din Urali până la Volga, bolșevicii sunt măturați. Dar puterile străine aliate și-au uitat oare toate angajamentele? Se află că japonezii au cucerit Vladivostokul, că 15.000 de britanici au debarcat la Murmansk și că Moscova nu mai este aprovizionată. Cleștele se strânge, Ekaterinburg este centrul lui... Doar Alexandra presimte că familia lor nu va mai fi niciodată eliberată la timp. Ostatică, va fi masacrată. În jurnalul ei, această femeie care spune despre sine că se află adesea în

comuniune cu Cel de Sus și care își îndură, cu rece luciditate, calvarul, vestește că moartea este aproape. Ea scrie: „Îngerul se apropie...”. Ekaterinburgul este amenințat, însă Romanovii sunt pierduți. În vara anului 1918, partizanii țarului sunt angajați într-o istovitoare cursă contra cronometru, episodul cel mai dureros din înspăimântătorul război civil.

Marți 16 iulie. Noul comandant al casei Ipatiev, Iurovski, este un om pe cât de meticulos, pe atât de feroce. Moscova, adică Lenin, poate avea încredere în el. În timpul serii, Tatiana îi citește din Biblie mamei sale. Familia cinează la ora opt. Alexei poate să mănânce ouă. La miezul nopții, Iurovski apare brusc. Pretextând o revoltă în oraș, vrea să pună ostaticii la adăpost. Toată lumea, inclusiv servitorii, se îmbracă în grabă. Nimeni nu vorbește. Nicolae, care a încărunțit, își duce fiul în brațe ca pe o cruce de iubire. Comandantul își pune prizonierii să coboare la subsol. Scara are douăzeci și trei de trepte. Încăperea este goală, murdară, împodobită doar cu un tapet de hârtie decolorat. Ce trebuie să aștepte? „Niște automobile”, răspunde sec Iurovski. Nicolae cere niște scaune, sunt aduse doar trei. Nicolae, soția sa și fiul său se așază. Anastasia ține în brațe un cățel, micul buldog francez al Tatianei. Camerista strânge o pernă peste pântece. Este liniște. O așteptare atroce, în lumina șovăielnică a unei lămpi. La ora trei și 15 minute, se aude un zgomot de vehicule afară și glasuri parvin din debaraua vecină.

Intră unsprezece bărbați, înarmați. Se va afla mai apoi că sunt, în majoritate, letoni și prizonieri austro-ungari.

Comandantul, care a pregătit totul din ajun, anunță:

— Nikolai Aleksandrovici, prietenii dumneavoastră au încercat să vă salveze, dar nu au izbutit. Suntem deci obligați să vă împușcăm. Viața voastră s-a încheiat.

Alexandra își face semnul crucii. Fostul țar nu a auzit bine:

— Cum?

Ultimul său cuvânt. Este cel dintâi executat. De foarte aproape, comandantul Iurovski trage în Nicolae și Alexei, care alunecă de pe scaune. În țipete și împușcături, toți ostaticii sunt asasinați. Dacă încă mai respiră, sunt străpunși cu baionetele. Alexei nu a murit, Iurovski își potrivește revolverul Nagant și trage încă două gloanțe în copilul care zace într-o baltă de sânge. S-a terminat.

În numai două minute, la ordinul lui Lenin, puterea bolșevică, încolțită, și-a încheiat socotelile cu Romanovii, simbolul vechii Rusii. Rasputin prezisese: „Când eu voi fi mort, Rusia va cădea în ghearele diavolului”[106].

16
Memoria regăsită sau ultimele călătorii ale Romanovilor

Ekaterinburg[107], miercuri, 17 iulie 1918, spre ora 4.30 dimineața. Zorii zilei încep să aurească castelele Uralilor. În inima pădurii, la mai puțin de 30 km de casa Ipatiev în care tocmai a fost masacrată familia imperială, se oprește un camion. Locul, izolat, se numește Cei Patru Frați, iar acolo este deschis un puț de mină, abandonat de multă vreme. Acest loc a fost ales de Medvedev, șeful santinelelor care păzeau locuința, și de Iurovski, care a condus execuția cu o insuportabilă sălbăticie. Zece oameni coboară din vehicul, înarmați cu revolvere Nagant și puști cu baionete. Armele măcelului. Cele unsprezece corpuri sunt descărcate, fâșii de carne șiroind de sânge, în veșminte rupte, smulse. Dublurile sfâșiate scoseseră la iveală bijuterii: pietre prețioase și perle erau ascunse în tivurile și corsetele împărătesei și ale marilor ducese, menite să „finanțeze" o eventuală evadare. Sunt cumva călăii beți? De alcool, poate. De oboseală, cu siguranță. De furie, fără îndoială, căci își taie victimele dezgolite în bucăți. O barbarie care nu poate avea nume. Cu lovituri date cu patul puștilor, unii asasini stâlcesc chipurile scofâlcite, cu privirile încremenite de oroare în clipa morții. Instrucțiunile date de la Moscova transmise de conducătorul comunist local Sverdlov, un bărbat de treizeci și trei de ani, mândru de ceea ce avea să rămână isprava sa cea mai de seamă, sunt clare: nu trebuie să se mai găsească absolut nimic din corpurile Romanovilor și ale slugilor lor. Și nu trebuie nici măcar să se știe ce s-a întâmplat… Din ziua precedentă, Iurovski prevăzuse cantități mari de acid sulfuric și de var care să dizolve carnea și oasele. Este aprins un rug, cadavrele torturate ard; ceea ce nu se consumă în foc este azvârlit în puțul de mină. Camionul pleacă înapoi; în pădure, în zorii zilei, viața își reintră în drepturi, departe de război, departe de ură. Un mister, de o densitate și o însemnătate excepționale, s-a născut în zorii acelei zile din Urali. Va mai genera și altele.

Moscova, 18 iulie 1918. La Kremlin, continuă o ședință a Consiliului comisarilor poporului. Sverdlov, pe un ton neutru, anunță că întrucât Nikolai Romanov și familia sa voiau să fugă, iar contrarevoluționarii se apropiau, sovietul din Ekaterinburg a luat decizia de a executa prizonierii. O decizie înțeleaptă. Intervine o voce, cea a lui Lenin, în vârstă de patruzeci și opt de ani. Evenimentul nu pare să-l privească pe revoluționarul în jiletcă. Faptul că familia imperială a dispărut este nu doar o veste fericită, ci și dovada că

revoluția nu ar putea să se oprească, și încă și mai puțin să dea înapoi. Romanovii? Sunt trecutul care nu mai interesează pe nimeni. Rusia pe care ei o reprezentau era la muzeu. De altfel — și acest lucru trebuia să fie știut —, spre deosebire de Revoluția franceză, Revoluția rusă nu este însoțită de vandalizarea patrimoniului. Mai întâi pentru că, dat fiind războiul, multe lucruri au fost protejate și ascunse, mai mult sau mai puțin bine, este de la sine înțeles. Apoi, pentru că esențialul a fost păstrat, de la blocurile de desen ale copiilor până la îmbrăcăminte, trecând prin fotografiile și filmele de care Nicolae al II-lea era pasionat. Trecutul este pus deoparte, sub un fel de sechestru, ceea ce a permis ca să fie studiat și făcut să renască astăzi. Adevăratele victime sunt ființele umane; decorul vieților lor, gusturile lor, modul lor de viață sunt, întrucâtva, cruțate[108].

20 iulie. Presa, evident sub control, divulgă informația la Moscova. Vestea nu produce pentru moment senzație, dată fiind o minciună — vor fi de altfel multe în această istorie — care este opera lui Sverdlov. Într-adevăr, ziarele nu anunță decât „moartea țarului", precizând că doar Nicolae Romanov a fost executat căci urma să fugă, dar că Alexandra Feodorovna și fiicele sale sunt în viață, la loc sigur. Nicio vorbă despre Alexei, care, pentru albgardiști și monarhiști, ar putea fi motivul principal pentru a se bate. Unde sunt supraviețuitorii, pentru că în cursul acestei veri se lasă să se creadă că există supraviețuitori? În străinătate? Apoi, în haosul războiului civil, rușii, oricare ar fi ei, au alte griji. Cu toate astea, când detaliile sunt cunoscute, provoacă o indignare mondială. Unii ucigași fac confidențe, uneori greu de verificat, ca de pildă afirmația unuia din trăgători care pretinde că a violat-o pe împărăteasă... Oamenii își pun întrebări despre ordinul de execuție. Cine l-a dat? Sovietul local? Adevărul este că l-a dat Lenin, care nu se simțea la largul lui să recunoască acest lucru și care l-a negat vreme îndelungată. Imaginea revoluției nu ieșea întărită în urma execuției celor patru fete și mai ales a copilului Alexei, cel atât de bolnav. Abia un an mai târziu, puterea bolșevică va mărturisi că toți prizonierii din casa Ipatiev muriseră.

Acest răgaz explică faptul că zvonuri incredibile încep să circule, fără a putea fi controlate. Ce se dorise a se ascunde? Pentru a înțelege faimoasa și răsunătoarea „enigmă Anastasia" și mai ales pentru a pricepe de ce ea a înflăcărat vreme atât de îndelungată imaginațiile, trebuie să admitem că anumiți contemporani — și nu dintre cei puțin însemnați — au șovăit să dea crezare acestei crime colective abominabile. Și asta în pofida anchetei, extrem de riguroase, a judecătorului de instrucție Nikolai Sokolov[109]. Pentru sceptici, adevărul trebuia să fie altul.

Totul începe în seara de 17 februarie 1920, în Germania. La Berlin, pe malul unui canal, un polițist vede o tânără femeie care se aruncă în apa înghețată. O tentativă de sinucidere. Pescuită din apă, este dusă la spitalul de urgență. Rebegită de frig, sărăcăcios îmbrăcată, este plină de cicatrice, iar capul are urme de lovituri violente. Este îngrijită și apoi luată la întrebări. Neavând asupra ei niciun act, nu i se poate stabili identitatea. Nu răspunde la nicio întrebare. Fiind nevoiașă, este transferată la azilul din Dallfort. Când, în sfârșit, după doi ani de tăcere, începe să vorbească, ceea ce spune este uluitor: afirmă că este marea ducesă Anastasia! Printr-un miracol, ar fi supraviețuit măcelului. Or, nu este prima dată că această „revelație" își face apariția. Într-adevăr, în săptămâna de după asasinat, o armată albgardistă ajunsese în sfârșit la Ekaterinburg și pusese stăpânire pe oraș, așa cum se temeau bolșevicii. Conduși spre puțul de mină, soldații monarhiști nu dau la început decât peste un morman de noroi și de cenușă. Dar câteva mărunte obiecte care nu au ars în întregime sunt identificate. Magistratul Sokolov înregistrează mai multe mărturii. Și deja unii locuitori pretind că lipsea un cadavru. Cum ar fi putut tânăra fată să supraviețuiască măcelului? Pentru că purta și ea bijuterii cusute în corset, acestea ar fi protejat-o; fusese doar foarte grav rănită și salvată de unul dintre călăi, cuprins de milă. Potrivit spuselor ei, acesta era un polonez care văzuse că, în ciuda înverșunării asasinilor, ea respira încă. Ipoteza este puțin convingătoare, iar amiralul Kolceak, aflat în fruntea trupelor albgardiste care înregistraseră succese în Urali, nu crede în această ipoteză.

De ce a vorbit brusc necunoscuta? Pentru că vecina ei de cameră citea un ziar ilustrat care relata evenimentele din zilele de 16 și 17 iulie 1918. Fotografiile familiei arătau, între altele, chipul Anastasiei. Exista într-adevăr o asemănare între necunoscută și marea ducesă. Ochii erau aidoma ochilor țarului. Contradicții enorme sunt atunci relevate în afirmațiile tinerei femei. Ea nu vorbește nici rusa, nici franceza, nici engleza. Nu se exprimă decât în germană, limbă pe care, spre marea disperare a împărătesei, cea mai mică dintre fiice nu voise niciodată s-o învețe. Este adevărat că familia cunoștea toate aceste limbi, dar… chiar niciun cuvânt în rusă? O amnezie în urma șocului? Din punct de vedere medical, este posibil, deși puțin probabil. În schimb, spre stupefacția medicilor și a polițiștilor, ea furnizează detalii intime despre viața Romanovilor, povestește despre contacte secrete ale statului-major rus cu cel al lui Wilhelm al II-lea. Este exact că încă din 1916, în pofida haosului rus, kaiserul știa că îi va fi cu neputință să câștige războiul. Și ea mai adaugă, din când în când, precizări pe care doar o persoană familiară curții le putea cunoaște. Dar cum izbutise să supraviețuiască vreme de un an și jumătate și să ajungă la Berlin? Dă atunci la iveală o povestire rocambolescă: salvatorul ei ar fi

luat-o într-o roabă, apoi, după ce o îngrijise așa cum putuse, ar fi… violat-o. Gravidă, ea ar fi fost luată de un tânăr monarhist și amândoi s-ar fi refugiat în România, mergând în majoritatea timpului pe jos. Acolo, ca în cel mai prost — sau cel mai bun? — foileton, ea ar fi născut și apoi și-ar fi abandonat copilul în vârstă de trei luni într-un orfelinat. Soiul ăsta de dramă era curent în Europa bulversată de după război. Dar cum ar fi putut fi una și aceeași persoană tânăra fată radioasă și femeia aceea știrbă, care spunea lucruri aiuritoare? Încep să se perinde apropiați ai Romanovilor. Una dintre verișoare, Xenia, o recunoaște formal. Copiii doctorului Botkin, ucis la Ekaterinburg, o identifică de asemenea. Mult mai tulburătoare este reacția sa când un anume Philippe Dassel, rănit francez pe care marea ducesă îl vizitase în timpul războiului, se găsește în fața „necunoscutei de la Berlin”. Ea exclamă:

— Dar acesta este omul cu buzunare[110]!

Era într-adevăr porecla pe care fata i-o dăduse protejatului ei… Treptat, legenda supraviețuitoarei capătă o amploare nemaiauzită. Contextul se pretează de altfel la așa ceva: importanta diasporă a rușilor albi refugiați în Franța, în Regatul Unit și în Statele Unite ale Americii nu poate decât să susțină cauza așa-zisei Anastasia. Să reținem că, a doua zi după masacru, Iurovski trimisese o telegramă cifrată la Moscova: „Spuneți-i lui Sverdlov că întreaga familie a avut aceeași soartă ca șeful ei”. Ca și cum s-ar fi opus unei alte versiuni.

Partizani și adversari se înfruntă. Confruntările se înmulțesc, în majoritate defavorabile. Astfel, două mătuși ale Anastasiei și preceptorul Pierre Gilliard — acesta petrecuse 13 ani în intimitatea familiei — nu o recunosc în acea tânără femeie. Principesa Tatiana de Metternich, născută Vasilcikov, al cărei tată a fost ultimul șambelan al lui Nicolae al II-lea, mi-a precizat că bunica adevăratei Anastasia, împărăteasa Maria Feodorovna, pusă în prezența necunoscutei, îi spusese imediat: „Dumneata nu ești marea ducesă Anastasia”. 17 mari duci și principi ai Casei imperiale a Rusiei semnează o declarație comună negativă. Pentru ei, necunoscuta fabulează, toată povestea nu este altceva decât o minciună, indecentă și scandaloasă. Trebuie să notăm că familia de Hessa, cea a Alexandrei așadar, păstrează o tăcere totală, nedorind să se amestece. Pentru unii, această tăcere echivalează cu o aprobare… În secret, descendenți ai Romanovilor angajează un detectiv particular. El ajunge la concluzia că tânăra femeie se numește în realitate Franziska Schwanzkowska. Muncitoare poloneză în Rusia în timpul războiului, a fost rănită de o explozie în 1916, a avut tulburări de memorie înainte de a fi internată… Fosta ei gazdă o recunoaște!

Agitația continuă în unele cercuri monarhiste. Posibilitatea supraviețuirii marii ducese este o reconfortare în oroarea trăită. Mulți

simpatizanți, bulversați de obstinația tinerei femei, se agață de acest miracol. Și dacă ar fi adevărat? Emigranții ruși își amintesc cât de mult a fost țara lor zguduită de legende care nu erau toate false, din vremea tulburărilor, amintesc de falșii țari și de alți uzurpatori. Dar „afacerea Anastasia” capătă o nouă consistență când, în 1926, este deschis mormântul lui Alexandru I și se descoperă, așa cum se afirma de mai mult de jumătate de secol, că acesta este gol! Prin urmare, istorii de acest gen nu sunt imposibile în Rusia. Este un mod de a reține un timp, o epocă, o lume. Și trebuie să recunoaștem că dacă afacerea este o născocire, a fost pusă la punct de oameni foarte bine informați, în mod obligatoriu apropiați ai curții și ai autorităților; unele detalii nu înșală, altele sunt contrare realității. Sunt lansate subscripții, cu rezultate confortabile, în favoarea sa. Cu toate astea, chiar și foștii servitori refuză să vadă în ea pe marea ducesă. Pe cine să crezi? Îndoiala este mai puternică, însă convingerea unora sau altora duce lipsă de dovezi; știința rămâne încă mută în privința acestui tip de problemă.

S-ar fi putut crede că nenorocirile din lume — criza din anii 1930, cel de-al Doilea Război Mondial — aveau să dizolve afacerea în incertitudine și că nu se va mai auzi vorbindu-se de această enigmă suspectă. Dar diverși istorici, scriitori și ziariști de renume s-au entuziasmat încă în favoarea sa, îndeosebi în Franța, poate din romantism. Ea are chiar un soi de curte care instrumentează, în numele său, mai multe procese. Reporteri de la *Paris Match* o regăsesc, după 1950, după ce luase — provizoriu — identitatea de doamna Anderson, într-o cabană din munții Pădurea Neagră, unde trăiește înconjurată de o haită de câini ciobănești germani. Este susținută de o „comunitate spiritualistă”. Dacă, pe de o parte, un curent „intelectual” persistă în a-i apăra cauza („Ea are ochii țarului” scrie Michel de Saint-Pierre), de cealaltă parte, îi este respinsă în continuare cererea de recunoaștere a identității, în special două hotărâri judecătorești ale tribunalului din Hamburg din 15 mai 1961 și din 17 februarie 1970. În Germania, nu se dă crezare acestui roman. Partizanii ei nu dezarmează însă. Curtea din Karlsruhe, jurisdicția supremă din Germania federală, dă mai apoi o hotărâre (Camera afacerilor civile) care seamănă cu un refuz de a judeca în măsura în care reclamanta nu aduce nicio dovadă a ceea ce afirmă, dar în care nu este imposibil ca ea să fie efectiv Anastasia! Acesta este ultimul act judiciar dat în cursul vieții aceleia care se află în miezul unei polemici începute cu 50 de ani în urmă… Dacă ar fi existat curtea europeană a drepturilor omului, oare ce s-ar fi întâmplat?

Ultimul ei domiciliu este în Statele Unite ale Americii. În Virginia, se căsătorește la Charlottesville cu un anume domn Manahan, profesor

la universitate, ultimul ei apărător. Ea moare la 12 februarie 1984. Secretul ei — adevărul — va fi luat cu ea în mormânt? Nu, pentru că este incinerată. Eu personal pot depune mărturie că pasiunile erau încă puternice la vremea respectivă. Pentru că am consacrat acestei afaceri un amplu dosar în *Le Figaro Magazine*, cu o reală preocupare pentru obiectivitate, am fost din belşug atacat de ambele tabere, nostalgicii Rusiei imperiale cramponându-se de o teză romanescă, iar ceilalţi, raţionali şi lipsiţi de romantism, considerând că era vorba de o insuportabilă impostură. Or, cheia longevităţii acestei afaceri se afla… într-un seif de la Banca Angliei. Într-adevăr, încă de la începutul misterului, a fost, în secret, vorba de bani. Mulţi oameni se interesau de averea ţarului, atât ruşi albgardişti, cât şi sovietici. Şi unii, şi alţii aveau interesul să întreţină fantasma celei salvate ca prin miracol de la Ekaterinburg. A pune mâna pe aur, bijuterii, chiar şi acţiuni cotate încă la bursă era un mobil suficient pentru a se continua susţinerea sărmanei necunoscute. La 8 septembrie 1933, un tribunal din Berlin examinase cererea sa de intrare în posesia bunurilor principesei Irène de Hessa, a cărei moştenitoare legitimă doamna X se pretindea a fi, revendicând o şesime din total. Cerere respinsă pe motivul — esenţial! — că solicitanta nu îşi poate stabili formal identitatea şi legătura de rudenie. Partizanii doamnei X erau bine informaţi. Ei ştiau că ţarul depusese, între 1905 şi 1906, acţiuni pe numele fiecăruia din cei cinci copii — Alexei avea un an — la banca berlineză Mendelsohn et Cie. Asta se întâmpla după „Duminica sângeroasă” , iar această precauţie dovedeşte că Nicolae al II-lea era mai puţin inconştient decât se credea şi că era chiar îngrijorat. La sfârşitul anilor 1970, continua să circule un zvon despre „milioanele ţarului” păstrate şi plasate la Londra, la nişte veri care, trebuie să spunem, îi abandonaseră pe Romanovi. Dar în acest caz, fanaticii Anastasiei erau prost informaţi. Într-adevăr, agasat de acele insinuări, guvernatorul Băncii Angliei i-a cerut reginei, Majestatea Sa Elisabeta a II-a, autorizaţia de a ridica vălul de pe aceste aserţiuni, lucru care i-a fost acordat. Catastrofă pentru prietenii doamnei X: seifurile erau goale, iar conturile lichidate încă din…1916! Nicolae al II-lea, patriot, şi soţia sa îşi repatriaseră averea spre a susţine efortul de război rus. Ei refuzaseră chiar să fie exilaţi în Germania şi susţinuţi de adversar. Pe lângă dezamăgirea partizanilor doamnei X, alias Anderson, apoi Manahan, această dezvăluire a contribuit la reabilitarea memoriei, pătate, a lui Nicolae poreclit cel Sângeros…

Ţarul, depăşit şi slab, îşi ajutase ţara în război… Informaţia este prea puţin reluată sau comentată la vremea respectivă; cu toate astea, este esenţială! Nu mai sunt bani, nu mai sunt nici partizani, incredibilul roman se încheia în iz de escrocherie.

De vreme îndelungată, oamenii de știință sovietici credeau că misterul gropii din Urali nu își dăduse la iveală toate secretele. În anii 1960, un geolog reputat, Alexandr Avdonin, cutează să atace acest subiect tabu. Demersul său este primejdios și cu siguranță nu avea să fie pe placul conducătorilor URSS. Cu cea mai mare discreție, el se dedică acestei misiuni: regăsirea rămășițelor Romanovilor împușcați și arși. Cu răbdare și prudență, el culege de-a lungul anilor indicii și combină confidențe. Oamenii abia de au curajul să vorbească, este nevoit să sfărâme o teroare bine consolidată, dar, în mod evident, unii locuitori știu multe lucruri. Apoi, un alt om, de asemenea pasionat de tragedia imperială, intervine în 1976. Se numește Geli Riabov. Scriitor și cineast celebru la Moscova, el intră cu ușurință la Ministerul de Interne. Pentru el, arhivele, până atunci cu ferocitate protejate, sunt accesibile. Uniți prin același demers, cei doi se completează perfect, geologul sondând terenul centimetru cu centimetru, scriitorul cercetând teancuri de hârțoage. Un nou Sherlock Holmes, un nou doctor Watson. Încăpățânați, ferindu-se de supravegherea de la Kremlin a lui Leonid Brejnev, agasat de acest interes latent pentru blestemații de Romanovi, ei își șterg urmele, dar avansează. După o incredibilă anchetă, stabilesc că faimoasele rămășițe au fost mutate — fuseseră deci regăsite — în timpul războiului civil. La 30 mai 1979, înarmați cu instrumente bizare, confecționate în secret, cei doi „detectivi” găsesc, la o mică adâncime, rămășițe umane. Într-o groapă, sub un drumeag, după ce a fost scos la suprafață ceva ce semăna cu un mic sicriu din lemn, trei cranii se ivesc din pământ. Inventatorii și soțiile lor rămân încremeniți. Frică… panică. La 60 de ani trecuți de atunci și după atâtea războaie, este oare cu putință? Într-o atmosferă de film de groază și cu precauțiile care se impun, descoperitorii imposibilului iau cu ei sinistra recoltă, după ce au șters orice urmă a trecerii și a excavărilor de acolo.

Avdonin și Riabov dețin un fantastic secret de stat, o bombă istorică într-o țară care nu a încetat să respingă și să condamne trecutul imperial, în afară de câteva rarisime excepții. Vreme de zece ani — zece ani! — , nu răzbate nimic. Mica echipă este sudată, legată printr-un pact, decisă să aștepte o eventuală evoluție a climatului politic. Și, după ce au încercat să dea la analizat descoperirea lor unor oameni siguri și competenți, ei sfârșesc prin a pune la loc misterioasele oseminte în locul din care fuseseră dezgropate. Doar liniștea pădurii însoțește această nouă înhumare, sălbatică și respectuoasă totodată.

Cu Mihail Sergheevici Gorbaciov, regimul sovietic devine maleabil: *perestroika* și *glasnost* sunt noile cuvinte de ordine. Puțin câte puțin, interdicțiile sunt ridicate. Pentru Riabov, momentul este oportun. Interviul pe care îl acordă unui ziar din Moscova — în sine,

un eveniment — provoacă o undă de șoc. Este epoca în care Gorbaciov, comis-voiajor al unei URSS fisurate care își vinde aurul la Londra, declară într-o butadă în care recunoaște că nimic nu merge cum ar trebui în țara sa: „Și dacă am încerca din nou cu un țar?” Într-adevăr, Kremlinul este mai degrabă încurcat de această revelație: au fost regăsite rămășițele pământești ale Romanovilor! Atunci când, doi ani mai târziu, URSS se destramă, apoi dispare, îngropată de același Gorbaciov, în Urali niște oseminte sunt, oficial de data asta, descoperite în apropierea puțului de mină unde fuseseră azvârlite rămășițele victimelor. Acest eveniment, survenit la 11 iulie 1991, este urmat de o analiză foarte serioasă întreprinsă de Alexandr Avdonin, fragmentele fiind închise la morga învecinată. Sunt furnizate mijloace pentru primele analize. Sunt prelevate eșantioane, care sunt apoi trimise, pentru expertiză aprofundată, în Rusia, în Regatul Unit și în Statele Unite ale Americii. Pe o bază aparținând flotei Royal Air Force, aterizează un avion militar rus; la bordul său, în lăzi special confecționate, cărora li se aduc onoruri, se află prețioasa încărcătură. Primul rezultat este furnizat de laboratorul britanic Aidermaston, din vestul Londrei. Testele ADN sunt categorice: sângele este cu adevărat acela al Romanovilor; îndeosebi el prezintă același cod genetic cu cel al ducelui de Edinburgh, strănepot al împărătesei Maria Feodorovna. Mare este emoția printre cei care se interesează de soarta dinastiei; descendenții familiei imperiale, la fel ca nostalgicii monarhiei, sunt împărțiți. Unii sunt foarte prudenți, bănuind o manipulare așa cum știa KGB să facă. Biserica Ortodoxă este de asemenea mai mult decât rezervată. Curțile europene, care au legături cu Romanovii, rămân discrete, încă marcate de discreditarea pe care „afacerea Anastasia” o aruncase asupra câtorva personalități. Altele încep să-și piardă răbdarea, iar dosarul începe să semene cu șarpele-de-mare, despre care se vorbește, dar care nu este niciodată văzut. Din 1993 până în 1995, o „Comisie de anchetă criminală” (este așadar admisă ideea asasinatului, într-o vreme respinsă), condusă de judecătorul de instrucție Vladimir Soloviev, își duce la bun sfârșit investigațiile, având concursul unor medici legiști, etnologi, tanatologi și istorici. Cea mai mare seriozitate caracterizează aceste lucrări, în timp ce Rusia postsovietică, șocată de dezmembrarea „Imperiului Roșu”, se zbate între degringolada rublei și influența mafiei.

Un ilustru savant, Pavel Ivanov, confirmă verdictul. Rezultatul este identic pentru Institutul de Patologie al Forțelor Armate din SUA. Viceprim-ministrul Rusiei, Boris Memțov, anunță luni 12 ianuarie 1997: „Niciun dubiu nu poate exista în legătură cu acest subiect”, declarație care... îl salvează de la disponibilizare! Presa mondială se năpustește asupra afacerii. Din 1918, în afara talmeș-balmeșului iscat de „afacerea Anastasia”, toate rămășițele familiei împușcate erau, din

punct de vedere oficial, imposibil de regăsit, potrivit voinței autorităților de la vremea respectivă. Președintele Boris Elțin numește o comisie complementară de experți reputați, care își dă avizul la 27 ianuarie 1998 după un raport de 1 500 de pagini: sunt cu adevărat rămășițele lui Nicolae al II-lea, ale Alexandrei, ale copiilor lor și ale credincioșilor care îi însoțiseră în moarte. Reconstituirile pe calculator (știința și tehnica evoluează!) sunt spectaculoase. Se „văd" chipurile celor dispăruți... După trei ore de dezbateri la Kremlin, guvernul confirmă data ceremoniei de înhumare: ea va avea loc la 17 iulie. Iar președintele Elțin mai adaugă un comentariu exploziv:

— Romanovii sunt niște martiri.

Pentru Boris Elțin, acest foileton jenant reprezintă totuși o culme. Într-adevăr, în anii 1970, sinistra casă Ipatiev devenise obiectul unui pelerinaj discret. Diverși trecători depuneau flori în fața clădirii aflate mai jos de șosea, alții se închinau. Pentru secretarul de partid comunist din Urali de pe vremea lui Leonid Brejnev, această venerație era insuportabilă. El se numea... Boris Elțin! Pentru a fi bine văzut la Moscova, acesta a luat decizia de a dărâma casa. Nu a fost o idee bună, căci sosirea excavatoarelor și a buldozerelor a fost foarte prost interpretată de localnici. Era insultată memoria morților, era ștearsă istoria. Spre marea sa confuzie, acest aparatcik a fost obligat să înalțe un monument comemorativ pe locul casei Ipatiev. Foarte modest, acesta este o capelă din lemn împodobită cu șase cruci ortodoxe, în care se aprind lumânări și se vând portrete ale familiei. Nu se înghesuie mulțime de oameni, dar localnicii sunt satisfăcuți. Și iată că același Boris Elțin, dintr-odată tolerant și simțind că vântul istoriei își schimbase direcția, a anunțat că va organiza transferarea „rămășițelor de la Ekaterinburg", devenite cele ale „martirilor de la Ekaterinburg", la Sankt Petersburg! Să semnalăm în treacăt că orașul își pierduse numele imperial în 1924. Se numea Sverdlovsk, în amintirea revoluționarului care supervizase operația macabră. Fusese recompensat. Disciplinatul și zelosul Sverdlov avea chiar și o statuie într-o grădină publică, în mijlocul bulevardului Lenin, lucru perfect coerent. Între timp, Sverdlovsk a dispărut și s-a revenit la vechiul nume. Iar în pregătirea evenimentului anunțat, primăria din Sankt Petersburg vestește că Mihail Gorbaciov va asista la ceremonie. Ultimul președinte al URSS la funeraliile ultimului țar al Rusiei? Hotărât lucru, trecutul „cotropea" prezentul. Să nu uităm că președintele Gorbaciov a fost cel care autorizase reluarea slujbelor religioase în bisericile Kremlinului, interzise din 1917, după ce mama sa îi amintise că fusese botezat...

Sankt Petersburg, vineri 17 iulie 1998. Hélène Carrère d'Encausse și cu mine ne ocupăm, împreună cu agenția prietenului nostru Denis

Plé, de o călătorie excepțională pentru un grup de francezi. Eu voi relata evenimentul pentru *France-Soir* și *Europe 1*. Nu vom uita niciodată acele momente cu adevărat istorice. În ajun, un avion militar a decolat de la Ekaterinburg, transportând micile sicrie cu prețioasele oseminte. Au fost aduse onoruri militare ultimului suveran (dacă este exceptat fratele său și domnia sa de 24 de ore). O femeie înlăcrimată spune: „Atmosfera era atât de încordată, încât s-ar fi putut crede că familia Romanov murise ieri…”.

Lumea se întreabă dacă președintele Elțin, imprevizibil, va fi acolo. Va veni? Nu va veni? Sosește, împreună cu soția sa, urmați, foarte discret, de foarte popularul general Lebed în civil, care sare, sportiv, peste o barieră de securitate. Boris Elțin se uită la ceas. Așteaptă amiaza și lovitura de tun tradițională, trasă din fortăreață, ca în vremea lui Petru cel Mare. Președintele rus intră în Catedrala Sfinții Petru și Pavel, care este, cu câteva excepții, un soi de Saint-Denis[111] rus, dar care nu poate primi decât maximum 400 de persoane, toate în picioare, potrivit uzanței. Ne frecăm la ochi, căci ceea ce vedem este fantastic. Boris Elțin și soția sa (cu capul acoperit) se înclină în fața sicrielor. Cu mâna pe inimă, ei cer iertare pentru „crimele bolșevismului și stalinismului”. După ce este înmormântat, în sfârșit, Nicolae al II-lea, asistăm și la înmormântarea ideologiei comuniste, deja foarte bolnavă de la căderea Zidului Berlinului și într-o țară aflată în plină dezordine, cauționată de un șef de stat mai mult decât contestat. Dat fiind că Nicolae Romanov murise pe când nu mai domnea, sicriele nu sunt depuse în naosul catedralei, ci în capela Sfânta Ecaterina, în dreapta intrării.

Televiziunea transmite în direct ceremonia, iar eu pot asigura un reportaj, tot în direct, pentru *Europe 1*, pentru jurnalul de la ora 12. Este foarte impresionant, dar la fel de remarcabil este că acest omagiu, însoțit de onoruri militare, se desfășoară sub ochii prințului Nicolas Romanov, considerat șeful Casei imperiale, ai prințului Michael de Kent (a cărui asemănare cu Nicolae al II-lea este uluitoare), reprezentant personal al reginei Marii Britanii, și ai unui personaj mai puțin cunoscut, francezul Constantin Melnik, descendent al doctorului Botkin. A doua zi, mulțimile de oameni încep să se perinde prin fața capelei. În liniște, cu buchete de flori și cu mult respect. Confruntat cu polemica asupra costului ceremoniei, când funcționarii, inclusiv armata, nu sunt plătiți cu lunile, iar gigantul energetic Gazprom nu și-a plătit încă arieratele la impozite, primarul Sankt Petersburgului precizează: „Nu s-au făcut cheltuieli mari. Noi înmormântăm un țar care nu era poate cel mai bun, dar închidem o pagină de istorie”[112]. Niciun fast, doar emoție, demnitate și o lecție de curaj politic.

Depășind certurile dinastice între descendenții care contestau această decizie, dincolo de rezervele patriarhului Alexei al II-lea (care

și-a revizuit în mod ciudat poziția ulterior), omagiul a reunit 54 de membri ai familiei și 23 de ambasadori, special veniți de la Moscova. În decurs de 40 de minute, Nicolae al II-lea și-a luat o revanșă postumă cu această „înmormântare creștinească”. Privesc amvonul, rar întâlnit în ritul ortodox, de unde fusese aruncată anatema împotriva lui Lev Tolstoi din cauza „indecentei” cărți *Anna Karenina*, și mormântul lui Petru cel Mare, care a fost mereu acoperit cu flori, inclusiv în timpul regimului sovietic. Iertarea? Este imposibilă. Uitarea? Este imposibilă. Reconcilierea? Este dorită și mai degrabă reușită.

Nu era, dacă pot îndrăzni să spun așa, decât un început în această recucerire a trecutului. Nu era limpede totul. Într-adevăr, dintre corpurile regăsite și identificate, lipseau… două! Cel al țareviciului Alexei și cel al uneia din marile ducese, Maria sau… Anastasia! Iarăși Anastasia? Enigma revenea în actualitate… Un vechi raport al KGB a permis să se afle mai multe. În mod logic, soldații voiseră mai întâi să elimine corpurile cele mai mici, al țareviciului și al uneia dintre surorile sale mai tinere. Dar în zori, corpurile nu erau dizolvate, cu tot acidul turnat peste ele. În grabă — soseau albgardiștii și se făcea ziuă — , ei au îngropat aceste cadavre separat, în timp ce celelalte nouă — cel puțin ce mai rămăsese din acestea — au fost aruncate în puțul minei. Abia în noaptea următoare — contrar telegramei lui Sverdlov — groparii s-au întors, îngropând primele corpuri sub taluzul unei foste căi ferate. Acest interval de o zi stă la baza „afacerii Anastasia”. La o reflecție sumară, el făcea credibilă acea posibilitate. Dar din 1993, enigma este definitiv rezolvată. Prin incinerare, doamna Manahan și prietenii săi crezuseră că fac imposibil un răspuns categoric. Ea nu cunoștea faptul că în timpul unei operații pe care o suferise în Statele Unite ale Americii, FBI, care ancheta în legătură cu anturajul ei dubios, prelevase în mod secret o mostră ce permitea efectuarea unor teste ADN. Examenul a dezvăluit că nu putea să fie, genetic vorbind, o Romanov. Se revenea la identitatea polonezei.

*

La 29 iulie 2007, noi cercetări în pădurea din Urali au dat la iveală rămășițele celor două corpuri absente de la ceremonia din 1998. Într-o groapă adâncă de aproximativ 60 de centimetri, au fost descoperiți dinți, fragmente de cutie craniană, oase ale bazinului, oase tubulare de la două persoane. „Au mai fost găsite trei gloanțe, o parte dintr-un recipient din ceramică, o mare cantitate de cărbune de lemn și mici bucăți de țesut osos carbonizat. Fragmentele de craniu prezentau traumatisme care semănau, la prima vedere, cu cele produse de gloanțe”, a precizat parchetul general. Procurorul general a

declarat: cercetările „au permis să fie regăsite fragmente a două corpuri umane purtând urmele unei morți violente. Aceste rămășițe sunt cele ale unui copil de paisprezece ani și ale unei tinere femei de aproximativ douăzeci de ani”. Guvernatorul pusese să fie cercetată cu minuțiozitate zona în care ar fi trebuit să dispară toate fragmentele de corpuri.

În februarie 2008, laboratoarele ruse au demonstrat că fragmentele respective aparțineau cu adevărat familiei Romanov, după comparația cu ADN-ul ducelui de Edinburgh, soțul reginei Elisabeta a II-a, descendent în linie maternă directă din sora mai mare a țarinei Alexandra. Anastasia, cea adevărată, fusese regăsită, iar acea incredibilă afacere a fost rezolvată grație științei care demască falsificatorii. Dacă analizele ADN ar fi fost fiabile în 1930 sau în 1950, escrocheria nu ar fi durat mai bine de jumătate de veac.

Cine era așa-zisa Anastasia? O biată femeie traumatizată fizic și moral de război, pe care niște escroci o făcuseră să creadă în identitatea ei prestigioasă, total născocită, cu scopul de a emoționa, de a convinge și, mai ales, de a pune mâna pe comoara imperială. Pornind de la asemănarea fizică, i-au fabricat o memorie cu destulă iscusință pentru ca unele personalități să cadă în plasă și să valideze neverosimilul. Nefericita, parțial amnezică, sfârșise, fără îndoială, prin a crede ea însăși în această poveste, victimă a unei monstruoase manipulări, cea mai rea, deoarece și ea a fost înșelată. Alte laboratoare specializate din Regatul Unit, în special cel de la Aidermaston, se ocupă, în primăvara anului 2008 și la zece ani după concluziile lor, cu analize complementare. Se poate crede că verdictul lor va merge în același sens, cu o probabilitate depășind 99%. Nu va mai rămâne decât să fie înhumate aceste ultime rămășițe, cele ale lui Alexei și ale Mariei, la Sankt Petersburg, poate că la 17 iulie 2008, pentru cea de-a 90 aniversare a morții lor[113]. Atunci, Romanovii masacrați la Ekaterinburg vor fi reuniți. Așa cum fuseseră în viața lor, până la sfârșit[114]...

De la acea zi din iulie 1998 — mulți, care nu credeau în acest lucru, au fost dezorientați de sinceritatea demersului —, mașina întoarcerii în timp nu a încetat să funcționeze în Rusia. Pe locul casei Ipatiev a fost ridicată într-un răstimp foarte scurt Catedrala Sfinților Martiri („Biserica de pe sângele vărsat”) din Ekaterinburg. Terminată în 2003, târnosită de patriarhul Alexei al II-lea, a fost vizitată de cancelarul Gerhard Schröder în compania președintelui Putin.

Biserica Ortodoxă, după multe ocolișuri care aminteau de inevitabilele aranjamente cu regimul sovietic, a canonizat familia imperială, dat fiind „comportamentul său creștin”. Nicio aluzie politică, doar o recunoaștere spirituală. Recent, un monument foarte

realist a fost înălțat în fața catedralei. Este vorba de un grup statuar înfățișând familia cu câteva clipe înainte de moarte. Nicolae al II-lea își ține în brațe fiul, în costum de marinar. Țarul, țarina și cele patru fiice coboară în subsolul tragediei. Scara în formă de melc pe care coboară ei este reconstituită din metal; numără 23 de trepte, la fel ca în casa Ipatiev, dar și ca un simbol al domniei lui Nicolae al II-lea, care a durat 23 de ani. Grupul din bronz este dominat de o cruce înaltă și a fost inaugurat în prezența unei mari mulțimi de oameni, de toate vârstele. Trandafiri roșii și albi au fost depuși pe trepte. O precizare: sculptorul era deja autorul unui imens monument, tot la Ekaterinburg, în memoria soldaților sovietici morți în Afghanistan. Nu mai există diferențe printre morți, ruși sau sovietici.

Tot la Ekaterinburg, prezintă interes și gara. Este somptuoasă, așa cum sunt adesea cele de pe calea ferată transsiberiană, având colonade, holuri imense, lustre, marmură. Un palat al transporturilor, rivalizând cu metroul din Moscova, o operă ferovIară. Să urcăm la etajul doi, în vasta sală de așteptare. Pe stânga, după intrare, rămâi stupefiat. O imensă frescă, pictată în 2000, arată trei grupuri. În centru, Romanovii masacrați se ridică din casa Ipatiev spre cer și spre o biserică ce nu poate fi decât raiul. La stânga, la sol, un grup de revoluționari cu drapele roșii și cavaleria care trece la atac. La dreapta, un grup monarhist, cu drapele ale imperiului și de asemenea cavaleriști care atacă. Cele două grupuri sunt vajnice, curajoase, beneficiind de tratament egal din partea artistului.

Ne putem oare imagina, de pildă în gara din Nantes, o astfel de lucrare cu Ludovic al XVI-lea, Maria-Antoaneta și copiii lor, între închisoarea Temple și cer, cu Albaștrii la stânga și cu Șuanii[115] la dreapta? Într-o sală de așteptare, deasupra capetelor a milioane de călători…

La 3.000 km depărtare, în est, la Irkutsk, în Siberia, într-o piață de-a lungul Angarei, am asistat într-o duminică din octombrie 2003 la o ceremonie încă și mai imprevizibilă: a fost repusă la locul ei statuia unui țar și nu a oricăruia: este vorba de Alexandru al III-lea! Primul Transsiberian ajunsese la Irkutsk la 16 august 1898. Ca un omagiu adus monarhului promotor al impulsionării definitive a șantierului, Nicolae al II-lea, fiul său, inaugurase o statuie impunătoare a dușmanului nihiliștilor. Statuia, demontată în 1917, a fost înlocuită în 1964 cu un obelisc înălțat spre slava „exploratorilor Siberiei și a muncitorilor de la Transsiberian”. Monumentul, trist și rece, a fost înlocuit de statuia lui Alexandru al III-lea (fusese așadar conservată…), inaugurată pentru a doua oară, în prezența ministrului rus al căilor ferate.

Ne putem cumva imagina o statuie a lui Ludovic al XVI-lea, de

pildă la Paris, în fața Muzeului Marinei, deoarece regele a susținut expedițiile maritime? La Irkutsk, populația contemplă, cu bonomie și curiozitate, această reîntoarcere la vechea istorie, cea de dinainte de 1917, iar statuia colosului autocrat este împodobită cu flori…

Începând din 2005, memoria este regăsită și pentru apropiații și partizanii lui Nicolae al II-lea. O extindere a reconcilierii încă și mai neașteptată, din moment ce este vorba de comandanți militari. În octombrie, printr-un acord între președintele american și Vladimir Putin sunt repatriate la Moscova rămășițele pământești ale generalului Denikin din cimitirul rusesc Sfântul Vladimir din Jackson (statul New Jersey). Generalul odihnea acolo de la 7 august 1947. Născut în același an cu Rasputin, Anton Denikin comandase legendara Divizie de Fier, care, după părerea lui Churchill, contribuise la supraviețuirea aliaților în cursul Marelui Război.

Dacă, la abdicarea țarului, împărtășise punctele de vedere ale unei anumite inteligheнția liberale, el se opusese repede dezordinilor și cruzimii bolșevice. Din ianuarie 1919 până în aprilie 1920, a comandat armatele albgardiste din sud, apoi a fost regentul Rusiei. Cel mai cunoscut dintre generalii albgardiști, care nu a făcut politică, s-a refugiat în cele din urmă în Statele Unite ale Americii, mai întâi în Michigan. Atunci când a murit, un detașament al US Army i-a dat onorul.

Președintele Putin ținea să-l onoreze pe acest ofițer. Cu prilejul vizitei sale la Paris în februarie 2003, el a primit-o pe fiica lui Denikin, Marina, istoric care semna cu numele de Marina Grey[115], soția istoricului Jean-François Chiappe. Președintele Federației Ruse i-a făgăduit Marinei să organizeze această ceremonie cât mai curând. Și a invitat-o să asiste la ceremonia de la cimitirul Donskoi din Moscova, cu onoruri militare și o slujbă ortodoxă.

Prietena mea Marina, tulburată, căci nu îndrăznea să spere într-un astfel de omagiu, s-a dus acolo și a putut constata reabilitarea generalului albgardist; ea a decedat două luni mai târziu. Îmi repeta convingerea Sfântului Pavel, pe care nu încetase s-o repete tatăl ei în exil: „Lupta cea bună m-am luptat, călătoria am săvârșit, credința am păzit”.

Amiralul Kolceak, care condusese la Omsk, în Siberia, un guvern antibolșevic, a devenit, la 18 noiembrie 1918, comandantul suprem al armatelor albgardiste. Dar după grave răsturnări de situație și o îngrozitoare retragere în Siberia, el a fost înlocuit cu Denikin. Dat pe mâna bolșevicilor de către generalul francez Janin, a fost împușcat la Irkutsk la 7 februarie 1920. Astăzi, în locul în care a căzut, statuia sa domină o stelă a combatanților. Și aceasta este împodobită cu flori. Se pot cumva imagina în Franța inițiative oficiale comparabile în

memoria generalilor din Vendée?

Dar cea mai grandioasă ceremonie recentă în memoria Romanovilor este cea care a avut loc între 23 și 28 septembrie 2006. A început în Danemarca, în apropiere de Copenhaga. Printr-un acord între regina Danemarcei și președintele rus, sicriul Mariei Feodorovna, născută principesă Dagmar de Danemarca, văduva lui Alexandru al III-lea și mama lui Nicolae al II-lea, a luat calea Rusiei pentru a odihni acolo pentru totdeauna. Scăpând din Revoluție, ea a putut părăsi Crimeea la bordul unui vas al Royal Navy, apoi s-a refugiat în țara natală; a murit acolo în 1928, în vârstă de optzeci și unu de ani.

În catedrala regală din Roksilde, la 30 km de Copenhaga, îi este adus ultimul omagiu al curții daneze, retransmis de primul canal al televiziunii publice, în prezența a 800 de invitați, dintre care 45 de membri ai familiei Romanov. Sicriul, din lemn deschis la culoare și din plumb, este drapat în stindardul imperial cu acvila rusă bicefală. Margrethe a II-a, îmbrăcată în negru, face o reverență, fără îndoială dureroasă, căci tocmai suferise o operație la genunchi. Apoi, un dric mare, tras de patru cai, este escortat de opt ofițeri din Garda regală și de tot atâția din Garda prezidențială rusă.

La Palatul Amalienborg, unde ea s-a născut în 1847, mii de danezi își iau rămas-bun de la fiica regelui Christian al IX-lea, apoi sicriul este urcat la bordul unei nave de război, L 17, botezată *Esbern Snare*. Sunt trase 27 de lovituri de tun, iar fanfara interpretează *Danmark jeg er fodt* („În Danemarca m-am născut”).

După sosirea la Sankt Petersburg, marți 26, mai mult de 5.000 de ruși se perindă în capela Palatului Peterhof, pe care Stalin o transformase în… oficiu poștal. Se aud comentarii nostalgice, precum cel formulat de o femeie bătrână, cu ochii roșii de plâns:

— Este țarina noastră. Sufletul nostru ne aduce aici, căci ne simțim vinovați. Dacă împărăteasa s-a întors în Rusia, este din voia lui Dumnezeu. Noi vrem un nou țar.

Vecina ei, venită din curiozitate și care nu este de acord cu ea, replică:

— O pagină de istorie se încheie și trebuie să ne cunoaștem trecutul.

Un tânăr intervine, cu glas blând:

— Trebuie să reînnodăm iarăși firul între trecut și prezent, rupt de 90 de ani. Sunt monarhist, nu din nostalgie, ci pentru că eu cred că este cel mai bun regim cu putință.

În mulțime, este remarcată Xenia Șeremetiev-Sfiri, nepoata directă a prințului Iusupov. Mai multe persoane amintesc că Peterhof era reședința favorită a defunctei; ea se ruga adesea în capela Aleksandr Nevski.

Joi 28 septembrie. Mulțimea este adunată pe traseul de la

Catedrala Sfântul Isaac la Catedrala Sfinții Petru și Pavel. La Sfântul Isaac, slujba religioasă ține două ore. Patriarhul Alexei al II-lea — care nu fusese prezent la ceremonia din 1998 — exprimă un sentiment împărtășit:

— Asistăm la triumful justiției istorice. În numele tuturor rușilor, cer iertare împărătesei Maria Feodorovna pentru toate suferințele pe care le-a îndurat.

Din 1998, preasfinția sa, convins de seriozitatea investigațiilor științifice, admite autenticitatea rezultatelor. Alexei al II-lea, să reamintim acest lucru, i-a canonizat în anul 2000 pe Romanovii regăsiți[116].

Apoi, sicriul este transportat pe insula care a fost leagănul Sankt Petersburgului. Este dus de opt ofițeri, patru ruși și patru danezi. Ieșind în față din grupul bogat în nume răsunătoare din Gotha, almanahul nobilimii, prințul Michael de Kent, care o reprezintă din nou pe regina Elisabeta a II-a, se înclină, urmat de principii moștenitori ai Danemarcei. La ora 15, tunul din fortăreață trage 31 de salve. De data aceasta, Romanovii, cu toate ramurile reunite, s-au regăsit. Iar văduva lui Alexandru al III-lea, la 140 de ani de la sosirea ei în Rusia, odihnește în sfârșit lângă mormântul soțului ei, într-un sarcofag din marmură albă, în stânga naosului. Primarul Sankt Petersburgului oferă apoi un dejun de 500 de tacâmuri, în fostul Muzeu de Etnografie a Popoarelor Uniunii Sovietice. O altă ceremonie simbolizând reunirea tuturor rușilor: pentru prima comemorare a morții lui Boris Elțin, Vladimir Putin, încă președinte, a pus să fie interpretat de orchestra gărzii sale imnul ales de defunct, apoi imnul sovietic, în continuare oficial în 2008.

*

În ajunul Crăciunului ortodox de rit vechi 2008, sărbătorit la 7 ianuarie, s-a pus punct unui foarte vechi contencios franco-rus. Suntem în Franța, în sudul Parisului, în celebrul cimitir rus Sainte-Geneviève-des-Bois (Essonne). 20.000 de persoane odihnesc în această necropolă creată în 1927. De la sfârșitul anilor 1950, concesiunile celor 648 de morminte nu mai erau plătite, din lipsa unor moștenitori sau a unor contacte cu familiile, explică primarul socialist Olivier Léonhardt. Or, acesta este un loc unic în lume prin însemnătatea sa. Interesul său istoric și patrimonial este incontestabil. Găsim aici un tron al lui Alexandru al II-lea și mormântul mai multor personalități: dansatorul și coregraful Rudolf Nureev (care a fugit în Occident în 1961), cineastul Andrei Tarkovski, pictorul Constantin Korovin și Ivan Bunin, Premiul Nobel pentru literatură. Mii de ruși albi, aristocrați, muncitori, studenți, comercianți, care au fugit și care și-au găsit azil în Franța, au dorit să fie înhumați în ceea ce aproape că a devenit o

bucată de pământ rusesc.

Discuția cu serviciile ambasadei a durat mai bine de zece ani. Primarul sublinia faptul că ambasada Rusiei trebuia să achite o datorie. „Este vorba de un cimitir comunal, iar eu nu văd de ce locuitorii care nu au nicio legătură cu Rusia ar trebui să plătească aceste concesiuni și nu familiile imigraților ruși”. În cele din urmă, președintele Putin, după laborioase negocieri, a deblocat situația.

La 11 ianuarie, cu ocazia ceremoniei, ambasadorul Federației Ruse, E.S. Aleksandr Avdeev, a anunțat că era alocată o sumă de 692 700 de euro118. „O parte din sumă va servi la punerea în valoare a cimitirului”, s-a bucurat primarul, care intenționează să transforme locul într-un adevărat obiectiv turistic, cu circuite de vizitare și ghidaj audio.

„Toți rușii se împacă, în fine. Acest gest istoric pune capăt războiul civil între țară și emigranții săi care au fugit de revoluția din 1917”, spune Nicolas de Boishue, descendent al principesei Mecerski și directorul Casei ruse de la Sainte-Geneviève-des-Bois. Nu-i vine să creadă în decizia fără precedent, luată la cel mai înalt nivel, cu sprijinul ambasadei țării sale de baștină.

Rusia trăiește momentul marii iertări[117].

107 Pornind de la o fortăreață și de la uzina înființată în 1721, orașul și – a primit numele, în 1723, în onoarea celei de - a doua soții a lui Petru cel Mare, Ecaterina I. Orașul a devenit capitala regiunii miniere și industriale a Uralilor, reputat de asemenea pentru prelucrarea pietrelor sale prețioase și semi prețioase. La Expoziția universală de la Paris din 1900, producția manufacturii imperiale era reprezentată de o hartă a Franței întocmită din roci din Munții Ural, expusă ulterior la Muzeul Luvru. La 1 818 km de Moscova cu Transsiberianul, Ekaterinburg este, pe direcția vest - est, poarta Siberiei și începutul câmpiei sale occidentale.

108 În zilele care precedă masacrul de la Ekaterinburg și în cele care îi urmează, mai mulți membri ai familiei Romanov sunt executați, ceea ce dovedește voința de a elimina dinastia prin acțiuni concertate.

109 Enquête judiciaire sur l’assassinat de la famille impériale russe, Payot, 1924.

110 Exclamația se explică prin faptul că Philippe Dassel ținea mereu mainile în buzunare, spre amuzamentul celor din jur (n.tr.).

111 Saint - Denis, în nordul Parisului, inițial construită în vremea lui Dagobert I pe amplasamentul unui vechi altar creștin, a devenit o bazilică gotică în secolele XII–XIII, socotită actul de naștere al goticului, statut la care ajunge prin străduințele abatelui Suger (abate de Saint - Denis în 1122); necropolă regală conținând mormintele a nenumărați regi și regine ale Franței, de la Dagobert I până la Ludovic

al XVIII-lea; devastată în anii Revoluției din 1789; redată cultului în perioada Restaurației și devenită muzeu (n.tr.).

112 Bugetul alocat de guvern era de cinci milioane de ruble, echivalând la vremea respectivă cu cinci milioane de franci.

113 Așa s - a și întâmplat: descoperite în 2007, autentificate, rămășițele țareviciului Alexei și ale marii ducese Maria au fost înhumate în 2008 (n.tr.).

114 Pentru problemele genealogice, se va citi cu mare interes studiul pertinent al doctorului Jean - Marie Thiebaud, Les Romanov (Éditions Christian, 1998), dar care evident nu putea ține seamă de descoperirile posterioare acestei date.

115 „Albaștrii" erau soldații republicii, numiți astfel de regaliștii din Vendée în timpul Revoluției franceze, după culoarea uniformelor albastre. „Șuanii" erau răsculații regaliști din provinciile din vestul Franței, în timpul Revoluției franceze, numiți astfel după șeful lor, Jean Cottereau, zis Jean Chouan (n.tr.).

116 Marina Grey a publicat mai multe lucrări pasionante despre Rusia în război și despre familia imperială, îndeosebi Mon père, le général Dénikine (Perrin, 1985), Enquête sur le massacre des Romanov (Perrin, 1987) și, în colaborare cu Jean Bourdier, Les Armées blanches (Stock, 1968).

117 Amintirea unui al doilea împărat implicat în Primul Război Mondial — pe care nu el îl declarase, deoarece unchiul său, Franz Joseph, domnea încă — și constrâns și el să abdice, a avut parte de o recunoaș tere creștină comparabilă. Carol I de Habsburg - Lorena (totodată Carol al IV-lea al Ungariei), suveran de la sfârșitul anului 1916 până în 1918, a fost beatificat la Roma de papa Ioan - Paul al II - lea, la 3 octombrie 2004.

118 Ambasadorul Avdeev și - a părăsit postul de la Paris în iunie 2008: prim - ministrul Putin l - a numit ministru al culturii.

119 La 17 iulie 2008, mai mult de 20 000 de persoane s - au dus în locurile unde au fost descoperite ultimele corpuri ale familiei imperiale identificate. Acest pelerinaj, în fruntea căruia se aflau numeroși preoți, demonstrează amploarea omagiului popular adus de Rusia de astăzi celei de ieri.

POSTFAȚĂ

Trecutul familiilor aristocratice din Europa, puțin cunoscut publicului românesc, constituie, în ultimul timp, o preocupare constantă a istoricilor de pe bătrânul continent și nu numai. În România, genul acesta de lucrări nu reprezintă o noutate. Alături de monografiile familiilor domnitoare din Moldova și Țara Românească sau a familiei regale Hohenzollern, care au fost elaborate cu mai multe

decenii în urmă, specialiștii și-au concentrat atenția, în ultimii ani, asupra realizării unor monografii ale familiilor boierești precum Goleştii, Ghiculeştii, Strudzeştii, Filipeştii ş.a.

Înscriindu-se în acest domeniu de expertiză, lucrarea ziaristului și scriitorului Jean des Cars, specializat în literatură cu subiecte istorice, poate fi considerată o cronică a familiei Romanovilor, dinastia care a condus Rusia mai bine de 300 de ani, din cel de-al doilea deceniu al secolului al XVII-lea până la începutul secolului trecut. De fapt cartea sa, apărută la Paris în 2008, este mult mai mult. Fără a exagera, Jean des Cars transformă parcă saga Romanovilor într-un film serial, care se derulează cu repeziciune în fața ochilor noștri, singura condiție pentru cititor fiind de a se transpune afectiv în urmărirea demersului inițiat de realizator.

Jurnalistul de la *„Paris Match”* și *„Le Figaro”*, pentru a aminti numai două dintre cele mai importante cotidiene la care colaborează, a mai „recidivat” în prezentarea istoriei familiilor domnitoare din Europa. Printre cărțile sale recente se numără cronica familiei Habsburg (*La Saga des Habsbourg. Du Saint Empire à l'union européenne,* Perrin, 2010) și cea a familiei Windsor (*La saga des Windsor,* Perrin, 2011).

Aducând, cu obiectivitate, în fața cititorului evenimente și fapte de mult petrecute, schițând, cu sinceritatea istoricului, portrete ale celei mai cunoscute familii domnitoare din Rusia, încercând, cu rigurozitatea breslei din care provine, să demoleze sau să remodeleze idei preconcepute despre Romanovi, Jean des Cars ne pune, nu de puține ori, în fața unei viziuni personale despre un trecut fascinant, despre care întotdeauna am vrea să știm mai multe.

Narând, fără a insista, evenimentele care premerg venirea pe tron a noii dinastii, autorul trece, lejer și pe nesimțite, la depănarea poveștii Romanovilor. Nu se apleacă asupra personajelor decât atunci când este cazul, iar izvoarele istorice îi permit. Și dacă referirile la primii Romanovi sunt sporadice, în fața coloșilor dinastiei, autorul se dezlănțuie. Informațiile curg până la amănunt, portretele, chiar dacă uneori subiective, sunt edificatoare, analiza se îmbină cu dezvăluirile picante. Și astfel pentru Petru I, Ecaterina a II-a, Alexandru I sau, în final, pentru Nicolae al II-lea sunt compuse ample fresce, de cele mai multe ori binevoitoare.

Bogați, iubitori de frumos, adevărați mecena ai Orientului, Romanovii, începând cu Petru I și continuând, mai ales, cu Ecaterina a II-a și urmașii săi au adunat în palatele lor adevărate colecții de tablouri, sculpturi și bijuterii. Autorul urmărește, cu obstinație, crearea acestui tezaur neprețuit, istoricul clădirilor care le-au adăpostit și, în paralel, al instituțiilor care au fost create pentru a le dărui publicului larg.

Nu de puține ori tragismul unei epoci sau destinul trist al unui cap încoronat sunt descrise cu migală și atenție în culori sumbre, lăsând cititorului posibilitatea de a da sentințe.

Uneori, ca urmare a iureșului prin istoria Rusiei, autorul greșește, credem fără prejudecată. Unii termeni istorici au nevoie de mai multe explicații, anumite fapte istorice sunt omise, unele evenimente privind istoria noastră națională, de exemplu, sunt trecute cu vederea. Și atunci intervine obiectivismul și știința de carte a traducătorului, care, în toate cazurile constatate, corectează neajunsurile.

Dar această istorie a dinastiei Romanov capătă culoare datorită stilului autorului. Alert, relatând cu vervă faptele, ideile fiecărui capitol se rostogolesc într-un ritm amețitor, imaginile se compun și se descompun, comparațiile și metaforele dau culoare narațiunii. Colocvial, autorul se adresează fiecărui cititor în parte și tuturor în același timp, presărându-și discursul cu exemple, cu mici comparații și cu vorbe de duh. În acest fel, cartea nu se citește, ci se soarbe. Rândurile trec cu iuțeală prin fața ochilor, te apropii cu repeziciune de ultimele pagini ale cărții și constați, cu regret, că saga s-a sfârșit.

Între roman istoric și lucrare științifică, cartea este mai degrabă o relatare jurnalistică a unui trecut de mult uitat, pe care autorul încearcă să îl învie prin mijloacele specifice profesiei sale.

Din ce în ce mai des întâlnite în peisajul lucrărilor de popularizare a istoriei, lucrările de acest fel, pentru scrierea cărora trebuie har, sunt îndrăgite de publicul iubitor al trecutului deoarece sunt ușor de citit și savurat.

Apreciată atât în Franța, cât și în țările în care a fost tradusă, cartea lui Jean des Cars merită citită, măcar și pentru lecțiile care se desprind din rândurile ei. Parcurgând-o, veți avea încă un prieten care vă va îmbogăți nu numai mintea, ci și sufletul. Încercați!

Prof. dr. Doru Dumitrescu

Petru cel Mare (1672–1725), al cincilea țar din dinastia Romanov. Împăratul, care impune și prin statura sa (avea 2,04 metri înălțime), și-a propus să-și reformeze țara, pe care o socotește prea orientală și înapoiată. Călătorește și atrage în Rusia arhitecți, pictori, matematicieni, sculptori și ingineri pentru a construi un oraș și un port inspirate de cele din Amsterdam. Sankt Petersburg, care va deveni capitala Imperiului Rus în 1712 în locul Moscovei, trebuia să fie „o fereastră deschisă spre Europa”.

Ecaterina I (1684–1727), împărăteasa Rusiei din 1725 până în 1727. Amanta, apoi soția lui Petru cel Mare, ea îi urmează pe tron cu sprijinul fostului ei „protector”, Menșikov. A înființat Academia de Științe din Sankt Petersburg.

Anna Ivanovna (1693–1740), împărăteasa Rusiei din 1730 până în 1740. Nepoata lui Petru cel Mare a redat Sankt Petersburgului rangul de capitală. În 1738, fondează prima școală de balet din Sankt Petersburg.

Elisabeta Petrovna (1709–1762). Fiica lui Petru cel Mare și a Ecaterinei I, domnește din 1741 până la moartea ei, în 1762. Dezvoltă comerțul și industria, dar întemeiază și universități. Se află sub influența artistică a Franței. Participă la Războiul de Șapte Ani, alături de Austria.

Petru al III-lea (1728–1762). Nepotul lui Petru cel Mare prin mama sa (Anna Petrovna). El s-a căsătorit cu o principesă germană, Sophie de Anhalt-Zerbst, viitoarea Ecaterina a II-a. I-a urmat la tron (în 1762) țarinei Elisabeta, mătușa lui. Fanatic admirator al Prusiei, este asasinat la 10 iulie 1762.

Ecaterina a II-a cea Mare (1729–1796). Lunga sa domnie (1762–1796) este remarcabilă. „Despot luminat”, prietenă a enciclo pediștilor francezi, ea consolidează puterea imperială, întocmește instrucțiuni inspirate din Montesquieu, înfrumusețează Sankt Petersburgul și fondează Ermitajul.

Pavel I (1754–1801), fiul Ecaterinei a II-a, care a domnit între 1796 și 1801, duce o politică total opusă celei promovate de mama sa. Vedea pretutindeni comploturi; va fi asasinat în cele din urmă.

Alexandru I (1777–1825), fiul lui Pavel I și nepotul favorit al Ecaterinei a II-a. Se coalizează cu Anglia împotriva lui Napoleon Bonaparte, apoi îl întâlnește pe împăratul francezilor la Tilsit, în 1807. În 1812, se produce invadarea Rusiei. „Eliberator al Europei”în 1814, moartea sa rămâne un mister.

Nicolae I (1796–1855). Împărat în 1825, el reprimă răscoala decem briș tilor și capătă porecla de „țarul de fier”. Socotindu-se „jandarmul Europei”, începe în februarie 1854 Războiul Crimeii împotriva Franței și Angliei.

Alexandru al II-lea (1818–1881) întreprinde numeroase reforme, dintre care cea mai importantă este desființarea iobăgiei, în 1861. Dezvoltând rețeaua feroviară, el cucerește Caucazul și Asia Centrală. A scăpat cu viață din mai multe atentate; a fost asasinat la 1 martie 1881.

Țarul Alexandru al III-lea (1845–1894). Acest uriaș reprimă mișcările teroriste care au complotat asasinarea tatălui său și încheie, din 1891, diverse înțelegeri care vor duce la alianța franco-rusă.

Nicolae al II-lea (1868–1918), al optsprezecelea țar din dinastia Romanov, fotografiat în timpul vizitei la Londra, în anul încoronării (1896), împreună cu soția sa, Alexandra Feodorovna (care o ține în brațe pe micuța Olga, primul lor copil), și regina Victoria.

Nicolae și Alexandra în 1914, alături de cele patru fete și de fiul lor, Alexei (născut în 1904), bolnav de hemofilie. De la stânga la dreapta: (așezați) Maria, împărăteasa Alexandra, țarul Nicolae al II-lea, Anastasia, Alexei (în față) și (în picioare) Olga și Tatiana.

Sankt Petersburg, 17 iulie 1998. Președintele Boris Elțin și soția lui se

înclină în fața rămășițelor pământești ale familiei imperiale masacrate cu 80 de ani în urmă la Ekaterinburg.

Observații

[←1]

„France-Russie: le rendez-vous manque” (Franța-Rusia: întâlnirea ratată), *Politique Magazine*, nov. 2007. O remarcabilă analiză.

[←2]

Opera Cneazul Igor nu a fost decât parțial interpretată în timpul vieții lui Borodin. Compozitorul, care s-a îmbolnăvit de holeră în jurul anului 1882, a murit subit în cursul unui bal costumat la Academia imperială de medicină, la 28 februarie 1887. Opera a fost terminată de Rimski-Korsakov și de Glazunov în 1890. Cneazul Igor a fost adesea unul din triumfurile trupei de la Balșoi. Este interesant să notăm că această operă, care înfățișează începuturile primei dinastii ruse, a fost elaborată timp de 18 ani, sub domnia a doi Romanovi, țarii Alexandru al II-lea și Alexandru al III-lea, preocupați să cunoască istoria vremurilor îndepăr tate. În aceeași epocă este publicată, în 1885, o Istorie a statului rus (862-1884), la inițiativa lui Alexandru al III-lea.

[←3]

Putem foarte bine cumpăra astăzi portrete ale unor sfinți, executate în epoca noastră de excelenți artiști. Dar, repet, doar o lucrare zugrăvită de un călugăr însărcinat cu această misiune este, stricto sensu, o „icoană”. Începând din secolul al XVIII-lea, această artă sacră a fost concurată de o artă profană. Atenție deci la colecțiile de „false icoane”, inclusiv vechi sau pretinse ca atare! O veritabilă icoană nu poate fi redusă la o lucrare de artă. Prin esența ei, este un obiect de cult.

[←4]

Filip I, care domnește între 1060 și 1108, va fi, la fel ca mama sa, excomunicat, ceea ce îl va impiedica să participe la prima cruciadă.

[←5]

Destinul lui Ivan cel Groaznic îl fascina pe Stalin, care a decis să se slujească de el pentru a ridica moralul poporului în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Extraordinarul film — capodopera marelui realizator Serghei Mihailovici Eisenstein — Ivan cel Groaznic, a fost realizat în două părți: prima în alb-negru din 1942 pană în 1944 (durată o oră și 40 de minute), iar cea de-a doua în 1945-1946, în culori (o oră și 30 de minute). Dintr-o a treia parte prevăzută, nu au rămas decât ultimele douăzeci de minute de la sfârșit. Dominat de puternica interpretare a lui Nikolai Cerkasov, filmul, turnat în Kazahstan, în Asia Centrală, arată că țarul proclamă necesitatea unei puteri solide pentru a-i învinge pe dușmanii patriei… atunci când aceasta este în primejdie până la bătălia de la Stalingrad, care marchează cotitura războiului (25 noiembrie 1942). „Forța mea este încrederea poporului”, asigură Ivan. Dar Stalin a considerat rezultatul ca fiind uneori ambiguu. Putem, într-adevăr, găsi în film atât o condamnare a dictaturii, cât și o apologie a puterii legitime. Rezultatul: cenzura sovietică interzice difuzarea părții a doua până în august 1958, adică la cinci ani de la moartea lui Stalin… În 2009, realizatorul Pavel Lunghin, care a filmat mult Rusia contem po rană, a semnat un film, Țarul, despre Ivan cel Groaznic, difuzat în Franța în 2010. „Rusia, spune el, s-a construit pe mituri de care are nevoie ca să meargă mai departe.”

[←6]

Celebrul poet rus Aleksandr Pușkin a scris o dramă consacrată lui Boris Godunov. Inspirandu-se dintr-o Istorie a statului rus apărută în 1826, compozitorul Modest Musorgski a scris între 1868 și 1869 o capodoperă a muzicii clasice ruse. Opera Boris Godunov, a cărei acțiune se desfășoară între 1598 și 1605 și care, între nebunie și uzurpare, ilustrează nefericirile Rusiei, a fost la început refuzată de comitetul de lectură al Teatrului Mariinski, Opera imperială din Sankt Petersburg. Compoziția este socotită „prea rusească" (!) și istoric „prea poloneză", mai cu seamă în al treilea act… Refăcută, tăiată și deja cunoscută prin versiuni de concert parțiale, opera este pusă în scenă la Mariinski la 8 februarie 1874. Publicul este entuziast, critica împărțită: în cinci acte, opera nu este jucată decat de… douăzeci și șase de ori. În anii 1890, după moartea lui Musorgski, această operă este reluată la Moscova, la Balșoi, într-o versiune reorchestrată de Rimski-Korsakov. Și aproape întotdeauna această versiune este cea interpretată, de pildă la Paris, în 1908, de trupa lui Serghei Diaghilev și de celebrul bas Șaliapin.

[←7]

Ținându-se seamă de tulburări, rămășițele pământești ale lui Boris Godunov fuseseră transferate la mănăstirea Sfantul Serghei, centrul spiritual al Bisericii Ortodoxe Ruse, lângă localitatea Serghiev Posad, numită Zagorsk în perioada sovietică și care astăzi și-a reluat vechiul nume.

[←8]

Barca este expusă la Sankt Petersburg — ceea ce este semnificativ! — într-un mic pavilion din fața Catedralei Sfinții Petru și Pavel.

[←9]

Astăzi cartier industrial al Amsterdamului, Zaandam păstrează amintirea trecerii lui Petru cel Mare. În piața centrală se înalță o statuie. Căsuța (Czaar Peterhuisje), în continuare vizibilă pe o stradă (Czaar Peterstraat) și care se poate vizita, a fost protejată cu ziduri de cărămidă în 1895. Totul s-a făcut pe cheltuiala țarului Nicolae al II-lea.

[←10]

În 1922, Lenin a transformat mănăstirea în muzeu. Cele două conspiratoare, Eudoxia și Sofia, sunt înmormântate în cimitirul lipit de latura sud-vestică. În epoca sovietică, această necropolă nu putea fi vizitată decât cu autorizație din partea primăriei Moscovei. Numeroși oameni celebri odihnesc acolo: Nikolai Gogol, Anton Cehov, Serghei Eisenstein, Nikita Hrușciov, Mstislav Rostropovici, Boris Elțin ș.a.

[←11]

O verstă este egală cu 1 067 metri.

[←12]

La bătălia de la Stănilești, pe Prut, a participat și Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei (n.tr.).

[←13]

Pe această insulă, Petru cel Mare își amenajase de asemenea extraordinarul cabinet de curiozități aduse din prima sa călătorie pentru educarea poporului rus. Minunat restaurat și amenajat, palatul Menșikov amintește de importanța călătoriei țarului și a apropiaților săi în Olanda.

[←14]

Acesta, viitorul Petru al III-lea, se va naște trei ani mai târziu, în februarie 1728.

[←15]

Tradiția este respectată: în fiecare zi, un ofițer își consultă ceasul și pune să se tragă, la amiază, o salvă fără ghiulea, dintr-un bastion al citadelei. Vreme îndelungată, în afară de moartea suveranului sau de nașterea unui moștenitor, tunul a servit și la anunțarea evadării vreunui prizonier (precum faimosul „Tunet din Brest”; de altfel și o înjurătură de matelot) sau a deschiderii unui canal navigabil în Neva cuprinsă de ghețuri.

[←16]

Calendarul iulian, folosit de Rusia până în 1918, este în întârziere față de calendarul gregorian, adoptat în Europa în 1582. Decalajul, variabil, poate ajunge pană la cincisprezece zile. Astfel, de pildă, țarul a decedat la 28 ianuarie 1725 după unul din sisteme, la 8 februarie după celălalt, iar Revoluția din octombrie a izbucnit (pe stil nou) la 7 noiembrie 1917.

[←17]

Le Drame des Romanov, Robert Laffont, două volume, 1966 și 1969. Reeditare într-un singur volum la aceeași editură, 1988.

[←18]

Academia de Științe a fost transferată la Moscova în 1934, dar unele institute au rămas în continuare la Leningrad / Sankt Petersburg. În respectul viziunii lui Petru cel Mare, ansamblul clădirilor a fost îmbogățit cu colecții ulterioare, precum fosilele gigantice de mamuți găsite în Siberia în 1900 și o bibliotecă științifică de 14 milioane de volume.

[←19]

Astăzi în Letonia. Ielgava este numele ei leton. Mitau este numele german și Mitava va fi numele rusesc de după anexare, in 1795. Între 1798 și 1801, apoi de la 1804 pană la 1807, contele de Provence, fratele mai mic al lui Ludovic al XVI-lea și viitor Ludovic al XVIII-lea, s-a instalat în fosta reședință a ducilor de Curlanda.

[←20]

Konigsberg, care se dezvoltase în jurul unei fortărețe ridicate de cavalerii teutoni, a devenit orașul încoronării regilor Prusiei odată cu Frederic I, în 1701. Ocupat mai tarziu de ruși, apoi de francezi, bombardat de sovietici in 1944, a fost atribuit URSS prin conferința de la Potsdam din 1945 și rebotezat în rusește cu numele de Kaliningrad în 1946; autoritățile din Germania de Est i-au dinamitat castelul în 1960, exemplu al tensiunilor din perioada Războiului Rece. Astăzi, Kaliningrad este o prețioasă enclavă a Rusiei (15 000 km2, 900 000 de locuitori) intre Polonia și Lituania.

[←21]

Se pare că numele de Biron ar fi aici o pronunție deformată — curentă la vremea respectivă — a numelui german Buhren, date fiind prezența imigraților protestanți francezi care fugiseră după revocarea edictului din Nantes și amestecul lingvistic. Membrii familiei Biron din Curlanda, după cum se va spune mai tarziu spre a-i deosebi de o ilustră familie franceză, erau originari din Mecklenburg, seniorii castelului Wartenberg din Silezia prusacă; fuseseră înnobilați în Polonia în 1638.

[←22]

Construit de țar din 1714 pană în 1725, complet transformat mai apoi, acest palat cu nume german îl onora pe Petru cel Mare. Era însoțit de nume franțuzești, cele ale pavilioanelor risipite în parc: Monplaisir, Marly și Ermitage. Astăzi, acest splendid edificiu, ridicat, la fel ca grădi nile sale cele bre, din ruinele celui de-al Doilea Război Mondial, este denumit Petrodvoreț.

[←23]

Este o formulă de curtoazie, foarte frecventă pe atunci, și care se dorește a fi liniștitoare în relațiile familiale încordate. În realitate, este vorba de nepoata ei de gradul doi.

[←24]

Élisabeth I de Russie, l’autre imperatrice, lucrare de referință, completă și care acoperă o lacună în privința unei țarine foarte importante, Fayard, 2007.

[←25]

Numele de Lomonosov a a mai fost dat, în 1948, domeniului de la Oranienbaum, căci savantul locuise în regiune. Înaintea lui, Menșikov își avusese reședința acolo la începutul secolului al XVIII-lea. Ansamblul, situat la circa 40 km de Sankt Petersburg, se află în fața bazei militare de la Kronstadt și a fost unicul oraș din împrejurimile Leningradului rămas în mainile sovieticilor în timpul celui de - al Doilea Război Mondial, în perioada asediului de 900 de zile, din 1941 până în 1944.

[←26]

Ceea ce numim astăzi Palatul de Iarnă este, în realitate, al șaselea cu acest nume. Cel de - al treilea, datorat tesinezului Domenico Trezzini, ocupa actualul loc al teatrului de la Ermitaj. Palatul de Iarnă, care adăpostește o parte din Muzeul Ermitaj, a fost reședință imperială vreme de un secol și jumătate. Între coloanele sale, mereu albe, culoarea zidurilor se schimbă. La Revoluția din 1917, aveau culoarea nisipului; astăzi sunt verzi. Ansamblul monumental este acum bine luminat, datorită mecenatului unei intreprinderi franceze.

[←27]

Francine - Dominique Liechtenhan, *op. cit.*

[←28]

Colonie germană încă din secolul al XII - lea; cedat Suediei prin tratatele din Westfalia în 1648, orașul a fost reluat de electorul de Brandeburg în 1677, redat Suediei în 1679, apoi anexat Prusiei prin pacea de la Stockholm în 1720. Ocupat de francezi din 1806 pană în 1813, Stettin a fost atribuit Poloniei la Conferința de la Potsdam în 1945, iar populația sa germană a fost evacuată. De atunci, numele său polonez este Szczecin.

[←29]

Termenul nu apare cu adevărat decât în 1768, inspirat din limba greacă și însemnând literalmente „cel care guvernează el însuși”, adică fără control. Doar prin exces va căpăta sensul peiorativ de despot, tiran și dictator. Ecaterina a II - a este deci, la fel ca Ludovic al XIV - lea, șef de stat și de guvern.

[←30]

Întemeiată de Ecaterina a II - a în 1794, Odessa s - a dezvoltat rapid sub impulsul unui francez, ducele de Richelieu, nepotul mareşalului, guvernatorul provinciei Odessa din 1804 până în 1814. Oraşul păstrează de atunci un urbanism elegant, după o lentă restaurare.

[←31]

Friedrich Melchior, baron de Grimm (1723–1807), scriitor și critic german care a lăsat o monumentală corespondență literară, filosofică și artistică (17 volume!). El informa cele mai înalte personaje din Europa asupra vieții intelectuale de la Paris.

[←32]

Afacerea Calas (1762–1765), proces a cărui victimă a fost Jean Calas, protestant francez, negustor din Toulouse, acuzat că și - a ucis fiul pentru a - l împiedica să se convertească la catolicism. Jean Calas a fost supus la chinuri și executat (1762). Voltaire a contribuit la reabilitarea sa în 1765 (n.tr.).

[←33]

Fiziocrație — doctrină care susține că munca agricolă este unica sursă de bogăție (n.tr.).

[←34]

În timpul Convenției republicane, denumire dată revoluționarilor parizieni cei mai îndârjiți, care purtau pantaloni lungi cu dungi, spre deosebire de „la culotte”, pantalonul aristocratic până la genunchi (n.tr.).

[←35]

Hélène Carrère d'Encausse, *Catherine II*, Fayard, 2005.

[←36]

Henri Troyat, de la Academia franceză, a consacrat una din ultimele sale cărți, excelentă, lui *Paul I, le tsar mal aime* (Pavel I, țarul neiubit), Grasset, 2003.

[←37]

Hélène Carrère d'Encausse, *op. cit.*

[←38]

Să amintim că Pavlovsk, care nu și - a schimbat niciodată numele, ca și celelalte reședințe imperiale din împrejurimile Sankt Petersburgului au fost devastate și incendiate în cursul luptelor din perioada asediului Leningradului, din 1941 până în 1944. Restaurarea lor, o veritabilă renaștere, ține de miracol. Ea a permis de asemenea lui Stalin și succesorilor săi să demonstreze, prin reanimarea acestui patrimoniu, că nu erau „barbari”, mascând oroarea Gulagului. În centrul curții este înălțată, din 1872, o statuie a lui Pavel I în uniformă prusacă. Ocu pantul german a păstrat – o deoarece era statuia unui țar progerman. Realizată din bronz, a fost utilizată ca releu al instalației electrice de campanie…

[←39]

Oază din Asia Centrală, la sud de Marea Aral, astăzi în Uzbekistan.

[←40]

În epoca sovietică, castelul Mihailovski, care nu trebuie confundat cu palatul Mihailovski, a adăpostit biblioteca inginerilor marinei de război. Era numit castelul Inginerilor. Și - a regăsit acum vechiul nume.

[←41]

Născut în 1754, fost avocat, originar din cantonul Vaud, fusese nevoit să - și părăsească ținutul natal când acesta fusese ocupat de cei din Berna în 1782. A fost preceptorul marilor duci Alexandru și Constantin din 1783 până în 1795. Din 1798 până în 1800, a fost unul dintre membrii Directoratului Republicii Helvetice.

[←42]

Ministere, al căror nume va fi adoptat în 1802 printr - o reorganizare administrativă.

[←43]

Anexat de Rusia în 1795, astăzi Vilnius, capitala Lituaniei.

[←44]

Toate cele trei nume amintite aparțin unor celebre favorite regale: Jeanne-Antoinette Poisson, marchiză de Pompadour (1721–1764), favorita regelui Ludovic al XV - lea; Françoise-Athénaïs de Rochechouart, marchiză de Montespan (1640–1707), favorita regelui Ludovic al XIV - lea, cu care a avut opt copii; Louise de La Baume Le Blanc, ducesă de La Vallière (1644–1710), favorita regelui Ludovic al XIV - lea, cu care a avut trei copii, retrasă la o mănăstire de carmelite (n.tr.).

[←45]

În 1804, după nașterea fiicei adulterine a lui Alexandru, împărăteasa Elisabeta a avut o legătură cu Alexei Ohotnikov, care a murit la scurt timp mai apoi, înjunghiat la ieșirea de la teatru.

[←46]

Eylau, astăzi oraș - frontieră între Polonia și enclava rusă Kaliningrad, se numește Bagrationovsk, un omagiu adus generalului rus Bagration.

[←47]

Friedland, la 25 km est de Eylau, a devenit orașul rus Prav dinsk. Alexandru I a urmărit bătălia din clopotnița bisericii de acolo.

[←48]

Tilsit este astăzi orașul rus Sovletsk, la nord de Kaliningrad, la frontiera cu Lituania.

[←49]

Astăzi, podul Tilsit.

[←50]

Țarul va răscumpăra de la moștenitorii lui Josephine superbe tablouri, continuând astfel tradiția de îmbogățire a colecțiilor Ermitajului.

[←51]

Acesta poartă în continuare numele de apartamentul lui Alexandru, chiar dacă ultimii monarhi care au locuit acolo au fost, din 1916 până in 1918, Carol și Zita de Habsburg - Lorena, suveranii Austro - Ungariei.

[←52]

Vezi *Alexandre I* de Henri Troyat, Flammarion, 1980.

[←53]

Perioada cuprinsă între 20 martie și 22 iunie 1815 în cursul căreia Napoleon a revenit la putere, făcându - și intrarea în Paris la 20 martie, după evadarea din insula Elba. Învins definitiv la Waterloo, el abdică la 22 iunie, fiind mai apoi exilat în insula Sfânta Elena din Oceanul Atlantic, unde va și muri la 5 mai 1821 (n.tr.).

[←54]

Foarte îndrăgostit de contesa poloneză Ioana Grudzinska, divorțase pentru ea și obținuse, cu dificultate, permisiunea împărătesei văduve, mama sa, de a se recăsători. A doua sa soție a primit titlul de principesa Lowicka. Instalat în Polonia, a fost alungat de insurecție și s - a refugiat la Vitebsk, în Bielorusia, în partea din Polonia devenită rusească, după a treia împărțire, cea din 1795. A murit acolo de holeră în 1831.

[←55]

În Rusia se spune „decabriști” (*dekabr*: decembrie). Evenimentul i – a inspirat pe numeroși scriitori. Henri Troyat, membru al Academiei franceze, a povestit această tragedie și ce a mai urmat într - un foarte frumos ciclu romanesc în cinci volume, *La Lumière des Justes* (Lumina celor Drepți; Flammarion, 1966). După 1917, Piața Senatului a primit numele de Piața Decembriștilor.

[←56]

Cei cinci spânzurați sunt Pavel Pestel, Serghei Muraviov - Apostol, Mihail Bestujev - Riumin, Piotr Kahovski și Kondrati Rileev. Un obelisc comemorează execuția lor. Deportații în Siberia sunt adesea însoțiți de soțiile lor. Celebră este principesa Volkonski. Ea a renunțat la titlurile și la bunurile sale pentru a - și urma soțul condamnat. La Irkutsk, în ciuda imenselor dificultăți, a întreținut o viață culturală strălucitoare, organizând chiar și concerte. Casa ei, restaurată și preschimbată într - un fermecător muzeu, este mărturia spiritului ei strălucit, a rezistenței și a curajului în fața adversităților.

[←57]

Eugène Anissimov, *Les Romanov, empereurs de Russie*, traducere (în franceză) de Natalie Moultatouli, Abris, Sankt Petersburg, 2007.

[←58]

Vechiul nume grecesc al orașului Edirne (azi în Turcia, la frontiera cu Bulgaria). Orașul fusese, în secolul al XIV - lea, capitala Imperiului Otoman. Tratatul care recunoștea autonomia Greciei este semnat aici în 1829, precedând protocolul de la Londra (1830) și tratatul de la Constantinopol care crea regatul Greciei (1832). Adrianopol / Edirne a fost atribuit Greciei în 1920, apoi restituit în cele din urmă Turciei în 1923.

[←59]

Ulterior, ecartamentul căilor ferate rusești va fi adus la 1,67 metri față de 1,43 metri în majoritatea țărilor vest - europene, în afară de cele din Peninsula Iberică. Just presentiment al țarului: acești 20 de centimetri diferență îl vor împiedica pe Hitler, în 1941, să invadeze URSS pe șine. Printr - o decizie luată cu mai bine de o sută de ani înainte de Operația Barbarossa, țarul îl salvează pe Stalin… De altfel, atunci când calea ferată va fi dublată, contrar uzanței britanice adoptată în Franța, circulația trenurilor rusești se va face pe dreapta, potrivit modelului german.

[←60]

Buda, orașul de sus, și Pesta, orașul de jos, de fiecare parte a Dunării, vor fi reunite abia în 1873.

[←61]

La expirarea acestei concesiuni, în 1862, o întreprindere franceză obține contractul de concesiune (material, exploatare), dar după ce a fost nevoită să scadă prețul cu… 45% în raport cu societatea americană a lui George Whistler.

[←62]

Mai târziu, pe această axă între cele două mari orașe, a fost pus în circulație un confortabil tren de noapte, *Săgeata roșie*, cel mai prestigios tren sovietic, apoi rus, în afara miticului *Transsiberian.*

[←63]

Primul director al Ermitajului, numit în anul 1863, a fost Stepan Ghede onov. El a suprimat exclusivitatea Curții în eliberarea biletelor și obligația de a avea o haină de ceremonie cu prilejul vizitării. Să amintim că actualul Muzeu Ermitaj cuprinde cinci clădiri. Noul Ermitaj a fost singurul con struit în secolul al XIX - lea și singurul conceput în mod specific drept muzeu deschis publicului. Cea mai mare clădire, care este Palatul de Iarnă, nu a fost afectată muzeului decât în 1946.

[←64]

Explicație eronată. Marea Neagră și - a căpătat denumirea încă din vechime datorită culorii plumburii născute de furtunile puternice și bruște, dar și algelor și vârtejurilor de nisip, toate la un loc dând impresia unei mări neprimitoare, populate cu monștri. A fost numită și Pontul Euxin, adică „marea ospitalieră” de către greci, care au schimbat vechiul nume persan *axaena* = negru, înțeles ca *axeinos* = neospitalier, în *euxeinos* = ospitalier, dat fiind că au găsit aici condiții favorabile pentru comerț (n.tr.).

[←65]

Congresul de la Viena redase Sardinia Piemontului, constituindu-se Regatul Piemontului și Sardiniei. Angajarea sa alături de Franța este interesată: se va afla la baza unității italiene dorite de Napoleon al III - lea.

[←66]

Astfel, principatele române Moldova și Țara Romanească se vor uni și vor da naștere, în 1859, unui stat unic, ulterior regatul României. Iar unitatea italiană se va înfăptui după războiul câștigat de armatele lui Napoleon al III - lea împotriva celor ale lui Franz Joseph, cu victoriile de la Magenta și Solferino.

[←67]

Astăzi Dubrovnik, în Croația.

[←68]

În rusă Gherțen.

[←69]

Sufletele morților considerate divinități. În sens mai larg, metaforic, spirite tutelare ale strămoșilor (n.tr.).

[←70]

Henri Troyat, de la Academia franceză, *Alexandre I, le tsar libérateur*, Flammarion, 1990.

[←71]

Puşkin publicase în 1834 o nuvelă, *Dama de pică*, nuvelă pe care se bazează libretul celebrei opere a lui Ceaikovski, care a avut premiera la Teatrul imperial Mariinski din Sankt Petersburg la 19 decembrie 1890. În actul trei, al doilea tablou se desfăşoară în faţa grilajului grădinii de vară, de- a lungul Nevei.

[←72]

Numele de Petipa poate fi înțeles în franceză ca *Petit pas* = pas mic sau pași mărunți (n.tr.).

[←73]

În 1910, el va fi înmormântat în cimitirul petersburghez care se află lângă lavra Aleksandr Nevski, ilustru artist printre celebritățile care odihnesc acolo. Pe mormântul său, şi astăzi încă, se poate citi al doilea nume rusificat: Marius Ivanovici Petipa. Un frumos exemplu de șoc cultural transformat într - o reușită integrare.

[←74]

Traducătoarea își îngăduie o remarcă: la capitolul „printre altele” figurăm și noi, românii, care am luptat pentru indepedența țării, mica Românie din timpul domniei regelui Carol I, și care am avut propriile „istorii” cu aliații ruși în timpul acestei campanii. Despre toate acestea și multe altele, se pot consulta numeroase surse istorice, mai vechi sau mai noi de pildă: *Istoria României în date*, Ed. Enciclopedică Romană, 1971; 1996, Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Univers Enciclopedic, 1997; Ș. Papacostea ș.a., *Istoria României*, Editura Corint, 2012 (n.tr.).

[←75]

În timpul Revoluției din februarie 1917, soldații din regimentul Pavlovski au refuzat să tragă asupra manifestanților neînarmați care traversau piața. Aceasta a primit numele de Piața Insurecției. Statuia a dispărut din piață, fiind transferată în depozitele Muzeului Rus.

[←76]

Principesa Dagmar de Danemarca este sora principesei Alexandra, viitoare regină a Angliei în urma căsătoriei cu prințul de Wales, viitorul rege Eduard al VII - lea. Este de asemenea sora viitorului rege George I al Greciei. Vezi capitolul 16, „Memoria regăsită…”.

[←77]

Lucrările nu vor fi terminate decât în 1895, după moartea țarului. Muzeul rus al împăratului Alexandru al III-lea a fost inaugurat în anul 1898. În 1917, el devine Muzeul Rus. Apoi, în ceea ce fusese o anexă construită din 1912 până în 1916, s-a înființat o secție consacrată artei sovietice.

[←78]

La Paris, în 1911, lângă Turnul Eifel, o arteră din arondismentul al VII - lea va fi numită *l’avenue Franco - Russe*.

[←79]

Restaurarea bisericii a început în timpul președinției lui Mihail Gorbaciov. Lucrările au durat ani buni. Astăzi aceasta poate fi vizitată. La începutul lui 2008, nu era redată în mod regulat cultului.

[←80]

Este vorba de fostul Palat Mic, clădit după 1861 de arhitectul Monighetti. În 1911, Nicolae al II - lea a pus să fie construit un alt palat. Este cel în care s - a ținut Conferința de la Ialta, în 1945.

[←81]

Gheorghi Alexandrovici va muri în 1899, la douăzeci și opt de ani.

[←82]

Literalmente, „sufleţel”, dar s - ar mai putea traduce prin „scumpa mea”. Vezi *Nicolas II, le dernier tsar*, de Henri Troyat, Flammarion, 1991.

[←83]

Vezi *Nicolas II, la transition interrompue*, de Hélène Carrère d’Encausse, de la Academia franceză, Fayard, 1996.

[←84]

Palatul Alexandru, construit din porunca Ecaterinei a II - a de către Quarenghi din 1792 până în 1796, era menit nepotului ei preferat, viitorul țar Alexandru I.

[←85]

Inaugurat cu prilejul Expoziției universale din 1900.

[←86]

După Revoluția din 1917, Matilda și Andrei fug împreună cu fiul lor și se instalează în Franța în 1921. Convertită până la urmă la religia ortodoxă, ea se căsătorește cu marele duce în 1925. Fosta balerină va muri la Paris, în 1971, cu puțin înainte de a împlini 100 de ani.

[←87]

Să amintim că, în furia sa împotriva femeilor, Pavel I eliminase posibilitatea ca succesiunea să îi revină unei mari ducese. Însă Nicolae al II - lea, care pierduse doi frați, mai are un frate în viață, Mihail, născut în 1878 și care a fost declarat moștenitor al coroanei din 1899 până la nașterea lui Alexei.

[←88]

Multă vreme port rusesc, apoi japonez, apoi chinez din 1954, sub numele de Liushun.

[←89]

Născut în 1857, al cincilea fiu al lui Alexandru al II - lea luase și el în căsătorie o principesă de Hesse, Elisabeth, sora mai mare a împără tesei Alexandra. Ea a murit la 18 iulie 1918, torturată de bolşevici. A fost mai târziu canonizată de Biserica Ortodoxă Rusă. În 1955, sicriul marelui duce Serghei a fost transferat la mănăstirea Novospaski, una din cele mai vechi din Moscova. Cripta din biserica Schimbarea la Faţă, datând din 1645, trebuia să servească Romanovilor. Mai mulţi membri ai dinas tiei sunt înhumaţi aici.

[←90]

Se cuvine să atragem atenția asupra unei erori de interpretare și de necunoaștere a numelor folosite. Noul nume al crucișătorului este *Panteleimon*, greșit asimilat unui termen englezesc, desemnând în realitate numele Sfântului Panteleimon (Pantelimon în românește), patronul spiritual al Bisericii Ortodoxe Ruse — prin urmare, nu este vorba de un nume infamant, dimpotrivă (n.tr.).

[←91]

Răscoala de pe crucișătorul *Potemkin* este primul eveniment istoric a cărui cunoaștere reală a fost înlocuită de puterea evocatoare a cinemato grafului. Viziunea care ne - a fost impusă este aceea a faimosului film al lui Serghei Eisenstein, realizat în 1925, la cererea guvernului sovietic, care încerca să - și consolideze legitimitatea. Asupra realității și mai ales cronologiei evenimentelor, este dificil să ne fixăm, în pofida reportajului unui trimis special al revistei *L'Illustration*, a raportului consulului general al Franței la Odessa destinat ministerului de pe Quai d'Orsay și a unor remarcabile cercetări, inclusiv în anii 1960. Serghei Eisenstein, prestigios și emblematic realizator al filmului *Ivan cel Groaznic*, nu voia să consacre, la început, decat câteva minute revoltei și rătăcirii fără țintă a navei, deoarece el trebuia să arate toate mișcările revoluționare din 1905. În imensul scenariu al proiectului său inițial, această secvență — a dezvăluit - o el însuși — ocupa o jumătate de pagină. Dată fiind vremea proastă de la Leningrad, realizatorul a plecat spre Odessa, pur și simplu pentru că era sigur că va găsi acolo soarele de care avea nevoie pentru filmări. Or, la acea dată, cam la 20 de ani după evenimentul cu pricina, existau încă martori care povesteau mai mult sau mai puțin bine, dar care ofereau detalii. Eisenstein — și acest lucru l - a recunoscut el însuși — a lăsat imaginația să lucreze pentru a acoperi lacunele anchetei, lucru pe care Stalin nu l - a apreciat deloc! Altfel spus, faimoasa scenă cu căruciorul de copii care coboară pe treptele Scării Richelieu — scenă devenită mitică — nu are nicio bază reală, ceea ce nu a impiedicat ecoul ei mondial și a determinat schimbarea numelui scării într - unul nou, Scara Potemkin, ceea ce este, din punct de vedere istoric, o uzurpare. Astfel, filmul, socotit o capodoperă mondială — de altfel remarcabil —, nu este total onest și a slujit drept „lecție de istorie oficială", deși o parte este inventată. Mai adaug o consecință surprinzătoare a notorietății filmului. Realizatorul a considerat că primul său montaj era sărac în scene navale, iar flota Mării Negre prea redusă pentru a da senzația de oprimare a poporului. El a decis așadar să adauge planuri de film turnate între 1900 și 1910, căci Nicolae al II - lea era pasionat de nave, de cinema tografie și de fotografie. Astfel „umflat" cu o punere în scenă impo zantă și de mare spectacol, montajul final al *Crucișătorului Potemkin* a fost vizionat cu extremă atenție de serviciile secrete și de Amiralitatea britanică. Ei au conchis că tânăra Uniune Sovietică avea o marină prea importantă și că era deci urgent ca Regatul Unit să se ocupe de construirea unor noi vapoare! Pentru a fi pregătiți! Astfel, un instrument de propa gandă, amestecând abil adevărul cu falsul, a devenit, involuntar, primul agent de dezinformare militară din cinematografie. În 1932, reacția Londrei i – a permis lui Stalin să acuze guvernul de dincolo de Canalul Manecii de o cursă a înarmării navale! Angrenajul infernal al propa gandei în imagini nu avea să înceteze să funcționeze. Materialul „vizual" devenise o armă de război, deschis sau secret. Goethe preconi zase deja „contrariul adevărului în numele verosimilului"…

[←92] Astăzi, această clădire somptuoasă adăpostește Filarmonica Șostakovici, între Nevski Prospekt și Piața Artelor, cu fața spre Grand Hotel Europe. Ea își datorează numele concertului istoric dirijat de Dmitri Șostakovici la 9 august 1942. Printre instrumentiști s - au numărat și soldați în permisie, în uniforme eteroclite (mulți membri ai Orchestrei Radio din Leningrad muriseră de foame sau erau pe front), care au executat magnifica Simfonie a VII - a a maestrului, numită *Leningrad*. Această dată era fixată de Hiler ca data căderii orașului… care nu a fost niciodată cucerit.

[←93]

„Salut celor care prin marea lor alianță
Tunului impus - au în sfârșit tăcere.
Iar europenii gata să se nimicească,
Vor putea cândva, sperăm, să se iubească” (traducere liberă — n.tr.).

[←94]

Era vorba de prezența unor polițiști austrieci în comisia de anchetă.

[←95]

Trepov va fi prim - ministru de la 10 noiembrie până la 27 decembrie 1916, adică în momentul asasinării lui Rasputin.

[←96]

În legătură cu Rusia și cu sfârșitul țarismului, ne vom referi la excelentele numere din *La Nouvelle Revue d'Histoire*, no. 5, martie - aprilie 2003, și no. 32, septembrie - octombrie 2007.

[←97]

Hélène Carrère d'Encausse, de la Academia franceză, *Nicolas II, la transition interrompue*, Fayard, 1996.

[←98]

Imunizare la otravă prin ingurgitare progresivă. Termenul provine de la numele regelui Mithridate al VI - lea Eupator, ultimul rege al Pontului (112–63 î.H.) care, de teama otrăvirii, se imunizase înghițind venin în doze progresive (n.tr.).

[←99]

Hélène Carrère *d'Encausse, op. cit.*

[←100]

Le Crépuscule des tsars, colecția „Le temps retrouvé”, coordonată de Evelyne Lever, ediție adnotată și prezentată de Nicolas Mietton, Mercure de France, 2007.

[←101]

Ultimul împărat, Mihail Alexandrovici, care cu siguranță nu s – a lăsat niciodată tras pe sfoară că reînnoirea era de fapt o revoluție, se duce apoi la soția sa, la Gatcina. Este curând arestat chiar acolo. Exilat la Perm, pe coasta de vest a Uralilor, va fi dus într - o pădure și împușcat de bolșevici la 13 iulie 1918, cu trei zile înainte de execuția fratelui său.

[←102]

Această femeie, a cărei responsabilitate în tragedia imperială nu poate fi minimalizată, va fi eliberată. Ea va încerca să intre în contact cu Alexandra. Miraculos scăpată din mainile bolşevicilor, Anna a murit în Finlanda, total uitată, în 1964, în vârstă de optzeci de ani.

[←103]

În legătură cu acest voiaj într - un fals „vagon plumbuit”, vezi, de același autor, *Dictionnaire amoureux des Trains*, Plon, 2007.

[←104]

Este vorba de romanul cu același nume al lui Jules Verne, în care eroul trece prin nenumărate peripeții în slujba țarului și străbate Siberia (n.tr.).

[←105]

Potrivit istoricilor ruși, se pare că amiralul Kolceak se trage din mercenarul moldovean din secolul al XVIII-lea Iliaș Colceag, personaj cu o istorie extrem de aventuroasă, ai cărui descendenți s - au stabilit ulterior în Rusia (n.tr.).

[←106]

De la începutul lui iulie 2008 până la 10 septembrie, la Moscova a fost organizată o expoziție fără precedent la muzeul Catedralei Hristos Mântuitorul, reconstruită după schimbarea destinației și apoi distrugerii ei de către Stalin. Titlul: „Coroana țarului”. Potrivit directorului arhivelor statului din Rusia, dl Serghei Mironenko, este vorba de „o mărturie emoțională, dar riguroasă, asupra lui Nicolae al II - lea”. Au fost adunate 200 de piese (mai ales fotografii, desene și scurte scrisori ale familiei imperiale). Se mai poate de asemenea vedea ordinul — semnat la 17 iulie 1918, de către comisarul Piotr Voikov, participant la asasinat — care autorizează trimiterea a cinci puduri (pudul este o unitate de greutate rusească, de aproximativ 16 kg, în total cam 80 kg) de vitriol japonez pentru a face dispărute cadavrele victimelor. Mai sunt expuse două dintre baionetele cu care ucigașii din Ceka, poliția politică a lui Lenin, i – au terminat pe cei șapte Romanovi, pe medicul lor, pe bucătar și pe ceilalți doi servitori. Un sondaj, organizat de televiziunea publică Rossia, dă acest rezultat uimitor: în inimile rușilor, în 2008, Nicolae al II - lea este pe primul loc, iar Stalin pe… al doilea!

[←107]

Pornind de la o fortăreață și de la uzina înființată în 1721, orașul și – a primit numele, în 1723, în onoarea celei de - a doua soții a lui Petru cel Mare, Ecaterina I. Orașul a devenit capitala regiunii miniere și industriale a Uralilor, reputat de asemenea pentru prelucrarea pietrelor sale prețioase și semi prețioase. La Expoziția universală de la Paris din 1900, producția manufacturii imperiale era reprezentată de o hartă a Franței întocmită din roci din Munții Ural, expusă ulterior la Muzeul Luvru. La 1 818 km de Moscova cu *Transsiberianul*, Ekaterinburg este, pe direcția vest - est, poarta Siberiei și începutul câmpiei sale occidentale.

[←108]

În zilele care precedă masacrul de la Ekaterinburg și în cele care îi urmează, mai mulți membri ai familiei Romanov sunt executați, ceea ce dovedește voința de a elimina dinastia prin acțiuni concertate.

[←109]

Enquête judiciaire sur l'assassinat de la famille impériale russe, Payot, 1924.

[←110]

Exclamația se explică prin faptul că Philippe Dassel ținea mereu mainile în buzunare, spre amuzamentul celor din jur (n.tr.).

[←111]

Saint - Denis, în nordul Parisului, inițial construită în vremea lui Dagobert I pe amplasamentul unui vechi altar creștin, a devenit o bazilică gotică în secolele XII–XIII, socotită actul de naștere al goticului, statut la care ajunge prin strădaințele abatelui Suger (abate de Saint - Denis în 1122); necropolă regală conținând mormintele a nenumărați regi și regine ale Franței, de la Dagobert I până la Ludovic al XVIII-lea; devastată în anii Revoluției din 1789; redată cultului în perioada Restaurației și devenită muzeu (n.tr.).

[←112]

Bugetul alocat de guvern era de cinci milioane de ruble, echivalând la vremea respectivă cu cinci milioane de franci.

[←113]

Așa s - a și întâmplat: descoperite în 2007, autentificate, rămășițele țareviciului Alexei și ale marii ducese Maria au fost înhumate în 2008 (n.tr.).

[←114]

Pentru problemele genealogice, se va citi cu mare interes studiul pertinent al doctorului Jean - Marie Thiebaud, *Les Romanov* (Éditions Christian, 1998), dar care evident nu putea ține seamă de descoperirile posterioare acestei date.

[←115]

Marina Grey a publicat mai multe lucrări pasionante despre Rusia în război și despre familia imperială, îndeosebi *Mon père, le général Dénikine* (Perrin, 1985), *Enquête sur le massacre des Romanov* (Perrin, 1987) și, în colaborare cu Jean Bourdier, *Les Armées blanches* (Stock, 1968).

[←116]

Amintirea unui al doilea împărat implicat în Primul Război Mondial — pe care nu el îl declarase, deoarece unchiul său, Franz Joseph, domnea încă — și constrâns și el să abdice, a avut parte de o recunoaș tere creștină comparabilă. Carol I de Habsburg - Lorena (totodată Carol al IV-lea al Ungariei), suveran de la sfârșitul anului 1916 până în 1918, a fost beatificat la Roma de papa Ioan - Paul al II - lea, la 3 octombrie 2004.

[←117]

La 17 iulie 2008, mai mult de 20 000 de persoane s - au dus în locurile unde au fost descoperite ultimele corpuri ale familiei imperiale identificate. Acest pelerinaj, în fruntea căruia se aflau numeroşi preoţi, demonstrează amploarea omagiului popular adus de Rusia de astăzi celei de ieri.